

ISSN 2411-6076 (Print)
ISSN 2709-135X (Online)

TILTANYM

№3 (95) 2024

ШІЛДЕ, ТАМЫЗ, ҚЫРКҮЙЕК 2024

ИЮЛЬ, АВГУСТ, СЕНТЯБРЬ 2024

JULY, AUGUST, SEPTEMBER 2024

Алматы
Almaty

Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының «Тілтаным» журналы, 2024. №3 (95).

2001 жылғы сәуірден бері шығады. Бір жылда 4 рет жарық көреді.

Редакцияның мекенжайы: 050010, Қазақстан, Алматы қ., Шевченко к-сі, 28
E-mail: tiltanym@tilbilimi.kz, anar.fazylzhan@tilbilimi.kz, indira.baissydyk@tilbilimi.kz
Сайт: <https://www.tiltanym.kz>

Қазақстан Республикасы Ақпарат және Қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитеті
Мерзімді баспасөз басылымын, ақпарат агенттігін және желілік басылымды қайта есепке қою туралы
№ KZ79VPY00044391 куәлік, берілген күні 23.12.2021 ж.

Журнал «Tiltanym» Института языкознания имени Ахмета Байтурсынулы, 2024. №3 (95).

Издается с апреля 2001 года. Выходит 4 раза в год.

Адрес редакции: 050010, Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, 28
E-mail: tiltanym@tilbilimi.kz, anar.fazylzhan@tilbilimi.kz, indira.baissydyk@tilbilimi.kz
Сайт: <https://www.tiltanym.kz>

Свидетельство № KZ79VPY00044391 о переучете периодического печатного издания, информационного агентства и сетевого издания Комитета информации Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан, дата выдачи 23.12.2021 г.

The Journal “Tiltanym” of the Ahmet Baitursynuly Institute of Linguistics, 2024. №3 (95).

Published since April 2001. Published 4 times a year.

Postal address: 050010, Kazakhstan, Almaty, Shevchenko Str., 28.
E-mail: tiltanym@tilbilimi.kz, anar.fazylzhan@tilbilimi.kz, indira.baissydyk@tilbilimi.kz
Web-site: <https://www.tiltanym.kz>

Certificate № KZ79VPY00044391 on the re-registration of a periodical, an information agency and an online publication of the Information Committee of the Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan, date of issue 23.12.2021

Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының «Тілтаным» журналы, 2024. №3 (95).

Бас редактор:

Фазылжанова А.М. филология ғылымдарының кандидаты, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты (Қазақстан, Алматы қ.)

Жауапты редакторлар:

Хабиева А.А. филология ғылымдарының кандидаты, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты (Қазақстан, Алматы қ.)

Абаева М.Қ. филология ғылымдарының кандидаты, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты (Қазақстан, Алматы қ.)

Бисенғали А.З. философия докторы (PhD), А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты (Қазақстан, Алматы қ.)

Техникалық редактор:

Байсыдық И.Б. философия докторы (PhD), А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты (Қазақстан, Алматы қ.)

Редакциялық кеңес мүшелері:

Алдашева А.М. филология ғылымдарының докторы, профессор, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты (Қазақстан, Алматы қ.)

Әмірбекова А.Б. филология ғылымдарының кандидаты, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты (Қазақстан, Алматы қ.)

Базарбаева З.М. филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты (Қазақстан, Алматы қ.)

Виллиерс Д.Г. философия докторы (PhD), профессор, Смит колледжі (АҚШ, Нортгемптон қ.)

Демир Н. философия докторы (PhD), профессор, Хаджеттепе университеті (Түркия, Анкара қ.)

Джусупов М. филология ғылымдарының докторы, профессор, Өзбекстан мемлекеттік әлем тілдері университеті (Өзбекстан, Ташкент қ.)

Дыбо А.В. филология ғылымдарының докторы, профессор, Ресей ҰҒА корреспондент-мүшесі, Ресей ғылым академиясының Тіл білімі институты (Ресей, Мәскеу қ.)

Екер С. философия докторы (PhD), профессор, Башкент университеті (Түркия, Анкара қ.)

Есенова Қ.Ө. филология ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Қазақстан, Алматы қ.)

Ислам А. филология ғылымдарының докторы, профессор, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті (Қазақстан, Алматы қ.)

Карақоч Б. философия докторы (PhD), профессор, Уппсала университеті (Швеция, Уппсала қ.)

Күдерінова Қ.Б. филология ғылымдарының докторы, профессор, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты (Қазақстан, Алматы қ.)

Кючуков Х.С. философия докторы (PhD), профессор, Силез университеті (Польша, Катовице қ.)

Ламажаа Ч.К. философия ғылымдарының докторы, «Туваның жаңа зерттеулері» ғылыми журналы (Ресей, Мәскеу қ.)

Ли В. филология ғылымдарының докторы, профессор, Харбин политехникалық университеті (Қытай, Харбин қ.)

Мәжітаева Ш.М. филология ғылымдарының докторы, профессор, Е.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті (Қазақстан, Қарағанды қ.)

Момынова Б.Қ. филология ғылымдарының докторы, профессор, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты (Қазақстан, Алматы қ.)

Мусаев С.Ж. филология ғылымдарының докторы, профессор, И.Арабаев атындағы Қырғыз мемлекеттік университеті (Қырғызстан, Бішкек қ.)

Петрова Т.Е. филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Санкт-Петербург мемлекеттік университеті (Ресей, Санкт-Петербург қ.)

Сейітова Ш.Б. филология ғылымдарының докторы, профессор, Әлихан Бөкейхан университеті (Қазақстан, Семей қ.)

Сүлейменова Э.Д. филология ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Қазақстан, Алматы қ.)

Уәли Н.М. филология ғылымдарының докторы, профессор, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты (Қазақстан, Алматы қ.)

Шаймердинова Н.Ғ. филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Қазақстан, Астана қ.)

Главный редактор:

Фазылжанова А.М. кандидат филологических наук, Институт языкознания имени А.Байтурсынулы (Казахстан, г. Алматы)

Ответственные редакторы:

Хабиева А.А. кандидат филологических наук, Институт языкознания имени А.Байтурсынулы (Казахстан, г. Алматы)

Абаева М.К. кандидат филологических наук, Институт языкознания имени А.Байтурсынулы (Казахстан, г. Алматы)

Бисенгали А.З. доктор философии (PhD), Институт языкознания имени А.Байтурсынулы (Казахстан, г. Алматы)

Технический редактор:

Байсыдык И.Б. доктор философии (PhD), Институт языкознания имени А.Байтурсынулы (Казахстан, г. Алматы)

Члены редакционного совета:

Алдашева А.М. доктор филологических наук, профессор, Институт языкознания имени А.Байтурсынулы (Казахстан, г. Алматы)

Амирбекова А.Б. кандидат филологических наук, Институт языкознания имени А.Байтурсынулы (Казахстан, г. Алматы)

Базарбаева З.М. доктор филологических наук, профессор, академик НАН РК, Институт языкознания имени А.Байтурсынулы (Казахстан, г. Алматы)

Виллиерс Д.Г. доктор философии (PhD), профессор, Колледж Смит (США, г. Нортгемптон)

Демир Н. доктор философии (PhD), профессор, Университет Хаджеттепе (Турция, г. Анкара)

Джусупов М. доктор филологических наук, профессор, Узбекский государственный университет мировых языков (Узбекистан, г. Ташкент)

Дыбо А.В. доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент РАН, Институт языкознания РАН (Россия, г. Москва)

Екер С. доктор философии (PhD), профессор, Башкентский университет (Турция, г. Анкара)

Есенова К.У. доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Казахстан, г. Алматы)

Ислам А. доктор филологических наук, профессор, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана (Казахстан, г. Алматы)

Каракоч Б. доктор философии (PhD), профессор, Уппсальский университет (Швеция, г. Уппсала)

Кудеринова К.Б. доктор филологических наук, профессор, Институт языкознания имени А.Байтурсынулы (Казахстан, г. Алматы)

Кючуков Х.С. доктор философии (PhD), профессор, Силезский университет (Польша, г. Катовице)

Ламажаа Ч.К. доктор философских наук, научный журнал «Новые исследования Тувы» (Россия, г. Москва)

Ли В. доктор филологических наук, профессор, Харбинский политехнический университет (Китай, г. Харбин)

Мажитаева Ш.М. доктор филологических наук, профессор, Карагандинский университет имени академика Е.Букегова (Казахстан, г. Караганда)

Момынова Б.К. доктор филологических наук, профессор, Институт языкознания имени А.Байтурсынулы (Казахстан, г. Алматы)

Мусаев С.Ж. доктор филологических наук, профессор, Кыргызский государственный университет имени И.Арабаева (Кыргызстан, г. Бишкек)

Петрова Т.Е. кандидат филологических наук, доцент, Санкт-Петербургский государственный университет (Россия, г. Санкт-Петербург)

Сейитова Ш.Б. доктор филологических наук, профессор, Университет Алихана Бокейхана (Казахстан, г. Семей)

Сулейменова Э.Д. доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Казахстан, г. Алматы)

Уали Н.М. доктор филологических наук, профессор, Институт языкознания имени А.Байтурсынулы (Казахстан, г. Алматы)

Шаймердинова Н.Г. доктор филологических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Гумилева (Казахстан, г. Астана)

The Journal "Tiltanym" of the Ahmet Baitursynuly Institute of Linguistics, 2024. №3 (95).

Chief editor:

Fazylzhanova A.M. Candidate of philological sciences, A.Baitursynuly Institute of Linguistics (Kazakhstan, Almaty)

Responsible editors:

Khabiyeva A.A. Candidate of philological sciences, A.Baitursynuly Institute of Linguistics (Kazakhstan, Almaty)

Abaeva M.K. Candidate of philological sciences, A.Baitursynuly Institute of Linguistics (Kazakhstan, Almaty)

Bissengali A.Z. Doctor of Philosophy (PhD), A.Baitursynuly Institute of Linguistics (Kazakhstan, Almaty)

Technical editor:

Baissydyk I.B. Doctor of Philosophy (PhD), A.Baitursynuly Institute of Linguistics (Kazakhstan, Almaty)

Members of the editorial board:

Aldasheva A.M. Doctor of philological sciences, professor, A.Baitursynuly Institute of Linguistics (Kazakhstan, Almaty)

Amirbekova A.B. Candidate of philological sciences, A.Baitursynuly Institute of Linguistics (Kazakhstan, Almaty)

Bazarbayeva Z.M. Doctor of philological sciences, professor, academician of the NAS of RK, A.Baitursynuly Institute of Linguistics (Kazakhstan, Almaty)

de Villiers J.G. Doctor of Philosophy (PhD), professor, Smith College (USA, Northampton)

Demir N. Doctor of Philosophy (PhD), professor, Hacettepe University (Turkey, Ankara)

Dzhusupov M. Doctor of philological sciences, professor, Uzbekistan State University of World Languages (Uzbekistan, Tashkent)

Dybo A.V. Doctor of philological sciences, professor, Corresponding Member of the Russian Academy of Sciences, The Institute of Linguistics (Russian Academy of Sciences) (Russia, Moscow)

Eker S. Doctor of Philosophy (PhD), professor, Başkent University (Turkey, Ankara)

Yessenova K.U. Doctor of philological sciences, professor, Abai Kazakh National Pedagogical University (Kazakhstan, Almaty)

Islam A. Doctor of philological sciences, professor, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages (Kazakhstan, Almaty)

Karakoç B. Doctor of Philosophy (PhD), professor, Uppsala University (Sweden, Uppsala)

Kuderinova K.B. Doctor of philological sciences, professor, A.Baitursynuly Institute of Linguistics (Kazakhstan, Almaty)

Kyuchukov H. Doctor of Philosophy (PhD), professor, University of Silesia (Poland, Katowice)

Lamazhaa Ch.K. Doctor of Philosophy, scientific journal "New Studies of Tuva" (Russia, Moscow)

Li W. Doctor of philological sciences, professor, Harbin University of Technology (China, Harbin)

Mazhitayeva Sh.M. Doctor of philological sciences, professor, Karaganda Buketov University (Kazakhstan, Karaganda)

Momynova B.K. Doctor of philological sciences, professor, A.Baitursynuly Institute of Linguistics (Kazakhstan, Almaty)

Musaev S.Zh. Doctor of philological sciences, professor, Kyrgyz State University named after I.Arabaev (Kyrgyzstan, Bishkek)

Petrova T.Y. Candidate of philological sciences, docent, Saint Petersburg State University (Russia, Saint Petersburg)

Seitova Sh.B. Doctor of philological sciences, professor, Alikhan Bokeikhan University (Kazakhstan, Semey)

Suleimenova E.D. Doctor of philological sciences, professor, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty)

Uali N.M. Doctor of philological sciences, professor, A.Baitursynuly Institute of Linguistics (Kazakhstan, Almaty)

Shaimerdinova N.G. Doctor of philological sciences, professor, L.Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan, Astana)

МАЗМҰНЫ

ТЕОРИЯЛЫҚ ЛИНГВИСТИКА

Джусупов М. (Өзбекстан, Ташкент қ.)

ОРЫС, ҚАЗАҚ, ӨЗБЕК, АҒЫЛШЫН МАҚАЛДАРЫНДАҒЫ АНТРОПОЦЕНТРИЗМНІҢ ПОЛИАСПЕКТТІ КӨРІНІСІ.....12

Малбақов М., Бердиллаева М., Малбақов Д. (Қазақстан, Алматы қ.)

В.В. РАДЛОВ СӨЗДІГІНДЕГІ ҚАЗАҚ СӨЗДЕРІНІҢ ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫҚ ҚОЛДАНЫМ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....22

Әнес Ф.Қ. (Қазақстан, Алматы қ.), Сөйлемез О. (Түркия, Кастамону қ.), Бүркімбаева А.С. (Қазақстан, Ақтау қ.)

«ЕЛЕҢ-АЛАҢ» РОМАНЫНДАҒЫ ЭТНОГРАФИЗМДЕР.....31

Абдрахманова К.Х., Қонқабаетаева Н.Н., Абдуллаева Ж.Т. (Қазақстан, Алматы қ.)

ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ТҮРКІ ЖАЗБА ЕСКЕРТКІШТЕРІНДЕГІ ЭТНОМӘДЕНИ ЖӘНЕ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ПАРАДИГМА.....40

Көптлеуова К.Б. (Қазақстан, Ақтөбе қ.), Аккузов А.А. (Қазақстан, Шымкент қ.)

АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ОРЫС ТІЛДЕРІНДЕГІ «БІЛІМ БЕРУ» ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР.....51

Бисенғали А.З., Манкеева Ж.А., Әшімбаева Н.М. (Қазақстан, Алматы қ.)

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ТІЛДЕРІНДЕГІ ТЕРМИНДЕНУ ҮДЕРІСТЕРІНІҢ ЛИНГВОКОГНИТИВТІК ЖӘНЕ ЛИНГВОМӘДЕНИ НЕГІЗДЕРІ.....60

Абаева М.Қ. (Қазақстан, Алматы қ.), Дмитрюк Н.В. (Қазақстан, Шымкент қ.), Уфимцева Н.В. (Ресей, Мәскеу қ.)

АССОЦИАТИВТІ ЛЕКСИКОГРАФИЯНЫҢ ЗЕРТТЕУ ӘЛЕУЕТІ: ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДИАХРОНДЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ БОЛАШАҒЫ.....72

Алмауытова Ә.Б., Оралова Г.С., Төлебаева А.Т. (Қазақстан, Қызылорда қ.)

СЫР ӨҢІРІНДЕГІ ҚАСИЕТТІ ОРЫНДАРҒА ҚАТЫСТЫ АТАУЛАРДЫҢ ЭТНОМӘДЕНИ СИПАТЫ.....85

Маралбек Е. (Қазақстан, Алматы қ.)

ТЕЛЖАН ШОНАНҰЛЫНЫҢ ҚАЗАҚ ЖАЗУЫ ТУРАЛЫ ҒЫЛЫМИ ТАНЫМЫ.....96

Акегожаева Р.Н., Мурзинова А.С. (Қазақстан, Алматы қ.)

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ҒҰРЫПТЫҚ РӨСІМДЕРДІҢ ТІЛДІК РЕПРЕЗЕНТАЦИЯСЫ.....108

ҚОЛДАНБАЛЫ ТІЛ БІЛІМІ

Ислам А., Бейсебаева Ә. (Қазақстан, Алматы қ.)

РЕСМИ МӘЛІМДЕМЕЛЕР ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ ДИСКУРСНЫҢ БІР БӨЛІГІ РЕТІНДЕ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ АУДАРМА МӘСЕЛЕЛЕРІ.....121

Хабиева А.А., Мамырбек Г.М. (Қазақстан, Алматы қ.), Қасымова Ә.А. (Қазақстан, Семей қ.)

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ЖАЗУЫНДАҒЫ ТІЛДІК НОРМАЛАРДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ.....129

<i>Сейітбекова А.А., Елесбай Н. (Қазақстан, Алматы қ.)</i> ТАРИХИ ПОЭТИКАЛЫҚ ІШКОРПУС: ЕСКІ ҚАЗАҚ ПОЭТИКАЛЫҚ МӘТІНДЕР БАЗАСЫ.....	140
<i>Молдабаева Қ.Е. (Қазақстан, Алматы қ.), Өнер М. (Түркия, Измир қ.), Оданова С.А. (Қазақстан, Алматы қ.)</i> АКАДЕМИЯЛЫҚ ЖАЗЫЛЫМ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА БАҒЫТТАЛҒАН САНДЫҚ ТРЕНАЖЕР ҚҰРУДЫҢ НЕГІЗДЕРІ.....	151
<i>Ормаханова Е.Н. (Қазақстан, Алматы қ.)</i> ҚАЗАҚСТАННЫҢ КОНФЛИКТТІК МЕДИАДИСКУРСЫНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ ӘНГІМЕЛЕСУ ӘДІСТЕРІ (ТАНЫМАЛ ТҮЛҒАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛЛЕРДЕГІ КЕЙСТЕРІ ҮЛГІСІМЕН).....	163
<i>Сейдаманат Ә. (Қазақстан, Алматы қ.), Четин И. (Түркия, Анкара қ.), Глеубаева Н. (Қазақстан, Алматы қ.)</i> ҚАЗІРГІ ЖАЗБА КОММУНИКАЦИЯДАҒЫ СӨЗ ЖАТЫҚТЫҒЫ МЕН ӘСЕРЛІЛІГІ.....	174
<i>Режеп А.С. (Қазақстан, Алматы қ.), Рут Бриз (Испания, Памплона қ.)</i> TWITTER-ДЕГІ ДЖО БАЙДЕННІҢ АМЕРИКАЛЫҚ БІРЕГЕЙЛІК ТУРАЛЫ КӨЗҚАРАСЫ.....	186
<i>Молотовская О.В., Жамбылқызы М. (Қазақстан, Алматы қ.), Алейшо М. (АҚШ, Миннеаполис қ.)</i> АМЕРИКАЛЫҚ ГАЗЕТ ДИСКУРСЫНДАҒЫ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ БІРЛІКТЕРДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	199
<i>Искакова Қ.А., Құрманова Б.Ж. (Қазақстан, Ақтөбе қ.)</i> ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БЛОГОСФЕРАДА ВИРТУАЛДЫ ТҮЛДІК ТҮЛҒАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ФАКТОРЛАРЫ.....	209
<i>Қапнасова Ә.Ш., Адилова А.С. (Қазақстан, Қарағанды қ.)</i> ПРЕЦЕДЕНТТІ МӘТІН ЖӘНЕ МАҚАЛА СЕМАНТИКАСЫ.....	224

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА

Джусупов М. (Узбекистан, г. Ташкент)

ПОЛИАСПЕКТНЫЙ ХАРАКТЕР ВЫРАЖЕНИЯ АНТРОПОЦЕНТРИЗМА В ПОСЛОВИЦАХ РУССКОГО, КАЗАХСКОГО, УЗБЕКСКОГО, АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ.....12

Малбаков М., Бердиллаева М., Малбаков Д. (Казахстан, г. Алматы)

ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО УПОТРЕБЛЕНИЯ КАЗАХСКИХ СЛОВ В СЛОВАРЕ В.В. РАДЛОВА.....22

Анес Г.К. (Казахстан, г. Алматы), Соyleмез О. (Турция, г. Кастамону), Буркитбаева А.С. (Казахстан, г. Актау)

ЭТНОГРАФИЗМЫ В РОМАНЕ «ВСПОЛОХИ».....31

Абдрахманова К.Х., Конкабаева Н.Н., Абдуллаева Ж.Т. (Казахстан, г. Алматы)

ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ И ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ПАРАДИГМА В ТЮРКСКИХ ПИСЬМЕННЫХ ПАМЯТНИКАХ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ.....40

Коптлеуова К.Б. (Казахстан, г. Актобе), Аккузов А.А. (Казахстан, г. Шымкент)

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ НА ТЕМУ «ОБРАЗОВАНИЕ» В АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ.....51

Бисенгали А.З., Манкеева Ж.А., Ашимбаева Н.М. (Казахстан, г. Алматы)

ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЕ И ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ОСНОВЫ ПРОЦЕССОВ ТЕРМИНОЛОГИЗАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСКОМ И ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКАХ.....60

Абаева М.К. (Казахстан, г. Алматы), Дмитрюк Н.В. (Казахстан, г. Шымкент), Уфимцева Н.В. (Россия, г. Москва)

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ АССОЦИАТИВНОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ: ПЕРСПЕКТИВЫ ДИАХРОНИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В КАЗАХСТАНЕ.....72

Алмауытова А.Б., Оралова Г.С., Тулебаева А.Т. (Казахстан, г. Кызылорда)

ЭТНОКУЛЬТУРНЫЙ ХАРАКТЕР НАИМЕНОВАНИЙ САКРАЛЬНЫХ МЕСТ РЕГИОНА СЫР.....85

Маралбек Е. (Казахстан, г. Алматы)

НАУЧНОЕ ПОЗНАНИЕ ТЕЛЬЖАНА ШОНАНУЛЫ О КАЗАХСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ.....96

Акегожаева Р.Н., Мурзинова А.С. (Казахстан, г. Алматы)

ЯЗЫКОВАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ РИТУАЛЬНЫХ ОБРЯДОВ В КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ.....108

ПРИКЛАДНОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Ислам А., Бейсебаева А. (Казахстан, г. Алматы)

ОФИЦИАЛЬНЫЕ ЗАЯВЛЕНИЯ КАК ЧАСТЬ ДИПЛОМАТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА И ПРОБЛЕМЫ ИХ ПЕРЕВОДА.....121

Хабиева А.А., Мамырбек Г.М. (Казахстан, г. Алматы), Касымова А.А. (Казахстан, г. Семей)

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЯЗЫКОВЫХ НОРМ СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСКОГО

ПИСЬМА.....	129
<i>Сейтбекова А.А., Елесбай Н. (Казахстан, г. Алматы)</i>	
ИСТОРИЧЕСКИЙ ПОЭТИЧЕСКИЙ ПОДКОРПУС: БАЗА СТАРОКАЗАХСКИХ ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ.....	140
<i>Молдабаева К.Е. (Казахстан, г. Алматы), Онер М. (Турция, г. Измир), Оданова С.А. (Казахстан, г. Алматы)</i>	
ОСНОВЫ СОЗДАНИЯ ЦИФРОВОГО ТРЕНАЖЕРА ДЛЯ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ АКАДЕМИЧЕСКОГО ПИСЬМА.....	151
<i>Ормаханова Е.Н. (Казахстан, г. Алматы)</i>	
МЕТОДЫ ЦИФРОВОЙ БЕСЕДЫ В КОНФЛИКТНОМ МЕДИАДИСКУРСЕ КАЗАХСТАНА (НА ПРИМЕРЕ КЕЙСОВ ПУБЛИЧНЫХ ЛИЧНОСТЕЙ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ).....	163
<i>Сейдамат А. (Казахстан, г. Алматы), Четин И. (Турция, г. Анкара), Глеубаева Н. (Казахстан, г. Алматы)</i>	
УМЕСТНОСТЬ И ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТЬ СЛОВА В СОВРЕМЕННОЙ ПИСЬМЕННОЙ КОММУНИКАЦИИ.....	174
<i>Режеп А.С. (Казахстан, г. Алматы), Рут Бриз (Испания, г. Памплона)</i>	
ВИДЕНИЕ ДЖО БАЙДЕНА ОБ АМЕРИКАНСКОЙ ИСКЛЮЧИТЕЛЬНОСТИ В TWITTER.....	186
<i>Молотовская О.В., Жамбылқызы М. (Казахстан, г. Алматы), Алейшо М. (США, г. Миннеаполис)</i>	
СПЕЦИФИКА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В АМЕРИКАНСКОМ ГАЗЕТНОМ ДИСКУРСЕ.....	199
<i>Искакова К.А., Курманова Б.Ж. (Казахстан, г. Актөбе)</i>	
ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ВИРТУАЛЬНОЙ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ В КАЗАХСТАНСКОЙ БЛОГОСФЕРЕ.....	209
<i>Каппасова А.Ш., Адилова А.С. (Казахстан, г. Караганда)</i>	
ПРЕЦЕДЕНТНЫЙ ТЕКСТ И СЕМАНТИКА СТАТЬИ.....	224

CONTENTS

THEORETICAL LINGUISTICS

- Dzhusupov, M. (Uzbekistan, Tashkent)*
POLYASPECT EXPRESSION OF ANTHROPOCENTRISM IN RUSSIAN, KAZAKH, UZBEK, AND ENGLISH PROVERBS.....12
- Malbakov, M., Berdillaeva, M., Malbakov, D. (Kazakhstan, Almaty)*
FEATURES OF LEXICO-SEMANTIC USE OF KAZAKH WORDS IN THE DICTIONARY OF V.V. RADLOV.....22
- Anes, G. (Kazakhstan, Almaty), Soilemez, O. (Turkey, Kastamonu), Burkitbayeva, A. (Kazakhstan, Aktau)*
ETHNOGRAPHISMS IN THE NOVEL “ELEN-ALAN”.....31
- Abdrakhmanova, K., Konkabayeva, N., Abdullayeva, Zh. (Kazakhstan, Almaty)*
THE ETHNOCULTURAL AND LINGUISTIC PARADIGM IN THE TURKIC WRITTEN MONUMENTS OF THE MIDDLE AGES.....40
- Koptleuova, K. (Kazakhstan, Aktobe), Akkuzov, A. (Kazakhstan, Shymkent)*
ENGLISH AND RUSSIAN EDUCATIONAL PHRASEOLOGISMS.....51
- Bissengali, A., Mankeyeva, Zh., Ashimbayeva, N. (Kazakhstan, Almaty)*
LINGUOCOGNITIVE AND LINGUOCULTURAL FOUNDATIONS OF THE PROCESSES OF TERMINOLOGIZATION IN MODERN KAZAKH AND TURKISH LANGUAGES.....60
- Abayeva, M. (Kazakhstan, Almaty), Dmitryuk, N. (Kazakhstan, Shymkent), Ufimtseva, N. (Russia, Moscow)*
THE RESEARCH POTENTIAL OF ASSOCIATIVE LEXICOGRAPHY: PROSPECTS OF DIACHRONIC RESEARCH IN KAZAKHSTAN.....72
- Almauytova, A., Oralova, G., Tulebayeva, A. (Kazakhstan, Kyzylorda)*
ETHNO-CULTURAL NATURE OF NAMES RELATED TO SACRED PLACES IN SYR REGION.....85
- Maralbek, Ye. (Kazakhstan, Almaty)*
TELZHAN SHONANULY’S SCIENTIFIC APPROACH TO THE KAZAKH WRITING.....96
- Akegozhayeva, R., Murzinova, A. (Kazakhstan, Almaty)*
LINGUISTIC REPRESENTATION OF RITUAL CEREMONIALS IN THE KAZAKH LANGUAGE.....108

APPLIED LINGUISTICS

- Islam, A., Beisebayeva, A. (Kazakhstan, Almaty)*
OFFICIAL STATEMENTS AS A PART OF DIPLOMATIC DISCOURSE AND THEIR TRANSLATION ISSUES.....121
- Khabiyeva, A., Mamyrbek, G. (Kazakhstan, Almaty), Kassymova, A. (Kazakhstan, Semey)*
SOME ISSUES OF LANGUAGE NORMS IN MODERN KAZAKH WRITING.....129

<i>Seitbekova, A., Yelesbai, N. (Kazakhstan, Almaty)</i> HISTORICAL POETIC SUBCORPUS: DATABASE OF OLD KAZAKH POETIC TEXTS.....	140
<i>Moldabayeva, K. (Kazakhstan, Almaty), Öner, M. (Türkiye, Izmir), Odanova, S. (Kazakhstan, Almaty)</i> BASICS FOR DESIGNING A DIGITAL SIMULATOR FOR ACADEMIC WRITING SKILLS FORMATION.....	151
<i>Ormakhanova, Ye. (Kazakhstan, Almaty)</i> DIGITAL CONVERSATION METHODS IN CONFLICT MEDIA DISCOURSE OF KAZAKHSTAN (ON THE EXAMPLE OF CASES OF PUBLIC FIGURES IN SOCIAL NETWORKS).....	163
<i>Seidamat, A. (Kazakhstan, Almaty), Cetin, I. (Turkey, Ankara), Tleubayeva, N. (Kazakhstan, Almaty)</i> THE RELEVANCE AND EXPRESSIVENESS OF THE WORD IN MODERN WRITTEN COMMUNICATION.....	174
<i>Rezhep, A. (Kazakhstan, Almaty), Ruth, Breeze (Spain, Pamplona)</i> JOE BIDEN'S VISION OF AMERICAN EXCEPTIONALISM ON TWITTER.....	186
<i>Molotovskaya, O.V., Zhambylqyzy, M. (Kazakhstan, Almaty), Aleixo, M. (USA, Minneapolis)</i> SPECIFICS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN AMERICAN NEWSPAPER DISCOURSE.....	199
<i>Iskakova, K., Kurmanova, B. (Kazakhstan, Aktobe)</i> FACTORS OF FORMATION OF VIRTUAL LINGUISTIC PERSONALITY IN THE KAZAKHSTANI BLOGOSPHERE.....	209
<i>Kappasova, A., Adilova, A. (Kazakhstan, Karaganda)</i> PRECEDENT TEXT AND SEMANTICS OF THE ARTICLE.....	224

**ТЕОРИЯЛЫҚ ЛИНГВИСТИКА
ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА
THEORETICAL LINGUISTICS**

Статья/Мақала/Article
МРНТИ 16.21.07

<https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-12-21>

Маханбет Джусупов

доктор филологических наук, профессор,
Узбекский государственный университет мировых языков,
Узбекистан, г. Ташкент
ORCID: 0000-0002-2934-2333 E-mail: mah.dzhusupov@mail.ru

**ПОЛИАСПЕКТНЫЙ ХАРАКТЕР ВЫРАЖЕНИЯ АНТРОПОЦЕНТРИЗМА В
ПОСЛОВИЦАХ РУССКОГО, КАЗАХСКОГО, УЗБЕКСКОГО, АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ**

Аннотация. В статье рассматривается актуальная проблема выражения антропоцентризма в пословицах русского, казахского, узбекского, английского языков. Содержание пословицы всегда антропоцентрично, так как нравоучительность, назидательность ее значения направлена на человека, поэтому все пословицы антропоцентрические, но способы выражения антропоцентризма в них разные – эксплицитные и имплицитные: а) эксплицитное (открытое) выражение антропоцентризма передается лексемами, обозначающими понятие человек (человек, мужчина, женщина, он, она, они, ...); б) имплицитное (косвенное) выражение антропоцентризма передается без использования лексем, обозначающих понятие человек, но их назидательность, иносказательность обращены к человеку. Антропоцентризм в пословицах характеризуется обобщенностью, собирательностью, поэтому он передается и лексемами (названиями), обозначающими животных, а также растительный мир, которые характеризуются как положительными, так и отрицательными качествами. Передача антропоцентризма зоонимами нередко связана с религиозными канонами, такими как запрет или разрешение на потребление в пищу мяса того или иного животного (например, осла или свиньи). Некоторые из них в истории религии являются дискуссионными (например, свинина). Поэтому в одних пословицах названия таких животных имеют положительную характеристику, направленную на человека, в других – отрицательную. Материалом исследования послужили пословичные словари четырех языков, научные и научно-популярные исследования по этой проблеме и вытекающие отсюда общечеловеческие (универсальные) и национально-культурные воззрения. Пословичный фонд каждого языка функционирует с антропоцентрическим значением. В ходе анализа языкового материала были использованы такие методы как сопоставительный, семантико-стилистический, историко-сравнительный и др., что способствовало получению результатов, имеющих теоретическое и практическое значение.

Ключевые слова: антропоцентризм; пословица; эксплицитно; имплицитно; запрет

Для цитирования: Джусупов М. Полиаспектный характер выражения антропоцентризма в пословицах русского, казахского, узбекского, английского языков. *TiltanyM*, 2024. №3 (95). С. 12-21.

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-12-21>

Маханбет Джусупов

филология ғылымдарының докторы, профессор,
Өзбекстан мемлекеттік әлем тілдері университеті,
Өзбекстан, Ташкент қ.,
ORCID: 0000-0002-2934-2333 E-mail: mah.dzhusupov@mail.ru

**ОРЫС, ҚАЗАҚ, ӨЗБЕК, АҒЫЛШЫН МАҚАЛДАРЫНДАҒЫ
АНТРОПОЦЕНТРИЗМНІҢ ПОЛИАСПЕКТТІ КӨРІНІСІ**

Аңдатпа. Мақалада орыс, қазақ, өзбек, ағылшын тілдеріндегі мақал-мәтелдердегі антропоцентризмді білдірудің өзекті мәселесі қарастырылады. Мақал-мәтелдің мазмұны әрқашан антропоцентристік болып табылады, өйткені оның мағынасының адамгершілікке тәрбиелеуші сипаты адамға бағытталған, сондықтан барлық мақал-мәтелдер антропоцентристік, бірақ олардағы антропоцентризмді білдіру тәсілдері әртүрлі – эксплицитті және имплицитті: а) эксплицитті (ашық) антропоцентризмнің көрінісі адам (адам, еркек, әйел, ол, ол, олар, ...) ұғымын білдіретін лексемалар арқылы беріледі; ә) антропоцентризмнің имплицитті (жанама) көрінісі адам ұғымын білдіретін лексемаларсыз беріледі, бірақ олардың ғибраттылығы және астарлылығы адамға бағытталған. Мақал-мәтелдердегі антропоцентризм жалпылама және талғамды болып табылады, сондықтан ол жағымды және жағымсыз

қасиеттермен сипатталатын жануарлар мен өсімдіктер әлемін білдіретін лексемалар (атаулар) арқылы да беріледі. Антропоцентризмнің зоонимдер арқылы берілуі көбінесе белгілі бір жануардың (мысалы, есек немесе шошқа) етін тұтынуға тыйым салу немесе рұқсат беру сияқты діни канондармен байланысты. Олардың кейбіреулері дін тарихында пікірталас туғызуда (мысалы, шошқа еті). Осыған байланысты кейбір мақалдарда зооним атауы жағымды сипатта болса, басқаларында жағымсыз сипатта қолданылады. Зерттеу материалы ретінде төрт тілдегі мақал-мәтел сөздіктері, осы мәселе бойынша ғылыми және ғылыми-көпшілік зерттеулер және одан туындайтын жалпы адамзаттық (әмбебап) және ұлттық-мәдени көзқарастар алынды. Әр тілдің мақалдар қоры антропоцентристік бағытта қызмет атқарады. Тілдік материалды талдау барысында салыстырмалы, семантикалық-стилистикалық, тарихи-салыстырмалы және т.б. әдістер қолданылды, бұл теориялық және практикалық маңызы бар нәтижелерді алуға ықпал етті.

Түйін сөздер: антропоцентризм; мақал; эксплицитті; имплицитті; тыйым

Сілтеме жасау үшін: Джусупов М.. Орыс, қазақ, өзбек, ағылшын мақалдарындағы антропоцентризмнің полиаспектті көрінісі. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). 12-21-бб. (орыс тілінде)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-12-21>

Makhanbet Dzhusupov

Doctor of Philological Sciences, Professor,
Uzbek State University of World Languages,
Uzbekistan, Tashkent,

ORCID: 0000-0002-2934-2333 E-mail: mah.dzhusupov@mail.ru

POLYASPECT EXPRESSION OF ANTHROPOCENTRISM IN RUSSIAN, KAZAKH, UZBEK, AND ENGLISH PROVERBS

Annotation. The article deals with the actual problem of the expression of anthropocentrism in proverbs of the Russian, Kazakh, Uzbek, and English languages. The content of the proverb is always anthropocentric, since the moralizing, edification of its meaning is directed at a person, therefore all proverbs are anthropocentric, but the ways of expressing anthropocentrism in them are different – explicit and implicit: a) the explicit (open) expression of anthropocentrism is conveyed by lexemes denoting the concept of person (person, man, woman, he, she, they, ...); b) the implicit (indirect) expression of anthropocentrism is transmitted without the use of lexemes denoting the concept of a person, but their edification, allegory are addressed to a person. Anthropocentrism in proverbs is characterized by generality, collectivity, therefore it is also transmitted by lexemes (names) denoting animals, as well as the plant world, which are characterized by both positive and non-positive qualities. The transfer of anthropocentrism by zoonyms is often associated with religious canons such as the prohibition or permission to eat meat of an animal (for example, a donkey or a pig), since some of them are controversial in the history of religion (for example, pork). Therefore, in some proverbs, the names of such animals have a positive characteristic directed at humans, in others – a negative one. The research material was proverbial dictionaries of four languages, scientific and popular scientific research on this problem and the resulting universal and national-cultural views. The proverbial fund of each language functions with an anthropocentric meaning. During the analysis of the linguistic material, such methods as comparative, semantic-stylistic, historical-comparative, etc. were used, which contributed to obtaining results of theoretical and practical significance.

Keywords: anthropocentrism; proverb; explicitly; implicitly; prohibition

For citation: Dzhusupov M. Polyaspect Expression of Anthropocentrism in Russian, Kazakh, Uzbek, and English Proverbs. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). P. 12-21 (in Russian)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-12-21>

Введение

Антропоцентризм как полиаспектная теория, имеющая многовековую историю формирования и функционирования (со времен Античности), охватывает все направления деятельности индивида и общества. Антропоцентризм наднациональное, надгеографическое, надгосударственное, надидеологическое явление, охватывающее каждого человека, нацию и все человечество, потому что антропос – это главное и единственное одушевленное составляющее антропоцентризма.

Антропоцентризм охватывает как внутренний (духовный), так и внешний мир человека во всех разновидностях – расовых, национальных, географических, психологических и т.д.

В пословицах антропоцентризм может быть представлен и в виде устойчивого и неустойчивого концепта, константы, религиозных понятий и в целом символов, характеризующих области жизнедеятельности человека, социума как в аспекте общечеловеческом (универсальном), так и в аспекте национально-культурном.

В теории антропоцентризма, определяющем человека как центра мироздания, выделяют три его типа (созерцательный, описательный, нормативный). При этом описательный тип антропоцентризма подразделяется на пять разновидностей, а нормативный – на два. Эти типы антропоцентризма и составляющие описательного и нормативного не являются взаимоисключающими. Они дополняют друг друга, так как теория может быть созерцательно антропоцентричной, описательно антропоцентричной, нормативно антропоцентричной и т.д. Язык, культура и жизнедеятельность индивида и общества состоят из начал – национально-культурного (казахского, узбекского и т.д.), общетюркского (казахского плюс других тюркских), общечеловеческого (универсального). В связи с этим предлагаем выделить эти три начала (или составляющие) и маркировать их как аспекты, что, на наш взгляд, не будет противоречить положениям теории о трёх типах антропоцентризма, а будет носить уточняющий характер при исследовании деятельности человека.

Национально-культурный компонент в мире пословиц, как правило, доминирует над универсальным, так как он создаётся представителями, социумами разных национальных объединений, которые специфичны как по языку, так и по культуре, по географическому расположению и соответствующими им видами трудовой деятельности, которые формируют каждое национальное общество. Поэтому цель исследования заключается в выявлении и анализе в сопоставительном аспекте общечеловеческих и лингвонациональных особенностей выражения антропоцентризма на материале пословиц английского, русского, казахского, узбекского языков.

Антропоцентризм способствовал рождению и формированию учения об имени (антропоника), что отражается в пословицах, в которых смысловое выдвигание представлено именем собственным, названиями животных, растительного мира, назидательное, нравоучительное содержание которых предназначено для человека, и каждый индивид эту обобщенность с образами животных и растений воспринимает как лично ему и всем другим адресованное воспитательное послание. Антропоцентризм, рассматривающий человека как центра мироздания, охватывает общечеловеческие, национальные, религиозные, духовные, материальные, трудовые и др. аспекты в истории и в современной жизни каждого народа и всего человечества, что маркируется в целом в статике и динамике языка и в частности – в паремиологических единицах.

Материалы и методы

Материалами научного исследования послужили пословичные словари русского, казахского, узбекского, английского языков, из которых методом сплошной выборки отбирались пословицы с выражением антропоцентризма эксплицитно и имплицитно, как с лексемами, обозначающие понятие человек, так и с лексемами, передающими это понятие посредством наименования животных, растений. Материалом анализа послужили и такие пословицы, в семантике которых смысловым выдвиганием являются религиозные понятия в отношении разрешения или запрета на потребление в качестве пищи тех или иных продуктов и прежде всего мясо животных, что призывает человека, человечество к чистоплотности и к умению различать съедобное и несъедобное. В процессе ведения научного исследования были использованы такие методы как метод сопоставления, монолингвального и билингвального анализа и описания, метод сплошной выборки, семантико-стилистический метод.

Обзор литературы

Научная литература по паремиологии, антропоцентризму в сопоставляемых языках представлена широко как в диссертационных, монографических работах, так и в словарях, учебниках, учебных пособиях, статьях. В научной литературе по исследуемой проблеме присутствуют одинаковые и различающиеся понимания и определения антропоцентризма в языке и культуре, в паремиологии и в конкретных пластах паремии (Антропоцентризм в языке и культуре, 2017; Джусупов, 2022; Бакирова, 2006; Маджидова, 2006; Margulis, Kholodnaya, 2000). Антропоцентризм и паремиология в системе и динамике языка тесно взаимосвязаны как по прогрессивному, так и по регрессивному (обратному) направлению (Тажибаева, 2005; Маджидова, 2006). Антропоцентризм выражается в языкоречевой деятельности человека. Большое место в выражении антропоцентризма в языкоречи принадлежит паремиологическим

единицам и прежде всего пословицам (см.: Даль 2003; Пермяков, 1979; Бакиров, 2006; Қазақ мақал-мәтелдері, 1997; Ўзбек халқ мақоллари, 2003; Margulis, Kholodnaya, 2000). Пословицы, отражающие в своем содержании все человеческое в его истории, традиции, психологии, культуре и в целом в менталитете, в лингвистическом плане выражают антропоцентризм эксплицитным и имплицитным способами (Джусупов, 2022; Камбарова, 2020), что выражается смысловым выдвиганием в содержании пословицы (о теории выдвигания см.: Джусупов, 2016, 2019). Одинаковость в разном и разность в одинаковом объясняется различиями в методологических основах (в позициях, установках) специалистов, исследующих такие большие междисциплинарные объекты в лингвистике как антропоцентризм, паремиология. Исследование пословиц разносистемных языков в аспекте способов выдвигания в них антропоцентризма (человека как центра мироздания) имеет большое теоретическое и практическое значение (теория языка, сопоставительная лингвистика, лингводидактика, методика). Конкретный обзор научной литературы и вхождение в ее внутренний мир представлен в основной части статьи.

Результаты и обсуждения

Эксплицитное и имплицитное выражение антропоцентризма в пословице

В пословицах присутствует обращение к человеку, что может быть представлено прямо или косвенно, т.е. антропоцентризм в них выражается по-разному (эксплицитно и имплицитно) (Джусупов, 2022: 41). Пословица, характеризующаяся образностью, собирательностью, назидательностью, в итоге учит человека быть таким или не быть таким, быть похожим на такого или не быть похожим на такого, делать это или не делать это и т.д.

Антропоцентризм в пословицах может выражаться с прямым обращением к человеку, обществу, нации, через посредство языковых единиц, обозначающих человека, лексикой разных частей речи (имя существительное, прилагательное, местоимение, числительное, глагол и др.).

Например:

рус. яз.: Золото – огнем, человек бедой познается;

каз. яз.: Адам адамға тірек (Человек человеку опора);

узб. яз.: Ёмон одам ёвдан қочар, номард одам сириг очар (Плохой человек бежит от врага, невежественный раскрывает твою тайну);

англ. яз.: A bad workman blames his tools (Плохой рабочий винит свои инструменты).

Такие пословицы мы предлагаем называть собственно антропоцентрическими, так как в них человек, т.е. антропоцентризм выражен открыто посредством функционирования языковых единиц, выражающих понятие человек. Так, в русской пословице антропоцентризм выражен словом мужик; в казахской пословице – словом человек (адам); в узбекской пословице – словосочетанием плохой человек (ёмон одам), и словом невежественный (номард); в английской пословице – словосочетанием плохой рабочий. Итак, во всех этих собственно антропоцентрических пословицах присутствует ключевое (базовое) понятие и слово, обозначающее человека, т.е. антропоцентризм выражен эксплицитно.

Антропоцентризм в пословицах присутствует и без прямого использования языковых единиц, обозначающих человека, так как назидательность паремии обобщенно, собирательно предназначается для человека. Например:

рус. яз.: Два сапога пара;

коз. яз.: Көше – қаланың көркі, көкорай даланың көркі (улица украшает город, трава украшает степь);

узб. яз.: Елғиз дарахт ўрмон бўлмас (одинокое дерево не может быть лесом);

англ. яз.: Hang by a single hair (висеть на волоске).

В таких пословицах не функционируют ключевые (базовые) слова, прямо обозначающие человека. Антропоцентризм в них передается имплицитным способом, посредством слов и понятий, не обозначающих человека, но назидательность, нравоучительность паремии направлены на человека. Такие пословицы предлагаем называть косвенно антропоцентрическими.

Так, в английской пословице Hang by a single hair (висеть на волоске) антропоцентризм выражен с предупреждением, что если за что-то браться, нужно это делать серьезно,

основательно. При таком подходе (еле-еле) результаты работы могут быть опасными, так как все может сорваться. Аналогичные пословицы есть в русском (Висеть на волоске), в казахском и в узбекском языках. Каз.: Қыл устінде тұр (стоит оперевшись на волосок) узб.: Қил устида турибди (стоит оперевшись на волосок).

В этой английской пословице и эквивалентных пословицах сопоставляемых языков антропоцентризм выражен имплицитно, с предупреждением о некоторой угрозе, что все может испортиться, упасть, разбиться и т.д. Такие пословицы разных языков наставляют человека быть осторожным, честным при выполнении работы, чтобы качество выполненной работы не пораждало сомнений как со своей стороны, так и со стороны других людей.

Зоонимы – средство выражения антропоцентризма в пословицах

Во всех языках есть пословицы, в которых используются лексические единицы, обозначающие животных (домашних и диких), но их нравоучительность направлена на человека.

Так, например, в русской пословице Гусь свинье не товарищ назидательность такая: надо уметь выбирать друга, друзей: не каждый встречный может быть твоим другом, так как происхождение, характер, психология, воспитание и т.п. у людей разные, в зависимости от среды общения, особенностей трудовой деятельности и т.д.

Пословицы, в которых антропоцентризм выражен косвенно (неоткрыто, имплицитно), порождают серьезные трудности в их переводе с одного языка на другой и в процессе внедрения их в учебный процесс инофонной школы и вуза.

Например, русская пословица Гусь свинье не товарищ. Она трудна и для перевода, и для внедрения в учебный процесс в тюркоязычной мусульманской аудитории: согласно понятиям ислама свинья – нечистоплотное животное, т.е. харам. Поэтому мясо свиньи нельзя использовать для нужд питания. То есть другие символы: свинья не овца. Они не подлежат сравнению в позитивном плане. Это же обстоятельство затрудняет на первых порах включать такие антропоцентрические пословицы в учебный процесс по обучению неродному (в нашем случае русскому) языку в тюркоязычной аудитории. После мягких объяснений учащиеся начинают воспринимать аспекты национально-культурных особенностей народа, язык которого они изучают. Это касается всех иностранных языков, преподающихся в инофонной аудитории. Таким образом, родная национально-культурная специфика является не только положительной базовой основой для процесса овладения другим языком, другой культурой, но и совместно с национально-культурной спецификой неродного языка порождает трудности в формировании этой инофонно-культурной деятельности, что реализуется ошибками (интерференцией) в речи.

В казахской пословице Ит пен доңыз дос большты (подружились собака и свинья или дикий кабан). Нравоучительность, назидательность пословицы направлена на человека: не могут быть единомышленниками, друзьями разные по роду деятельности, по воспитанию, по привычкам люди: собака – домашнее животное, помогающая хозяину, служащая ему, честно выполняющая свои обязанности, благодарная за уход, кормление. Свинья грязное животное, только потребляющее пищу, она не помогает хозяевам дома, она может что-то испортить и даже съесть своих поросят, если не будет надлежащего присмотра, своевременного кормления и отделения поросят от свиньи – матери. Дикий кабан (доңыз) – несколько агрессивное животное, уничтожающее огород, посева. Таким образом, собака свинье не друг, свинья собаке не друг: человек должен быть внимательным, осторожным в выборе друзей в своей жизни.

Узбекская пословица Эшшакнинг гўшти харом, иши ҳалол (мясо осли несъедобное, но его труд благородный, полезный). Такая же пословица есть и в казахском языке: Есектің еті арам, еңбегі адал. Назидательность, нравоучительность пословицы заключается в том, что не все плохие люди во всем плохие, у них могут быть и полезные, добрые поступки, которые видны по результатам их трудовой деятельности.

В английской пословице A shy cat makes a proud mouse (Робкая кошка заставляет гордиться мышью. Аналог на рус. яз.: У робкой кошки мышь резвится). Нравоучительность, назидательность пословицы направлена на человека: каждый человек должен свою работу выполнять хорошо, знать и соответствовать своему социальному рангу, статусу. Если это не соблюдается и человек проявляет слабость, то другой человек начинает управлять, главенствовать и даже

безобразничать в твоём доме на твоей работе: надо быть достойным, смелым хозяином в своём доме, мастером своей профессии и т.д.

Таким образом, сопоставительный анализ показал, что в пословицах разных языков, в которых антропоцентричность выражена имплицитно, через посредство лексем, обозначающих животных, назидательность, нравоучительность направлена на человека, что способствует принятию человеком правильного решения, выбору им жизненного пути, формированию характера свойственного человеку, что отличает его от всего живого мира. Такое умозаключение по результатам лингвоконтрастного анализа делают также билингвальные исследователи пословиц английского и арабского языков (Лафта Адкан Хабиб, Листрова-Правда, 2008).

Лексемы, обозначающие представителей животного мира, в пословицах разных языков характеризуются двумя особенностями:

1) животные и их названия, которые имеют позитивное или негативное значение у всего человечества: собака, кошка; осел, свинья.

2) животные и их названия, характеризующие национально-культурную специфику того или иного народа:

а) свинья – животное, широко распространённое в христианском мире, как один из видов домашнего животного, которую специально откармливают, чтобы мясо было вкусным, сочным, жирным;

б) ишак (осел) – животное исторически широко распространённое в Средней Азии (в узбекском, таджикском мире), характеризующийся и позитивным значением (широко использовался в повседневной жизнедеятельности), труд которого оценивался по достоинству, положительно, так как ишак работяга, но мясо его считается несъедобным, т.е. харамом.

Итак, мы видим, что одно и то же животное (ишак, т.е. осел) в целом в мусульманском мире и в конкретных национально-культурных мирах имеет две оценки – положительную за его каждодневный труд и отрицательную, когда согласно религиозному верованию мясо его нельзя потреблять человеком.

В отношении свиньи в целом в христианском мире и в частности в русском, украинском, белорусском и в др. национально-культурных мирах нет двойственной оценки: свинья – домашнее животное, а её мясо оценивается одним позитивным пониманием – полезное, съедобное и т.д. Но сравнительные обороты, как правило, выражают отрицательную оценку о человеке: жирный, как свинья. Такое положение дел аналогично понятию овцы в целом в мусульманском и в частности тюркском мире – полезное, съедобное по многим параметрам лечебное. Но, в казахском, узбекском и в других тюркских языках говорят о кроткости, чистоплотности овцы, а скромного человека сравнивают с овцой (каз.: койдан жуас адам – человек, который скромнее овцы).

Ослятина и свинина: религиозный запрет на употребление человеком

В Коране нет указаний относительно ослиного мяса, однако они имеются в нескольких хадисах, содержащихся в сборнике Сахих аль-Бухари и признаваемых однозначно достоверными. В соответствии с содержаниями этих хадисов, запретным для мусульман является мясо домашних ослов, поскольку те питаются нечистотами (<https://m.wikipedia.org/wiki/>). И в тоже время про мясо диких ослов (куланов) в исламе (в Коране, Хадисах) не упоминается. На наш взгляд, это объясняется тем, что дикие ослы (куланы) не кормятся нечистотами, они грациозные, красивые, чистые, обитают на природе, не знают привязи, тогда как одомашненная их разновидность в силу разных причин стала питаться и нечистотами. Но является ли это разрешением для употребления в пищу мяса дикого осла? Раз нет запрета, значит можно. Но раз нет разрешения или снятия запрета, которого нет, значит нельзя.

В христианстве, иудаизме, как и в исламе, содержится запрет на употребление в пищу ослятины и свинины (ru.m.wikipedia.org). Ослиное и свиное мясо нельзя употреблять в пищу в христианстве, в православии (в отношении свинины). Это не всеми народами христианства рассматривается как обязательное заключение. Таким образом, ислам, иудаизм и христианство в этом вопросе однозначны (ослятину и свинину запрещается употреблять в пищу).

В христианстве в целом и в православии в частности в отношении свиного мяса

содержится запрет, т.е. нельзя его употреблять в пищу. «В Священном Писании ... есть 11 глава книги Левит, где ... Божье распределение мяса животных непригодное в пищу ... помимо крыс, ящериц и змей упомянуты также верблюд, заяц и свинья, как непригодные к употреблению» (<https://ren...ru>gr.mm>).

Однако большая часть христиан в целом и православных в частности употребляют свинину в пищу, так как в других контекстах православных религиозных книг этот запрет не содержится. Так «Результат обсуждения этого вопроса апостолами, которые собрались для этого в Иерусалиме, был следующим: угодно Святому духу и нам не возлагать на Вас никакого бремени более, кроме сего необходимого воздержаться от идоложертвенного и крови, и удавленины, и блуда, и не делать другим того, чего себе не хотите» (<https://pravlife.org>content>moz...>). Итак, о свинине и т.д. они ничего не сказали, отсюда и следует, что свинину христиане употребляют в пищу, хотя в Библии есть запрет. Не употребляют свинину в пищу православные Эфиопии. Они следуют канонам Библии.

В иудаизме также запрещается употреблять в пищу мясо свиньи, так как свинья грязное животное, кормится нечистотами и не пережевывает потребляемое.

Таким образом, и в исламе, и в христианстве, и в иудаизме присутствует однозначный запрет на употребление мяса осла (ишака), свиньи в пищу. В этом плане все три религии однозначно солидарны. Другое дело, в отношении свиного мяса у большей части народов христианства в целом и православия в частности есть устойчивые традиции его употребления и символического понимания свиньи как доброго, полезного жирного мясистого домашнего животного.

Итак, в этих трех религиях в целом нельзя употреблять в пищу мясо непарнокопытных (верблюд, лошадь, осел,...), змей, ящериц, когтистых с длинным клювом птиц (орел, ястреб, сокол) лягушек, муравьев, сороконожек, воронов, скорпионов, мясо собак, мясо животных, умерших своей смертью, по старости, по болезни, удушенных животных, некоторых пород рыб (особенно в иудаизме) и др. и, конечно же, ослатину, свинину.

Но образ жизни народов иногда диктовал возможность и даже необходимость употребления, например, мясо непарнокопытных животных. Так, кочевой образ жизни мусульман – казахов, киргизов, каракалпаков, узбеков-кыпчаков и др. привел к тому, что они употребляют пищу мясо верблюда, лошади и употребляют молоко их самок в двух разновидностях – парное и выдержанное (каз. яз.: верблюдица – шубат, кымыран; кобыла – саумал, кымыз). Но эти животные, в отличие от свиньи, чистоплотные.

Названия разновидностей флоры – средство выражения антропоцентризма в пословицах

При выражении антропоцентризма в пословицах с использованием названий растительного мира, животных, выпукло просматриваются особенности конкретного вида животного по внешнему облику, по поводкам, по степени агрессивности/неагрессивности, чистоплотности/нечистоплотности и т.д. конкретного вида растений по объемности/необъемности, по крупности/некрупности и т.д. Эти пословицы используются в целом, обобщенно и конкретно, адресуясь к людям, к личности, у которых (у которого) есть какие-то сходства (внешние, поведенческие и т.п.) с этими животными (с этим животным: с собакой, со свиньей, со слоном, с ослом, с газелью) с деревом (например, с дубом или березой, или тополем).

В казахской пословице (Көше – қаланың көркі, көкорай – даланың көркі) назидательность, иносказательность и в то же время образность, перенос значения направлены на человека, т.е. антропоцентризм передан имплицитно, но полностью понятно, что улица украшение города, в ней фонари, рекламы, тротуары, переходы и т.д., также как степь украшается травой, цветами в разных окрасках, делая ее красивой, а весной прекрасной. Для казаха (жителя степи) степь – его дорога, а трава – украшение его дороги. Когда он приезжает в город и видит красивые улицы не только с городскими атрибутами, но и украшенными красными, желтыми, зелеными цветами (посаженных вдоль дороги) он ассоциирует это с красивой травянистой степью, поэтому и возникает в его сознании соответствующая ассоциация и рождается соответствующая пословица.

В узбекской пословице (Ёлғиз дарахт ўрмон бўлмас) заложен антропоцентризм, который также, как и в других пословицах, выражен имплицитно, но в соответствии с узбекской

национально-культурной спецификой. В пословице нет степи, нет травы. Есть дерево, да еще одинокое. Узбек, как правило, садовод. Для него такое видение, как одно единственное дерево, да еще неизвестно плодоносящее или неплодоносящее – явление нестандартное, непривычное. В сознании узбека сад – это плодоносящий небольшой лес. Одинокое дерево не может быть садом, не может быть лесом. Поэтому такое видение (одинокое дерево) в сознании узбека порождает как удивление, так и некоторое разочарование: надо вокруг этого дерева посадить и другие деревья, чтобы оно не было одиноким, тогда будет сад, садовый лес.

Заключение

Антропоцентризм рассматривает человека как центр мироздания, как созидателя. Согласно теории антропоцентризма, все другие живые существа и природа должны служить во благо человека.

Учение об антропоцентризме создал сам человек (антропос), когда начал понимать, осознавать, что он и есть вершитель всего в этом земном мире.

Антропоцентризм занимает большое место во всех сферах деятельности человека и в результатах этой деятельности.

Одним из результатов языковой и трудовой деятельности человека являются паремии, в системе которых значительное место занимают пословицы.

Антропоцентризм в пословицах выражается обобщенно, собирательно и конкретно. Способы выражения антропоцентризма в пословицах полиаспектные: эксплицитное, когда антропоцентризм передается с использованием языковых единиц, обозначающих понятие человек; имплицитное, когда антропоцентризм передается без использования языковых единиц, обозначающих понятие человек, но назидательность, нравоучительность паремии направлена на человека. Таким образом, все пословицы антропоцентричны, так как их содержательный, смысловой, семантический аспекты обращены к человеку, призывая, предлагая ему что-то делать, что-то не делать, что-то принимать, что-то не принимать и т.д.

Выражение антропоцентризма при имплицитном способе его реализации в паремии может быть продемонстрировано посредством использования названий разновидностей флоры, животных – животных как с позитивным содержанием их сущности, так и с негативным. При этом вместе с понятием антропоцентризма нередко на передний план выходит и религиозный аспект проблемы: какова оценка этого животного в канонах ислама, христианства, иудаизма. Это касается, как правило, разрешения или запрета на употребление мяса этого животного человеком в пищу. Это обстоятельство, а также эксплицитное и имплицитное выражение антропоцентризма в пословице свидетельствуют об общечеловеческом (универсальном) и национально-культурном ее содержании, на формирование которых оказывают влияние и каноны той или иной религии, наряду с другими лингвистическими и экстралингвистическими факторами формирования паремии и в целом паремиологии, как реализатора антропоцентризма в жизни человека и общества.

Сопоставительный анализ пословиц русского, узбекского, казахского, английского языков, содержащих и выражающих антропоцентризм эксплицитно и имплицитно, показал, что в них общечеловеческое и национально-специфическое, статически и динамически – единое целое. Различия кроются в особенностях выражения национально-культурного аспекта в пословице (рус.: мужик, баба, свинья, гусь; каз.: еркек, қатын, қой, есек). Пословица антропоцентрична, если даже в ней человек выражается переносным обращением (с использованием зоонимов, наименований флоры), потому что пословица создается человеком о человеке, для человека.

Результаты, выводы и перспективы работы вытекают из решения поставленных задач, цели исследования, использования сопоставительного, семантико-стилистического и др. методов, поэтому возможно их использование в собственно-научных, учебно-научных исследованиях и в учебном процессе вуза при изучении дисциплин введение в языкознание, общее языкознание, сопоставительная лингвистика.

Литература

- Антропоцентризм в языке и культуре. Сборник статей. – Москва: Индрик, 2017. – 264 с.
- Бакиров П.У. Семантика и структура номинацентрических пословиц (на материале русского, узбекского, казахского языков). – Ташкент: Фан, 2006. – 296 с.
- Даль В.И. Пословицы русского народа. – Москва: Изд-во ЭКСМО. – Пресс: Изд-во ННН, 2003. – 616 с.
- Джусупов М. Антропоцентрические пословицы как лингвоконтрастивная и лингвометодическая проблема // Иностранные языки в Узбекистане. – 2022. № 5(46). – С. 37-52.
- Джусупов М. Звуковые системы русского и казахского языков. Слог. Интерференция. Обучение произношению. – Ташкент: Фан, 1991. – 241 с.
- Джусупов М. Межъязыковое и межкультурное контактирование: понятие, слово, психообраз, интерференция // Филологические науки. НДВШ. – Москва, 2016. № . – С. 22-34.
- Джусупов Н.М. Когнитивная стилистика: теория и практика стратегии выдвижения в художественном тексте. – Ташкент: «VneshInvestProm», 2019. – 464 с.
- Джусупов Н.М. Теория выдвижения в лингвистических исследованиях: истоки, тенденции, вопросы интерпритации // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика. – Москва, 2016. №2. – С. 41-50.
- Камбарова М.А. Национально-специфические, общечеловеческие и структурные аспекты номинацентрических пословиц английского, русского и казахского языков // Ўзбекистонда хорижий тиллар. – Ташкент, 2020. № 3 (32). – С. 72-86.
- Қазақ мақал-мәтелдері. Жинап құрастырған Ө. Тұрманжанов. – Алматы: «Ана тілі», 1997. – 184 б.
- Лафта Адиан Хабиб, Ю.Т. Листрова-Правда. Русские пословицы с названиями животных на фоне близких по смыслу арабских пословиц. – Воронеж, Вестник ВГУ, Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2008, Выпуск 4. – С. 50-54.
- Маджидова Р.У. Антропоцентризм как один из ведущих принципов современного языкознания // Илм сарчашмалари. – Ургенч, 2006. №2 (22). – С. 83-86.
- Маргулис А., Холодная А. Русско-английский словарь пословиц и поговорок // McFarland & Company, Inc., Publishers Jefferson, North Carolina, and London, 2000. – 487 с.
- Можно ли христианам есть свинину? Портал «Православная жизнь»; авт. Владимир Пучков. [Электронный ресурс] – URL: [https:// pravlife.org/ru/content/mozhno-li-hristianam-est-svininu](https://pravlife.org/ru/content/mozhno-li-hristianam-est-svininu) (дата обращения 02.03.2023)
- Ослятина – Википедия. [Электронный ресурс] – URL: [https:// https://ru.wikipedia.org/wiki/Ослятина](https://ru.wikipedia.org/wiki/Ослятина) дата обращения 05.08.2022
- Пермяков Г.Л. Пословицы и поговорки народов Востока. – Москва: ИВЛ, 1979. – 671 с.
- Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. – Воронеж: «Истоки», 2001. – 191 с.
- Почему иудеи и мусульмане не едят свинину – журнал «Вокруг света» Электронный ресурс] – URL: [https:// www.vokrugsveta.ru/quiz/649/](https://www.vokrugsveta.ru/quiz/649/) дата обращения 05.08.2022
- Тажибаева Р.Д. Антропоцентризм как один из принципов исследования пословиц // Вестник Карагандинского государственного университета им. Е.А. Букетова. 2005. №1. – С. 39-43.
- Ўзбек халқ мақоллари. Тузувчилар: Мирзаев Т., Саримсаков Б., – Ташкент: Шарқ, 2003. – 512 б.
- Христианам также нельзя есть свинину. Об этом сказано в Библии; портал «Дзен»; авт. Александр Гримм. [Электронный ресурс] – URL: [https:// https://dzen.ru/a/YGcoDKZJ-НyR9zBF](https://dzen.ru/a/YGcoDKZJ-НyR9zBF) (дата обращения 05.08.2022)

References

- Antropocentrizm v jazyke i kul'ture. Sbornik statej. Moskva: Indrik, 264 s. [Anthropocentrism in language and culture. Collection of articles. Moscow: Indrik, 264 p.] (in Russian)
- Bakirov, P.U. (2006) Semantika i struktura nominatscentricheskix poslovic (na materiale russkogo, uzbekskogo, kazahskogo jazykov). Tashkent: Fan, 296 s. [Bakirov, P.U. (2006) Semantics and structure of nominocentric proverbs (based on the material of Russian, Uzbek, Kazakh languages). Tashkent: Fan, 296 p.] (in Russian)
- Dahl, V.I. (2003) Posloviцы russkogo naroda. Moskva: Izd-vo EKSMO-Press: Izd-vo NNN, 616 s. [Dahl, V.I. (2003) Proverbs of the Russian people. Moscow: Publ. EKSMO Press: Publ. NNN, 616 p.] (in Russian)
- Dzhusupov, M. (2022) Antropocentricheskije posloviцы kak lingvokontstrativnaja i lingvomethodicheskaja problema. Inostrannje jazyki v Uzbekistane. № 5(46). S. 37-52. [Dzhusupov, M. (2022) Anthropocentric proverbs as a linguocontrastive and linguometodic problem. Foreign languages in Uzbekistan, Tashkent: №. 5(46), P. 37-52.] (in Russian)
- Dzhusupov, M. (1991) Zvukovye sistemy russkogo i kazahskogo jazykov. Slog. Interferencija. Obuchenie proiznosheniju. Tashkent: Fan, 241 s. [Dzhusupov, M. (1991) Sound systems of Russian and Kazakh languages. Syllable. Interference. Pronunciation training. Tashkent: Fan, 241 p.] (in Russian)
- Dzhusupov, M. (2016) Mezhhjazykovoe i mezhhkulturnoe kontaktirovanie: ponjatije, slovo, psihoobraz, interferencija. Filologicheskie nauki. NDVSh. Moskva, №.5. S. 22-34. [Dzhusupov, M. (2016) Interlanguage and intercultural contact: concept, word, psycho-image, interference. Philological sciences. NDVSH. Moscow: No. 5. P. 22-34] (in Russian)
- Dzhusupov, N.M. (2019) Kognitivnaja stilistika: teorija i praktika strategii vydvizhenija v hudozhestvennom tekste. Tashkent: VneshInvestProm, 464 s. [Dzhusupov, N.M. Cognitive stylistics: theory and practice of the promotion strategy in

a literary text. Tashkent: VneshInvestProm, 464 p.] (in Russian)

Dzhusupov, N.M. (2016) Teoriya vydvizheniya v lingvisticheskikh issledovaniyakh: istoki, tendencii, voprosy interpretatsii. Vestnik Rossijskogo universiteta druzhby narodov. Seriya: Teoriya jazyka. Semiotika. Semantika. Moskva, №2. S. 41-50. [Dzhusupov, N.M. (2016) Theory of advancement in linguistic research: origins, trends, issues of interpretation. Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia. Series: Theory of Language. Semiotics. Semantics. Moscow, № 2. P. 41-50] (in Russian)

Hristianam takzhe nel'zja est' svininu. Ob jetom skazano v Biblii; portal "Dzen"; avt. Aleksandr Grimm. Jelektronnyj resurs. – URL: <https://dzen.ru/a/YGcoDKZJ-HyR9zBF> data obrashcheniya 05.08.2022 [Christians are also not allowed to eat pork. The Bible says this; Zen portal; avt. Alexander Grimm. [Electronic resource] – URL: <https://dzen.ru/a/YGcoDKZJ-HyR9zBF> (appeal data 05.08.2022)] (in Russian)

Kambarova, M.A. (2020) Nacional'no-spezificheskie, obshchechelovecheskie i strukturnye aspekty nominaciticheskih poslovic anglijskogo, russkogo i kazahskogo jazykov. O'zbekistonda xorijiy tillar. Tashkent: № 3 (32). S. 72-86. [Kambarova, M.A. (2020) National-Specific, Universal Human, and Structural Aspects of Nominocentric Proverbs in English, Russian, and Kazakh Languages. Foreign languages in Uzbekistan. Tashkent: № 3 (32). P. 72-86] (in Russian)

Lafta Adian Habib, Yu.T. Listrova-Pravda (2008) Russkie posloviy s nazvanijami zhivotnyh na fone blizkih po smyslu arabskih poslovic. Voronezh, Vestnik VGU, Seriya: Lingvistika i mezhkul'turnaja kommunikaciya. Vypusk 4. S. 50-54. [Lafta Adian Habib, Y.T. Listrova-Pravda (2008) Russian proverbs with the names of animals against the background of Arabic proverbs similar in meaning. Voronezh, VSU Bulletin, Series: Linguistics and Intercultural Communication. Issue 4. P. 50-54.] (in Russian)

Madzhidova, R.U. (2006) Antropocentrizm kak odin iz vedushhih principov sovremennogo jazykoznanija. Ilm sarchashmalari. Urgench, №2 (22). S. 83-86. [Mazhidova, R.U. Anthropocentrism as one of the leading principles of modern linguistics. Ilm sarchashmalari. Urgench, № 2 (22). P. 83-86] (in Russian)

Margulis, A., Holodnaya, A. (2000) Russko-anglijskij slovar' poslovic i pogovorok. McFarland & Company, Inc., Publishers Jefferson, North Carolina, and London, 487 p.

Mozhno li hristijanam est' svininu? Pravoslavnaja zhizn'; avt. Vladimir Puchkov. Jelektronnyj resurs. – URL: <https://pravlife.org/ru/content/mozhno-li-hristijanam-est-svininu> data obrashcheniya 02.03.2023 [Can Christians eat pork? "Orthodox Life"; avt. Vladimir Puchkov. [Electronic resource]. URL: <https://pravlife.org/ru/content/mozhno-li-hristijanam-est-svininu> (appeal data 02.03.2023)] (in Russian)

Osljatina – Vikipediya. Jelektronnyj resurs. – URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Oslyatina> (data obrashcheniya 05.08.2022) [Donkey meat – Wikipedia. [Electronic resource] – URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Oslyatina> (appeal data 05.08.2022)] (in Russian)

O'zbek xalq maqollari. Tuzuvchilar: Mirzaev T., Sarimsakov B., Tashkent: Sharq, 2003. 512 b. [Uzbek folk proverbs. Compilers: Mirzaev T., Sarimsakov B. Tashkent: Sharq, 512 p.] (in Uzbek)

Permyakov, G.L. (1979) Posloviy i pogovorki narodov Vostoka. Moskva: IVL, 671 s. [Permyakov, G.L. (1979) Proverbs and sayings of the peoples of the East. Moscow: IVL, 671 p.] (in Russian)

Pochemu iudei i musul'mane ne edjat svininu – zhurnal "Vokrug sveta". Jelektronnyj resurs. – URL: <https://www.vokrugsveta.ru/quiz/649/> (data obrashcheniya 05.08.2022) [Why Jews and Muslims don't eat pork. "Around the World" magazine Electronic resource] – URL: <https://www.vokrugsveta.ru/quiz/649/> (appeal data 05.08.2022)] (in Russian)

Popova, Z.D., Sternin, I.A. (2001) Ocherki po kognitivnoj lingvistike. Voronezh: Istoki, 191 s. [Popova, Z.D., Sternin, I.A. (2001) Essays on cognitive Linguistics. Voronezh: Istoki, 191 p.] (in Russian)

Qazaq maqal-matelderi. Zhinap qurastyrgan O. Turmanzhanov (1997) Almaty: Ana tili, 184 b. [Kazakh proverbs and saying. The compiler O. Turmanzhanov (1997) Almaty: Ana tili, 184 p.] (in Kazakh)

Tazhibayeva, R.D. (2005) Antropocentrizm kak odin iz principov issledovaniya poslovic. Vestnik Karagandinskogo gosudarstvennogo universiteta im. E.A. Buketova. №1. S. 39-43. [Tazhibayeva, R.D. (2005) Anthropocentrism as one of the principles of the study of proverbs. Bulletin of the Karaganda State University named after E.A. Buketov. № 1. P. 39-43] (in Russian)

Информация о статье / Мақала туралы ақпарат / Information about the article.

Поступила в редакцию / Редакцияға түсті / Entered the editorial office: 11.05.2024.

Принята к публикации / Жариялауға қабылданды / Accepted for publication: 18.09.2024.

© Джусупов М., 2024

© А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2024

Мырзаберген Малбақов^{1*}, Мендіқыз Бердиллаева², Дархан Малбақов³^{1*} автор-корреспондент, филология ғылымдарының докторы, профессор,
А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Қазақстан, Алматы қ.,
ORCID: 0000-0002-3352-0438 E-mail: myrzabergen@mail.ru² гуманитарлық ғылымдар магистрі, Қазақ спорт және туризм академиясы,
Қазақстан, Алматы қ. ORCID: 0000-0003-4484-1461 E-mail: mendikyz07@mail.ru³ гуманитарлық ғылымдар магистрі, Нархоз Университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
ORCID: 0000-0003-0013-7552 E-mail: darkhan.malbakov@narhoz.kz**В.В. РАДЛОВ СӨЗДІГІНДЕГІ ҚАЗАҚ СӨЗДЕРІНІҢ
ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫҚ ҚОЛДАНЫМ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Аңдатпа. Мақала В.В. Радлов сөздігіндегі қазақ сөздерінің лексика-семантикалық қолданым ерекшеліктерін зерттеуге арналады. В.В. Радлов сөздігінде қазақ тілі лексикасы мол қамтылған. Зерттеу жұмысының мақсаты – осы қазақ тілі лексикасы құрамындағы сөздердің лексика-семантикалық қолданым ерекшеліктерін анықтау. Жеке қарастыруымыздың ең басты себебі – негізгі материалдары XIX ғасырдың орта тұсынан бастап жинақталып, сол ғасырдың соңғы ширегінде жарық көрген қазақ сөздерінің семантикасы қазіргі заманауи қазақ тіліндегі сөздердің семантикасынан біршама ерекшеленеді. Арада жүз елу жыл өткендіктен, ол кездегі сөздердің мән-мағынасында қазіргі сөздердің мағынасынан сәл де болса айырмашылықтың болуы – заңды құбылыс. Ресей империясының қол астына қарауына байланысты дәстүрлі қазақ қоғамында күрделі жүйелік және құрылымдық өзгерістер орын алды. Ресейде бірнеше төңкерістер болып, социалистік қоғам орнады, Кеңестік социалистік республикалар одағы ыдырап, еліміз егемендік алды. Міне, осының бәрі қазақ сөзінің құрамына, оның семантикасына әсер етпей қойған жоқ. Жүз елу жылдық уақыт аралығында сөз семантикасында болған өзгерістерді зерттеу – қазақ тілінің тарихы мен тарихи лексикологиясы үшін маңызды іс болып табылады. Бұл негізінен зерттеудің ғылыми-практикалық маңыздылығын айқындайды. Мақалада сөздерді іріктеу, жүйелеу, семантикалық топқа бөлу, құрылымдық сипаттау, синхрондық және диахрондық талдау, салғастыру әдістері қолданылады. Жүргізіліп отырған зерттеудің қазақ лексикасын тарихи-лексикологиялық, тарихи-лексикографиялық тұрғыдан зерделеудегі құндылығы айқын.

Тірек сөздер: сөздік; лексика; лексикография; лексикология; семантика**Қаржыландыру көзі:** Мақала AP19677715 «В.В. Радлов сөздігі: XIX ғ. екінші жартысы мен XX ғ. басындағы қазақ сөздерінің лексикографиялануы мен қалыптануы (лексика-семантикалық аспект)» атты гранттық қаржыландыру жобасы аясында дайындалды.**Сілтеме жасау үшін:** Малбақов М., Бердиллаева М., Малбақов Д. В.В. Радлов сөздігіндегі қазақ сөздерінің лексика-семантикалық қолданым ерекшеліктері. *Tiltanyum*, 2024. №3 (95). 22-30-бб.DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-22-30>**Мырзаберген Малбақов^{1*}, Мендіқыз Бердиллаева², Дархан Малбақов³**^{1*} автор-корреспондент, доктор филологических наук, профессор,
Институт языкознания имени А. Байтұрсынұлы, Казахстан, г. Алматы,
ORCID: 0000-0002-3352-0438 E-mail: myrzabergen@mail.ru² магистр гуманитарных наук, Казахская академия спорта и туризма,
Казахстан, г. Алматы, ORCID: 0000-0003-4484-1461 E-mail: mendikyz07@mail.ru³ магистр гуманитарных наук, Университет Нархоз, Казахстан, г. Алматы,
ORCID: 0000-0003-0013-7552 E-mail: darkhan.malbakov@narhoz.kz**ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО УПОТРЕБЛЕНИЯ
КАЗАХСКИХ СЛОВ В СЛОВАРЕ В.В. РАДЛОВА**

Аннотация. Статья посвящена изучению особенностей лексико-семантического употребления казахских слов в словаре В.В. Радлова. В словаре В.В. Радлова представлен богатый словарный состав казахского языка. Целью исследовательской работы является определение особенностей лексико-семантического употребления слов в словарном составе казахского языка. Основной причиной отдельного рассмотрения данного вопроса является то, что семантика казахских слов, основные материалы по которым собирались с середины XIX века и публиковались в последней четверти того же столетия, несколько отличается от семантики соответствующих слов в современном казахском языке. Поскольку с тех пор прошло уже сто пятьдесят лет, то существование незначительной разницы в значении слов того времени от значения слов сегодня является закономерным явлением. В связи с присоединением

к Российской империи в традиционном казахском обществе произошли сложные системные и структурные изменения. В России произошло несколько революций, было создано социалистическое общество, распался Союз Советских Социалистических Республик, а наша страна обрела независимость. И все это не могло не отразиться на структуре казахского слова и его семантике. Изучение изменений семантики слов на протяжении ста пятидесяти лет является важной задачей истории и исторической лексикологии казахского языка. Это во многом определяет научную и практическую значимость исследования. В статье использованы методы выборки и систематизации слов, семантической группировки, структурного описания, синхронного и диахронического анализа, сравнения. Ценность проведенного исследования по изучению казахской лексики с историко-лексикологической и историко-лексикографической точек зрения очевидна.

Ключевые слова: словарь; лексика; лексикография; лексикология; семантика

Источник финансирования: Статья подготовлена в рамках проекта грантового финансирования №AP1967715 «Словарь В.В.Радлова: лексикографирование и кодификация казахских слов II половины XIX в. и начала XX в. (лексико-семантический аспект)».

Для цитирования: Малбаков М., Бердиллаева М., Малбаков Д. Особенности лексико-семантического употребления казахских слов в словаре В.В. Радлова. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). С. 22-30. (на каз. яз.)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-22-30>

Myrzabergen Malbakov^{1*}, Mendikyz Berdillaeva², Darhan Malbakov³

^{1*}Corresponding author, Doctor of Philological Sciences, Professor,

A. Baitursynuly Institute of Linguistics, Kazakhstan, Almaty,

ORCID: 0000-0002-3352-0438 E-mail: myrzabergen@mail.ru

²Master of Arts in Humanities, Kazakh Academy of Sports and Tourism,

Kazakhstan, Almaty, ORCID: 0000-0003-4484-1461 E-mail: mendikyz07@mail.ru

³Master of Arts in Humanities, Narkhoz University, Kazakhstan, Almaty,

ORCID: 0000-0003-0013-7552 E-mail: darkhan.malbakov@narxoz.kz.

FEATURES OF LEXICO-SEMANTIC USE OF KAZAKH WORDS IN THE DICTIONARY OF V.V. RADLOV

Abstract. The article is devoted to the study of the features of the lexical and semantic use of Kazakh words in the dictionary of V.V. Radlov. The dictionary of V.V. Radlov presents a rich vocabulary of the Kazakh language. The purpose of the research work is to determine the features of the lexical and semantic use of words in the vocabulary of the Kazakh language. The main reason for a separate consideration of this issue is that the semantics of Kazakh words, the main materials on which were collected since the middle of the 19th century and published in the last quarter of the same century, is somewhat different from the semantics of the corresponding words in the modern Kazakh language. Since one hundred and fifty years have passed since then, the existence of a slight difference in the meaning of words of that time from the meaning of words today is a natural phenomenon. Due to the accession to the Russian Empire, complex systemic and structural changes took place in the traditional Kazakh society. Several revolutions took place in Russia, a socialist society was created, the Union of Soviet Socialist Republics collapsed, and our country gained independence. And all this could not but affect the structure of the Kazakh word and its semantics. The study of changes in the semantics of words over one hundred and fifty years is an important task of the history and historical lexicology of the Kazakh language. This largely determines the scientific and practical significance of the study. The article uses the methods of selection and systematization of words, semantic grouping, structural description, semantic unification, synchronic and diachronic analysis, comparison. The value of the conducted research on the study of Kazakh vocabulary from the historical-lexicological and historical-lexicographic points of view is obvious.

Keywords: dictionary; lexicon; lexicography; lexicology; semantics

Source of financing: The article was prepared within the framework of the project of the grant financing of the No. AP1967715 “Dictionary of V. V. Radlov: lexicography and formation of Kazakh words of the second half of the early XIX and XX centuries (lexico-semantic aspect)”.

For citation: Malbakov M., Berdillaeva M., Malbakov D. Features of Lexico-semantic Use of Kazakh Words in the Dictionary of V.V. Radlov. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). P. 22-30. (in Kazakh)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-22-30>

Кіріспе

В.В. Радлов 1860-70 жылдары қазақ жеріне жасалған ғылыми экспедициялар кезінде қазақ тіліндегі сөздерді, ұғым атауларын ауызекі тілдік қолданымдағы тұлғасында тіркеп отырған. Сөздің семантикасындағы құбылыстарды да жіті аңғарып, дәл белгілеген. Сол тарихи кезеңде негізгі құрамы Ресей патшалығының қарамағында болған түркі халықтарының, тайпалары мен топтарының тілдік бай мұрасын мүмкіндігінше толық қамтуға тырысқан. Осыған байланысты

түркі тілдері бойынша түзілген шамамен жетпіс мың сөзді қамтитын үлкен сөздікте қазақ сөздерінің семантикасы жақсы ашылған. Бұл істе ғалымның кәсіби тілші маман болуының өте үлкен маңызы болды. Оның кәсіби біліктілігі, жоғары тілдік түйсіну қабілеті, тілдік компетенциясы жазып шыққан ғылыми еңбегінің айрықша сапалы болуына жағдай тудырды. Бұл еңбек өзінің маңызы жағынан түркі тілдері негізінде жасалған сөздіктер арасында ортағасырлық ғалым Махмұт Қашқаридың сөздігінен кейінгі орынды алады. Ғалымның бүкіл түркі тілдеріндегі сөздерді жинақтап, олардың семантикасын ашуда бірінші кезекте мағыналық жақындыққа емес, сыртқы тұлғалық, фонетикалық принципке арқа сүйеуі, сол арқылы сөздердің әрі тұлғалық, әрі семантикалық ерекшеліктерін дәл айқындауға ең дұрыс, дәл жолды табуы табысты шешім болғандығы айқын. Бұл зерттеменің қазақ сөзінің семантикасын ашу ісін тарихи лексикологиялық тұрғыдан жүргізетін болашақ зерттеулер үшін маңызды екендігі дау тудырмайды.

Материал және әдістер

В.В. Радловтың бұдан жүз елу жыл бұрынғы мезгілде, XIX ғасырдың орта тұсынан оның соңғы ширегіне дейінгі мерзімде, сол кезде әлемге белгілі негізгі түркі тілдерінің баршасын қамти отырып, түркітаным алаңында жазылған «Опыт словаря тюркских наречий» атты сегіз кітаптан тұратын төрт томдық еңбегі осы жұмыстың басты зерттеу нысаны, негізгі зерттеу материалы ретінде алынып отыр. Мұның өзі нақты тарихи кезеңдегі, яғни XIX ғасырдағы қазақ сөзінің лексикографиялану ерекшеліктерін айқындауға, олардың семантикасындағы тарихи лексикологиялық жағдаяттардың ашылуына әкеледі. Сөз семантикасын ғылыми-практикалық тұрғыдан зерделеу барысында сөздерді семантикалық топтар бойынша іріктеу, құрылымдық тұрғыдан жүйелеу, салааралық реттеу, сипаттама жасау, синхрондық және диахрондық талдау, өзара салғастыру әдістері қолданылады.

Әдебиетке шолу

Аталмыш сөздік 1888 жылдан 1911 жылға дейінгі кезеңде, негізгі үш тілде (түркіше-орысша-немісше), 24 басылымда жарыққа шыққан аса үлкен көлемді лингвистикалық шығармалар қатарына жатады (Радлов, 1888-1911). Бұл жұмыс туралы зерттемелер XX ғасырдың бас кезінен, Л.Штернберг (Штернберг, 1909), А.Н. Самойлович, Е.И. Убрятова, С.Кондучалова (Кондучалова, 1964) еңбектерінде, «Советская тюркология» журналы беттерінде, ғалым шығармашылығын зерттеу үшін арнайы ұйымдастырылған Бүкілодақтық тюркологиялық конференцияларда, түркітаным саласында түзілген А.Н. Кононовтың, Ш.Ш. Сарыбаевтың библиографиялық еңбектерінде, әсіресе лексикография теориясына арналған Л.В. Щерба, А.А. Юлдашев, Ж.М. Гузев еңбектерінде кеңінен сөз болады. Академик В.В. Радлов сөздігіндегі түркі тілдерінің лексикасы туралы ғылыми зерттемелер соңғы жылдары барлық негізгі түркі тілдері бойынша көптеп жүргізіліп келеді. Солардың ішінде қырғызстандық тілші ғалымдар С.Мусаев пен С.Садыкованың мақалаларын (Мусаев, Садыкова, 2018; Садыкова, Мусаев, 2017), алматылық ғалымдар С.Құлманов пен Г.Бүркітбайдың (Құлманов, Бүркітбай, 2024) және Г.Мамырбек т.б. (Мамырбек, 2023; 2024), Қ.Таймуллинаның (Таймуллина, 2020), М.Малбақұлы мен М.Бердиллаеваның (Малбақұлы, Бердиллаева, 2024) жұмыстарын атауға болады. Бұл еңбектер ғалымның өз сөздігінде қамтыған түркі тілдері лексикасын лексикология мен лексикография ғылымдарының алуан түрлі қырларынан көрсетеді. В.В. Радлов сөздігіндегі қазақ сөздерінің семантикалық ерекшеліктері, әсіресе, қазақ ғалымы К.Ш. Хұсайынның «В.В. Радлов и казахский язык» атты зерттеуінде (Хусаинов, 1981) жақсы сөз болады.

Нәтижелер және талқылау

Аталмыш еңбектегі қазақ сөздерін семантикалық жақтан топтастырған кезде ол топтардың жалпы саны елуден асып кететіндігі белгілі болды. Біз осы мақалада сол орасан көп сөздердің ішінен ерекше, айрықша семантикалық белгілемелері, анықтамалары, түсініктемелері бар кейбіреуін ғана сөз етпекшіміз. Сөздікке алынған қазақ сөздерінің ішінде семантикалық тұрғыдан жақсы ашылған, мол қамтылған топ – «адам тіршілік иесі ретінде», «адам сезетін, ойлайтын, сөйлейтін тіршілік иесі ретінде» деп аталатын семантикалық топша. Сол топшаға кіретін «адамзат» сөзінің мағынасы былайша ашылған: «Адамзат [Kir., von *adam* + *zat*, pers. آدمزاد = آدمزاد] человек – der Mensch (im Gegensatz zu andern Geschöpfen); *Зенгі кызын адамзат*

албан ämäs никогда не женился человек на девице Зенгиев – *noch niemals hat ein Mensch ein Sengi-Mädchen geheirathet* (P. d. V. III, 556, 192) (Радлов, 1888: 487). Яғни аталмыш сөздік мақалада, біріншіден, сөздің екі жеке сөзден (*адам + зат*) құралған күрделі сөз екендігі жазылса, екіншіден, қазақ тіліне парсы тілінен енген кірме сөз екендігі айқын көрсетіліп отыр. Онымен бірге қазақ тіліндегі араб графикасында осы кірме сөздің екі бірдей тұлғасы қолданымда бар екендігі анық жазылып отыр. Үшіншіден, «адам баласы» ретіндегі мағынасы ашылғаннан кейін, сол кезеңдегі қазақы ортада айрықша маңызы бар сөйлем мысал ретінде беріліп отыр: «Зенгі қызын адамзат алған емес». Бұл нені көрсетеді? Бұл – сол кезеңде, яғни XIX ғасырда қазақтардың қара түсті нәсіл (зәңгі) қызын алмағандығын айғақтайды. Қазіргі заманда бұл тыйымның орындалмай отырғандығы, қазақ жігітінің негр қызға үйленіп, қазақ қызының қара нәсілге тұрмысқа шығып жатқандығы анық. Сөздік мақала соңында мысалдың ғалымның өзі шығарған он томдық «Образцы народной литературы тюркских племен» атты еңбектің қазақ тіліне арналған үшінші томынан алынғандығы, оның нақты беті мен реттік саны көрсетілген. Осы топшадағы «ата» сөзінің семантикалануы: «*ата* [1] отец: *kain ata* – тесть; *ökuł ata* – старший друг молодого человека (последний в этом отношении называется *ökuł kuju*); *ögöi ata* – вотчим; 2) дед, предок: *Байбакты нәшә атаның баласы?* – на сколько ветвей разделяется род Байбакты? *үш атадан жан берәді* – в третьем поколении дают друг другу присягу; *ämtä атаба меткән соң кыз алысады* – в седьмом поколении родства можно жениться; *атаңның аузүн сігәйн!* *атаңның көрүн сігәйн!* (Kir.) – ругань мужчин; *атаңның аузұна сігәйн* – ругань женщин]» (Радлов, 1888: 449-451). Бұл жерде байқалып отырғандай, әуелі сөздің бірінші мағынасы («әке») келтірілгеннен кейін, күйеуі өз әйелінің әкесін «қайын ата» дейтіндігі, жас жігіттің «өкіл атасы» болатындығы, өкіл атаға ол жігіттің «өкіл күйеуі» болатыны жазылған. Одан кейін тумаған әкенің «өгей ата» болып аталатындығы сөз болады. Енді сөздің «ата, ата-баба» мәніндегі екінші мағынасы ашылады да, адамдардың өзара туыстық дәрежесін ашатын мысал келтіріледі. Ол үшін «Байбакты неше атаның баласы?» деген сұрау тасталады. Бұл сұраудың мәні – Байбакты аталығының туыстығы қандай? Байбактылар неше атадан (ұрпақтан) бері өзара туыс болып саналады? – деген сөз. «Үш атадан жан береді» деген сөздің мағынасы – қазақтар өздерінің туыстығы бір атадан үш атаға дейінгі аралықта «бір қандас», «бір жандас» туыс саналады. Сол себепті дәл солай, яғни «қаны бір», «жаны бір» адамдай жауап береді деген сөз. Бұл сөздің мәні – «құн» төлеуге байланысты. Егер бір адам басқа бір атаның баласын абайсызда немесе қасақана өлтіріп алатын болса, оның, яғни айыпты адамның үш атаға дейінгі туыстары ердің құнына жауапты болады. Яғни, туысының тұрмысы нашар болған жағдайда өлген адам үшін берілетін құнды бірігіп төлейді. Ер адамның жаны (құны) – жүз жылқыға бағаланады. «Үш атадан жан береді» деген сөздің мән-мағынасы осындай. «Жеті атаға жеткен соң қыз алысады» деген сөздің мәні көпшілікке мәлім. «Қандас туыстық деңгейі жеті атадан асқан соң, қыз алысуға болады» дегенді білдіреді.

Ғалымның сөзге деген жауапкершілігінің жоғары екендігі осы сөзге байланысты ер адамның және әйел адамның боктық сөздеріне дейін келтіруінен байқалады. Германияда өскен жатжұрттық ғалымның өзге халықтарға деген құрметін, ол халықтың тіліндегі сөздің мән-мағынасын, сондай-ақ, сөздің арғы жағындағы ол елдің әдет-ғұрып, салт-санасына қатысты коннотацияларын толық, анық, ашық көрсетуінен байқауға болады.

Келесі кезекте «ай» атауына тоқталамыз. Бұл атаудың мән-мағынасын ашуда ғалым аса мұқияттылықты байқатады:

⁵ai [alle Dialecte, (Uig), اى (Dsch.), اى (Osm.), (Kar.), vergl. yi (jak.), ојых (Tschw.)]

1) луна – жаңы ай первые 15 дней луны, әскі ай последние 15 дней луны., *ai толдү* (Sag. Kir.) – полнолуние; *ai тұбан* – восхождение луны; 2) имеющий форму луны, лунообразный; *ai-балта* – аллебарда; 3) месяц: *тұатубун ай* (в будущий месяц)... Имена месяцев: ... g) у Киргизов 1) отамалы – май, 2) шілді, 3) шарша тамыз, 4) кара сағауз, 5) казан, 6) мизан (қырк үжөк), 7) цели токсан, 8) қаңтар, 9) акпан, 10) науруз, 11) көкө, 12) мамыр. Известные дни года у зап. Киргизов: 1) koi коздайды – начало апреля; 2) биә байлаиды – конец апреля; 3) куралай – холодное время во второй половине мая; 4) бес конак – от 2-4 апреля; 5) козу күзөм – от 15-20 июля; 6) собұм – в декабре (Радлов, 1888: 6-8).

Бұл сөздің түркі тілдерінің барлық диалектілерінде кездесетінін жазған ғалым, салыстыру үшін саха тіліндегі *ыи* және чуваш тіліндегі *ојых* тұлғаларын келтіреді. Сөздің бірінші мағынасы ретінде аспандағы айды атайды. Бұл жерде барлық түркі тілдеріндегі аспандағы айға байланысты басты ұғым атаулары ретіндегі негізгі тұрақты тіркестерді келтіреді. Екінші мағына ретінде «ай тәрізді», «айдай» мәні ашылып, мысалға *айбалта* сөзі келтіріледі. Үшінші мағына ретінде уақыт мерзімі ретіндегі ай көрсетіледі. Бұдан кейін әрбір түркі тілдеріндегі (В.В. Радлов түсінігі бойынша «диалектілердегі») жыл ішіндегі он екі айдың атаулары беріледі. Кезек қазақ тіліне келгенде, он екі ай атаулары санамаланады. Ғалым жыл санауды көк жетілген кезден, жаз айларынан бастайды. Ең алдымен көзге түсетіні – мамыр айы екі атаумен аталған (отамалы, мамыр). Біздің ойымызша, алғашқы атау – халық тіліндегі көктің нағыз толысқан кезеңін білдіретін бейнелі атау. Және бұл жерде ғалым оны маусым айының атауы ретінде қолданып отырғандығы көрінеді. Айлардың кезегі, реттілігінде ойланатын жайлар бар секілді. Біздің ойымызша, бұл жердегі реттілік мынадай болу керек: отамалы (маусым), шілде, сарша (тамыз), қыркүйек («қыркын» уақытын және «күйек байлау» уақытын білдіреді), қазан, қараша (күздің қара суық айы), желтоқсан, қаңтар, ақпан, наурыз, көкек, мамыр.

Қазақ тіліндегі бір түс атауының (ақ) берілуіне тоқталып өтелік: ³ак – 1) белый; *цумуртканың ағы* – белок яйца. Слова сложные с ак: а) люди и их качества: *ак сұөк* – дворянство, султан; *ак сұөктұ* – благородный; *ак тамак* – белошейная женщина, лисий мех; *Ак-кан*, также *ак патса*, *ак патша* – русский царь; б) части тела и болезни: *ак тамыр* – сухая жила; *ак шеләк* – болезнь верблюдов; *ак бас* – болезнь лошадей; с) млекопитающие животные; д) птицы; е) рыбы; ф) растения; г) минералы; h) пища, продукты, изделия и утварь: *ак бас шаі* – фамильный чай; *ак ерімшік* – творог; *ак нан* – белый хлеб; *ак сун* – крученный каленкор; *ак каса*, *ак кырт* – миткаль; *ак кіс* – белый войлок; и) географические имена, племенные названия: *Ак-мешіт* – форт Перовский; *Ак-тау* – гора Актау; 2) белый, чистый, несмешанный; 3) добродушный, чистосердечный, невинный: *ак көңүлдің аты арымас*, *тоны тозбас*, *кәң болса кәм болмас* – лошадь чистосердечного не худеет, шуба его не изнашивается, достаток его не уменьшается; *ак көкрөктұ* – честный (Радлов, 1888: 88-92). Бұл жердегі мысалдардан ғалымның кез келген атауға байланысты сөздік мақалаларды жүйе мен құрылымдық мәселелерді ескере отырып, қаншалықты тапқырлықпен, шыдамдылықпен жазып шығатынына көз жеткізуге болады. Түбі бір түркі тілдеріндегі мысалдарды қарастырып, өзара салыстырып отырып, әрбір жеке түркі тіліне қажетті атауларды табуға болады.

Ендігі кезекте ХІХ ғасырдағы қазақ тілінде ұшырасатын түрлі тап немесе топ өкілдерін, алуан түрлі қызмет атауларын, іс-шаруа түрлерін атаушы сөздерге назар аударалық. Жоғарыда адамдар мен олардың қасиеттерін атаушы сөздерге қатысты «*ак сұөк* – дворянство, султан; *ак сұөктұ* – благородный; *Ак-кан* = *ак патса* = *ак патша* – русский царь» аудармаларын бақыладық. Бұл жердегі *ақсүйек*, *ақ қан* атаулары – қазақтың бұрынғы дәстүрлі қоғамына тән атаулар болғандықтан, олардың тіліміздегі төл атаулардың қатарына кіретіндігі даусыз. Сондай-ақ Ресей империясының бодандығына кірумен байланысты жаңадан пайда болған, бірақ тілдің бұрынғы сөзжасам жүйесімен етене қабысып жатқан «*орус төрә* (русский чиновник), *орус казак төрөсұ* (казачий офицер), *аға төрө* (старший уездный султан), *төрөлүк* (зат) (төрә+лік) дворянство, достоинство султана: *төрөлүккә ыеткән (мінгән)* – человек, достигший выдающегося положения» тәрізді атаулардың сол кезеңдегі тілімізден орын алғандығын көреміз. Ал енді *ақ патша* атауының семантикасы айқын. Ол орыс тіліндегі «белый царь» ұғымының қазақ тіліне калька жолымен аударылған нұсқасы екендігі дау тудырмайды. «*Төлеңгіт* (зат) крепостные для служения султану; *марлы* (сын) бедный; *макыбай* (сын) бедняк; *әкім* = араб. *حاکم* начальник; *ұәзір* = араб. *وزیر* визирь: *тір кан болдұ*, *каның бір ұәзірі болдұ* – жил царь и у него был визирь; *нөгөр* (зат) служитель: *нөгөрұ аскалы кетті* – его пошли варить пишу; *елші* посланник, вестник: *ханнан елші келді* – от хана пришел посланник, *әскер* 2) воин: *әскер басы* – командующий войсками; *казы* (зат) (2) 1) судья: *кедейдің казысын жеген ұры казы болмайды* – не быть тому судьей, кто воровал у бедняка его колбасу; 2) заседатели уездного правления (дувана); *назыр* (зат) араб. 1) смотрящий, взглянувший; 2) смотритель; *тілмаш* (зат) – тілмач; переводчик; *тыңшы* (зат) 1) подслушивающий, шпион; *жансыз* (сын) (жан+сыз) 2) шпион;

жаушы (зат) посредник; *саудагер* (зат) – торговец; *ыатак* (зат) (жат+ак) 1) оседлый; *егінші* – пахарь, рабочий на пашнях: *бу аул емес егіншінің үйіору* – это не ауыл, а просто юрты пахарей; *егіншіләр үәі уактында аулман көшпас* пахари не кочуют летом с аулом; *егіншінің атындаі кішанің бар* у тебя пути на ногах, как у лошади пахаря» т.б. тәрізді атаулардың семантикасы айқын, бұрынғы дәстүрлі сөзжасам жүйесіне құрылғандығы анық.

Сөздікте орыс тілінен енгендігі айқын көрсетіліп тұрған *указнай* (указный мулла), *көпес* (купец) атаулары аталып отырған мамандықтың сол кезеңде орын алғандығынан хабар береді. «*Дартыбас* (сын) (жарты+бас) каторжник, разбойник» атауынан бейнелі қолданымды көреміз. *Дарбышы* (человек, умеющий уничтожать колдовство), *жазушы* (пишущий), *жайдары* (бухарский киргиз – торговец), *жайшы* (умеющий заговорить погоду), *жауырыншы* (жаурыншы: предсказатель по лопатке), *жырышы* (певец), *жылқышы* (пастух лошадей), *жүкші* (извозчик, сопровождающий воз), *жұлдышы* (предсказатель по звездам), *жәрдемші* (помощник), *пішімпаз* (занимающийся легчением, холощением скота), *арбашы* (извозчик), *атқыш* (стрелок), *аспазы* (повар), *етікші* (сапожник), *емші* (врач), *өнербет* (художник, ремесленник), *өлеңші* (певец), *ышы* (умеющий коптить кожу), *ісетші* (человек, предсказывающий погоду), *іші* (дубильщик), *ұлаушы* (подводчик, ямщик или сопровождающий подводы), *ұста* (ремесленник, кузнец), *қарауылышы* (караул), *қатшы* (писарь), *қазанышы* (повар), *қосшы* (прислуга во время путешествия), *қобызышы* (скрипач), *қырқушы* (стригущий), *құланышы* (певец, музыкант), *құмалақышы* (прорицатель, знахарь), *көмірші* (истопник), *кіндік шеше* (повивальная бабка), *кіреші* (едущий с караваном, с обозом), *нанышы* (торговец хлеба, хлебопек), *лау* зат. (подвода), *лаушы* (подвозчик), *тасушы* (перевозчик: *сұ тасушы* – водовоз), *темірші* (кузнец), *тігуші* (портной, швея: *ки(і)м тігуші* – портной; *тігуші катын* – швея), *тіркеуші* (записывающий в книгу), *дәргір* (врач) сөздері де сол кезеңдегі тіршілікте орны бар кәсіп иелерін немесе іс-шаруа түрлерін айғақтайды. Ерекше назар аударатын атаудың бірі – *тәнтәиші* (следователь). Тәптештеу ісінің қимыл атауы ретінде қалыптасқан. Қазіргі кезеңде де қолдануға болатын атау тәрізді. Тағы бір ерекше қызмет атаулары – қазіргі қазақ тілінде кеңінен қолданылатын жұмысшы және қызметкер атаулары. ХІХ ғасыр сөздігінде «жұмысшы» – шенеунік, служащий (қызметкер) мәнінде қолданылып отыр. Ал енді «қызметкер» сөзі тұрақты түрде қожайынының қызметінде жүретін адамды атайды. Жалдамалы жұмысшыны не қызметкерді «жалшы» деп атау орынды. Сондықтан ескі сөздіктегі осы атауды қазір де қолданымға енгізуге болатын тәрізді. Келтірілген мамандық атаулары сол кезеңдегі, яғни ХІХ ғасырдағы қазақ елінде орын алған кәсіп түрлерін көрсетеді.

В.В. Радлов сөздігінде семантикасы жақсы ашылған сөздердің бірі – «жиырма» сөзі: «*ірма* (сан) 1) двадцать; 2) «двадцатка» т.е. известная средней стоимости (около 150 рублей) киргизы рассчитывают калым по ірма; *нешә ірма берәсіз?* – сколько джирма вы даете? *төрт ат, төрт қулундү біјә, төрт маі, төрт қунажын бір ірма* – четыре лошади, четыре кобылы с жеребьятами, четыре лошади по второму, четыре лошади по третьему году (два жеребчика и две кобылки) считаются одной джирма; *бір ірма ат бір ірма сыјыр мінән тең болады* – одна джирма лошадей равняется одной джирме рогатого скота; *бір ірма ат үч ірма көімінән тең болады* – одна джирма лошадей равняется трем джирма овец; *екі ат, екі тұя, екі атан бір ірма* – две лошади, два верблюда и две верблюдицы составляют одну джирма» (Радлов, 1911). Қазіргі замандағы этнографиялық әдебиет бойынша, «ЖИЫРМА – қалыңмалдың орта мөлшерін білдіретін ұғым. Құда түсіп, қалыңмал мәселесін келіскен кезде жиырмаға қараған, яғни жиырма атқа тоқталған. Мұндағы жиырма қара қалыңмалдың өзегі болған. Жиырма аттың құны кейде жүз қоймен есептелінген» (Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі, 2012). Этнографиялық әдебиет бойынша: «ҚАЛЫҢМАЛ – күйеу әкесінің қалыңдық үшін қыз әкесіне беретін малы. Қалыңмал, яғни қалыңдық үшін берілетін мал, байырғы қазақ тұрмыс-салтында бірнеше кезеңнен тұратын құдаласу үрдісінің алғашқы және аса маңызды актісі болып саналады. Қалыңмалды ықшамдап қалың деп те атаған... Қалыңмалдың әлеуметтік жағдайға байланысты түрлері. Құдаласушы жақ өздерінің дәулетіне, әл-ауқатына қарай Қ.-дың құдаласу салтында ел ішінде орныққан үш мөлшерінің біріне тоқталып уағдаласады. Біріншісі – 47 байтал, екіншісі – 37 байтал, үшіншісі – 27 байтал. Осы үш

мөлшердің біріне тоқталған соң, қалыңмалдың құрамына келіседі. Бұл жерде «байтал» – шартты мөлшер. Байталдың орнына түйе немесе құлынды бие болса, бір түйе – 4-5 байтал, ал құлынды бие – екі-үш байталдың құнына, жүз қой берсе, он қой бір атқа есептелуі мүмкін. Бірақ, түптеп келгенде, қалыңмал байталдың құнымен есептелген. Өйткені қалыңның өзегі қара мал (жылқы) болған. Н.Гродековтің материалында қара малдың мөлшері бір жиырмадан бес жиырмаға дейін жеткен деген дерек бар. Қалыңға қырық қара, жүз қой берсе, өзегі екі жиырма – қырық қара болып есептелген. Қалыңмалдың негізін қарамал құрайды. Сондықтан құдаласу салтында бұл ұғымның ерекше мәні болған. Қалыңмалдың өзегі, яғни негізі 20 қара болса, күйеу жігіттің әкесі 16 жылқы береді. Оның ішінде кем дегенде 4-еуі жақсы ұрғашы мал болады да, сол төртеудің болашақ төлімен жиырма деп есептеледі» (Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі, 2012).

Алдын ала нақтылап алатын жағдай, этнографиялық әдебиетте аталып отырған «қара мал» сөзі «ірі қара», «ірі қара мал» дегенді білдіреді, яғни бұл жерде жас мал емес, ең алдымен үлкен жылқы, болмаса түйе, сиыр туралы сөз болып отыр. Енді В.В. Радлов сөздігіндегі жоғарыда келтірілген деректерді осы этнографиялық әдебиетте көрсетілген деректермен салыстыра зерделеп көрелік. Жоғарыда «қалыңмалдың негізі 20 қара болса, күйеу жігіттің әкесі 16 жылқы береді. Оның ішінде кем дегенде 4-еуі жақсы ұрғашы мал болады да, сол төртеудің болашақ төлімен жиырма деп есептеледі» делінген. Қалыңға қанша мал бересіз? – деген сұрауға «төрт ат, төрт құлынды бие, төрт дөнежін, төрт құнажын – бір жиырма» деген жауап алдық. Яғни, $4 + (4 + 4) + 4 + 4 = 20$. Демек, ғалым деректі дұрыс келтіріп отыр. Негізінен, дұрыс. Алайда қазіргі этнографиялық әдебиетте «жиырма аттың құны кейде жүз қоймен есептелінген» деген дерек айтылса, В.В. Радлов «бір жиырма ат бір жиырма сиырменен тең болады», «бір жиырма ат үш жиырма қойменен тең болады» деген тұжырым айтады. Яғни, 100 қой емес, 60 қой. Ғалым қалыңмалдың санын азайтып отыр. Бірақ біз оның айтқанын қате деуден аулақпыз. Себебі әр жерде әртүрлі шама болуы әбден мүмкін. В.В. Радлов бұдан әрі азайтып, «*екі ат, екі түйе, екі атан бір ұрма*» дейді. Демек, екі ат, екі ұрғашы түйе, екі еркек түйе бір жиырмаға тең болады екен. Жоғарыда, этнографиялық әдебиетте, бір түйенің 4-5 байталға тең болатыны айтылды. Яғни, түйе аса құнды мал екен. Осы есеп бойынша да ғалымның қалыңмал мөлшерін шамамен дәл көрсеткеніне көз жеткізуге болады!

Қорытынды

Жоғарыда келтірілген сөздердің семантикасын талдай келе, В.В. Радлов сөздігі жөнінде мынадай тұжырым жасаймыз:

- 1) В.В. Радлов бір сөздің әр түркі тілдеріндегі фонетикалық варианттарын жүйелі түрде көрсетіп отырған;
- 2) реестрге алынған әр сөздің қай түркі тілінің лексикасы екенін қысқартылған шартты белгілермен көрсете отырып, сөйлемдер арқылы нақты семантикалық талдау жасаған;
- 3) сөздікте негізінен фонетикалық принцип басшылыққа алынып отырғанымен, берілген қазақ лексикасының сөздік мақалаларындағы сөз семантикасын ашуда ерекше лексика-семантикалық топтастыру тәсілінің орын алып отырғандығы белгілі болды;
- 4) сөздікте берілген кейбір қазақ сөздерінің қазіргі әдеби тілдегі қолданыстан аздаған семантикалық айырмашылықтары бар;
- 5) В.В. Радлов сөздігіндегі байырғы сөздердің семантикасы мен қолданысы тілдің динамикалық даму барысында қазіргі қазақ тілінде сәл өзгеріске ұшыраған;
- 6) кейбір тарихи сөздердің, ономастикалық атаулардың В.В. Радлов көрсеткен мән-мағынасы қазіргі қазақ тілінде кездеспейді;
- 7) реестрге алынған сөздің семантикасын тереңінен ашу үшін сол кезеңдегі тілдегі фразеологизмдерді де қолданған.

Қорыта келгенде, классикалық түркология саласында осындай теңдессіз еңбек қалдырған бірегей лексикограф В.В. Радловтың бұл сөздігі қазақ тілінің тарихын зерттеуде құнды еңбек болып табылады.

Әдебиеттер

- Кондучалова С. Материалы по киргизскому языку, собранные В.В. Радловым: автореф. ... канд. филол. наук. – Алма-Ата, Фрунзе, 1964. – 24 с.
- Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. 2-том. – Алматы: РПК «Слон» DPS, 2012. – 700 б.
- Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. 3-том. – Алматы: РПК «Слон» DPS, 2012. – 736 б.
- Құлманов С., Бүркітбай Г. В.В. Радлов сөздігінің лексикалық құрамы: араб, парсы кірме сөздері және олардың қазіргі кездегі терминдену үдерісі // Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӨТУ Хабаршысы. «Филология ғылымдары» сериясы. 1(72) – Алматы, 2024. – 174-191 бб.
- Малбақұлы М., Бердиллаева М. В.В. Радлов сөздігіндегі қазақ сөздерінің лексикалық құрамы туралы // Tiltanyum. – 2024, №1 (93). – 13-26-бб. <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-1-13-26>
- Мамырбек Г. В.В. Радлов сөздігіндегі лексикографиялық параметрлер // «Қазақстандағы ұлттық жарнама тілін қалыптастыру және цифрландыру» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Алматы, 2023. – 197-201-бб.
- Мамырбек Г., Малбақов М., Сейітбекова А. В.В. Радлов сөздігіндегі байырғы сөздердің семантикалық ерекшеліктері // Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы. «Филология ғылымдары» сериясы. – 2024, №2. <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2024-2.05>
- Мусаев С.Ж., Садыкова С.З. Лексика кыргызского языка в словаре В.В. Радлова «Опыт словаря тюркских наречий» // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2018, №1 (74), Ч. 2. – С. 345-348.
- Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. Том I. – СПб.: Тип. Имп. акад. наук, 1888.
- Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. Том IV. Кн.1 – СПб.: Тип. Имп. акад. наук, 1911.
- Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. Том I-IV. – СПб.: Тип. Имп. акад. наук, 1888-1911.
- Садыкова С.З., Мусаев С.Ж. Труд В.В. Радлова «Фонетика северных тюркских языков» и некоторые актуальные проблемы кыргызского языкознания // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2017, №10 (76), Ч.2. – С. 151-155.
- Таймуллина Қ.Қ. Қазақ лексикографиясы: екі тілді аударма сөздіктердің микроқұрылымы // Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы. – 2020, №1. – 257-262-бб. <http://egi.kz/wp-content/uploads/2020/04/Vestnik-EAGI-1-2020.pdf>.
- Хусаинов К. В.В. Радлов и казахский язык. – Алматы: Наука, 1981. – 172 с.
- Штернберг Л. Из жизни и деятельности Василия Васильевича Радлова // Живая старина. Вып.2-3. – Спб., 1909.

References

- Husainov, K. (1981) V.V. Radlov i kazahskij jazyk. Almaty: Nauka, 172 s. [Khusainov, K. (1981) V.V. Radlov and the Kazakh language. Almaty: Science, 172 p.] (in Russian)
- Konduchalova, S. (1964) Materialy po kirgizskomu jazyku, sobrannyye V.V. Radlovym: avtoref. ... kand. filol. nauk. Alma-Ata, Frunze, 24 s. [Konduchalova, S. (1964) Materials on the Kyrgyz language collected by V.V.Radlov: abstract ... Candidate of Philology Sciences. Alma-Ata, Frunze, 24 p.] (in Russian)
- Malbaquuly, M., Berdillaeva, M. (2024) V.V. Radlov sozdigindegi qazaq sozderining leksikalıyq quramy turaly. Tiltanyum, 2024, №1 (93), 13-26-bb. [Malbakuly M., Berdillaeva M. About the lexical composition of Kazakh words in the dictionary of V.V. Radlov. Tiltanyum, 2024, №1 (93), pp. 13-26] <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-1-13-26> (in Kazakh)
- Mamyrbek, G. (2023) V.V. Radlov sozdigindegi leksikografıjalyq parametrler. «Qazaqstandagy ulttyq zharnama tilin qalyptastyru zhane cifrlandyru» atty halyqaralyq gylimi-teorijalyq konferencija materialdary. Almaty, 197-201-bb. [Mamyrbek, G. (2023) Lexicographic parameters in the dictionary of V.V. Radlov. Materials of the international scientific and theoretical conference “Formation and Digitalization of the National Advertising Language in Kazakhstan”. Almaty, pp. 197-201.] (in Kazakh)
- Mamyrbek, G., Malbaqov, M., Seitbekova, A. (2024) V.V. Radlov sozdigindegi bajyrgy sozderding semantikalyq erekshelikleri. Eurazija gumanitarlyq institutynыng Habarshysy. «Filologija gylımdary» serijasy, №2. [Mamyrbek, G., Malbakov, M., Seitbekova, A. (2024) Semantic features of indigenous words in the V. Radlov dictionary. Bulletin of the Eurasian Humanitarian Institute. Series “Philological Sciences”, №2.] <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2024-2.05> (in Kazakh)
- Musaev, S.Zh., Sadykova, S.Z. (2018) Leksika kыргызского языка v slovare V.V. Radlova «Opyt slovarja tjurkskih narechij». Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki, №1 (74), Ch. 2, S. 345-348. [Musaev, S.Zh., Sadykova, S.Z. (2018) The vocabulary of the Kyrgyz language in the dictionary of V. Radlov “The experience of the dictionary of Turkic dialects”. Philological sciences. Questions of theory and practice, No.1 (74), Part 2, pp. 345-348.] (in Russian)
- Qazaqtyng etnografıjalyq kategorıjalar, ugymdar men ataularynyng dasturli zhujesi (2012). Enciklopedija. 2-tom. Almaty: RPK «Slon» DPS, 700 b. [The traditional system of Kazakh ethnographic categories, concepts and names (2012). Encyclopedia. Volume 3. Almaty: PPK “Elephant” DPS, 700 p.] (in Kazakh)
- Qazaqtyng etnografıjalyq kategorıjalar, ugymdar men ataularynyng dasturli zhujesi (2012). Enciklopedija. 3-tom.

Almaty: RPK «Slon» DPS, 736 b. [The traditional system of Kazakh ethnographic categories, concepts and names (2012). Encyclopedia. Volume 3. Almaty: PKK “Elephant” DPS, 736 p.] (in Kazakh)

Qulmanov, S., Burkitbaj, G. (2024) V.V. Radlov sozdigining leksikalyq quramy: arab, parsy kirme sozderi zhane olardyng qazirgi kezdegi terminde uderisi. Abylaj han atyndagy QazHQ zhane ATU Habarshysy. «Filologija gylymdary» serijasy, 1(72). Almaty, 174-191-bb. [Kulmanov, S., Burkitbai, G. (2024) Lexical composition of the dictionary of V.V. Radlov: Arabic, Persian input words and the process of their modern terminalization. Bulletin of the Abylai Khan Kazakh National University. Series “Philological Sciences”, 1(72). Almaty, pp. 174-191.] (in Kazakh)

Radlov, V.V. (1888) Opyt slovarja tjurkskih narechij. Tom I. SPb.: Tip. Imp. akad. nauk. [Radlov, V.V. (1888) The experience of the dictionary of Turkic dialects. Volume I. St. Petersburg: Printing House of the Imperial Academy of Sciences.] (in Russian)

Radlov, V.V. (1911) Opyt slovarja tjurkskih narechij. Tom IV. Kn.1. SPb.: Tip. Imp. akad. nauk. [Radlov, V.V. (1911) The experience of the dictionary of Turkic dialects. Volume IV. Book 1. St. Petersburg: Printing House of the Imperial Academy of Sciences.] (in Russian)

Radlov, V.V. (1888-1911) Opyt slovarja tjurkskih narechij. Tom I-IV. SPb.: Tip. Imp. akad. nauk. [Radlov, V.V. (1888-1911) The experience of the dictionary of Turkic dialects. Volume I-IV. St. Petersburg: Printing House of the Imperial Academy of Sciences.] (in Russian)

Sadykova, S.Z., Musaev, S.Zh. (2017) Trud V.V. Radlova «Fonetika severnyh tjurkskih jazykov» i nekotorye aktual'nye problemy kyrgyzskogo jazykoznanija. Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki, №10 (76), Ch. 2, S. 151-155. [Sadykova, S.Z., Musaev, S.Zh. (2017) V.V. Radlov's work “Phonetics of the Northern Turkic languages” and some actual problems of Kyrgyz linguistics. Philological sciences. Questions of theory and practice, No.10 (76), Part 2, pp. 151-155.] (in Russian)

Shternberg, L. (1909) Iz zhizni i dejatel'nosti Vasilija Vasil'evicha Radlova. Zhivaja starina, Vyp. 2-3, Spb. [Shternberg, L. (1909) From the life and work of Vasily Vasilyevich Radlov. The living antiquity. Issue 2-3, St. Petersburg.] (in Russian)

Taimullina, Q.Q. (2020) Qazaq leksikografijasy: eki tildi audarma sozdikterding mikroqurylymy. Eurazija gumanitarlyq institutyng Habarshysy, No1, 257-262-bb. [Taimullina, K. (2020) Kazakh lexicography: microstructure of bilingual translation dictionaries. Bulletin of the Eurasian Humanitarian Institute, №1, pp. 257-262.] <http://egi.kz/wp-content/uploads/2020/04/Vestnik-EAGI-1-2020.pdf>. (in Kazakh)

Мақала туралы ақпарат / Информация о статье / Information about the article.

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 09.07.2024.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 03.09.2024.

© Малбақов М., Бердиллаева М., Малбақов Д., 2024

© А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2024

Ғарифолла Қабдолқайырұлы Әнес^{1*}, Орхан Сөйлемез², Анар Сайынқызы Бүркітбаева³^{1*}автор-корреспондент, филология ғылымдарының докторы, профессор,

Саяси қуғын-сүргін құрбандары музейі, Қазақстан, Алматы қ.,

ORCID: 0000-0002-6844-8675 E-mail: anes_gk@mail.ru

²философия докторы (PhD), профессор, Кастамону университеті, Түркия, Кастамону қ.,

ORCID: 0000-0001-8382-3173 E-mail: soylemezo@yahoo.com

³филология ғылымдарының кандидаты, Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және

инжиниринг университеті, Қазақстан, Ақтау қ.,

ORCID: 0009-0006-9969-1594 E-mail: anar.burkitbayeva@yu.edu.kz

«ЕЛЕҢ-АЛАҢ» РОМАНЫНДАҒЫ ЭТНОГРАФИЗМДЕР

Аңдатпа. Қазіргі дамыған жаһандану заманында ұлт болып қалыптасудың, халық болып тұтастанудың, ел болып бірігудің, елдік салт-сананы сақтаудың басты қозғаушы күші – халықтан-халыққа үзілмей жалғасын тауып келе жатқан этностық діліміз, тіліміз, дініміз және өзекті ой оралым-танымымыз. Зерттеудің басты идеясы – ұлтымыздың тарихын, салт-санасын, ой-өрісін танытатын тарихи «Елең-алаң» романындағы этнографиялық деректерді жазушының тіліндегі жергілікті колорит – фразеологизмдер, мақал-мәтелдер арқылы дәйектеу. Мақалада Ә.Кекілбаев тіліндегі этнографизмдерге этнолингвистикалық зерттеу жүргізу арқылы жазушының тіл шеберлігін айқындайтын дара сөз тіркестері мен оралымдарының мазмұнын анықтау мақсаты тұрды. Зерттеу өзектілігі жазушы тіліндегі этномәдени бірліктің этнолексикалық сөздер қорын түзетіндігін тілдік этнографизмдер аясында негіздеуден көрінеді. Мақала тақырыбының жаңашылдығы мен құндылығы тұрмыстық салтқа қатысты фразалық оралымдар мен теңеулердің, ұлттық мінезді танытатын салт-дәстүрлердің жазушы тіліндегі зерделенуі тұтас контексте алынып, бағамдалуымен ерекшеленеді. Зерттеу барысында тілдік материалды жүйелеу, сипаттау әдістері қолданылды. Зерттеудің болашақ перспективалары ретінде жазушы тіліндегі этнографизмдерді жинақтап, жүйелік сөздігін жасақтау қажеттігі дәйектелді.

Тірек сөздер: этнографизмдер; ұлттық колорит; этномәдени бірлік; Ә. Кекілбаев; жазушы тілі**Қаржыландыру көзі:** Мақала ҚР ҒЖБМ Ғылым комитетінің 2023-2025 жылдарға арналған АР19678872 «Әбіш Кекілбаев шығармашылығы қоғамдық сананың жаңғыруы контексінде» гранттық жобасы аясында дайындалды.**Сілтеме жасау үшін:** Әнес Ғ.Қ., Сөйлемез О., Бүркітбаева А.С. «Елең-алаң» романындағы этнографизмдер. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). 31-39-бб.DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-31-39>**Ғарифолла Қабдолқайырұлы Әнес^{1*}, Орхан Сөйлемез², Анар Сайновна Бүркітбаева³**^{1*}автор-корреспондент, доктор филологических наук, профессор,

Музей жертв политических репрессий, Казахстан, г. Алматы,

ORCID: 0000-0002-6844-8675 E-mail: anes_gk@mail.ru

²доктор философии (PhD), профессор, Кастамону университет, Турция, г. Кастамону,

ORCID: 0000-0001-8382-3173 E-mail: soylemezo@yahoo.com

³кандидат филологических наук, Каспийский университет технологии и

инжиниринга имени Ш. Есенова, Казахстан, г. Ақтау,

ORCID: 0009-0006-9969-1594 E-mail: anar.burkitbayeva@yu.edu.kz

ЭТНОГРАФИЗМЫ В РОМАНЕ «ВСПОЛОХИ»

Аннотация. В век современных глобальных процессов главной движущей силой становления нации, целостности народа, объединения страны, сохранения национального самосознания является наша этническая ментальность, язык, религия и актуальная мысль-познание. Основная идея исследования заключается в выявлении этнографических данных из исторического романа «Всполохи», отражающего историю, обычаи, мышление этноса. Согласно цели статьи путем проведения этнолингвистического исследования этнографизмов в языке А.Кекильбаева было изучено содержание отдельных фраз и оборотов, определяющих языковое мастерство писателя. Актуальность исследования проявляется в обосновании тезиса о том, что этнокультурные единицы в языке писателя формируют этнолексический запас слов. Новизна и ценность статьи заключаются в комплексном подходе изучения фразеологизмов и сравнений касательно бытовых обрядов, обычаи и традиций народа, отраженных в языке писателя. В ходе исследования были использованы методы систематизации, описания языкового материала. В

качестве будущих перспектив исследования обоснована необходимость обобщения этнографизмов в языке писателя и разработки системного словаря.

Ключевые слова: этнографизмы; национальный колорит; этнокультурная единица; А. Кекильбаев; язык писателя

Источник финансирования: Статья подготовлена в рамках грантового проекта AP19678872 «Творчество Абиша Кекильбаева в контексте модернизация общественного сознания».

Для цитирования: Анес Г.К., Соилемез О., Буркитбаева А.С. Этнографизмы в романе «Всполохи». *TiltanyM*, 2024. №3 (95). С. 31-39. (на каз. яз.)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-31-39>

Garyfolla Anes^{1*}, Orhan Soilemez², Anar Burkitbayeva³

^{1*}Corresponding author, Doctor of Philological Sciences, Professor, Museum of Victims of Political Repressions, Kazakhstan, Almaty, ORCID: 0000-0002-6844-8675 E-mail: anes_gk@mail.ru

²Doctor of Philosophy (PhD), Professor, Kastamonu University, Turkey, Kastamonu, ORCID: 0000-0001-8382-3173 E-mail: soylemezo@yahoo.com

³Candidate of Philological Sciences, Sh.Yesenov Caspian University of Technology and Engineering, Kazakhstan, Aktau, ORCID: 0009-0006-9969-1594 E-mail: anar.burkitbayeva@yu.edu.kz

ETHNOGRAPHISMS IN THE NOVEL “ELEN-ALAN”

Abstract. In the modern era of developed globalization, the main driving force for the formation of a nation, integration as a people, unification as a country, preservation of national traditions is our ethnic mentality, language, religion and actual thinking. The main idea of the study is to cite ethnographic data from the historical novel “Elen-Alan”, which reflects the history, traditions and thoughts of our nation, using local color phraseology, proverbs and sayings in the language of the writer. The article aims to identify the content of individual phrases and phrases that determine the language skills of the writer by conducting an ethnolinguistic study of Ethnography in the language of A. Kekilbayev. The relevance of the study is manifested in the justification within the framework of linguistic ethnographisms that the ethnocultural unity of the writer's language forms a fund of ethnolexic words. The novelty and value of the topic of the article is emphasized by the fact that the study of phrasal phrases and parables related to domestic customs, traditions and customs that reflect the national character in the language of the writer is taken and evaluated in a holistic context. In the course of the study, methods of systematization and description of language material were used. The need to collect ethnographisms in the writer's language and create a systematic dictionary as future perspectives of the research was determined.

Keywords: ethnographisms; national character; ethnocultural unit; A. Kekilbayev; language of the writer

Source of financing: The article was prepared within the framework of the grant project AP19678872 “Creativity of Abish Kekilbayev in the context of modernization of public consciousness”.

For citation: Anes G., Soilemez O., Burkitbayeva A. Ethnographisms in the Novel “Elen-Alan”. *TiltanyM*, 2024. №3 (95). P. 31-39. (in Kazakh)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-31-39>

Кіріспе

Халқының өткені мен бүгінін салыстыра отырып, тарихи шындықты көркемдік шындықпен астастыра бейнелеген жазушының «Елең-алан» романында ұлт намысын сақтауға тырысқан елдік проблемасы басты назарда болады. Ә.Кекілбаевтың шоқтығы биік романында жоңғар мен басқа да көрші шапқыншылардан әбден титыққан елдің орыс отарлаушыларынан пана іздегені, Әбілхайыр ханның орыс патшалығына кірудегі өзіндік саясаты, елдің тыныш тірлігі үшін жасалған қам-қарекеті шеберлікпен шынайы суреттеледі. Мақаланың негізгі мақсаты – Әбіш Кекілбаевтың «Елең-алан» романындағы этнографизмдерді тілдік тәсілдер арқылы идеялық-көркемдік ізденістер тұрғысынан ашу. «Елең-алан» – тарихи деректілігі мол, Қазақстанның Ресейге қосылуындағы заман тынысын тап басқан тарихи шындық пен көркемдік шешімді орайластыра берген құндылығымен қоса, тұрмыстық этнографизмдерді байыта қолданған жазушы даралығын айқындай түсетін шығарма.

Материал және әдістер

Зерттеу барысында Ә.Қайдар, Ж.Манкеева т.б. ғалымдардың еңбектеріндегі этнографизм, этномәдени бірлік туралы айтқан пікірлері теориялық-методологиялық негіз ретінде қолданылды. Шығарма тіліне талдау жасауда деректерді жинау, жүйелеу, лингвистикалық

талдау әдістері қолданылды. Жазушының «Елең-алаң» романы және жазушы шығармашылығы туралы жазылған еңбектер дереккөз ретінде алынды.

Маңғыстаудың Абыл, Нұрым, Қашаған, Қалнияз, Сүгір, Сәттіғұл сынды жыр жүйріктерінің зергер сөздерін тындап, дуалы дала қарттарының аузынан шешендік сөздер мен тарихи шежірелерді зердесіне құйып өскен Әбіш Кекілбаевтың қолданысында осы өңірде ғана қолданылатын тіл ерекшеліктері мен көне тұлғалар жиі кездеседі. Жазушының тарихи тақырыпқа жазылған туындыларында байырғы сөздер, жергілікті тіл ерекшеліктері, ауызекі сөз саптау үлгілері, танымдық-этнографиялық сөздер жиі ұшырайды (Нұрдәулетова, 2019). Ең алдымен, тарихи роман жөнінде қисынды пікір айтқан ғалым Р. Бердібайдың тарихи шындықты ашуға тырысқанымен жазушы шеберлігі көркем шығарма тіліне келгенде әлеуметтік маңызы дараланып, тарихи шындықты шынайы суреткерлік ізденістері мен бейнелегіш құралдарды шеберлікпен қолдануы тұрғысынан көркемдік шешім табатындығын баса айтқан ойын келтіргеніміз орынды болар. «Жазушы тарихи шындықты тірек ете сөйлегенімен, көркемдік қиялдың шарықтауына жол берген. Осы себептен де шығарманың серіппе күші құжат емес, әлеуметтік талдау болып шыққан. Оқиғаларды характер ашудың себепшісі еткен тұстарды көркем жинақтау шарттары жүзеге асып отырады. Тарихи романның негізгі көздейтіні, қаһармандардың мінез даралығы, қайталанбас келбетін бейнелеу дейтін көне қағида романда көп ретте жетекші тәсілге айналған (Бердібай, 1997). Тарихи шындықты көркемдікпен шынайы үйлестіре білу шеберлігіне келгенде жазушы қазақ халқының дара менталитетін айшықтай келе, туған этносына деген шынайы махаббатына сөзден жұмбақ қасиет дарытты. Ол жұмбақтық шығарма контексінде қазақтың әдет-ғұрып тұрмысындағы ландшафтық кескінді сипаттауынан, кейіпкерлердің психологиялық үндестігін ашудан, роман тілін көркемдегіш құралдары арқылы арттырып тұрған этномәдени теңеулер мен эпитеттер, метафора, кейіптеулер табиғи, психофизиологиялық құбылыстарды мейлінше шынайы көрсетудің дара жолы ретінде жасырынған. Осы ретте этномәдени бірлік, этнографизмдер туралы ғылыми зерттеу материалдарына назар саламыз.

Этнографизмдер туралы ғылыми деректерді қорыту барысында отандық ғалымдардың зерттеу еңбектеріне сүйендік. Тарихи категория саналатын этнолингвистиканың негізгі мақсаты – халықтың бүгінгі тірлігін емес, өткен өміріндегі тәжірибесінен туған ұлттық болмысты, халықтық тіршіліктен туындаған ұлттық құндылықтарды дәріптеу. Сол себепті Әбіш Кекілбаевтың «Елең-алаң» романында кездесетін көне этнографизмдерді жинақтап, саралаудың маңыздылығы зор.

Қазақ этнолингвистикасы туралы ғалымдар Р.Шойбеков, Б.Омаров, А.Жылқыбаева т.б еңбектерінде жан-жақты қарастырылып келеді. «Елең-алаңдағы» қазақ халқының мәдениетаралық тіршілігін, әдет-ғұрпын, салт-санасын көмескіленіп бара жатқан сөздік қорды, этнографизмдерді саралап талдауда этнолингвист-ғалым Ә.Қайдардың этнографизмдер табиғатына қатысты пікірін келтіргенді жөн санадық.

«Этнолингвистика – белгілі бір этностың немесе (бүгінгі халықтың, ұлттың, ұлыстың) ғасырлар бойы қалыптасқан дүниетанымын, әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін, наным-сенімін, тіршілік-тұрмыс ерекшелігін, рухани және материалдық өмірін сол этностың тіл байлығы арқылы танып білуді, тілдік фактілер негізінде белгілі бір жүйеге келтіруді, анықтауды мақсат етеді» (Қайдар, 2014).

«Этнолингвистика – халықтың этногенезін, тұрмыс-салты мен әдет-ғұрпын, мекен-жайын, басқа халықтармен тарихи-мәдени байланысын, күнделікті тұрмысын, материалдық және рухани мәдениетін зерттейтін тіл білімінің жаңа саласы» (Манкеева, 2014).

«Кез келген этностың мәдениеті шеңберінде көзі ашылмаған мол қазынаның бастау бұлағын іздеп, оларды сала-сала бойынша жинап-теріп, мән-мазмұны күңгірттенген ұғымдар мен түсініктерді, сөздер мен тіркесімдерді шығу себебі мен қалыптасуын, даму дәстүрін байланыстыра қарастыруда этнолингвистиканың маңызы зор» (Бекболғанова, 2011). Осы анықтамалардың негізінде ұлттың тілін тарихымен, салт-дәстүрімен, наным-сенімімен, аңыздарымен сабақтастыра зерттеу этнолингвистика ғылымының міндеттеріне қатысты саналады. Біздің негізгі мақсатымыз «Елең-алаң» романында ұмыт бола бастаған төл

сөздерімізді жинақтап, жаңғырту, қолданымдық аясын кеңейту болып саналады. Жазушы тіліндегі көпшілік түсіне бермейтін сөздердің арғы жағында тұтас этностың, халықтың тірлігі, болмысы көрінетіндігін нақты мысалдар негізінде дәйектедік. Сонымен қатар біздің зерттеуіміздің негізгі нысаны Әбіш Кекілбаевтың «Елең-алаң» романындағы этнографиялық бірліктер тіл ғылымында жаңаша қырынан қарастырылып, олардың танымдық сипаты мен әлеуеті анықталады.

Әдебиетке шолу

Роман тілін зерттеу мәселесі XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында Еуропа тілші ғалымдарының қадамынан бастау алды. Роман тіліндегі поэтика мәселесіне зер салған А.Потебня, автордың даралық тұлғасы туралы В.Виноградовтың пікірлері, қазақ романдарының тілдік жағына зер салған ғалымдар еңбегі баршылық. XX ғасырда этнолингвистика мәселесі Н.И. Толстой, В.В. Иванов, В.Н. Топоров, А.Ф. Журавлев, С.М. Толстая еңбектерінде көтерілді. Ал этнолингвистиканың қазақ жерінде дамып, өркендеуіне Н.Уәлиев, Б.Қалиұлы, Г.Смағұлова, Б.Момынова, Ғ.Аронов, Р.Шойбеков және тағы да басқа ғалымдар өз үлестерін қосып келеді.

Жазушы тілінің даралығы, стильдік ерекшелігі, көркемдік қыры турасында мол үлесін қалдырып келген ғалымның бірі – Р.Сыздықова. Тарихи романдардағы тілдік құралдарды қолдану тұрғысынан, шығарма тілінің стилін түзуден, тарихи реалийлердің көрінуіне жаңа бағыт-бастама жасады. Ғалымның талдауында Әбіш шығармаларының даралық сипаты, поэтикалық үні, тілдік-стильдік мәнері өзгешелігімен ерекшеленеді (Сыздықова, 2014: 84-85).

Т.Ермекова, Н.Жаңабаеваның мақаласында (Ермекова, Жаңабаева, 2022) қызға қатысты этнографизмдер сараланып, олардың танымдық, ұлттық колориті туралы байыптамалар жасалады.

М.Бекболғанованың «Көркем шығармадағы тұрмыстық суреттеулердің этнолингвистикалық сипаты» атты мақаласында Ш.Мұртазаның «Қызыл жебе», «Ай мен Айша» романдарындағы тұрмыстық суреттеулердің этнолингвистикалық аясы кеңінен ашылады. Қазақ халқының болмысын айшықтайтын этносуреттеулер Ш.Мұртаза романдары негізінде тақырыптық жағынан сараланады.

Нәтижелер және талқылау

Ғылыми мақаламыздың нәтижелерінде «Елең-алаң» романындағы этнографизмдердің сипатын ашуға ұмтылдық, зерттеуші Т.Н. Ермекованың «Жалпы әр ұлттың рухани және материалдық мәдениетінен хабар, ақпарат беретін тілдік бірліктер сол ұлттың ең қастерлі байлығы деп айтсақ артық болмас» (Ермекова, 2022: 29), өйткені салт-дәстүрдің көркемдік-шынайылық тұрғысынан жауап беруі «қай заманда да әдебиеттің алдына қойылатын негізгі шарттың бірі – оның заманалық сипатқа ие болуы, дәстүрлердің адам санасына, рухына әсер етіп, этикалық, эстетикалық сауалдарына көркемдік жауап бере білуі. Барлық гәп – көтеріліп отырған идеяның өміршендігінде, характерлер мен оқиғалардың табиғи бірлестік табуында, суреткер мұратының биіктігінде» (Бердібай, 1997: 158). Бұл ретте академик Ә.Қайдардың тіліміздегі этноатауларды жинақтаған «Этнолингвистикалық этюдтер» айдары біздің тақырыпты кеңінен зерделеуімізге мол мүмкіндік берді (Қайдар, 2014: 474).

Қазақ тіл білімінде ұлттың болмыс-бітімін этномәдени бірлік ретінде қарастырған, жинақтап жүйелеуде мол еңбек сіңірген ғалым Ә.Қайдардың этнолингвистикалық арналарға жіктемесі төмендегідей: баламалар, тұрақты теңеулер, мақал-мәтелдер, фразеологизмдер, жұмбақтар, ауыз әдебиет үлгілері (Қайдар, 2014: 497).

Шығарманы көрікті ететін, жазушының асқан шеберлігі көзге түсетін жері – суреттеу кезеңі. Зерттеуші М.Базарбаевтың зерделеуінде «тіл көркем болса, шығарма да көркем болатыны талас тудырмаса керек... Бейнелі, бедерлі сөз – көркем туындының қаны мен сөлі. Талапкер жанның қай-қайсысының болса да бұл жадынан шығармайтын альфаомегасы болуы шарт» (Базарбаев, 2005: 201) деген талабы біздің ойымызбен ұштасады.

Жазушы тіліндегі этнографизмдер шығармада қазақ халқының ұлттық менталитетін аңғартып қана қоймай, бүгінгі өскелең ұрпақ санасында халқымыздың көне ұмыт бола бастаған наным-сенімдерін қайта жаңғырту есебінде қолданылған. Бұл «рухани мәдениет лексикасының мазмұнында этнопедагогикалық дағдылар, құқықтық-әлеуметтік нормалар, әкімшілік бөлініс,

басқару жүйесі, билік жүргізу, лауазымдық дәреже тағы басқаларына қатысты құнды деректер» біз зерттеу нысанына алып отырған Ә.Кекілбаев романдарында да молынан көрініс тапқан (Манкеева, 2008: 68).

Ә.Кекілбаев – қазақтың ұлттық болмысын, колоритін шебер беретін жазушы. «Елең-алаң» романында кездесетін этнолингвистикалық сипаты басым екі жүзге жуық мысалдары талданды. Бұл мысалдар өзара тақырыптық топтарға ажыратылды.

Ә.Кекілбаевтың «Елең-алаң» романындағы аймақтық этномәдени лексиканы қолдануын мазмұндық-жанрлық жағынан былайша жіктедік: ислам дініне қатысты, менталды (наным-сенімге қатысты) салт-дәстүр, туыстық атауларға байланысты, төрт түлік мал лексемасы, тәуіпшілік, ем-домға қатысты ырым-тыйымдар, ұлттық тағам, ұлттық ойын, көші-қонға байланысты этнографизмдер.

Сөзіміз дәлелді болуы үшін зерттеу нысаны етіп алынған «Елең-алаң» романынан мысал келтіре отырып түсіндірейік:

Арына кешірім жоқ. Суық қол ұры қарабет атанып, осы қадірмен қауымның алдында қырық үйдің табалдырығынан аттап, қырық қазанның түп күйесін бетіне жағып шықсын! ...Үкім аттағаны – ата-бабаның аруағын аттағаны. Ол құран аттағанға бара-бар күпірлік. Күпірлікке кешірім жүрмейді (Кекілбайұлы, 1999: 7). *«Иә, сәт! Иә, аруақ, бергеніңе шүкір!» – деді. «Тәуба, тәуба, тап осы бетіңнен танба!» – деді* (Кекілбайұлы, 1999: 136).

Аңзарғаны – қарсы алдынан қорғалаған айдың бетіне ұқсаған бір көмескі кескін көлбеу еткендей болды. «Қорғалаған айға тура қараушы болма! Онда мыстан кемпір отырады. Тура қарасаң, кірпігіңді жұлып ап, қари қып тастайды», – деуші еді үлкендер. Мына бір жұмбақ кескінге де ол дұрыстап қарай алмады (Кекілбайұлы, 1999: 1).

– Батыреке, бұл кісі айтады, қазақтар көзі ауырғанда не істейді екен дейді?

– Көзге жел тисе, оған не ыстық сары майға, не түйенің ыстық сүтіне малып, мақта басса немесе жаңа сойылған қойдың бауырын тартса, бәрі де болмаса, қабырғаны отқа ұстап, ыстықтай көздің қызыл етіне тигізсе, іріңін сорып, ісігін қайтарады. Көз қарыққанда, құрым киізді тесіп томаға кигізеді. Ақ түссе – меруерт моншақты ұнтап түйіп, оны ерітілген балық майына араластырып, май жасап, оймақтай теріге жағып, ауру көзге байлайды немесе кіндіктен жалғыз туған кісіге аш қарында үргізеді. Теріскен шықса – ине байлайды не жас нәрестенің дәретімен жуады (Кекілбайұлы, 1999: 116).

Не күн шығып келе жатқанда, не күн батып бара жатқанда бір тостағанға су толтыр да, ішіне үш тал бұрыш пен қалампыр сал. Науқас кісіні құбылаға қаратып отырғыз да, су ұрттап ап, бетіне, екі бүйіріне, арқасына су бүркіп ұшықта. Су біткесін тостағанды ауру кісінің басынан үш айналдырып, аулаққа лақтырып, ауруға тоғыз қабат киім жапқызып, өзің де аулақ кет... (Кекілбайұлы, 1999: 116).

Мұндағы көзі ауырғанда, адам ауырғанда жасалатын ырым-жоралғылар қазақ салтында бұрыннан бар. Бұны біздің жіктеуіміздегі ем-домға қатысты ырым-тыйымдарға жатқыздық. Жазушы шығарма колоритін арттыру үшін этноырымдарды шығармаға орайластырып қосқан. Табиғат құбылыстарымен болатын ерекшеліктер Ә.Қайдардың этнолингвистикалық этюдтерінде де айтылады (Қайдар, 2014: 474). Ай символының қызметі наным-сенім, сыйыну, тотемдік, шамандық дәуірден бастап ұлттық санада сақталып, генетикалық тұрғыдан жалғасып келе жатқан мифологемдік этномаркерлер қатарына жататындығын ғалым Ж.Манкеева өз еңбегінде айтқан болатын (Манкеева, 2014: 28).

Жазушының этнографизмдері ауыз әдебиетімен қабысып жатыр, осы орайда жазушының «сөз таңдауы дегенде өз баяндауына (автор тіліне), сондай-ақ кейіпкер тіліне қажет лексика топтары дұрыс, орынды шебер қолдануына назар аударылады. Бұл ретте жазушының этнографизмдерді, тұрмыстық сөздерді, жергілікті немесе кәсіби сөздерді, көне және сирек жұмсалатын сөздерді алғашқы проза жанрында қалайша таңдағаны, жұмсағаны айтылмақ (Сыздықова, 2014: 24).

«Елең-алаңда» жазушының этнографиялық лексиканы сәтті беретін тұсы – ауыл картинасын ашуда, күнделікті тұрмыста жиі айтылмайтын, бүгінгі ұрпақ елеп ескермейтін мағыналары күнгірт тартқан сөздерді дәстүрлі қолданысқа енгізуінде еді.

Үйге сыйып отыра алмайсың. Жүгіріп сыртқа шыққың келеді де тұрады. Сыртқа шықсаң – қалың біткен бидайық пен еркек желді күнгі көл бетіндегі өз-өзінен бұлықсып бұлқынып жатқаны. Қақалып тығыз өскен майқара жусан, морттық, ажырық ебелек қырықтықтан қаймыққан семіз көбенің жон арқасындай қараптан-қарап дір-дір етеді... Жел жоқтың өзінде тұнба айдын бойжеткен киіп шыққан көк шәйі көйлектің қатармалы етегіндегі білем-білем әжімденіп апты.

Тау сілемдері бидайдай бытырап, қадала жайылып жатқан отар-отар қой. Шыбынсыз жазда құлақтарын кесіп алсаң да білместей болып, кенедей жабысып жатқан бауырсақ құлақ мақұлықтарға «шәйіт» деуден де қол босап, ерігіп қалған қойшылар бәрі үлкен төбенің басына жиылып, бір-бірінен қойыртпақ ішіп, жұмыр татыспақ жасап, отыра қалып тоғызқұмалақ таратып, тұра қалып, қазан доп лақтырып, жата қалып белдесіп мәре-сәре (Кекілбайұлы, 1999: 130).

...Көлеңке бетте қазық қағылып, өрмек құрылады. Әйелдер ұршық, қыздар көрпе құрайды. Осыдан биылғы жабағы жүн қолмен иіріліп бітіп домалақ-домалақ жіп болғаниша, сосын сол домалақ-домалақ жіп келетеліп боялып шыққаниша, боялған жіп өрмек боп құрылғаниша, ол өрмек тоқылып бітіп, алаша кілем боп төселіп, бау, бас құр, төсек қап, аяқ қап, қоржын боп кереге басына, уық қарына ілінгенше шуылдаған пақырларға тыным жоқ (Кекілбайұлы, 1999: 132).

...Әсіресе, балаларда тыным жоқ. Үйдің маңын шаңдатпаңдар дейтін үлкендерден қашып анадай-анадайдағы көгалдарға барып шілдік атады, қашпа топ ойнайды. Тақыр мен тастақ ұшырасса, дөңгелетіп шеңбер сызып, асық атады. Бұта-бұтаның түбін тінтіп, ұя тауып, құсқа тұзақ құрады. Түн баласы ақ көш, ақ сүйек... (Кекілбайұлы, 1999: 132-133).

...Жабағы жүн қырқылып, тай-құннан күзеліп, сандарына таңба басылып, қысырақтардың алдына үйір түсіп, қозыны енесінен айырып, жайлауға көшуге не керектің бәрі істеліп болғасын, ел жақсылары бір жерге жиылып көші-қон жайын әңгіме ететін (Кекілбайұлы, 1999: 135).

Олардың жол азығы да осы отардың өзінде. Қарындары ашса – қой сауып, жұмырларындағы ащы айранға сүт қосып, қойыртпақ ішеді. Кештеу туған саулықтардың желінін қақтап уыз қатырады. Иштері пысса – қошқар сүзістіреді. Ауыздарын жаппай ертегі айтысады. Дауыстары ашықтары шырқатып ән бастайды (Кекілбайұлы, 1999: 126).

Бұл жердегі белгіленген сөздер мен сөз тіркестері жазушы қолданған ұлттық тағам, ұлттық ойын, көші-қонға байланысты этнографизмдер тобын құрайды.

Бұл мәтінде жазушының этнографизмдерді молынан қолдануымен бірге халық тілінде жиі кездесетін ұлттық колорит сөздер кездеседі. Шығарма мазмұнын толықтыруда рухани мәдениет – этномәдени деректерді келтіру арқылы автор қазақ тарихы әдебиеті саласында, қазақ руханиятында антропоэлекті этнолингвистика саласына үлес қосты дей аламыз.

Қыс қысылып, енді міне жаз жазыла бастаған көшпелі дәурен бәрібір көңілді, бәрібір шат-шадыман. Алқара көк дөңбек жоталарды сауырлай тоқтаған көштердің түйелері арқалары босап, жайылысқа шыққан тұстарында шымқай ашық ауаға шым-шытырық кесте төгіп керегелер жайылды, аспандап шаңырақтар көтерілді, шүпірлеп уықтар шаншылды. Сол бір шым-шытырық қызыл күрең көп сызықтың өз әшекейі аздай әлекей-күлекей баулар байланып, қызылды-жасыл басқұрлар тартылды, қос қапталға кереге сыртынан шымырулы ши ұсталып, оның үстін уыздай аппақ үзік, туырлық қымтады (Кекілбайұлы, 1999: 129).

Ауылдың көшпелі тірлігімен қатар көз алдына ен жайлаудағы жайылған мал, «кестеленген керегелер, аспандаған шаңырақтар, шүпірлеген уықтардың қадалуы» кәнігі құбылыс болғанымен, жазушы тілінде басқаша жанды музыкамен ойнап тұрғандай әсер қалдырады. Сәтті қолданылған эпитеттер мен теңеулерді көші-қонға байланысты этнографизмдерге жатқыздық.

Әбіш Кекілбаевтың романдарындағы аймақтық этномәдени бірліктер этнолингвистикалық лингвомәденитанымдық тұрғыдан күнделікті тұрмыстағы айналысатын төл кәсібі, еңбегіне қатысты зоолексика мен төрт түлік мал шаруашылығына қатысты лексикамен беріледі. «Соған сәйкес ассоциативті-бейнелі танымның арқасында ұлт өкілінің белгілі бір болмыстық сипаты (мінезі, түрі т.б) сол ұлт мәдениетіне, тұрмыс, кәсібіне сәйкес қалыптасқан мал шаруашылығына

қатысты белгілермен тілде белгіленгені нақты көрсетіледі» (Манкеева, 2014: 247).

Роман тілінен мысалдармен дәлелдер болсақ, *...қара ат мінген қатулы жасауылдар сары ала жыландай жуан-жуан дойырлары салаңдаған оң қолдарын көкке көтеріп:*

Насыбай десең, анау қайыған інгендей қайқаңдап тұрған сары қатыннан ал! Шалқаңнан түсіреді! (Кекілбайұлы, 1999: 51).

Мынадай тас қорғанның қасында атқа мініп, найзаларын шошаңдатып келген жоңғарлар түйеге үрген күшіктей күлкілі боп қалатын шығар (Кекілбайұлы, 1999: 63).

...Терістіктен түскейге құлай салған мыж-мыж Мұғаджардың шығыс бүйірін о жер, бұ жерден тесіп аққан жыланшық өзендерден бастап сонау ен Ырғыз, ту Торғайға дейінгі ұланғайыр өлкенің биыл құйқалы жылы (Кекілбайұлы, 1999: 123).

Салқын топырақ біразға дейін бойы жылымай, күйті келмеген қақсал інгендей бедірейіп жатты да қойды. Бірақ салқар аспанның шаршы төріндегі алтын баулы қазығының сар жібек бұйдасын шұбалта созып желіп жеткен сары атанның ыстық қоламтадай пәрменді бауыры нені шыдатпақ? Алғашқы күндерде-ақ ылғал баурайлардан бықсыған бу ұшып, аптаның аяғында кезеріп жатқан көн топырақ түбіттеніп, келесі аптаның басында жер-жаһан қызға қарайтын жасқа жеткен жасөспірім бозбаладай бой сәндеп, мұрт сылайды. ...Әншейінде жоғалған түйедей айдалада жападан-жалғыз маңқиып-маңқиып тұратын аңғал-саңғал жақпар биіктердің өздері қартайғанда қатыны өліп, тоқал іздеп, амалсыз сақал-мұртын күзеп, жасанып шыққан мәужір еркектердей жасыл мен қызылды аралас жамылып, әсіре әлмештеніп алыпты (Кекілбайұлы, 1999: 124).

Қойшы образының галереясын сәтті түзуде жазушының кәсіби жергілікті теңеулерін, халықтың шынайы тұрмысынан алынған өзіндік шешендік түйдектерін қолдануы шығарма көркемдігін арттыра түседі. «Портрет – адам бейнесіне қатысты метонимиялық құбылыс, біраз көркемдік тұрғыда толымды құбылыс. Ол – жаратылыстың шеберлігіне, өмірдің күрделі табиғатына тәнті қылатын, тарихи мәні зор эстетикалық, эмоционалды-психологиялық, пластикалық, антропометриялық құндылық» (Майтанов, 2009: 533-534).

Жарық ерін, жалақ ауыз қойшы тек қойыртпақтың дәмі мен қойдың жәйін гана біліп қоймай, күні бойы талай-талай қиялға батады. Төңірегіндегі қыбыр-жыбыр тіршілікке зер салады. Қазаққа табиғаттың талай сырын қойшының таяғы мен қой торының аяғы ашып берген. Жарық ерін, жалақ ауыз қойшы тек қой гана бақпайды, ой да бағады. Қойың от жерге тап болып, бір жұлғаны бір май болып, тыныш жайылып жатса, шалқаңнан түсіп, ойға батпағанда не істейсің? Қазақтың талай дастанын, ертегісін, жұмбағын, әндері мен жаңылтпаштарын осы қойшыекеңдер туғызған. Далиған даланың қақ төрінде таяқ құшақтап талтайып тұрған қойшының көңілі кезеген, көзі көреген, жүрегі сезеген (Кекілбайұлы, 1999: 127).

Автордың теңеулері – кәнігі қазақы тұрмыстан алынған суреттеу теңеулері. Зоологиялық теңеулерді қарай отырып, шындығында ауылдың қазақы көрінісі мен сары ала жылан, қайыған інген, түйеге үрген күшік, боталы ауылға тап болған жылқы құйрығы шығарманың көркемділігін арттырып қана қоймай, жазушының ауыл картинасын берудегі шешендігін меңзеп тұспалдауымен қатар, оқырманын авторлық даралық теңеулермен таныстырады.

«Образдық-сезімдік тұрғыдан әлемді тану, адам баласының табиғат-болмысына үңілу, тұрмыс-тіршілік мәнісін бағалау, көңіл-күй құбылыстары және қиял ырқымен жүзеге асатын суретті, бейнелі ұғымдар синтезі, көркемдік ойлаудың ерекшелігі» (Негимов, 2015: 180) ретінде жазушының күрделі синкретті теңеулері бағзы өңірдің, табиғаттың тамаша үзік көріністерін бейнелейді.

Романның тұтас контексінде образды теңеулердің молынан ұшырауы далалық этностың даралық портретін беру үшін қолданылса, қазақ тұрмысына тән салт-дәстүрлік элементтер эпико-эстетикалық сипатта беріледі.

Осы сияқты қазақы салт-дәстүр мен әдет-ғұрыптың көрінісін сипаттайтын мысалдар жеткілікті. *Жаз шаршысына толып, ен жайлауға ел көшіп қонғанша қалдырылған талай шаруаға қол енді босайды. Қоңсы қонған ауылдар бір-біріне барып қоныс құтты айтысады. Қыста аяқтанған балалардың тұсауы енді кесіліп, көктеуде туған балалардың шілдеханасы*

енді жасалады... Жаңа тігілген үйлер, ту сырттарынан қарағанда, іргелерін белдеуге дейін сәңкитте түріп, көл кешкелі тұрған қоқи қаздай қызыл сирақтанып алған (Кекілбайұлы, 1999: 129). «Апырай, мынаның жаны бар ма? Әлгісі атау кересін ішкені болмасын...» (Кекілбайұлы, 1999: 168).

Қадірлі атасының қасына кеп, сыпайысып отырған ерке немередей, екі жаққа жалтақ-жалтақ қарап қойып, әңгімесіне кірісті (Кекілбайұлы, 1999: 199).

Хабаршы жігіт ділмар-ақ екен. Құдды бір қыз айттыра барған құдадай ештеңе қалдырмай бәрін майын тамызып егжей-текжейлеп баяндап берді (Кекілбайұлы, 1999: 233).

Үш күн бойы қайын жұрттарына келіп, қыз ойнақта жатқандай, жүздері күреңітіп алған (Кекілбайұлы, 1999: 246).

Жазушы тіліндегі этнотөңеулер «...біріншіден, айтпақ ойына әсерлі үн берсе, екіншіден, табиғаттың әр тұсын мәпелей, сүйіне сөз ету, сірә, сол табиғатпен етене болған дала перзенттері – қазақтардың жанына жылы тиетін болу керек» (Сыздықова, 2014: 34). Олар әлеуметтік маңызы жоғары дәстүрлі жергілікті салт-сананың көрінісі ретінде шығарманың композициялық құрылымына нәр беріп тұр.

Шатырға кіріп келгенде қапелімде тілінен айырылып қала жаздады. Самаладай кең баспанада өңшең бір дағарадай қызыл түлкі тымақтан көз тұнады. Шеттерінен тойға келгендей сәндене киініпті. Өңшең бір құдасының төрінде отырғандай манаурай жайғасқан маңғаз немелер (Кекілбайұлы, 1999: 52).

Қашан да үсті-басы осылай қақпан қарап қайтып келе жатқан аңшыдай құрап жүргенмен, қайын жұртына келген күйеудей аяғын арқайын көсілмей, сызылып отырғанмен көкейінде талай қызыл құрттың басы шошайып жататын (Кекілбайұлы, 1999: 281).

Қорытынды

Жалпы, жұмысымызды қорыта келе, Әбіш Кекілбаевтың «Елең-алаң» романындағы этнографизмдер мен этнолексикалық бірліктерді мағыналық-жанрлық жағынан жіктедік. Зерттеуіміздің шеңберіне енбей қалған «Елең-алаңдағы» этнографизмдер әлі де жан-жақты зерттеуді талап етеді. Жазушы тіліндегі этнографизмдерді тақырыптық жағынан саралап, антропоэлектік жағынан зерттеудің құндылығы – бүгінгі ұрпақ пен келер ұрпақ санасын тарихы терең, тәрбиелік мәні зор қазақ болып туғанына мақтаныш сезімін ұялататын ғибратты мұраның бір бөлшегі бола алуында. Осы арқылы Әбіш Кекілбаевтың ұлт руханиятындағы үлес-қарымы, шығармашылық лабораториясының мәңгілік құндылықтары мынада деп тұжырым жасаймыз: туған жерді ардақтап, қастерлеу сипатынан «Елең-алаңның» халықтығы танылады; Әбіш тағылымындағы шешендік шиырлардың басты тағылымы толғауы тоқсан қызыл тілмен баяндауы, ол жазушы арсеналындағы этносөздік қордың молдығы. Зерттеу жұмысының болашақ перспективалары негізінде Әбіш Кекілбаев романдарындағы этнографизмдердің жүйелік-желілік сөздігін жасау қажеттілігі туындады. Түптеп келгенде, Әбіш Кекілбаевтың «Елең-алаң» романындағы этнографизмдер қазақтың бай рухани мәдениеті мен тарихынан суарылған жазушы лексиконын дамытудағы, шығарма өміршендігін сақтаудағы басты көркемдік құбылыс деуге негіз бар. Зерттеу аясына енбеген жазушы тіліндегі этнобірліктер келесі зерттеу мақаламызда сөз етілетін болады. Әбіш шығармашылығына дендеп кіру, әбіштанудың келелі мазмұнды беттерін парақтау арқылы, жазушы тілінде этнографизмдер тарихын әлі де зерделеу бүгінгі және келешек ұрпақтың санасына қалатын маңызды жәдігеріміздің бірегейі болмақ.

Әдебиеттер

- Базарбаев М. Замана тудырған әдебиет. – Алматы, 2005. – 512 б.
 Бекболғанова М. Көркем шығармадағы тұрмыстық суреттеулердің этнолингвистикалық сипаты // ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. – 2011, № 2.
 Бердібай Р. Тарихи роман. – Алматы: Санат, 1997. – 322 б.
 Еркекова Т.Н. Қызға қатысты этнографизмдердің танымдық сипаты // Еуразия гуманитарлық университетінің Хабаршысы. – 2022, №3.
 Кекілбайұлы Ә. Он екі томдық шығармалар жинағы. Том 5. – Алматы, 1999. – 416 б.
 Қайдар Ә. Ғылымдағы ғұмыр: Мақалалар, баяндамалар жинағы. – Алматы: Сардар, 2014.
 Майтанов Б. Мұхтар Әуезов және ұлттық әдеби үрдістер: Зерттеулер, эсселер. – Алматы, 2009. – 544 б.

- Манкеева Ж. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Абзал-Ай, 2014. – 640 б.
- Манкеева Ж. Қазақ тіліндегі этномәдени атаулардың танымдық негіздері. – Алматы, 2008. – 356 б.
- Негимов С. Шығармалары. Зерттеулер. – Астана, 2015. – 424 б.
- Нұрдаулетова Б.І. Ә.Кекілбаев тарихи романдарының тілдік әлеуеті // Халық жазушысы, мемлекет және қоғам қайраткері, ҚР Еңбек Ері Ә.Кекілбайұлының 80 жылдығына арналған әдебиет және өнер қайраткерлері Халықаралық конгресінің материалдары. – Ақтау, 2019. – 242 б.
- Сыздықова Р. Сөз құдіреті. Көптомдық шығармалар жинағы. – Алматы: Ел шежіре, 2014. – 296 б.

References

- Bazarbaev M. (2005) Zamana tudyrgan adebiet. Almaty, 512 b. [Bazarbaev M. (2005) Literature created by The Times. Almaty, 512 p.] (in Kazakh)
- Bekbolganova M. (2011) Korkem shygarmadagy turmystyq suretteulerding etnolingvistikalыq sipaty. QazUU Habarshysy, № 2. [Bekbolganova M. (2011) Ethnolinguistic character of household descriptions in a work of art. Kaznu Bulletin. Philology series. No. 2.] (in Kazakh)
- Berdibai R. (1997) Tarihi roman. Almaty: Sanat, 322 b. [Berdibai R. (1997) Historical novel. Almaty: Category, 322 p.] (in Kazakh)
- Ermekova T.N. (2022) Qyzga qatysty etnografizmderdіng tanymdyq sipaty. Eurazija gumanitarlyq universitetining Habarshysy, №3. [Ermekova T.N. (2022) The cognitive nature of ethnographisms in relation to the girl. Bulletin of the Eurasian Humanitarian University, No. 3.] (in Kazakh)
- Kekilbaiuly A. (1999) On eki tomdyq shygarmalar zhinagy. Tom 5. Almaty, 416 b. [Kekilbaiuly A. (1999) Collection of works in twelve volumes. Vol. 5. Almaty, 416 p.] (in Kazakh)
- Maitanov B. (2009) Muhtar Auezov zhane ulttyq adebi urdister: Zertteuler, esseler. Almaty, 544 b. [Maitanov B. (2009) Mukhtar Auezov and national literary trends: Research, essays. Almaty, 544 p.] (in Kazakh)
- Mankeeva Zh. (2014) Qazaq til bilimining maseleleri. Almaty: Abzal-Ai, 640 b. [Mankeeva Zh. (2014) Problems of Kazakh linguistics. Almaty: Abzal-Ai, 640 p.] (in Kazakh)
- Mankeeva Zh. (2008) Qazaq tilindegi etnomadeni ataulardyng tanymdyq negizderi. Almaty, 356 b. [Mankeeva Zh. (2008) Cognitive foundations of ethno-cultural names in the Kazakh language. Almaty, 356 p.] (in Kazakh)
- Negimov S. (2015) Shygarmalary. Zertteuler. Astana, 424 b. [Negimov S. (2015) Works. Research. Astana, 424 p.] (in Kazakh)
- Nurdauletova B.I. (2019) A.Kekilbajev tarihi romandarynyng tildik aleueti. Halyq zhazushysy, memleket zhane qogam qajratkeri, QR Engbek Eri A.Kekilbajulynyng 80 zhyldygyyna arналган әдебиет және өнер қайраткерлері Halyqaralyq kongresining materialdary. Aqtau, 2019, 242 b. [Nurdauletova B.I. (2019) The linguistic potential of historical novels by A. Kekilbayev. Materials of the International Congress dedicated to the 80th anniversary of the people's writer A. Kekilbayuly. Aktau, 242 p.] (in Kazakh)
- Qajdar A. (2014) Gylymdagy gumyr: Maqalalar, bajandamalar zhinagy. Almaty: Sardar. [Qajdar A. (2014) Life in science: Collection of articles, reports. Almaty: Sardar.] (in Kazakh)
- Syzdyqova R. (2014) Soz qudireti. Koptomdyq shygarmalar zhinagy. Almaty: El shezhire, 296 b. [Syzdyqova R. (2014) The power of the word. Collection of multi-volume works. Almaty: El shezhire, 296 p.] (in Kazakh)

Мақала туралы ақпарат / Информация о статье / Information about the article.

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 10.07.2024.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 18.09.2024.

© Әнес Ғ.Қ., Сөйлемез О., Бүркітбаева А.С., 2024

© А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2024

**Күлсін Халыққызы Абдрахманова^{1*}, Назым Нұрболатқызы Қонқабаева²,
Жібек Тұрарқызы Абдуллаева³**

^{1*} автор-корреспондент, филология ғылымдарының кандидаты, доцент,
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
ORCID: 0000-0002-6484-059X E-mail: agulsum@mail.ru

² философия докторы (PhD), Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., ORCID: 0000-0001-5161-2232 E-mail: haia89@mail.ru

³ филология ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., ORCID: 0000-0002-7613-2531 E-mail: zhibek.turarovna@gmail.com

**ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ТҮРКІ ЖАЗБА ЕСКЕРТКІШТЕРІНДЕГІ
ЭТНОМӘДЕНИ ЖӘНЕ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ПАРАДИГМА**

Аннотация. Мақалада ортағасырлық түркі жазба ескерткіштерінің тілі мәдениет контекстінде қарастырылады. Қарахандықтар дәуірінің көлемді де құнды этнографиялық және әдеби еңбектері болып саналатын М.Қашқаридың «Диуани лұғат ат-түрік» сөздігі мен Ж.Баласағұнның «Құтадғу білік» дастаны зерттеуіміздің материалы болып алынды. Ортағасырлық түркі жазба ескерткіштері антропоцентристік парадигма тұрғысынан зерделеніп, ескерткіштер тілі мәдениеттің ажырамас бөлігі ретінде қарастырылады. Түркі ескерткіштеріндегі мақал-мәтелдердің табиғатына, олардың қазіргі қазақ тіліндегі мақал-мәтелдермен ұқсастықтарына, яғни парадигмалық байланысына аса назар аударылады. Екі ескерткіште де түркілердің этникалық болмысын, мәдениетін сипаттайтын мәдени және тілдік деректерге мән берілді. Ортағасырлық екі ескерткіштегі этномәдени лексиканы талдау көрсеткендей, түркі халықтары ортағасырда егіншілікпен, мал шаруашылығымен айналысқан, олардың дүниетанымдық көзқарастары, лексикалық бірліктері қазіргі түркі халықтарымен, соның ішінде қазақ халқымен сәйкес келеді. Сонымен қатар екі ескерткіштегі этнографиялық лексиканың тақырыптық топтары көрсетілді. Талдау М.Қашқаридың еңбегінде орта ғасырлардағы түркілердің өмірі, материалдық және рухани мәдениеті туралы құнды ақпарат қамтылғанын көрсетті. «Құтадғу білік» дастаны мен қазақ поэзиясындағы лексикалық және поэтикалық сәйкестіктер анықталды.

Тірек сөздер: ортағасырлық түркі ескерткіштері; этномәдени лексика; лингвистикалық парадигма; антропоцентристік парадигма; материалдық және рухани мәдениет

Қаржыландыру көзі: Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің «Ортағасыр ескерткіштер тіліндегі этномәдени және лингвистикалық парадигма» тақырыбындағы гранттық қаржыландыру жобасын жүзеге асыру аясында орындалды (AP19175804).

Сілтеме жасау үшін: Абдрахманова К.Х., Қонқабаева Н.Н., Абдуллаева Ж.Т. Ортағасырлық түркі жазба ескерткіштеріндегі этномәдени және лингвистикалық парадигма. *Tiltanyum*, 2024. №3 (95). 40-50-бб.

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-40-50>

**Кулсин Халыковна Абдрахманова^{1*}, Назым Нурболатовна Конқабаева²,
Жибек Тураровна Абдуллаева³**

^{1*} автор-корреспондент, кандидат филологических наук, доцент,
Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Казахстан, г. Алматы, ORCID: 0000-0002-6484-059X E-mail: agulsum@mail.ru

² доктор философии (PhD), Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Казахстан, г. Алматы, ORCID: 0000-0001-5161-2232 E-mail: haia89@mail.ru

³ кандидат филологических наук, Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, ORCID: 0000-0002-7613-2531 E-mail: zhibek.turarovna@gmail.com

**ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ И ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ПАРАДИГМА
В ТЮРКСКИХ ПИСЬМЕННЫХ ПАМЯТНИКАХ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ**

Аннотация. В статье рассматривается язык письменных памятников средневековой тюркской литературы в контексте культуры. Исследование проводилось на материале двух крупных этнографических и литературных памятников эпохи Караханидов – словаря «Дивани лугат ат-тюрк» М.Кашкари и поэмы «Кутадгу Билик» Ж.Баласагуна. Средневековые тюркские письменные памятники были изучены в аспекте антропоцентрической парадигмы, где язык памятников рассмотрен как неотъемлемая часть человеческой культуры. Особое внимание уделяется изучению природы пословиц и поговорок в тюркских памятниках, их сходствам с пословицами и поговорками в казахском языке, т.е. на их парадигматические связи. Подчеркивались культурные и языковые

сведения в памятниках, которые характеризуют этническую культуру и миропонимание тюрков. Анализируя этнокультурную лексику в двух средневековых памятниках, выяснили, что тюркские народы занимались земледелием и животноводством в средневековье. Подчеркиваются общие сходства образа жизни и мировоззрения древних тюркских народов с современными тюркскими народами, в том числе с казахским народом. В статье предложена тематическая классификация этнографической лексики, зафиксированной в двух письменных памятниках. Как показал анализ, в словаре М. Қашкари содержится этнокультурная лексика, которая дает ценные сведения о жизни и культуре тюркских народов. Определили соответствия лексических и поэтических средств поэмы «Кутадгу билик» с казахской поэзией.

Ключевые слова: средневековые тюркские памятники; этнокультурная лексика; лингвистическая парадигма; антропоцентрическая парадигма; материальная и духовная культура

Источник финансирования: Статья выполнена в рамках реализации проекта грантового финансирования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан на тему «Этнокультурная и лингвистическая парадигма в тюркских письменных памятниках средневековья» (AP19175804).

Для цитирования: Абдрахманова К.Х., Конкабаева Н.Н., Абдуллаева Ж.Т. Этнокультурная и лингвистическая парадигма в тюркских письменных памятниках средневековья. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). С. 40-50. (на каз. яз.)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-40-50>

Kulsin Abdrakhmanova^{1*}, Nazim Konkabayeva, Zhibek Abdullayeva

^{1*}Corresponding author, Candidate of Philological Sciences, Docent,
Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan, Almaty,
ORCID: 0000-0002-6484-059X E-mail: agulsum@mail.ru

²Doctor of Philosophy (PhD, Abai Kazakh National Pedagogical University,
Kazakhstan, Almaty, ORCID: 0000-0001-5161-2232 E-mail: haia89@mail.ru

³Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
ORCID: 0000-0002-7613-2531 E-mail: zhibek.turarovna@gmail.com

THE ETHNOCULTURAL AND LINGUISTIC PARADIGM IN THE TURKIC WRITTEN MONUMENTS OF THE MIDDLE AGES

Abstract. This article examines the language of written monuments of medieval Turkic literature in the context of culture. The study was conducted on the material of two major ethnographic and literary monuments of the Karakhanid era – the dictionary “Divani Lugat at-Turk” by M. Kashkari and the poem “Kutadgu Bilik” by Zh.Balasagun. When studying medieval Turkic written monuments, we relied on an anthropocentric paradigm, that is, we consider the language of monuments as an integral part of culture. Special attention is paid to the study of the nature of proverbs and sayings in Turkic monuments, their similarities with proverbs and sayings in the Kazakh language, i.e. their paradigmatic connections. Cultural and linguistic information was emphasized in the monuments that characterize the ethnic culture and worldview of the Turks. Analyzing the ethnocultural vocabulary in two medieval monuments, it was found out that the Turkic peoples were engaged in agriculture and animal husbandry in the Middle Ages. The general similarities of the lifestyle and worldview of the ancient Turkic peoples with modern Turkic peoples, including the Kazakh people, are emphasized. The article proposes a thematic classification of ethnographic vocabulary recorded in two written monuments. As the analysis showed, M.Kashkari’s dictionary contains ethnocultural vocabulary that provides valuable information about the life and culture of the Turkic peoples. We determined the correspondence of the lexical and poetic means of the poem “Kutadgu bilik” with Kazakh poetry.

Keywords: medieval Turkic monuments; ethnocultural vocabulary; language paradigm; anthropocentric paradigm; material and spiritual culture

Source of financing: The article was carried out within the framework of the grant financing project of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan on the topic “Ethnocultural and linguistic paradigm in Turkic written monuments of the Middle Ages” (AP19175804).

For citation: Abdrakhmanova K., Konkabayeva N., Abdullayeva Zh. The Ethnocultural and Linguistic Paradigm in the Turkic Written Monuments of the Middle Ages. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). P. 40-50. (in Kazakh)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-40-50>

Кіріспе

Бүгінгі жаһандану, әлемдік өркениет кезеңінде адамзат баласы өз түп-тамырына, ұлттық құндылықтары мен болмысына жіті зер салатын кез келді. Қазіргі заманғы рухани және әлеуметтік жаңалықтар, қоғамдық сана мен өмірде болып жатқан ғаламдық өзгерістер этностың шығу тегін, тарихын, мәдениетін, тілін білуді, ортағасырлық түркі ескерткіштерін қамтитын көне өркениеттердің ұлы туындыларына назар аударуды талап етеді. Түркі халықтарының жазба

ескерткіштерінде сақталған төл көне түркі өркениетін, материалды және рухани мәдениетін, ортақ шығу тегі мен тарихын, тілі мен әдебиетін, рухани ұстанымдары мен наным-сенімдерін зерделеу қазіргі әлеуметтік катаклизмдер, этникалық топтардың теңдестіру дәуірінде өте қажет. Осы тұрғыда әлемдік мәдениеттің ажырамас бір бөлігі болып табылатын ортағасырлық түркі жазба ескерткіштерін зерттеу өзекті де маңызды мәселе болып отыр. Өйткені ортағасырлық поэтикалық әдеби тілде жазылған түркі ескерткіштері түркі халықтарының тарихы туралы құнды деректермен қатар мол этномәдени ақпаратқа ие. Сонымен қатар ортағасырда жазылған түркі әдеби ескерткіштері қазіргі заманғы түркі халықтарының ортақ мұрасы болып табылады. Сондықтан да қазақ әдебиетінің түп-тамыры ежелгі түркі мәдениеті мен әдебиетінен бастау алады деуге негіз бар. Ортағасырлық түркі жазба ескерткіштеріндегі этномәдени ақпаратты тіл мен мәдениеттің байланысы арқылы қарастыру осы зерттеуіміздің басты мақсаты болып табылады.

Материал және әдістер

Соңғы кездері тарихи зерттеулерде ортағасырды екі дәуірге бөліп қарастырады:

1. Қарахандықтар дәуірі (X-XII ғғ.);
2. Моңғолдар дәуірі (XIII-XV ғғ.).

Қарахандықтар дәуірінің тілдік ерекшеліктерін сипаттайтын әрі сол дәуірдің көлемді де құнды еңбектері болып саналатын М.Қашқаридың «Диуани лұғат ат-түрік» сөздігі мен Ж.Баласағұнның «Құтадғу білік» дастаны зерттеуіміздің материалдық негізін құрайды.

«Диуани лұғат ат-түрік» – түркі тілдес халықтардың ортақ рухани мұрасы. Үш том, сегіз кітаптан тұратын еңбекте 6800-ден астам түркі сөздері ғылыми жүйеге келтірілген. Ғалым түркітану тарихында салыстырмалы-тарихи әдісті алғаш қолданып, диалектологияның негізін қалады. Түркі тайпалары тілінің ерекшеліктерін сақтай отырып, ойшыл сөздерді сипаттағанда 242 бәйіт пен 262 мақал-мәтелді пайдаланған. Оның кітабын көне түркі әдеби ескерткіштерінің оқулығы деп атауға болады, өйткені сөздікте екі жүзден астам өлең, көптеген танымал сөздер, бейнелі сөздер мен жырлар қамтылған. Халықтың ерлігін, ғашықтардың сезімін, табиғат құбылыстарын дәріптейтін жолдар да бар. Атақты лингвист ғалымдар В.В. Бартольд, Н.А. Баскаков, А.Н. Кононов, А.К. Бороков, сондай-ақ қазақ зерттеушілері Н.Сауранбаев, С.Аманжолов, Қ.Бекетов және т.б. сөздікті зерттеп, аударуға үлкен үлес қосқан.

1069-1070 жж. Қашқарда Жүсіп Баласағұнның «Құтадғу Білік» («Бақытты болу ғылымы», дәлірек айтқанда «Құтты білім») дидактикалық поэмасы пайда болды. Автор туралы өмірбаяндық деректер сақталмаған. «Құтадғу Білік» – түркілердің мұсылмандық мазмұндағы көне ескерткіші. Поэма Қашқар билеушісі Богра ханға арналған. Жүсіп Баласағұнның шығармасы идеалды билеуші мен оның шенеуніктерінің өмірінің барлық қырларын қамтиды.

«Құтадғу білік» дастанының бүгінгі күнге дейін сақталып, бізге жеткен үш нұсқасы бар: Герат нұсқасы (1439 ж., көне ұйғыр жазуымен жазылған), Каир нұсқасы (XIV ғасырдың бірінші жартысында Мысырда араб жазуымен көшірілген), Наманған нұсқасы (XII ғасырдың аяғында араб жазуымен көшірілген). Атап айтқанда, зерттеу материалы ретінде Ә.Құрышжановтың аударған «Құтты білік» дастанының Наманған нұсқасы және М.Қашқаридың «Диуани лұғат ат-түрік» сөздігінің А.Егеубаевтың қазақ тіліне аударған нұсқасы пайдаланылды.

Ортағасырлық түркі жазба ескерткіштерді зерттеуде антропоцентристік парадигма тұрғысынан қарастыру маңызды. Зерттеу материалдары ортағасырлық түркі ескерткіштерін антропоцентристік парадигма тұрғысынан қарастыруға, сол арқылы түркі халықтарының дүниетанымы мен когнитивтік әлемін, мәдени және рухани ортақ сипатын зерделеуге ықпалын тигізеді.

Ақпарат жинау сатысындағы талдау әдісі екі жазба ескерткіште кездесетін этномәдени лексиканы топтастырып, талдауға мүмкіндік берді. Осы ретте ортағасырлық сөздік пен поэма қазіргі түркі халықтарының, соның ішінде қазақтардың этномәдениетімен сабақтастығын байқауға болады. Бұл әдіс ортағасырларда өмір сүрген түркілер мен қазіргі қазақ халқының материалдық, рухани құндылықтарының ортақтығын, дүниетаным сабақтастығын, сондай-ақ этномәдени және лингвистикалық парадигмасын түсінуге септігін тигізді.

Зерттеуімізде қолданылған салыстырмалы әдіс М.Қашқаридың сөздігі мен Ж.Баласағұнның «Құтадғу білік» дастанындағы этномәдени лексиканы тақырыптық топтарға бөле отырып, олардың мазмұндық ерекшеліктерін анықтауға әкелді. Бұл әдіс арқылы қазіргі түркі халықтарының, соның ішінде қазақтардың этномәдениетімен ортақ лексикалық және поэтикалық бірліктер корпусы туралы ғылыми деректер алуға болады. Сонымен қатар ортағасырлық түркі жазба ескерткіштерін зерттеуде жіктеу, сараптау әдістеріне сүйендік.

Әдебиетке шолу

XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап көне түрік жазба ескерткіштеріне деген ғылыми қызығушылық арта түсті. В.Радлов ежелгі түріктер мен ортағасырлық басқа да түркі этностары туралы жазба және археологиялық дереккөздерді салыстыра отырып зерттеді. Ортағасырлық көшпелі халықтардың ескерткіштерін зерттеуге В.Томсен, В.Радлов, А.Гейкель, В.Бартольдт, П.Мелиоранский, В.Банг, А.Лекок, В.Котвич, Дж.Немет, Ф.Хирт, Г.Рамстедт, Дж.Клаусон, Х.Оркун, С.Малов, Л.Гумилёв, Л.Қызласов, С.Кляшторный, И.Қызласов, Т.Текин, Г.Айдаров, А.М. Щербак, қазақ ғалымдарынан Ә.Құрышжанов, А.Аманжолов, М.Жолдасбеков, Н.Шаймерденова, А.Салқынбай және т.б. осы сияқты көрнекті ғалымдар атсалысты.

Л.Н. Гумилёв түркілердің мәдени дамуының маңызына тоқтала келе, ежелгі түркілер өз мәдениетін Қытай, Иран, Византия, Үндістан мәдениеттерімен бір қатарда бағалағанын атап өткен (Гумилёв, 1967: 6). 1893 жылы түркі халықтарының төл жазуы туралы дат ғалымы В.Томсеннің ашқан жаңалығы «мәдениеті жоқ» деп жүрген көшпелілердің өзінің осындай жазуы болса, онда «мәдениетсіз халық» деген ұғымның болуы мүмкін емес деген соны пікір айтты (Томсен, 1924).

Түркиялық профессор Акартюрк Караханның айтуынша, «Диуани лұғат ат-түрік» сөздігі қазіргі лексикография заңдылығы бойынша жасалмаған, онда арабтарға түсінікті болуы үшін сол кезеңдегі түрік тілі туралы мәлімет, оның қысқаша грамматикасы берілген. Сөздіктің мақсаты – түрік тілінің байлығын көрсету (Karahana, 2008: 52).

Академик А.Кононовтың пікірі бойынша, «Сөздік» көбінесе XI ғасырдағы түркілердің өмірі туралы: олардың материалдық мәдениетінің объектілері, күнделікті өмір болмысы, этнонимдер мен топонимдер, тайпалар, туыстық және мүліктік терминдер, лауазымдар мен атаулар, әртүрлі лауазымды тұлғалардың, тамақ пен сусынның атаулары, үй және жабайы жануарлар мен құстар, мал шаруашылығы терминдері, өсімдіктер мен дәнді дақылдар, астрономиялық терминдер, халық күнтізбесі, аптаның айлары мен күндерінің атаулары, географиялық терминология мен номенклатура, қалалар, аурулар мен дәрі-дәрмектердің атаулары, анатомиялық терминология, металдар мен минералдар, әскери, спорттық және әкімшілік терминология, әртүрлі тарихи және мифологиялық кейіпкерлердің есімдері, діни және этникалық терминология, балалар ойындары мен ойын-сауықтары туралы жалғыз ақпарат көзі болып табылады (Кононов, 1973: 47).

«Диуани лұғат ит-түрік» еңбегі 1072 жылдың 25 қаңтарынан бастап 1074 жылдың 10 ақпанына дейінгі аралықта жазылған. Еңбектің түпнұсқасы бізге жетпеген. 1206 жылы М.А. Абулфатх жасаған жалғыз көшірмесі Стамбулда сақтаулы. М.Қашқари еңбегінің Еуропаға тараған алғашқы деректерінің бірі – 1904 жылы Венгер академиясы жариялаған «Лингвистикалық жинақтағы» мәлімет. Онда түркі тілдері жайында XI-XV ғасырларда жазылған еңбектерге шолу жасалынып, араб-түрік тілдерінде жазылған «Диуани лұғат ит-түрікті» еңбектердің ең бір ескісі деп көрсетеді (Айдаров, Құрысжанов, Томанов, 1971: 20).

Отандық зерттеулерден Ғ.Айдаров «Язык орхонских памятников древнетюркской письменности VIII века», Ғ.Айдаров, Ә.Құрысжанов, М.Томанов «Көне түркі жазба ескерткіштерінің тілі», Ә.Құрысжанов «Ескі түркі жазба ескерткіштері» және т.б. ғалымдардың зерттеулері мен көне түркі, орта түркі жазба мұралары жайында жазылған ғылыми еңбектерді атауға болады.

«Құтадғу білік» дастаны қазақ тіліне өте кеш аударылды. Автор шығарманың аты жайында: «Кітап аты урдум «Құтадғу білігі» // Құтадсу оқуғлықа, тутсу елігі – Кітаптың атын «Құтадғу білік» деп қойдым, өйткені ол оқыған адамға құт әкелсін, өмірдің жолын көрсетсін», – деп түсіндіреді (Құрысжанов, 1986: 11). Оның сөздігін, грамматикасын, көркемдік сипатын т.т.

зерттеуге қазақ лингвистері де атсалысып келеді. Атап айтсақ, Н.Сауранбаев, С.Аманжолов, Ғ.Мұсабаев, Ә.Құрысжанов, І.Кенесбаев, М.Томанов, Х.Сүйіншәлиев, Х.Досмұхамедұлы, Р.Бердібаев және т.б. ғалымдардың ғылыми еңбектерін атауға болады. А.Егеубаев 1997 жылы «Диуани лұғат ат-түріктің» толық нұсқасын қазақ тіліне аударғаннан кейін қазақ ғалымдарына қашқаританудың жаңа кезеңі басталды. М.Қашқари еңбегіне диссертациялар қорғалды, көптеген мақалалар жазылды. Филология ғылымдарының докторы, профессор Асқар Егеубаев Жүсіп Баласағұнды (Әдеби жәдігерлер, 2007), Махмұд Қашқариды (Қашқари, 1997) қазіргі қазақ тіліне аударған. Сондай-ақ ол – «Құтты білік» дастанының қазақ әдебиетінің дамуына идеялық-көркемдік әсері» атты тақырыпта ғылыми диссертация қорғаған ғалым (Егеубаев, 1989).

Нәтижелер және талқылау

Неміс ғалымы В. фон Гумбольдттың пайымдауынша, халықтың материалдық және рухани мәдениеті тілде көрініс табады, әлемді өзгеше көру арқылы тілдің ұлттық-мәдени сипаты ашылады (Гумбольдт, 1985). Адам өзінің әлемге деген көзқарасын, дүниетанымын тіл арқылы білдіреді. М.Қашқаридың ұлы ескерткіші «Диуани лұғат-ат-түрікте» және Ж.Баласағұнның «Құтадғу білік» дастанында ортағасырлық түркілер әлемі, тұрмыс-тіршілігі, салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары туралы ортақ мол этномәдени және тілдік ақпарат сақталған. Осымен байланысты мақалада жазба ескерткіштерінің тілдік деректері негізінде этномәдени және лингвистикалық парадигманың түрлі деңгейде көрініс табуы қарастырылмақ. Себебі ортағасырдағы түркі ескерткіштері жайлы арнайы тарихи және тілдік, мәдениеттанымдық зерттеулер көп болғанымен, осы ескерткіштердегі этномәдени ақпарат өз алдына зерттеу нысаны болмаған.

Ортағасырлық түркі ескерткіштеріндегі этномәдени лексиканы талдау түркі халықтарының, соның ішінде қазақ халқының мәдени және дүниетанымдық ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Осы ескерткіштердегі түркі этносының мәдениеті осы күнге дейін тілде көрініс тауып отыр. Сонымен, ортағасырлық түркі жазба ескерткіштерді зерттеуде антропоцентристік парадигма тұрғысынан қарастыру түркі халықтарының дүниетанымын, мәдени және рухани мәдениетін, олардың ортақ ерекшеліктерін анықтап, зерделеуге көмектеседі.

Этномәдени лексика ғаламның тілдік бейнесін көрсетуде ерекше маңызға ие және халықтың тұрмыс-тіршілігімен, тарихымен байланысты, яғни этномәдени лексика халықтың дамуындағы мәдениет ұғымын білдіреді. Этномәдени лексикаға жалпы материалдық мәдениетті, рухани мәдениетті білдіретін лексиканы жатқызуға болады.

«Диуани лұғат ат-түрік» сөздігі мен «Құтадғу білік» поэмасы жазылған кезеңде түркі тайпалары ислам дінін ұстанды. Ислам діні таралуымен түркілер пұтқа табынушылық пен тәңірлік көзқарастан бірте-бірте алшақтай бастады. Мұсылмандық философия бірінші орынға шықты. Екі автор да еңбектерін нағыз мұсылманның әдеті бойынша Аллаға және Мұхаммед пайғамбарға мадақ айтудан бастайды.

Махмұд Қашқари өз сөздігінде Теңгі аџун түрүтті «Тәңір дүниені жаратты» (Қашқари, 1997: 303), Теңгі ол уеріг уаратған «Жерді жаратқан тәңір» (Қашқари, 1997: 352), Теңгі уалһук түрпүтті «Тәңір адамды жаратты» (Қашқари, 1997: 303), Теңгі оғул тоғтурдү «Тәңір ұл тудырды» (Қашқари, 1997: 173), сондай-ақ таруу [тапуг] ~ табыну, намаз және т.б. көптеген діни лексика молынан кездеседі.

Сөздікте мемлекетті басқару жүйесі бойынша келесідей әлеуметтік терминология: *хан, бек, әмір, қазына сақтаушы*, сонымен қатар «*Ordu – орда. Ordu башы – орда басы, хаканның қасында қызмет етуші*» (Қашқари, 1997: 155) және басқа да лауазымдар, сондай-ақ аумақтық бөлініс: *иелік, облыс, қала, уәлаят* сияқты әкімшілік-шаруашылық-құқықтық терминдерді де кездестіруге болады. Хандар мен бектердің туы сипатталатын, келісімді білдіретін әскери-саяси терминдер де бар. Салыққа қатысты: «*Ылға – Ылға: малды ұстаушы мен жиюшы. (Қазынашы, алым-салық алушылар)*» (Қашқари, 1997: 158) түсініктер де беріледі.

«Диуанида» XI ғасырдағы түріктердің әскери істері, атап айтқанда, әскер жан-жақты шегініп, кейін кенеттен бір жасақ, оның соңынан шабуылда басқалары аттанғанда *ülker* (ерен жүйріктері) деп атаған ұрыс тактикасы сипатталған. «Диуани лұғат ат-түріктегі» әскери

терминология түркі билеушілерінің орта ғасырлардағы ұйымдасқан әскері, ұрыс тактикасы, шайқас алдында жіберілген барлауы болғанын көрсетеді: «Ім – Ім: ым. Егер адам құпия сөзді білсе, құпия сөзді сұраушының қолынан қателесіп өлмейді. Танымайтын екі адам жолығысқанда бірінен-бірі «ым» сұрайды, сұралған кісі ымды білсе өз адамы деп саналады, білмесе бәлеге ұшырайды» (Қашқари, 1997: 68).

«Үлкер – Үлкер: үркер жұлдыз. «Шайқастарда «Үлкер шерік – үлкер шерік» дейтін бір айла бар: әскерлер әр тараптан топ-топ болып топталып жиналады. Бір тобы ілгерілегенде, қалғандары да соңынан ілесе ілгерілейді. Бұл айла қолданылғанда жеңіліс кем де кем болады» (Қашқари, 1997: 126).

Сонымен қатар әскери қару-жарақ түрлері мен әскери мамандық атаулары да кездеседі. Мәселен: «Ulun – Ұлун: ұшық жоқ оқ, жебе» (Қашқари, 1997: 109); «Okluq – оклук: садақ (Қашқари, 1997: 132); «Қылыш – Қылыш: қылыш» (Қашқари, 1997: 416); «Kalva – Қалва: үйренушілер оғы» (Қашқари, 1997: 493); «Kesme – Кесме: жалпақ ұшты найза немесе оқтың ұшы» (Қашқари, 1997: 493); «Темір басының орнына бір домалақ ағаш орнатылған оқ (Қашқари, 1997: 487); «Ақыншы – Ақыншы: дұшпан түнде барып басатын әскер (Қашқари, 1997: 165); «Оқтатты – Оқтатты: оқтатты, оқ аттырды. Вег апы оқтатты – Бек оған оқ аттырды (Қашқари, 1997: 308); «Шабұш – Шабұш: соғыста әскер сапын түзететін, жайшылықта әскерлерді елге зиян, зұлымдық істеуден тежейтін, қадағалайтын басшы (Қашқари, 1997: 426).

Кітапта түркі халықтарының қолөнер түрлері жайында түсінік берілген: киіз басу, тоқыма өнері, ұсталық, тері өңдеу, жібек өндіру, ыдыс жасау, ағаш өңдеу, қыш кірпіш жасау, зергерлік бұйымдар жасау салалары туралы мәлімет берілген. XI ғасырдағы түркі қоғамында кәсіпті білдіретін сөздер де кездеседі: *диірменші, наубайшы, аңшы, балықшы, қазы, ханның қызметшісі, егінші, бақташы, қолөнерші, ұста* және т.б.

Сөздікте көшпенді халықтарға тән үй жабдықтары мен киім-кешек түрлері, әсіресе тамақ, сусын, астық түрлері берілген: «Уғ – ұғ: уық, киіз үйдің уығы, тіреу ағашы» (Қашқари, 1997: 76); «Оғушук – Оғұршық: ұршық» (Қашқари, 1997: 181); «Агтығ – Артығ: әйелдер киетін кеудеше» (желеткі) (Қашқари, 1997: 129); «Kaftan – Кафтан: тон, сырт киім» (Қашқари, 1997: 495); «Үгре – Үгре: кеспе. Қамырдан дәмдірек болады» (Қашқари, 1997: 157); «Қатық – Қатық: сірке, айран, құрт секілді тамаққа қатылатын нәрселер» (Қашқари, 1997: 441); «Қағұт – Қағұт: сөк тарыдан істелетін тағамның түрі» (Қашқари, 1997: 467); «Suzme – Сүзме; сүзбе, қатық сүзбесі» (Қашқари, 1997: 493); «Talqan – Талқан: талқан» (Қашқари, 1997: 500); «Үспәрі – Үспәрі: ыстық күлге пісіріп, майға турап, үстіне шекер сеуіп жейтін нан» (Қашқари, 1997: 171); «Көмеш – Көмеш: ошақтағы шоққа көміп пісірілетін нан» (Қашқари, 1997: 417); «Соқту – Соқтұ: тағам. Бауыр, ет пен дәм-татымдылықтар араластырып ішекке толтырылады да, пісіріп жейді» (Қашқари, 1997: 477); «Қымыз – Қымыз: қымыз. Ішуге арнап, мес, сабаға құйып ашытқан жылқы сүті» (Қашқари, 1997: 423); «Арғу – Арғу: екі таудың арасы. Тараз (Талас) бен Баласағұн арасындағы шаһарларды «Арғу» дейді. Өйткені ол жерлер екі тау арасында жатыр» (Қашқари, 1997: 158); «Өтүкен – Өтүкен: Татар даласындағы бір жердің аты. Ұйғыр еліне жақын» (Қашқари, 1997: 168); «Saban – сабан: егіншілік, жер жырту» (Қашқари, 1997: 461); «Uruqlandy – ұрықтанды. Тағығ uruqlandy – Тары ұрықтанды (егін дән байлады)». Kebez uruqlandy – Мақта ұрықтанды» (Қашқари, 1997: 345); «Ішленді – іштенді, дән толысты, дән байлады. Тарығ ішленді – Тары (дән) дән байлады» (Қашқари, 1997: 304); «Ekturdy – ектірді (септірді). Ол тағығ ekturdy – Ол тары ектірді» (Қашқари, 1997: 265). «Екішді – егісті. Ол мана тарығ екішді – ол маған тары егісті» (Қашқари, 1997: 224). «Аңыз – аңыз: бидай, тағы басқа дәнді дақылдарды орып алғаннан кейін жерде қалған сабан, шөп-шалам» (Қашқари, 1997: 123); «Амаш: соқа, мойынтұрық, егіншілік құрал-саймандар» (Қашқари, 1997: 82); «Ogu-Oru: ұра – бидай, шалқан, тағы басқаларды сақтау үшін құрылған ұра» (Қашқари, 1997: 118); «Азгы – Адзры: айыр, аша. Бидайды суыру үшін қолданылатын құрал» (Қашқари, 1997: 156).

Жоғарыдағы мысалдардан қазақ халқының киіз үйінің жабдығы – уықты, ұршықты кездестіреміз, олардың фонетикалық дыбысталуы қазақ тіліндегі нұсқаларымен ұқсас. Ал ежелгі түркілердің тұтынған тағамдары да көшпелі қазақ халқының ас мәзірінде де кездеседі. Сонымен қатар түркі халықтарының егіншілікпен айналысқанын, дәнді дақылдардан бидай, тары еккенін

байқауға болады.

Музыкалық аспаптардан қобыз, сыбызғы сияқты аспаптарға түсінік берілген: «İgeme – İgeme: Қобызға ұқсайтын бір түрлі аспап» (Қашқари, 1997: 168); «Өттүрді – Өттүрді: тартқызды; тарттырды (ойнатты). Сыбызғы өттүрді – Сыбызғы тарттырды» (Қашқари, 1997: 260); «Қобуз – Қобуз: қобыз, тартатын ішекті аспап» (Қашқари, 1997: 423).

XI ғасырдағы түркі халықтарының рухани мәдениеті «Диуанида» көптеген мақал-мәтелдер мен нақыл сөздер, кейбір әдет-ғұрыптар, ойындар, нанымдар арқылы сипатталған 12 жылдық күнтізбелік цикл берілген. Көп мақал-мәтелдер он ғасыр өтсе де өзектілігін жоғалтпаған, себебі оларда түркі халықтарының дүниетанымы, болмысы сақталған.

«Erdem başı til (мағынасы: Әдеп – қасиет (өнер) басы тіл (Қашқари, 1997: 394). Бұл жерде «жақсы сөз», «ізгі сөз» дегенді білдіреді.

«Quş qanatın er atın (мағынасы: Құс – қанатымен, ер – атымен» (Қашқари, 1997: 63).

«Tilkü öz inige ürse usuz bolur (мағынасы: Түлкі өз ініне үрсе, қотыр болар» (Қашқари, 1997: 84). Мақалда туған жеріне, еліне қатысты жаман сөз сөйлемейу керекін айтады.

«Ытқа uvut etsa uldān jēmās – Итке ұят кірсе, ұлтан жемес» (Қашқари, 1997: 147). Бұл мақал ар-ұятты сақтауға шақырады.

«Boldaşı buzaıu öküz ara belgülüg (мағынасы: Болар бұзау өгіз арасында-ақ белгілі)» (Қашқари, 1997: 587).

«Evdeki buzaıu öküz bolmas (мағынасы: Үйдегі бұзау өгіз болмас)» (Қашқари, 1997: 505).

«Ауїлда оулақ туыса аrıqда отї үнер (мағынасы: Қорада лақ туса, арықта шөп өнер)» (Қашқари, 1997: 94).

«İngan iңrasa botu bozlar (мағынасы: Інген аңыраса, бота боздар)» (Қашқари, 1997: 150).

XI ғасырда түркі халықтарында екінші маңызды шаруашылық қызметі мал шаруашылығы болған. Сөздікте жылқы және олардың түрі, түйе, өгіз, қой, бұзау, лақ аталып өтіледі. «Диуанидағы» мақал-мәтелдер де мал шаруашылығына түсінік береді.

Орта ғасырлардың көрнекті ғалымы, философы, ақыны Ж.Баласағұнның «Құтадғу білік» дастанымен түркі халықтарының әдебиетіндегі жаңа кезең басталады. Аталмыш шығарманың поэтикалық дәстүрі түркі халықтарының әдебиетінде елеулі орынға ие. Бұл дастанның негізгі идеясы – мемлекетті дұрыс басқару мәселесі. Дастанның басты идеясы төрт принципке негізделіп жазылған: әділдік, бақ-дәулет, ақыл-парасат, қанағат. «Құтты білік» – дидактикалық дастан. Төрт принциптің символы ретінде көрінетін төрт қаһарманы: Күнтоғды патша, уәзірі Айтолды, уәзірдің баласы Өгдүлміш, дәруіш Одғұрмыш. «Құтадғу білік» дастанының негізгі сюжеттік желісі, шығарманың негізгі төрт қаһарманының өзара әңгімесінен, сұрақ-жауаптарынан, бір-біріне жазған хаттарынан тұрады.

Дастанда ел басқарған әкімдер мен қалың бұқара арасындағы қарым-қатынас мәселесі қозғалады. Сондай-ақ ақыл-парасат, өнер-білім, әдептілік, тәлім-тәрбие, мінез-құлық, кішіпейілдік, жомарттылық, мейірімділік, тіл мәдениеті, әке-шешені құрметтеу т.б. осы сияқты рухани-өнегелік мәселелер сөз болатындықтан, оны дидактикалық трактатқа жатқызуға болады. Алайда автор осы жанрға тән өсиет берудің алдында нақыл сөздер жазбаған. Сюжет желісінде сұхбаттасқан, ақыл-кеңесімен бөліскен төрт кейіпкерді кезегімен шығарып отырады.

Ж.Баласағұнның шығармасында түркі ауыз әдебиетінің дәстүрі көрініс тапқан. Шығарма авторы өз кеңесі мен өсиетін монолог түрінде, ал кейіпкерлердің сөзін диалог, поэтикалық айтыс түрінде берген. Бұл түркі халықтарының сөз өнерінде, атап айтсақ, қазақтың *айтыс*, башқұрттардың *айтыш*, қырғыздардың *айтышу* өнерінде кең тараған. Шығармада ел басқаратын әкімдерге қойылатын талаптар: әділдік, ақыл-парасат, өнер-білімге жетік болу, ниеті түзу, жылы сөзді, пейілі кең, кек сақтамайтын болу. Өлеңде түркі поэзиясына парсы-араб поэзиясынан келген мұназараның әдеби түрі айтыс түрінде үйлестіріле берілген. Мұназара жанрында ойдан шығарылған қарсыластар арасындағы айтыс әдетте даушылардың мақтауымен немесе татуласуымен аяқталады. Поэмадағы кәрілікті жырлау қазақ поэзиясында да (атап айтсақ, Шал ақын, Шәкәрім Құдайбердиев, Абай Құнанбаев және т.б.) жиі кездеседі. Ж.Баласағұнның келесі шумақтары А.Құнанбаевтың өлеңіндегі адам бойындағы 5 жаман мінез-құлықтан аулақ болу туралы ортақ ойымен ұштасады:

Бес нәрседен қашық жүрсін о тағы,
Ізгі болса, жайылар бек атағы.
Бірі – сараң, бірі – асығу дыз етіп,
Сосын – ашу, ұста осыны күзетіп.
Төртіншісі – тоңмойындық бірбеткей,
Бесіншісі – жалған айту құр кетпей (Баласағұни, 2015: 177).

Сонымен қатар поэмада қазақ әдебиетінде кең тараған теңеу тәсілі де шебер қолданылған:

Туса – өлім бар, оны көрге салатын,
Кім бар, қане, мәңгі тірі қалатын?

Бұ дүние – аялдама, далбаса,
Айдаһардай бір тоймайды жалмаса» (Баласағұни, 2015: 105).

Өлім – теңіз шеті де жоқ, шегі жоқ,
Бақсаң – терең, түбі де жоқ жететін» (Баласағұни, 2015: 106).

Жүсіп Баласағұнның осы өлең шумақтарында исламдық сарынды байқауға болады.

Ол бұл өмірдің уақытша, жалған фәни екенін айта келе, оны аялдамаға, айдаһарға, ал өлімді шегі жоқ, терең теңізге теңейді.

Поэмада қазіргі түркі халықтарында бар көптеген мақал-мәтелдер келтірілген:

Түркіше бір мәтел айтар нақыштап,
Айттым мен де соның жолын нақ ұстап:

«Ақыл көркі – сөз болады, тілде – сөз,
Кісі көркі – жүз болады, жүзде – көз».

Айтылады тілменен сөз, сыр – ішің,
Жақсы сөз де – білсең, жарым ырысың (Баласағұни, 2015: 37).

Түркіше бір мәтел бар-ды мынадай,
Сен Ұғып ал, өзі маған ұнады-ай:

«Жақсы қылық сүтпен сіңіп келгенде,
Өзгермейді, бірге кетер өлгенде.

Біткен мінез қалыптасып қанменен,
Бір өзгермей, бірге шығар жанменен.

Іште біткен құлқы, әдеті, кәміл ер,
Қара жерге бірге түсіп, көмілер!» (Баласағұни, 2015: 59).

Түркіше бір айтқан екен мақалды
Көпті көрген кісі, аппақ сақалды (Баласағұни, 2015: 177).

Құдай қылса – биіктейді кісі де

Күнде бітер тілегі де, ісі де.

Құдай берсе – халық күшпен ала алмас,

Көк те, жер де оған тоқтам сала алмас (Баласағұни, 2015: 156).

Жоғарыдағы мақал-мәтелдер қазақ тіліндегі «Ақыл көркі – тіл, тілдің көркі – сөз», «Жақсы сөз – жарым ырыс», «Кісі көркі – жүз, Жүздің көркі – көз», «Ана сүтімен бітпеген қасиет, Тана сүтімен сіңбейді», «Адамнан сұрағанның екі көзі шығады, Құдайдан сұрағанның екі бүйірі шығады» деген мақалдармен сәйкес келеді. Сонымен қатар поэмада «Алла», «Жаратушы ием», «Раббым», «Тәңір» және т.б. діни мағынадағы сөздер көп. Мұның барлығы – түркі халықтарының мәдениетінің, дүниетанымы мен тұрмыс-тіршілігінің өзара тығыз байланысты болуының дәлелі.

Поэмада мал шаруашылығымен айналысатын халықтардың күнделікті тұрмыс-тіршілігіне қатысты бейнелі сөздер, теңеулер көп ұшырайды. Мінез-құлқы әртүрлі адамдардың бейнесін жасау кезінде ақын қой, қасқыр, жылқы, сұңқар секілді жан-жануарларды, жайлаулар мен шөлдерді мысалға алады:

Адамның көңіл-күйі бейне бір *ат* секілді,

Бірде семіреді, бірде азады.

Қатардағы жауынгер-бектің *қанаты мен қауырсыны*,

Әй, бектердің бегі, құс қанатсыз ұша алмайды ғой (Баласағұни, 2015: 14).

Сиырдай надан тойса пысылдайды,
Бос сөзге семірсе де қысылмайды (Баласағұни, 2015: 93).

Жей алмадым жиған *малды* ерте-кеш,
Өтті күнім – тимеді оның пайдасы еш (Баласағұни, 2015: 118).

Әскери лексиканы білдіретін қару-жарақ түрлерін өлең шумақтарынан жиі кездестіреміз:

Біреу *қылыш*, *балта* шабар майданда-ай,
Біреу өлер қылжиып-ақ жайдан-жай (Баласағұни, 2015: 151).

Мына *пышақ* сені тұрған мазалап,
Қанжарым ғой, шабатұғын жазалап (Баласағұни, 2015: 78).

Әскери қол қуанбаса шынынан,
Қылыш жүдә шықпай қояр қынынан (Баласағұни, 2015: 105).

Бек *қылышпен* қол ұзартып, ұтар тек,
Онсыз елін билей алмай, жұтар бек.

Балта, *қылыш* – ел қорғаны еңсерген,
Елге басшы болады бек *семсермен* (Баласағұни, 2015: 183).

«Құтадғу білік» поэмасында астрологиялық күнтізбеде кездесетін он екі шоқжұлдыз парадигмасының бастапқы нұсқаларының бірі берілген:

Он екі шоқжұлдыздары не күйде;
Олар тұрар бір үйде не екі үйде.
Қозы [1] – көктем, үд [2] келеді тақымдап,
Ерендізге [3] Қучық [4] жүрер жақындап.
Ер Арслан [5] Бұғдай башын [6] көріп тұр,
Үлгү [7], Чадан [8], Йа [9], бұлар – серіктер.
Оғлақ [10], Көнек [11], Балық [12] келіп толады,
Олар туса, аспан жарық болады.

Көктем және жазғы жұлдыз – үшеуден,
Күзгі және қысқы жұлдыз – үшеуден.

От – үшеуі, су – үшеуі, үш – һауа,
Топырақ – үш, бар әлемге бұл – дауа! [20] (Баласағұни, 2015: 27).

Поэmanın тіліне тереңірек үңілетін болсақ, онда қазіргі қазақ тілінде кездесетін сөздерді жиі кездестіреміз. Мысалы: «тіл» – «тіл», «кел» – кел, «тай» – тай, «қайда» – қайда, «чық» – шық, «көк» – көк, «қызыл» – қызыл, «сен» – сен, «мүлк» – мүлік, «кумуш» – күміс, «унут» – ұмыт, «көп» – көп, «сан» – сан, «жок» – жоқ, «сегіз» – сегіз, «төрт» – төрт, «тоғуз» – тоғыз, «эки» – екі, «тишин» – тісін, «ачық» – ашық және т.б. Поэма ХІ ғасырда жазылғанымен, кейбір сөздер осы күнге дейін қазақ тілінде фонетикалық дыбысталуын, семантикалық мағынасын сақтаған. Поэмань оқи отырып, тілдегі осы тәрізді тілдік ұқсастықтарды жиі кездестіруге болады. Географиялық және уақыт шамасындағы алшақтыққа қарамастан, аталмыш ескерткіш пен қазіргі қазақ тіліндегі лексикалық және поэтикалық сәйкестіктер өте көп.

М.Қашқаридың еңбегінде ортағасырдағы түркілердің өмірі, материалдық және рухани мәдениеті туралы ақпарат беретін этномәдени лексиканы төмендегідей тақырыптық топтарға бөлуге болады:

Мемлекеттік басқару: саяси жүйе (әлеуметтік терминология); салық жүйесі; әскери істері.

Материалдық мәдениет: баспана; киім-кешек; тамақ; қолөнер түрлері; тұрмыстық заттар; шаруашылық т.б.

Рухани мәдениет: наным-сенім; халық күнтізбесі; салт-дәстүрлер; музыкалық аспаптар; ойындар; мақал-мәтелдер; діни лексика; төрт жолды өлеңдер.

Жүсіп Баласағұнның поэмасындағы этномәдени лексиканы келесідей тақырыптық топтарға бөлеміз:

Мемлекеттік басқару: әлеуметтік терминология (хан, бек, уәзір және т.б.); әскери лексика.

Рухани мәдениет: астрологиялық күнтізбе; мақал-мәтелдер; діни лексика; халық ауыз әдебиетінің дәстүрі.

Жоғарыдағы екі тақырыптық топты салыстыра отырып, М.Қашқаридың сөздігіндегі этномәдени лексика мемлекеттік басқару жүйесін, материалдық және рухани мәдениет түрлерін қамтыса, ал Ж.Баласағұнның «Құтадғу білік» дастанындағы этномәдени лексиканы көбінесе мемлекеттік басқару және рухани мәдениетке жататын тілдік бірліктер құрайды. Екі ескерткіште кездесетін мақал-мәтелдерде түркі халықтарының тұрмыс-тіршілігі, этникалық болмысы, өзіндік көзқарастары көрініс тапқан. Оларда қазіргі қазақ тіліндегі мақал-мәтелдердің, тілдегі парадигмалық байланыстың түрлері кездеседі. Сөздік пен поэмада сол кезеңдегі түркілердің дүниетанымын білдіретін діни лексика мен әскери лексика қатары ұқсас келеді. Ескерткіштердегі түркі халықтарының күнтізбе туралы білім-пайымы бүгінгі таңда дамып, кішігірім өзгеріске ұшырағанымен әлі де өзекті. Екі ескерткіштің мәтінінде қолданылған әлеуметтік терминология ортағасырлар кезеңінде түркі халықтарының мемлекет туралы білімі жақсы дамығанын көрсетеді.

Қорытынды

Ортағасырлық Махмұд Қашқаридың «Диуани лұғат ат-түрік», Жүсіп Баласағұнның «Құтадғу білік» ескерткіштеріне антропоцентристік тұрғыдан талдау жасау арқылы түркі этносының материалдық, рухани мәдениетінің, поэтикалық құралдарының дамуындағы ортақ ерекшеліктерді көруге болады. Екі жазба ескерткіште кездесетін этномәдени лексика топтастырылып, салыстармалы талдау жасалынды. «Диуани лұғат ат-түрік» сөздігіндегі этномәдени лексика мемлекеттік басқару жүйесін, материалдық және рухани мәдениет түрлерін қамтуы Махмұд Қашқари еңбегінің этнографиялық тұрғыдан мазмұндылығын арттыра түседі. Ал Жүсіп Баласағұнның дастанындағы этномәдени лексика мемлекеттік басқару және рухани мәдениетке жататын тілдік бірліктерден тұрады. Бұл аталмыш ескерткіштің ортағасырлық түркі әдебиеті мен қазақ әдебиетіндегі ортақ дәстүрлері мен түрлерін қарастырудағы құндылығын көрсетеді.

М.Қашқаридың «Диуани лұғат ат-түрік» сөздігінде түркі этносының X-XI ғасырлардағы қоғамдық өмірінің материалдық және рухани дүниетанымының барлық аспектілері қамтылған деуге болады. Онда түркі халықтарының тілі, тарихы, мәдениеті көрініс тапқан. Ортағасырлық сөздік пен поэма қазіргі түркі халықтарының, соның ішінде қазақтардың этномәдениетімен ортақ лексикалық және поэтикалық бірліктер корпусын қамтиды. «Құтадғу білік» поэмасында кәрілікті жырлау қазақ поэзиясында, атап айтсақ, Шал ақын, Шәкәрім Құдайбердиев, Абай Құнанбаев және т.б. ақындардың шығармашылығында жиі кездеседі. Ж.Баласағұн мен А.Құнанбаевтың шумақтарындағы адам бойындағы 5 жаман мінез-құлықтан аулақ болу туралы ортақ ой да сабақтастықтың айғағы. Демек, қазақ өлеңі дәстүріндегі көптеген түрлері мен формалары ортақ түркілік мәдениеттен бастау алады деуге негіз бар. Екі ескерткіште де қазіргі қазақ тіліндегі мақал-мәтелдерді, осы күнге дейін қазақ тілінде фонетикалық дыбысталуын, семантикалық мағынасын сақтаған лексикалық бірліктерді кездестіреміз. Мұның барлығы ортағасырлық түркі ескерткіштеріндегі этномәдени және лингвистикалық парадигманың көрінісі болып табылады.

Ортағасырларда өмір сүрген түркілер мен қазіргі қазақ халқының өмірлік ұстанымдарының, рухани құндылықтарының ортақ болып келуі жалпытүркілік дүниетаным сабақтастығын, сондай-ақ этномәдени және лингвистикалық парадигмасын сипаттайды. Екі ескерткіште де түркілердің этникалық болмысын сипаттайтын мәдени, тарихи және тілдік деректер жетерлік. Сондықтан да ортағасырлық түркі жазба ескерткіштері әлі де жан-жақты, жіті зерттеуді, лингвистикалық талдауды қажет етеді деп ойлаймыз.

Әдебиеттер

- Айдаров Ғ., Құрысжанов Ә., Томанов М. Көне түркі жазба ескерткіштерінің тілі. – Алматы: Мектеп, 1971.
 Әдеби жәдігерлер. Жырғама томдық. 5-т.: Жүсіп Баласағұн. Құтты білік / Көне түркі тілінен аударып, алғы сөзі мен түсініктерін жазған А.Қ. Егеубаев. – Алматы: «Таймас» баспа үйі, 2007. – 536 б.
 Баласағұни Й. Құтадғу білік: Құт әкелетін білім / Аударған А.Егеубаев. – Астана: «Ғылым» баспасы, 2015. – 576 б.
 Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – Москва: Прогресс, 1985. – 425 с.
 Гумилёв Л.Н. Древние тюрки. – Москва: Наука, 1967. – 504 с.

- Егеубаев А. Идеино-художественное влияние поэмы «Кутадгу Билиг» Юсуфа Баласагуна на развитие казахской литературы: 10.01.03. Каз. пед. инс-т им. Абая. – Алма-Ата, 1989.
- Karahan A. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı öğrenci Kongresi TUDOK. – İstanbul Kültür üniversitesi Ataköy-İstanbul Bildiriler, İstanbul, 2008. – S. 51-62.
- Кононов А.Н. Изучение «Диван лугат ат-турк» Махмуда Кашгарского в СССР // Советская тюркология, 1973. – №1. – С. 3-9.
- Қашқари М. «Түрік тілінің сөздігі»: (Диуани лұғат ит-түрік): 3 томдық шығармалар жинағы / Қазақ тіліне аударған, алғы сөзі мен ғылыми түсініктерін жазған А.Егеубаев. – Алматы: Хант баспасы, 1997. – 590 б.
- Құрышжанов Ә. «Ескі түркі жазба ескерткіштері (XI-XV ғғ.)» курсының бағдарламасы. – Қарағанды: ҚарГУ, 1986.
- Томсен В. Древние письменна из Монголии. – Лейпциг, 1924. – 25 с.

References

- Adebi zhadigerler (2007) Zhiyrma tomдық. 5-т.: Zhysip Balasagun. Qutty bilik /Kone tyrki tilinen audaryp, algy sozi men tusinikterin zhazgan A.Q. Egeubaev. Almaty: “Tajmas” baspa uji, 2007. 536 b. [Literary relics. (2007) Twenty volumes. No. 5: Yusup Balasagun. Blessed knowledge. A.K. Egeubaev wrote a preface and comments translated from the ancient Turkic language. Almaty: Publishing house “Taimas”, 536 p.] (in Kazakh)
- Ajdarov, G., Quryshzhanov, A., Tomanov, M. (1971) Kone turki zhazba eskertkishterining tili. Almaty: Mektep. [Aidarov, G., Kuryshzhanov, A., Tomanov, M. (1971) The language of ancient Turkic written monuments. Almaty: School.] (in Kazakh)
- Balasaguni, J. (2015) Qutadgu bilik: Qut akeletin bilim / Audargan A.Egeubaev. Astana: “Gylym” baspasy, 576 b. [Balasaguni I. (2015) Blessed knowledge. Translated by Egeubaev A. Astana: Science, 576 p.] (in Kazakh)
- Gumboldt, V. (1985) Jazyk i filosofija kul'tury. Moskva: Progress, 425 s. [Humboldt, V. (1985) Language and philosophy of culture. Moscow: Progress, 425 p.] (in Russian)
- Gumil'ov L.N. (1967) Drevnie tjurki. Moskva: Nauka, 504 s. [Gumilev, L.N. (1967) The ancient turks. – Moscow: Science, 504 p.] (in Russian)
- Egeubaev, A. (1989) Idejno-hudozhestvennoe vlijanie pojemy “Kutadgu Bilig” Jusufa Balasagunskogo na razvitie kazahskoj literatury: 10.01.03. Kaz. ped. ins-t im. Abaja. Alma-Ata. [Egeubayev A. (1989) The ideological and artistic influence of the poem “Kutadgu Bilig” by Yusuf Balasagunsky on the development of Kazakh literature: 10.01.03. Kazakh Pedagogical Institute named after Abay. Almaty.] (in Russian)
- Karahan, A. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı öğrenci Kongresi TUDOK (2008). İstanbul Kültür üniversitesi Ataköy. İstanbul Bildiriler, İstanbul, S. 51-62. (in Turkish)
- Kononov, A.N. (1973) Izuchenie “Divan lugat at-turk” Mahmuda Kashgarskogo v SSSR. Sovetskaja tjurkologija, №1. S. 3-9. [Kononov, A.N. (1973) The study of the “Divan lugat at-turk” by Mahmud Kashgarsky in the USSR. Soviet Turkology. №1. P. 3-9.] (in Russian)
- Qashqari, M. (1997) “Turik tilining sozdigi”: (Diuanı lıgat it-turik): 3 tomдық shygarmalar zhinagy. Qazaq tiline audargan, algy sozi men gylymi tusinikterin zhazgan A.Egeubaev. Almaty: Hant baspasy, 1-tom, 590 b. [Qashqari, M. (1997) “Dictionary of the Turkic language”: (Divanı lıgat at-turik): collection of works in three volumes. Translated by Egeubaev A. Almaty: Hant, Volume 1, 590 p].
- Quryshzhanov, Ә. (1986) “Eski turki zhazba eskertkishteri (XI-XV gg.)” kursyning bagdarlamasy. Qaragandy: KarGU. [Kuryshzhanov, A. (1986) Course program “Ancient Turkish written monuments (XI-XV centuries)”. Karaganda: KarSU.] (in Kazakh)
- Tomsen, V. (1924) Drevnie pis'mena iz Mongolii. Lejpcig, 25 s. [Tomsen, V. (1924) Ancient writings from Mongolia. Leipzig, 25 p.] (in Russian)

Мақала туралы ақпарат / Информация о статье / Information about the article.

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 21.06.2024.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 20.09.2024.

© Абдрахманова К.Х., Қонқабаева Н.Н., Абдуллаева Ж.Т., 2024

© А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2024

Kulpash Koptleuova^{1*}, Abdyzhalil Akkuzov²^{1*}Corresponding author, Candidate of Philological Sciences, Baishev University, Kazakhstan, Aktobe, ORCID: 0000-0002-7385-6585 E-mail: koptleuovak@mail.ru²Candidate of Philological Sciences, Tashenev University, Kazakhstan, Shymkent, ORCID: 0000-0002-5433-9355 E-mail: accozov66@mail.ru**ENGLISH AND RUSSIAN EDUCATIONAL PHRASEOLOGISMS**

Abstract. The purpose of our study is not only to analyze educational phraseologisms from a semantic and structural point of view, but also to determine the ratio of motivated and unmotivated phraseology. While doing our research we have used the following methods: literature review, descriptive method, analysis and synthesis methods. Results: we believe that motivated phraseologisms prevail over unmotivated phraseologisms in English and Russian. Having analyzed the 30 most frequently used phraseological units on the topic of “education”, we can confirm that the ratio of motivated phraseological units in both languages is significantly higher than unmotivated ones. Namely: in the English language, among 30 set expressions, there are 20 motivated phraseological units, which is 67% of the total, and 10 unmotivated phraseological units, which is 33%. As for the Russian language, the picture is the same: we have 20 motivated phraseological units, which is 67%, and 10 unmotivated ones, that is, 33%. In general, the percentage of motivated and unmotivated phraseological units in both languages is the same: 67% motivated set expressions and 33% unmotivated. The results obtained in the process of studying phraseological material can be used in compiling dictionaries, teaching aids for students studying Russian and English.

Keywords: phraseological unit; idioms; motivated; non-motivated; expression**For citation:** Koptleuova K., Akkuzov A. English and Russian Educational Phraseologisms. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). P. 51-59.DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-51-59>**Күлпаш Балапанқызы Көптлеуова^{1*}, Абдыжәлил Абуталипұлы Аккузов²**^{1*}автор-корреспондент, филология ғылымдарының кандидаты, Баишев университеті, Қазақстан, Ақтөбе қ., ORCID: 0000-0002-7385-6585 E-mail: koptleuovak@mail.ru²филология ғылымдарының кандидаты, Ж. Тәшенев атындағы университет, Қазақстан, Шымкент қ., ORCID: 0000-0002-5433-9355 E-mail: accozov66@mail.ru e-mail:**АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ОРЫС ТІЛДЕРІНДЕГІ
«БІЛІМ БЕРУ» ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР**

Аңдатпа. Зерттеу жұмысымыздың мақсаты – «білім беру» тақырыбындағы фразеологиялық бірліктерді семантикалық және құрылымдық тұрғыдан талдап қана қоймай, уәжді және уәжсіз тұрақты тіркестердің арақатынасын анықтау. Зерттеу барысында келесі әдістер қолданылды: әдебиетке шолу, сипаттамалық әдіс, талдау және синтез әдістері. Нәтижелер: ағылшын және орыс тілдерінде уәжді фразеологизмдер уәжсіз фразеологизмдерден басым деп есептейміз. Себебі «білім беру» тақырыбы бойынша ең жиі қолданылатын 30 фразеологиялық бірліктерге талдау жасай отырып, екі тілдегі уәжді фразеологиялық бірліктердің арақатынасы уәжсіздерге қарағанда айтарлықтай жоғары екеніне көзіміз жетті. Нақты айтсақ: ағылшын тілінде 30 тұрақты сөз тіркесінің 20-сында уәжді фразеологизм бар, бұл жалпы санның 67%-ын құрайды, қалған 10 уәжсіз тіркес 33%-ды құрайды. Орыс тілінде тура осы жағдай: 30 тұрақты сөз тіркесінен алынған 20 уәжді фразеологизм 67%-ды, қалған 10 уәжсіз тіркес 33%-ды құрайды. Жалпы, екі тілдегі уәжді және уәжсіз фразеологиялық бірліктердің көрсеткіші бірдей: 67% уәжді тұрақты сөз тіркесі және 33% – уәжсіз. Фразеологиялық материалдарды зерттеу барысында алынған нәтижелерді орыс және ағылшын тілдерін оқитын студенттерге арналған сөздіктерді, оқу-әдістемелік құралдарды құрастыруда пайдалануға болады.

Тірек сөздер: фразеологиялық бірлік; идиомалар; уәжді; уәжсіз; фраза**Сілтеме жасау үшін:** Көптлеуова К.Б., Аккузов А.А. Ағылшын және орыс тілдеріндегі «білім беру» тақырыбындағы фразеологизмдер. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). 51-59-бб. (ағыл. тілінде)DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-51-59>

Кулпаш Балапановна Коптлеуова^{1*}, Абдыжалил Абуталипович Аккузов²

^{1*}автор-корреспондент, кандидат филологических наук, Баишев университет, Казахстан, г. Актобе, ORCID: 0000-0002-7385-6585 E-mail: koptleuovak@mail.ru

²кандидат филологических наук, Университет имени Ж. Ташенева, Казахстан, г. Шымкент, ORCID: 0000-0002-5433-9355 E-mail: accozov66@mail.ru e-mail:

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ НА ТЕМУ «ОБРАЗОВАНИЕ» В АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. Цель нашего исследования – не только проанализировать фразеологизмы по теме «образование» с семантической и структурной точки зрения, но и определить соотношение мотивированных и немотивированных фразеологизмов. При проведении исследования мы использовали следующие методы: обзор литературы, описательный метод, методы анализа и синтеза. Результаты: полагаем, что в английском и русском языках мотивированные фразеологизмы преобладают над немотивированными фразеологизмами. Потому что проанализировав 30 наиболее часто употребляемых фразеологизмов по теме «образование», мы можем точно подтвердить, что соотношение мотивированных фразеологизмов в обоих языках значительно выше, чем немотивированных. А именно: в английском языке среди 30 устойчивых выражений 20 мотивированных фразеологизмов, что составляет 67% от общего количества, и 10 немотивированных словосочетаний, что составляет 33%. Что касается русского языка, то картина та же: опять же имеем 20 мотивированных фразеологизмов, что составляет 67%, и 10 немотивированных, то есть 33%. В целом процентное соотношение мотивированных и немотивированных фразеологизмов в обоих языках одинаковое: 67% мотивированных устойчивых выражений и 33% немотивированных. Результаты, полученные в процессе изучения фразеологического материала, могут быть использованы при составлении словарей, учебно-методических пособий для студентов, изучающих русский и английский языки.

Ключевые слова: фразеологическая единица; идиомы; мотивированный; немотивированный; фраза

Для цитирования: Коптлеуова К.Б., Аккузов А.А. Фразеологизмы на тему «образование» в английском и русском языках. *Tiltanyum*, 2024. №3 (95). С. 51-59. (на англ. яз.)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-51-59>

Introduction

The relevance of the research is that phraseological units are more informative than words, and their communicative load is higher in the process of communication. Phraseologisms or idioms, as some linguists call them, characterize the most colorful, artistic and vivid element of the language's lexis.

If the shades and colors of vocabulary can be figuratively described as synonyms, phraseological units can be seen as a kind of picture gallery, containing bright and humorous sketches of customs, traditions, and prejudices, as well as memories and fragments from the history of a people. This gallery also contains folklore, songs, and tales, as well as quotes from great poets, along with dubious gems of utilitarian wisdom, and crude slang witticisms. Because phraseology is not only most colorful, it also permeates the most democratic part of the vocabulary and draws its inspiration mainly from the depths of everyday language.

We chose this topic because it is very interesting to analyze the language that people speak. Throughout our life we come across various sayings, proverbs, idioms, phraseological units; use them in the speech in such a way that it is open, lively, interesting and draws the attention of the opponent. The aim of the research is to analyse Russian and English educational phraseologisms from the perspective of their semantics and structure, and to determine which type of phraseologisms is dominant: those that are unmotivated or those that are motivated.

Materials and methods

As the aim of the study is to elucidate the rate of motivated and unmotivated phraseologisms, V.V. Vinogradov's classification is the most suitable for the investigation, since it helps easily specify which regular phrases are phraseologisms and which are totally unmotivated or clearly motivated phraseological units or combinations. His classification is based on the unit's motive, or the link between the whole's meaning and the meanings of its constituent pieces. It means that phraseologisms were defined and classed as lexical complexes with certain semantic properties.

To determine the structural features of phraseologisms, we applied I.V. Arnold's classification which is built on the analogy of a regular expression in speech to a certain class of words. His classification is based on the syntactic function of phraseological units: 1) Noun phraseologisms which

show persons, objects, all lively things, etc; 2) Verb phraseologisms that indicate an action, a state or a feeling; 3) Adjective phraseologisms that sign a quality.

By selecting the 30 most frequently used phraseological units on the subject of “Education”, each phraseological unit has one or more components directly related to this topic, we based on the thematic classification of L.P. Smith, because it is a traditional and ancient principle for classification of phraseologisms corresponding to their initial content.

The methodology for identifying frequently used phraseological units is as follows: First, we observed what idioms, collective phrases, phraseologisms are applied in the speech of students and teachers in class, in their free time and extracurricular activities. Then we conducted a survey among students and teachers.

The survey included 100 different phrases, idioms, expressions associated with the topic “Education” in English and Russian. The students and teachers were asked to mark the ones they used mostly or heard the most.

Additionally, we interviewed 35 students and teachers, asking what phraseologisms they remember and can name in English or Russian on the topic “Education”.

After that, we reviewed the questionnaires, collected material from observations and interviews and chose the 30 most frequently used phraseologisms.

Literature review

V.H. Collins, in his *Handbook of Idioms in English*, writes: “In today's standard spoken and written English, idiom is a well-established and important element in embellishing and enriching the language when carefully used” (Collins, 1958). Phraseological units are given different definitions by different scientists: set expression, phraseme, a word equivalent, idiom (Arnold, 1981; Vinogradov, 1986).

Phraseologisms are widespread in all branches of the language, but despite this – or precisely because of this – it has emerged as an independent discipline only relatively recently. In the literature related to phraseology, it is presented as a branch of Lexicology which is not individual words, but expressions. These multiword units (MWU) are classified into several subtypes based on the level of semantic non-compositionality, syntactic stability, lexical constraints, and institutionalization. However, due to their close relationship with several other branches of Linguistics, such as Morphology, Syntax, Semantics and Discourse, the boundaries between these branches are not always clear. As a result, linguists often disagree about which groups of MWUs should be considered part of the field of Phraseology. For example, complex words and grammatical phrases are often included in this category. This difficulty in precisely defining what constitutes an idiom is further compounded by their dynamic nature and the synchronic and diachronic changes they undergo (Macmillan English Dictionary for Advanced Learners, 2003).

Despite great disagreements on the issue of terminology and typology of phrases among philologists, as well as the boundaries of idioms, they agree that idioms represent a continuum on which phraseological units are based, the most ambiguous and stable of them and, on the other hand, the most transparent and changeable (Cowie, 2001: 1-20; Cowie, 2001; Azhnyuk et al., 2001; Gaatone, 1997: 165-177; Giegerich, 2004: 1-24; Gläser, 1988; Gross, 1996: 78). One of the main goals of linguists who work within this field is to find linguistic criteria that can help us differentiate between different types of idioms (for example, phrases and idioms, or complete and semi-complete idioms). These criteria are especially important for identifying the most variable and obvious idioms, which are often considered to be outside the realm of phraseological analysis, as they have only syntactic and semantic limitations (Cowie, 1998: 6).

A recent approach to idioms, originating from the pioneering lexicographical work of Sinclair (Sinclair, 1987) and commonly referred to as the statistical or frequentist approach (Moon, 1998), turned idioms upside down. A bottom-up corpus-based approach is used to identify lexical phrases, rather than a top-down approach that defines phraseological units based on linguistic criteria. This inductive approach generates a wide range of collocations that do not fit into predefined linguistic categories (Kunin, 2007). It opened up a “wide field of syntagmatic searches” (Sag, Baldwin, Bond, Copestake, Flickinger, 2002: 1-15), sequences such as frames and collations, as well as “syntactically

and semantically compositional”, but occurs with significantly higher frequency (in this context)” (Oxford Learners' Dictionary of English Idioms, 2008).

Unlike the supporters of the classical view of Phraseology, Sinclair and his opponents are much less concerned with distinguishing between different classes and subclasses of phraseology or, more generally, with delineating clear boundaries of phraseology. In Sinclair's concept, idioms have a central place: phraseological units have priority over lexical units. This radical approach has been criticized. For example, Gaatone (1997) welcomes the increasing significance given to multi-word units, but cautions against treating everything as phraseological.

Results and discussions

Having collected the needed content for the research, we have completed the semantic and structural analysis of the selected word classes.

Semantic classification:

1) “*All Greek to me*” – this is a phraseological fusion, since its constituents represent the higher stage of blending together as they can't exist independently and the meaning of constituents is entirely absorbed by the meaning of the whole. This word-group is specific only for English and cannot be translated literally e.g. into Russian. Thus, this phraseologism is non-motivated.

2) “*Back to the drawing board*” – again we come across with the phraseological fusion, because its constituents represent the highest level of connection with each other since as they are not able to exist independently and the meaning of constituents is entirely absorbed by the meaning of the whole. This word-group is specific only for English and cannot be translated literally e.g. into Russian. Thus, this phraseological unit is non-motivated.

3) “*Brain drain*” – this set expression according to Academician V.V. Vinogradov is a phraseological unity, because the emotional quality is based on the image created by the entire phrase. In addition, this phraseological unit is easily translated in other languages, so we may say it is international and according to classification, this word-group is motivated.

4) “*By the book*” – this idiom is a phraseological fusion, because its constituents represent the highest level of connection with each other since they are not able to exist independently and the meaning of constituents is entirely absorbed by the meaning of the entire phrase. This word-group is specific only for the English language and cannot be translated literally e.g. into Russian. Thus, this phraseological unit is non-motivated.

5) “*Closed chapter*” – this set expression is a phraseological combination because here words are combined in the original meaning and they retain their full lexical independence, although they may be limited in their ability to combine with other words. The word “closed” is utilized in its direct meaning but the word “chapter” is used here figuratively. It means not a part of the book but a certain period of life or our experience in the past. And this phraseological unit according to classification is a motivated one.

6) “*Do one's homework*” – it is a phraseological fusion, because its constituents represent the highest level of connection with each other since they cannot exist independently and the meaning of constituents is entirely absorbed by the meaning of the whole. This word-group is specific only for English and cannot be translated literally e.g. into Russian. Thus, this phraseologism is non-motivated.

7) “*Find common language with someone*” – a regular phrase academician V.V. Vinogradov means phraseological unity, as the quality is based on the picture created by the whole. In addition, this phraseological unity can be easily translated in other languages, so we may say it is of international meaning and according to classification, this word-group is motivated.

8) “*Golden rule*” – again we see a bright example of the phraseological unity because the emotional quality is based on the image created by the whole. In addition, this phraseological units is easily translated in other languages, so we may say it is international and according to classification, this word-group is motivated.

9) “*Know all the answers*” – this set expression according to Academician V.V. Vinogradov is a phraseological unity, because the emotional quality is based upon the image created by the whole. Also, this phraseological unit is easily translated in other languages, so we may say it is international and according to classification, this word-group is motivated.

10) *“Learn the ropes”* – this set expression refers to the third type of phraseological unit that is phraseological combinations because here words are combined in the original meaning. The word “to learn” is used in its literal sense but the word “ropes” is used here figuratively. And this phraseological unit according to classification is a motivated one.

11) *“The old school tie”* – here we come across with the phraseological fusion as its components represent the higher stage of blending together as they cannot exist independently and the meaning of components is fully absorbed by the meaning of the whole. This word-group is specific only for English and cannot be translated literally e.g. into Russian. Thus, this phraseologism is non-motivated.

12) *“Read smb. like a book”* – this set expression refers to the second type of phraseological unit that is phraseological unities because the emotional quality is based upon the image created by the whole and the expression has a metaphorical meaning rather than a direct one. In addition, this phraseological unit is easily translated in other languages, so we may say it is international and according to classification, this word-group is motivated.

13) *“Slip one’s memory”* – this set expression according to Academician V.V. Vinogradov is a phraseological unity, because the emotional quality is based upon a whole created image and has the possibility of synonymic replacement, i.e. we can use the synonym “to forget”. Also this phraseological units is easily translated in other languages, so we may suggest it is international and according to classification this word-group is motivated.

14) *“Teach smb a lesson”* – again this word-group is a phraseological unity as the emotional quality is based on the image created by the whole and it has the possibility of synonymic replacement, i.e. we can use the synonym “to punish”. Also this phraseological unity is easily translated in other languages, so we may say it is international and according to classification this word-group is motivated.

15) *“Hit the books”* – this phrase is a phraseological fusion, because its components represent the highest level of connection with each other since they are not able to exist independently and the meaning of components is fully absorbed by the whole meaning. This word-group is specific only for English and cannot be translated literally e.g. into Russian. Thus this phraseological unit is non-motivated.

The same work that we do with phraseological units in English, we do in Russian. Let’s take the same set expressions:

1) *“Китайская грамота”* – this combination is a phraseological fusion, as its constituents represent the highest level of connection with each other since they are not able to exist independently and the meaning of components is entirely absorbed by the whole meaning. This word-group is specific only for Russian and cannot be translated literally e.g. to English. Thus this phraseological unit is non-motivated.

2) *“С азов”* – unlike the English language in Russian this word-group is a phraseological unity because the emotional quality is based on the image created by the whole and it has the possibility of synonymic replacement, i.e. we can use the synonym “сначала”. Also this phraseological unit is easily translated in other languages, so we may say it is international and according to classification this word-group is motivated.

3) *“Утечка мозгов”* – according to Academician V.V. Vinogradov’s classification is a phraseological unity, as the emotional quality is based on the image created by the whole. Also, this phraseological unit can be simply translated into other languages, so we can suggest that it is of international origin and this group of words is motivated by classification.

4) *“По букве закона”* – it is a fusion, since its constituents represent the highest level of blending together as they cannot be used independently and the meaning of constituents is totally absorbed by the meaning of the whole. This word-group is specific only for Russian and cannot be translated literally e.g. into English. Thus, this phraseologism is non-motivated.

5) *“Перевернутая страница”* – again we come across with the phraseological fusion as its components represent the highest level of blending together since they cannot be used independently and the meaning of constituents is fully absorbed by the whole meaning. This word-group is specific only for Russian and cannot be translated literally e.g. into English. Thus this phraseological unit is non-

motivated.

6) *“Не терять времени даром”* – this set expression is a phraseological combination because here words are combined in the original meaning and they retain their full semantic independence although they are restricted in their combinative power. And this phraseological unit according to classification is a motivated one.

7) *“Найти общий язык”* – this set expression is a phraseological unity as the emotional quality is based upon the image created by the whole and the expression has a metaphorical meaning rather than a direct one. In addition, this phraseological unit is easily translated in other languages, so we may say it is international and according to classification, this word-group is motivated.

8) *“Золотое правило”* – unlike the English language we come across with the phraseological fusion as in Russian its components represent the higher stage of blending together as they cannot be used independently and the meaning of components is completely absorbed by the meaning of the whole. This word-group is specific only for Russian and cannot be translated literally e.g. to English. Thus this phraseological unit is non-motivated.

9) *“Быть семи пядей во лбу”* – this set expression is a phraseological combination because here words are combined in the original meaning and they retain their full semantic independence although they are limited in their combinative power. And this phraseological unit according to classification is a motivated one.

10) *“Изучить азы”* – this set expression is a phraseological combination because here words are combined in the initial value. The word “изучить” is used in its literal sense but the word “азы” is used here figuratively, in non-free phraseologically connected meaning. And this phraseological unit according to classification is a motivated one.

11) *“Школа старых галстуков”* – in Russian this word-group also belongs to the third type of phraseological unit that is phraseological combinations because here words are combined in the original meaning and they retain their full semantic independence although they are limited in their combinative power. And this phraseological unit according to classification is a motivated one.

12) *“Насквозь видеть кого-либо”* – this set expression refers to the second type of phraseological unit that is phraseological unities because the emotional quality is based upon the image created by the whole and the expression has a metaphorical meaning rather than a direct one. Also this phraseological unity can easily be translated in other languages, so we may say it is international and according to the classification it is motivated.

13) *“Выскочить из памяти”* – this set expression according to Academician V.V. Vinogradov is a phraseological unity, because the emotional quality is based upon the image created by the whole and it has the possibility of synonymic replacement, i.e. we can use the synonym “забыть”. Also this phraseological unity is simply translated in other languages, so we may suggest it is international and according to the classification it is motivated.

14) *“Преподавать урок”* – in Russian this set expression is a phraseological fusion, because its components represent the higher stage of blending together as they cannot be used individually and the meaning of constituents is fully absorbed by the meaning of the whole. This word-group is specific only for Russian and cannot be translated literally e.g. to English. Thus, this phraseological unit is non-motivated.

15) *“Трызть гранит науки”* – this phrase is a phraseological fusion, because its components represent the highest level of connection with each other since they are not able to exist independently and the meaning of components is fully absorbed by the whole meaning. Thus this phraseological unit is non-motivated.

Such a procedure is done with all 30 phraseological units in both languages.

Structural analysis of phraseological units in English and Russian. Then we examined fixed expressions but this time structurally based on the classification of I.V. Arnold (according to the meaning of the part-of-speech). We take each phraseological meanings, firstly in English and studied it. Here are some phraseological units:

1) *“All Greek to me”* – adverbial phraseological unit (Adv+prp+N), as it describes the way of doing something and acts as an adverb in a sentence.

- 2) “*Back to the drawing board*” – adverbial phraseological unit (Adv+prp+N), performs the role of an adverb in the sentence.
- 3) “*Brain drain*” – is a nominal phraseological unit, as it functions as a noun and carries the meaning of an object.
- 4) “*By the book*” – adverbial phraseological unit (prp+N), as it means a manner of action and performs the role of an adverb in the sentence.
- 5) “*Closed chapter*” – nominal phraseological unit (Adj+N), nominal phraseological unit (N+N), as means an object and performs the role of a noun in the sentence.
- 6) “*Do one’s homework*” – verbal phraseological unit (V+one’s+V), denotes an action and functions like a verb in the sentence.
- 7) “*Find common language with someone*” – verbal phraseological unit (V+ subordinate clause), expresses an action and performs the function of a verb in the sentence.
- 8) “*Golden rule*” – nominal phraseological unit (Adj+N), nominal phraseological unit (N+N), as expresses an object and plays the role of a noun in the sentence.
- 9) “*Know all the answers*” – verbal phraseological unit (V+N), implies an action and carries on the role of a verb in the sentence.
- 10) “*Learn the ropes*” – verbal phraseological unit (V+N), implies an action and carries on a function of a verb in the sentence.
- 11) “*The old school tie*” – nominal phraseological unit (Adj+N), nominal phraseological unit (N+N), because it denotes an object and performs the function of a noun in the sentence.
- 12) “*Read smb like a book*” – verbal phraseological unit (V+prp+N), denotes an action and functions like a verb in the sentence.
- 13) “*Slip one’s memory*” – verbal phraseological unit (V+one’s+N), denotes an action and functions like a verb in the sentence.
- 14) “*Teach smb a lesson*” – verbal phraseological unit (V+N), denotes an action and functions like a verb in the sentence.
- 15) “*Hit the books*” – verbal phraseological unit (V+prp+N), denotes an action and functions like a verb in the sentence.

The same we do with phraseological units in Russian. But unlike the English language in Russian as it has been mentioned above the linguists point out only two groups (nominal and verbal or communicative and nominative), thus we have the following:

- 1) “*Китайская грамота*” – nominal phraseological unit (N+N).
- 2) “*С азоз*” – nominal phraseological unit (prp+N).
- 3) “*Утечка мозгов*” – nominal phraseological unit (N+N).
- 4) “*По букве закона*” – nominal phraseological unit (N+N).
- 5) “*Перевернутая страница*” – nominal phraseological unit (N+N).
- 6) “*Не терять времени даром*” – verbal phraseological unit (V+N+adv)
- 7) “*Найти общий язык*” – verbal phraseological unit (V+N)
- 8) “*Золотое правило*” – nominal phraseological unit (N+N).
- 9) “*Быть семи пядей во лбу*” – verbal phraseological unit (V+N)
- 10) “*Изучить азы*” – verbal phraseological unit (V+N)
- 11) “*Школа старых галстуков*” – nominal phraseological unit (N+Adj+N).
- 12) “*Насквозь видеть кого-л.*” – verbal phraseological unit (V+N)
- 13) “*Выскочить из памяти*” – verbal phraseological unit (V+N)
- 14) “*Преподавать урок*” – verbal phraseological unit (V+N)
- 15) “*Грызть гранит науки*” – verbal phraseological unit (V+N)

The same procedure is done with all 30 phraseological units both in the English and Russian languages.

Having analysed all 30 set expressions on the topic “education” in the English and Russian languages, we’ve got the following statistical results: 1) according to the semantic classification of V.V. Vinogradov we have 10 phraseological fusions, that makes 33% of the whole; 13 phraseological unities (43%) it also proves V.V. Vinogradov’s classification in which it is said that phraseological

unities are the most numerous and 7 phraseological combinations (24%). Due to these results we have 20 motivated phraseological units (67%) and 10 non-motivated ones (33%) (in English). As for the Russian language we have the following: 12 phraseological units (40%); 8 phraseological combinations (27%) and 10 phraseological fusions that constitute 33%. So we have 20 motivated phraseological units (67%) and 10 non-motivated ones (33%).

2) according to the structural classification of I.V. Arnold based on parts-of-speech meaning we have 15 verbal phraseologisms (50%); 8 nominal phraseologisms (27%); 5 adverbial phraseologisms (17%); 1 adjectival (3%) and 1 phraseologism (3%) functioning like a noun. Therefore, we see that verbal phraseologisms prevail over others in English.

As for the Russian language we have the following: 16 verbal phraseologisms (53%) and 14 nominal ones (47%). Like in English in the Russian language verbal phraseologisms prevail over nominal phraseological units.

Conclusion

Drawing the conclusion of our research, we can see that phraseological units both in the English and Russian languages enrich vocabulary, make it more colourful, vivid and expressive. And it should be noted that a phraseologism is a complicated phenomenon that has plenty of considerable features, so it can be approached from different points of view.

Phraseological units just like other aspects of the language cause many discussions and disputes so having no common opinion of their definition or classification. But anyway we have tried to define semantic and structural peculiarities of these word-groups in the English and Russian languages taking Academician V.V. Vinogradov's and I.V. Arnold's classifications as a basis.

The aim of our research was not only analysis of phraseological units but also to determine correlation between non-motivated and motivated set expressions. So, having analysed 30 most frequently used phraseologisms on the topic "Education", we can precisely confirm that the ratio between motivated phraseological units in both languages is much higher than that of non-motivated ones. Facts speak for themselves: in the English language among 30 set expressions all in all we have 20 motivated phraseological units that make up 67% of the whole and only 10 non-motivated word-groups, it is 33%.

As for the Russian language, the picture is the same, there is only a tiny difference between the phraseological units and combinations' proportion: again we have 20 motivated phraseological units that constitute 67% and only 10 non-motivated word-groups, which is 33%.

On the whole the percentage proportion of non-motivated and motivated phraseologisms in English and Russian is equal that is 67% of motivated set expressions and only 33% of non-motivated ones.

So, we see that though the language develops, improves itself; day by day many new phraseological units appear but still people try to use more phraseological units and combinations because they are motivated and easy for understanding so that the ambiguousness of these set expressions wouldn't lead to various awful and unexpected consequences.

The practical significance of the study is that this material can be used as an additional source of information in the investigation of phraseological units and it is considered to be one of the stages on the path of further comparative research. We see prospects for further research of the problem in a more detailed study of phraseologisms in Russian, English and Kazakh languages.

References

- Arnold, I.V. (1981) *Stilistika sovremennogo anglijskogo jazyka (Rasshifrovka stilistiki)*. Leningrad, 295 s. [Arnold, I.V. (1981) *Stylistics of the modern English language (Decoding Stylistics)*. Leningrad, 295 p.] (in Russian)
- Blagoeva, D., Jaskot, M. P., & Sosnowski, W. (2019) A lexicographical approach to the contrastive analysis of Bulgarian and Polish phraseology. *Cognitive Studies | Études cognitives* 2019 (19). <https://doi.org/10.11649/cs.1923> (in English)
- Collins, V.H. (1958) *A Book of English Idioms with Explanations*. London. (in English)
- Cowie, A.P. (1998) Introduction. In Cowie A.P. (ed.) *Phraseology: Theory, Analysis and Applications*. Oxford. (in English)
- Cowie, A.P. (2001) *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. Oxford. (in English)

- Gaatone, D. (1997) La locution: analyse interne et analyse globale. La locution entre langue et usages. P. 165-177. (in French)
- Giegerich, H. J. (2004) Compound or phrase? English noun-plus-noun constructions and the stress criterion. English Language and Linguistics. P. 1-24. (in English)
- Gläser, Rosemarie (1988) The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of Genre Analysis. Phraseology. Ed. A.P.Cowie. Oxford: Clarendon Press. (in English)
- Gross, G. (1996) Les expressions figées en français. Noms composés et autres locutions. Paris: Ophrys. 256 p. (in French)
- Kunin, A.V. (2007) Anglo-russkij slovar' idiom. Moskva. 504 s. [Kunin A.V. (2007) English-Russian dictionary of idioms. Moscow. 504 p.] (in Russian)
- Macmillan, English Dictionary for Advanced Learners (2003) London: Oxford. 1685 p. (in English)
- Moon, R. (1998) Fixed expressions and idioms in English. Oxford: Clarendon Press. 352 p. (in English)
- Oxford Learner's Dictionary of English Idioms (edited by Helen Warren) (2008) Oxford University Press. 343 p. (in English)
- Sag, I.A., Baldwin, T., Bond, F., Copestake, A. & Flickinger, D. (2002) Multiword Expressions: A Pain in the Neck for NLP. In Proceedings of the Third International Conference on Intelligent Text Processing and Computational Linguistics (CICLING 2002). Mexico City. P. 1-15. (in English)
- Sinclair, J. (1987) Looking Up. An account of the COBUILD Project in lexical computing. London: Collins ELT. 192 p. (in English)
- Vinogradov, V.V. (1986) Ob osnovnyh tipah frazeologicheskikh edinic v russkom jazyke; Vinogradov V.V. Leksikologija i leksikografija: izbrannye trudy. Moskva: Nauka. 161 s. [Vinogradov, V.V. (1986) On the main types of phraseological units in the Russian language; Vinogradov V.V. Lexicology and lexicography: Selected works. Moscow: Science. 161 p.] (in Russian)

Әдебиеттер

- Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка (Стилистика декодирования) – Ленинград: Просвещение, 1981. – 295 с.
- Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // Виноградов В.В. Лексикология и лексикография: избранные труды. – Москва: Наука, 1986. – 161 с.
- Кунин А.В. Англо-русский словарь идиом. – Москва, 2007. – 504 с.
- Blagoeva, D., Jaskot, M. P., & Sosnowski, W. A lexicographical approach to the contrastive analysis of Bulgarian and Polish phraseology. Cognitive Studies | Études cognitives, 2019 (19). <https://doi.org/10.11649/cs.1923>
- Collins V.H. A Book of English Idioms with Explanations. – London, 1958.
- Cowie A.P. Introduction. In Cowie A.P. (ed.) Phraseology: Theory, Analysis and Applications. – Oxford, 1998.
- Cowie A.P. Phraseology: Theory, Analysis, and Applications. – Oxford, 2001.
- Gaatone D. La locution: analyse interne et analyse globale. La locution entre langue et usages. 1997. – P. 165-177.
- Giegerich H.J. Compound or phrase? English noun-plus-noun constructions and the stress criterion. English Language and Linguistics. 2004. – P. 1-24.
- Gläser Rosemarie. The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of Genre Analysis. Phraseology. Ed. A.P. Cowie. Oxford: Clarendon Press, 1988.
- Gross G. Les expressions figées en français. Noms composés et autres locutions. – Paris: Ophrys, 1996. – 256 p.
- Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. – London, 2003. – 1685 p.
- Moon R. Fixed expressions and idioms in English. – Oxford: Clarendon Press, 1998. – 352 p.
- Oxford Learner's Dictionary of English Idioms (edited by Helen Warren). – Oxford University Press, 2008. – 343 p.
- Sag I.A., Baldwin T., Bond F., Copestake A. & Flickinger D. Multiword Expressions: A Pain in the Neck for NLP. In Proceedings of the Third International Conference on Intelligent Text Processing and Computational Linguistics (CICLING 2002). – Mexico City. – P. 1-15.
- Sinclair J. Looking Up. An account of the Cobuild Project in lexical computing. – London: Collins ELT, 1987. – 192 p.

Information about the article / Мақала туралы ақпарат / Информация о статье

Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 04.05.2024.

Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 20.09.2024.

© Кортлеуова, К., Akkuzov, A., 2024

© А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2024

Akmaral Bissengali^{1*}, Zhamal Mankeyeva², Nagima Ashimbayeva³^{1*}Corresponding Author, Doctor of Philosophy (PhD), A. Baitursynuly Institute of Linguistics, Kazakhstan, Almaty, ORCID: 0000-0002-1964-9948 E-mail: sarestek@gmail.com²Doctor of Philological Sciences, Professor, A. Baitursynuly Institute of Linguistics, Kazakhstan, Almaty, ORCID: 0000-0002-7390-4778 E-mail: mankeeva1950@mail.ru³Candidate of Philological Sciences, A. Baitursynuly Institute of Linguistics, Kazakhstan, Almaty, ORCID: 0000-0003-1928-2872 E-mail: nagima010@mail.ru**LINGUOCOGNITIVE AND LINGUOCULTURAL FOUNDATIONS OF THE PROCESSES OF TERMINOLOGIZATION IN MODERN KAZAKH AND TURKISH LANGUAGES**

Abstract. The intensification of the activity of the Kazakh language in accordance with its state status in all spheres of society, the renewal of its potential strengthened the connection of the language with the form of linguistic consumption, began to influence the requirements of everyday practice. This is evident from the active process of terminology creation in the social, economic, political, scientific and technical spheres. In addition, the core of the neonominal process, which created the interrelationships of *language~ society, language~consciousness, language ~ culture*, etc., is not only scientific and informational, but also cultural and social content. This is the basis for improving not only the quantitative, but also the qualitative level of modern language development. Therefore, the recognition of the influence of language and culture on each other in the form of new terms and the function of language as a unique means of transmitting culture within the framework of cultural representation is especially relevant. Based on this, new names and terms in the Kazakh language, which also serve as a unique feature of the cognitive level of language users, are considered in the article as a “linguistic picture of the world” in accordance with the process of updating the language. In this regard, the purpose of this article is to compare and characterize the linguocognitive and linguocultural foundations of terminologization processes in modern Kazakh and Turkish languages. The following methods were used in the course of the study: descriptive, comparative, cognitive, ethnolinguistic and conceptual. Also, to determine the cultural and national component structured in the mind of a native speaker in a terminologized word, diachronic, contrasting, definitive were used, and discursive analysis, connotative approach, and motivation methods were used to recognize the process of terminologization. The value of the research: by describing and showing the linguocognitive and linguocultural foundations of terminologization processes in modern Kazakh and Turkish languages, we contribute to the improvement and strengthening of the “Turkic world”. The linguistic data and conclusions presented in the article can be used as practical and theoretical material for research by students, undergraduates, doctoral students and young people studying at the faculties of Philology, Translation Studies, Oriental Studies and Turkology.

Keywords: new usage; terminologization; linguocultural code; language representation; linguocognitive basis**Source of financing:** The article was prepared within the framework of the project of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan under the grant IRN AP19679140 “Comparative study of linguocognitive bases and terminology processes in the Kazakh and Turkish languages of the “Turkic world””.**For citation:** Bissengali A., Mankeyeva Zh., Ashimbayeva N. Linguocognitive and Linguocultural Foundations of the Processes of Terminologization in Modern Kazakh and Turkish Languages. *Tiltanyim*, 2024. №3 (95). P. 60-71.DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-60-71>Ақмарал Зиноп-Ғабденқызы Бисенғали^{1*}, Жамал Айтқалиқызы Манкеева²,
Нағима Масимақұнызы Әшімбаева³^{1*} автор-корреспондент, философия докторы (PhD),А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Қазақстан, Алматы қ.,
ORCID: 0000-0002-1964-9948 E-mail: sarestek@gmail.com²филология ғылымдарының докторы, профессор,А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Қазақстан, Алматы қ.,
ORCID: 0000-0002-7390-4778 E-mail: mankeeva1950@mail.ru³филология ғылымдарының кандидаты, А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты,
Қазақстан, Алматы қ., ORCID: 0000-0003-1928-2872 E-mail: nagima010@mail.ru**ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ТІЛДЕРІНДЕГІ ТЕРМИНДЕНУ ҮДЕРІСТЕРІНІҢ
ЛИНГВОКОГНИТИВТІК ЖӘНЕ ЛИНГВОМӘДЕНИ НЕГІЗДЕРІ**

Аңдатпа. Тіл иесі өмір сүріп жатқан қоғам қажет ететін ұғымдар аясында белсенді қызмет етіп, белгілі бір уақыт ішінде жаңа мәдени-әлеуметтік ұғымға ие болатын лексикалық бірліктер – терминдер мен жаңа қолданыстар. Тәуелсіздік кезеңінде қазақ тілінің қоғамның барлық саласында мемлекеттік мәртебесіне сай қызметінің жандануы, әлеуетінің жаңғыруы тіл иелмені мен тілді тұтыну нысаны арасындағы байланысты күшейтіп, күнделікті қолданыстық тәжірибедегі қажеттілік талаптарына әсер ете бастады. Бұл қоғамдық-әлеуметтік, экономикалық, саяси, ғылыми-техникалық салалардағы терминжасам үдерісінен көрінеді. Соған орай, *тіл-қоғам*, *тіл-сана*, *тіл-мәдениет* т.б. сабақтастық туғызған неоминациялық үдерістің өзегін тек ғылыми-ақпараттық мазмұн ғана емес, жоғарыда көрсеткеніміздей, мәдени-әлеуметтік мазмұн да құрайды. Бұл тіл дамуының тек сандық қана емес, сапалық деңгейін де көтеруге негіз болады. Сондықтан қалыптасқан жаңа терминдер болмысындағы тіл мен мәдениеттің бір-біріне әсері тілдің мәдениетті тасымалдаушы бірегей құрал ретіндегі қызметін мәдениеттік репрезентация шегінде тану – ерекше өзекті. Соның негізінде тіл тұтынушылардың танымдық деңгейін бірегейлендіруші қызметін де атқаратын қазақ тіліндегі жаңа терминдер мақалада тілдегі жаңару үдерісіне сай тіл мен мәдениет сабақтастығында туындайтын «ғаламның тілдік бейнесі» ретінде қарастырылады. Сол себепті мақалада заманауи қазақ және түрік тілдеріндегі терминдену үдерістерінің лингвомәдени және лингвокогнитивтік негіздерін өзара салыстырып, сипаттауды мақсат еттік. Зерттеу барысында мынадай әдіс-тәсілдерді қолдандық: когнитивтік, сипаттау, салыстыру, концептуалдық және этнолингвистикалық. Сонымен бірге тіл иесі санасында құрылымдалған мәдени-ұлттық компонентті терминденген сөзден анықтау үшін диахрондық, контрастивтік, дефинитивтік, терминдену үдерісін тану үшін дискурстық талдау, уәжділік, коннотаттық тәсілді қолдандық. Зерттеудің құндылығы: заманауи қазақ және түрік тілдеріндегі терминдену үдерістерінің лингвокогнитивтік және лингвомәдени негіздерін сипаттап, көрсетіп беру арқылы «түркі әлемін» өркендетіп, нығайтуға үлес қосудамыз деп сенеміз. Мақалада қарастырылған тұжырымдар мен деректер түркітану, шығыстану, филология, аударма ісі кафедраларында оқитын студенттер, магистранттар, докторанттар және ғылымға қызығушылық танытқан жастардың зерттеу жұмыстарына практикалық және теориялық материал бола алады.

Тірек сөздер: жаңа қолданыс; терминдену; лингвомәдени код; тілдік репрезентация; лингвокогнитивтік негіз

Қаржыландыру көзі: Мақала ЖТН АР19679140 ««Түркі әлемінің» қазақ және түрік тілдеріндегі лингвокогнитивтік негіздері мен терминдену үдерістерін салыстырмалы зерттеу» атты гранттық қаржыландыру жобасы аясында дайындалды.

Сілтеме жасау үшін: Бисенғали А.З., Манкеева Ж.А., Әшімбаева Н.М. Қазіргі қазақ және түрік тілдеріндегі терминдену үдерістерінің лингвокогнитивтік және лингвомәдени негіздері. *Tiltanyum*, 2024. №3 (95). 60-71-бб. (ағыл. тілінде)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-60-71>

**Акмарал Зинок-Габденқызы Бисенғали^{1*}, Жамал Айткалиевна Манкеева²,
Нагима Масимакуновна Ашимбаева³**

^{1*} автор-корреспондент, доктор философии (PhD),

Институт языкознания имени А. Байтұрсынулы, Казахстан, г. Алматы,

ORCID: 0000-0002-1964-9948 E-mail: sarestek@gmail.com

² доктор филологических наук, профессор, Институт языкознания имени А. Байтұрсынулы,
Казахстан, г. Алматы, ORCID: 0000-0002-7390-4778 E-mail: mankeeva1950@mail.ru

³ кандидат филологических наук, Институт языкознания имени А. Байтұрсынулы,
Казахстан, г. Алматы, ORCID: 0000-0003-1928-2872 E-mail: nagima010@mail.ru

ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЕ И ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ОСНОВЫ ПРОЦЕССОВ ТЕРМИНОЛОГИЗАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСКОМ И ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. Активизация деятельности казахского языка в соответствии с его государственным статусом во всех сферах жизни общества, обновление его потенциала усилили связь языка с формой языкового потребления, стали влиять на требования повседневной практики. Это видно из активного процесса терминовтвора в общественно-социальной, экономической, политической и научно-технической сферах. Кроме того, ядро неоминационного процесса, создавшего взаимосвязи *язык-общество*, *язык-знание*, *язык-культура* и т. д., составляет не только научно-информационное, но и культурно-социальное содержание. Это является основой для повышения не только количественного, но и качественного уровня современного развития языка. Поэтому признание влияния языка и культуры друг на друга в виде новых терминов и функции языка как уникального средства передачи культуры в рамках культурной репрезентации является особенно актуальным. Исходя из этого, новые наименования и термины в казахском языке, которые также служат уникальной особенностью когнитивного уровня пользователей языка, рассматриваются в статье как «языковая картина мира» в соответствии с процессом обновления языка. В связи с этим целью данной статьи является сравнить и охарактеризовать лингвокогнитивные и лингвокультурные основы процессов терминологизации в современном казахском и турецком языках. В ходе исследования были использованы следующие методы: описательный, сравнительный, когнитивный, этнолингвистический и концептуальный. Также для определения культурно-национального компонента, структурированного в сознании носителя языка в терминологизированном слове, использовались диахронический,

контрастный, дефинитивный, а для распознавания процесса терминологизации – дискурсивный анализ, коннотативный подход, методы мотивации. Ценность исследования: описывая и показывая лингвокогнитивные и лингвокультурные основы процессов терминологизации в современных казахском и турецком языках, мы способствуем совершенствованию и укреплению «тюркского мира». Лингвистические данные и выводы, представленные в статье, могут быть использованы в качестве практического и теоретического материала для исследований студентами, магистрантами, докторантами и молодежью, обучающейся на факультетах филологии, переводоведения, востоковедения и тюркологии.

Ключевые слова: новое словоупотребление; терминологизация; лингвокультурный код; языковая репрезентация; лингвокогнитивная основа

Источник финансирования: Статья опубликована в рамках проекта грантового финансирования ИРН AP19679140 «Сравнительное изучение лингвокогнитивных основ и процессов терминологизации «тюркского мира» в казахском и турецком языках».

Для цитирования: Бисенгали А.З., Манкеева Ж.А., Ашимбаева Н.М. Лингвокогнитивные и лингвокультурные основы процессов терминологизации в современном казахском и турецком языках. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). С. 60-71. (на англ. яз.)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-60-71>

Introduction

Effectively using the potential of native words in the complex function of the state language of the independent Kazakh country, opening the cognitive basis of native terms and new usages based on it in accordance with the current social situation is very important in the promotion of our native culture and renewal of national consciousness.

The process of renewal in the history of the development of Kazakh vocabulary, characterized both qualitatively and quantitatively, began with a new level of word formation, based on a wide range of social and informational content. It is known that at the beginning of the twentieth century, this process was led by such scientists as A.Baitursynuly, K.Zhubanov, H.Dosmukhamedov who formed the position of “using all the wealth of our language”.

In relation to the formation of the Kazakh terminological system in accordance with the independence and the state status of our native language, the use of words in the modern Press in accordance with the new concept, and in the process of real realization of the Kazakh equivalent of foreign terms, the scientists-correspondents led by academician A.T. Qaidar revived the above-mentioned “using all the wealth of our language” principle. In the modern Kazakh language, one of the linguistic facts that clearly indicates this and is the basis for the formation of the terminology in many cases – new usages. New usages are lexical units that actively function in the field of concepts required by the society in which the owner of the language lives, and within a certain time limit acquire a new cultural and social concept in accordance with it.

The daily linguistic use of the Kazakh and Turkish languages shows that the main core of this important case is the formation of the Kazakh term system and the connection of the process of new word formation and terminologization (Bissengali, 2016: 110-114).

The Turkish state began its campaign to preserve the national language long before us, namely in 1928. Many of the measures taken during the “Language revolution” (Dil devrimi), which covered the entire country, were aimed at revealing, explaining and reproducing the spiritual words in the language treasury.

The movement for the real reform of the Turkish language was initiated by Mustafa Kemal Ataturk, the founder of the Republic of Turkey (Dilaçar, 1963). During this process, despite the shortage of qualified linguists in Turkey and the fact that Ataturk himself was not a professional linguist, he studied a lot and read works related to language issues. Thanks to this, he achieved his goal – the formation of the national language – one of the main elements of the process called “Ulus inşası” (Nation Construction).

In our opinion, the problem of terminologization has areas that can be determined outside the field of word formation in linguistics. First of all, new names of concepts formed in accordance with modern social changes, spiritual and cognitive information arise from the demand of society and the interest of the state to mark the linguistic picture of the concepts. Secondly, the creation of new usages and new terms in accordance with the direction of spiritual modernization, based on the process of qualitative development of any country, relies mainly on the cultural roots of the word, and not on purely linguistic

word-building approaches.

Thus, through to the acquisition of state status by the Kazakh language, its influence in many spheres of modern Kazakh society has increased, which has had a strong impact on the activation of the vocabulary, its potential, and the formation of a new language environment. It is also natural that new positions in society, modern economic relations, intercultural communication, and other conditions, which arise in connection with this, require new names. Due to the fact that language functions as a mirror of real life, it is also known that vocabulary, as the most variable level of language, serves as a “recorder” of cognitive and informational changes in society. In the course of this activity, the study of the native language treasure is an effective linguoculturological, linguosocial basis that strengthens the national consciousness in society through language and contributes to strengthening the cultural and spiritual independence of our state.

Thus, we see that it is very necessary and relevant to recognize the linguocognitive and linguocultural foundations of the revival of cultural, spiritual, political, economic, social code memory of the names of new concepts, which are the result of the renewal process that began at the beginning of the last century and continued in modern Kazakh and Turkish languages.

Materials and methods

In our work, we were guided by the scientific conclusions of the works of A.Qaidar, R.Syzdyq, U.Aitbaiuly, N.Uali, A.Aldasheva, Sh.Qurmanbaiuly, Q.Qadyrkulov, S.Aqayev, Q.Aidarbek, S.Isaqova, N.Aitova, etc., which contributed to the formation of new usage problems and cognitive aspects of new words of national character.

In the study of the problems of formation and regulation of the terminological fund of the Turkish language, the works of Turkish researchers such as: Doğan Naci Aksan, Berke Vardar, Hamza Zülfiyar, Süer Eker, etc. were used.

In the course of research, the following basic methods are used to determine the cultural-national component in the semantics of the termed word structured in the mind of the language owner: diachronic, synchronic, comparative, historical-comparative, contrastive, cognitive interpretation, definitive analysis, etc. For example, through the method of definitive analysis, not only the information given by the term as a linguistic unit, but also the habitual cultural association in the mind of the language owner is explained and determined. At the same time, methods of discourse analysis, connotation approach, motivation are used to recognize the process of terminologization.

Literature review

Akhmet Baitursynuly is a special national person who is at the head of creating scientific terms, using the potential of the Kazakh word established in the mind of the language user in accordance with the social function and field of application of the Kazakh language (Baitursynuly, 1992). One of the distinctive features of the scientist's works in the field of term formation is the richness of the Kazakh language, in which the entire cultural and cognitive fund of the owner of the language is structured in the linguistic consciousness. A clear proof of this is the fact that since that period it has ceased to be used in today's language: *зат есім* (noun), *сын есім* (adjective), *бастауыш* (subject), *толықтауыш* (object), *көсемше* (adverbial participle), and other words that are formed in this regard today: *әкімші* (administrator), *сауалнама* (questionnaire), *кент* (village), *баянхат* (protocol), *әулет* (dynasty), etc.

In the end, the principle of “using all the wealth of our language” is directly related to the process of terminalization. Therefore, we find the origins of the linguocognitive and linguocultural foundations of the process of terminologization, which contributes to the full functioning of the Kazakh language in society, as we have already shown, in the works of Alash intellectuals A.Baitursynuly, Q.Zhubanov, H.Dosmukhamedov, etc. (Baitursynuly, 1992; Zhubanov, 1966; Dosmukhamedov, 1992). This trend guarantees both quantitative and qualitative expansion of the disclosure of internal content, filling our language with thousands of new words, establishing in our language new scientific, technical, modernized cultural and informational concepts that are emerging day by day in modern society.

The works of Academician A.Qaidar have a special place in determining the direction of the future, improving the functional, pragmatic, communicative nature of the new level of language use in accordance with the requirements of the time, in the interests of the state. Specialists consider the scientist's voluminous article “A new approach to Kazakh terminology” published in 1993 as a unique

work related to the development of Kazakh terminology, and use the eleven principles presented in the article as a scientific and methodological model for the development of this field (Qaidarov, 1993: 3-17).

Professor Sh.Qurmanbaiuly a scientist who continued the work of the representatives of the previous generation (O.Aitbayev, B.Qaliyev), who made a significant contribution to the formation of the field of terminology in the Kazakh language education during the period of independence, specially studied the process of terminologization as an important source of development of this field. In the works of the scientist, the issues of sources of terminologized vocabulary in the Kazakh language, features of terminologization of words in the national language, etc. are comprehensively reasoned and considered (Qurmanbaiuly, 1998).

At the same time, the study of the works of representatives of the next generation, who study various aspects of the process of terminologization, which contributes to the development and formation of Kazakh terminology, is directly related to the topic of the article. In particular: the linguistic and cognitive nature of the term, the cognitive-semantic structure of the terms of translation studies, the cognitive-pragmatic aspect of the Kazakh terminology, the onomasiological basis of the Kazakh terminology category (Aqayev, 2002; Kozhayeva, 2007; Isaqova, 2008; Aidarbek, 2010); technical terminology that forms and clearly details the industry terminology (Tlembekova, 2006); industry terminology (Beisenova, 2009); state construction (Dauletov, 1999); oil and gas drilling (Nurgaliyeva, 2002); law (Isanova, 1998); special industry (Abdilmanov, 2010), etc. works of scientists are also research that defines the Kazakh term-formation.

In this regard, the increasing number of studies aimed at tracking the interrelationships of *language-cognition*, *language-culture* in the process of terminologization related to the issue of industry terminology is a special point of note. In particular: psychology in the Kazakh language (Isakova, 2000); philosophy (Alizhanov, 1996); political communicative function of the language (Akhatova, 2006; Ibrayeva, 2010); philology (Qonyrova, 2003); terms in the Koran (Abdrakhman, 2004); food names (Zhilkubayeva, 2012), etc.

In the same way, the system of terms and folk names characterizes the ethnic and social structure of the ancient Kazakh concept (Ashimbayeva, 2009; Zhumagulova, 2006), the formation of a scientific and technical concept in the language of the nation in translation (Nasyritdinova, 2010), the problem of taking into account cognitive features in the formation and teaching of special industry terms (Tursynova, 2010; Abdisuleimenova, 2007), the terminologization of Arabic and Persian words in the Kazakh language (Zhiyekbaeva, 2010). We believe that research related to the above and other issues will contribute to the discovery of the linguocognitive and linguocultural foundations of the process of terminologization.

The level of assimilation of English terms in Kazakh and Turkish (Doszhan, 2013), the use of diplomatic terms and names in Kazakh and Turkish (Begimova, 2007), the system of linguocognitive development of new usages in Kazakh and Turkish (Bissengali, 2022), etc. the research shows the commonality of the linguocognitive and linguocultural foundations of the process of terminologization in the Kazakh and Turkish languages and the peculiarities of the development of the languages.

And it is known that since 1928 in Turkey, under the leadership of the leader of the nation Atatürk, the movement “ozdeşme” (cleaning the language from foreign elements) began, which was supposed to form a common national literary language by using the internal potential of Turkic languages, aimed at forming the original Turkish vocabulary and terminology. As a result of the great work of language sympathizers who popularized the written language and brought the literary language closer to the folk language, the Turks abandoned the Arabic script and moved to the Latin script based on the native sound system of the Turkish language. Various language issues were thoroughly discussed during the historic campaign called “Türk Yazı Devrimi” (The Turkish Alphabet Revolution). In particular, scientists such as Doğan Aksan (1978), Berke Vardar (2005), Hamza Zülfikar (Zülfikar, 1991), Kamile Imer (1991), Süer Eker (2015) conducted valuable research on terminology.

In addition, in recent times, there has been a scientific direction in Turkey that has begun to consider language processes from a cognitive point of view: Cem Bozşahin (2000), Deniz Zeyrek (2000), Zekiye Kutlusoy (2004), etc.

Results and discussions

The system of linguistic and cultural codes, which is the main content of the interrelationship of language and culture, is characterized by openness. Within the framework of time and space, the norm of a person's life and behavior in society changes. That is, the cultural code is also transferred. This is related to the recognition of the degree of appreciation of the values formed in the society in which the language user lived within that time and space. In this regard, it is a fact that cultural codes are based on an ancient system of knowledge that originates from archetypal and mythological knowledge of the world. For example, linguistic usages about the cosmogonic, plant world, etc. are reflected in the linguistic consciousness as these archaic structures as part of the “collective unconscious” (according to L. Levi-Bruhl, A. Jung, etc.).

The outstanding scientist Y.M. Lotman, who especially recognized the symbolic work of culture, laid the foundation for the field of semiosphere in Russian linguistics (Lotman, 2000). In this regard, the main social meaning of the identified culture is the preservation and subsequent transfer of accumulated experience through language. Therefore, Y.M. Lotman sees culture as “non-genetic memory” of the collective. The reflection of the cultural code through language is mentioned in the works of scientists V.N. Teliya, V.N. Krasnykh, etc. (Teliya, 1986; Krasnykh, 2002). The activity of such usages in the Kazakh language was widely reflected in the onomastic space in the first years of the period of independence, for example, within the context of metonyms and other names: *Zheruiyq*, *Qazygurt*. The use of such *Береке* (*Grace*), *Тамаша* (*Excellent*) etc. expletive names has become cultural and linguistic representations of an implicit nature.

The linguistic representation (labeling) of these intermediate cultural codes can also be explained pragmatically. That is, they become the owners of additional cultural information. Because the culture stored in the vocabulary through the text is preserved in human memory and transmitted from generation to generation, turning into material and spiritual culture. The fact that any part of life depends on the order of the culture in the environment in which a person lives, the values and laws of the society, it can enter the content of the cultural code (Bekeyeva, Bissengali, Mankeyeva, etc., 2021). Therefore, language is the basic core of culture. For this reason, in the works of Russian linguoculturologists (V.A. Maslova, E.M. Vereshchagin, V.G. Kostomarov, V.I. Karasik, S.G. Ter-Minasova, N.F. Alefirenko), valuable conclusions are made regarding the interrelationship of language and consciousness, language and culture. It is a natural phenomenon that they find harmony in Kazakh linguistics and are clearly and comprehensively listed. In particular, academician A.Qaidar revealed the linguistic representation of the relationship between language and Culture on the scale of “man”, “Society”, “Nature” on the basis of the cultural and national terminological fund of ethnolinguistic content and considered the existence of the language owner (Kazakhs) in the world of their native language. Academician R.Syzdyq made a comprehensive, discursive analysis of the archaic usages of cultural vocabulary formed by the cultural and social term system in the works of poets and zhyrau in batyr songs and historical songs from a historical and semantic point of view. Professor Y.Zhanpeissova examined the cultural vocabulary and Kazakh antiquities in spiritual sources in the continuity of language and culture, in particular, studied the system of material and spiritual culture of ethnolexics, outlined in M.Auezov's epic “Abai Zholy” (The Path of Abai). These studies formed a new model of linguistic and cultural research in the ethno-cognitive direction. This ultimately served as the basis for the formation of the linguocultural and linguocognitive principle of the process of terminologization, which during the independence period revived the social potential of the Kazakh word, which helped to create a national terminological fund (Qaidar, 2009).

Therefore, it was shown that the development of terminology in the Kazakh literary language relies, first of all, on the popular terminological lexicon of various fields. And its core is reflected in the Orkhon-Yenisei written monuments, which are the source of the ancient Turkic terminological system. This is clearly seen in the language examples.

For example, terms related to kinship: *ama* (grandfather) (in Turkish: *büyükbaba*), *әже* (grandmother) (in Turkish: *büyükanne*), *ana* (sister) (in Turkish: *abla*), *сіңлі* (little sister) (in Turkish: *kız kardeş*), *келін* (daughter-in-law) (in Turkish: *gelin*), *жуен* (nephew) (in Turkish: *yeğen*), etc.;

terms related to natural phenomena and wealth: *жер* (land) (in Turkish: *yer*), *тау* (mountain) (in

Turkish: *dağ*), *mac* (stone) (in Turkish: *taş*), *алтын* (gold) (in Turkish: *altın*), *күміс* (silver) (in Turkish: *gümüş*), *темір* (iron) (in Turkish: *demir*), etc.;

terms related to social and political construction: *қаған* (kagan) (түрікше: *kağan*), *бек* (Beck) (in Turkish: *bey*), *тарқан* (tarkan) (in Turkish: *tarkan*), *құл* (slave) (in Turkish: *köle*), etc.;

terms related to animal husbandry: *айғыр* (stallion) (in Turkish: *aygır*), *ат* (horse) (in Turkish: *at*), *бұқа* (bull) (in Turkish: *boğa*), *май* (colt) (in Turkish: *tay*), etc.;

terms related to the human body: *бас* (head) (in Turkish: *baş*), *аяқ* (foot) (in Turkish: *ayak*), *құлақ* (ear) (in Turkish: *kulak*), *жүрек* (heart) (in Turkish: *yürek*, *kalp*), etc.

As we can see, in the related Kazakh and Turkish languages, a common vocabulary representing the concepts defined on the linguistic-cognitive and linguistic-cultural basis of material and spiritual culture has long been formed. Therefore, many folk names and terms in both languages can be considered as a source of term creation, a relevant channel of the social activity of the language in the period when it has risen to a new qualitative level.

In modern society, through their native language, the equivalent vocabulary and precedent names of each nation, which are not found in any other language, can be seen in new usages. Because in the course of communication, not only the outer layer of cultural information, but also its inner meaning related to the value system is shown through verbal and non-verbal methods. Therefore, in the meantime, the termed words, equivalents of international terms perform the communicative function of a member of society. On the other hand, they transmit cultural heritage from generation to generation according to their cumulative function. As a result, linguocognitive and linguocultural bases are combined in the term formation process. For example, in Kazakh: *беташар* (introduction), *тұсаукесер* (presentation), *кәдесый* (souvenir), *кіреуке* (enamel) etc.; in Turkish: *kına gecesi* (henna night), *köken* (origin), *yonga* (chip), *tarayıcı* (scanner), etc.

Let's take a closer look at a couple of these words. The word *тұсаукесер* (tusaukeser), which was used as an ethnographic definition directly related to the traditional Kazakh culture, has become a relevant term as the Kazakh equivalent of the Russian word "презентация" (presentation).

In the 10-volume "Explanatory Dictionary of the Kazakh Language" published in 1974-1986, the word *тұсаукесер* is not given as the name of a separate concept. The expression "тұсауын кесті" (cut the bonds), which represents the concept characteristic of Kazakh traditions, is shown (Explanatory Dictionary of the Kazakh Language, 290).

And in the 14th volume of the "Dictionary of the Kazakh Literary Language" published in 2013, two different symbols are assigned to the word *тұсаукесер*: 1. ethno. It is a ritual performed with the wish that the baby will move quickly after standing. 2. new. The ceremony of introduction for the first time / the first (Dictionary of the Kazakh Literary Language, 441).

But despite its roots in ethnoculture, the new modern use of the word *тұсаукесер*, whose original meaning was displaced, is "the ceremony of introducing for the first time".

That is, the word *тұсаукесер* is now perceived as an equivalent of the word "презентация" (presentation), directly borrowed from the Russian language. For example: Мысалы: *Тұсаукесерге* автордың кітабындағы бас кейіпкері – шешесі, әкесі және ағайын туыстары, достар мен оқырмандары жиналды (Relatives, friends and readers of the main character of the author's book – mother, father and brothers – gathered at the *presentation*) (Zhas Alash, 28.02.2024).

Also, recently, the word *беташар* (betashar) in the ethno-cultural concept has been used in a new way. *Беташар* is one of the traditional Kazakh rituals ("Kazakhstan": National Encyclopedia).

But although the roots spread from ethno-culture, the ethno-conceptual meaning of the word *беташар*, which was displaced, has a new usage meaning – "first step", "initiation" (Kazakh Dictionary, 230).

That is, today this word is used in the press as an alternative to the words "вступление" (introduction), "предисловие" (foreword) in the Russian language. For example: Жеребеге сәйкес, *беташар* ойын Михаил Кукушкин мен Симоне Болелли арасында өтеді (According to the draw, the *opening* game will be between Mikhail Kukushkin and Simone Bolelli) (Egemen Kazakhstan, 05.03.2015).

The original meaning of the Turkish word *köken* is "stems of plants such as melons, watermelons,

and zucchini that grow on the surface and spread” (Turkish Dictionary, 1496). This literal meaning of the word is especially common in Central Anatolia. And in the regions of Denizli, Sparta, Bursa, this word has a connotation and is used in the sense of “relatives”.

The discovery of this meaning in the content of the word *köken* was the basis for the formation of the term *köken*, which means “origin”, “root”, “beginning” in the modern Turkish press. For example: Adele'nin 2009 yılında verdiği bir röportajda ailesinin Türk *kökenli* olduğunu söylediği ortaya çıktı (Adele said in an interview in 2009 that her family is of Turkish *origin*) (Sabah, 10.12.2015).

Similarly, the ancient Turkish word *tüzük* was adopted as an equivalent of the word “charter”. The word *tüzük* derived from the old Turkic root “tüz” means “straight”, “right”, “correct” in Kazakh.

This meaning was the basis for the new use of *tüzük* as an alternative to the word “charter”. For example: Özgür Özel'in kasım ayında dillendirdiği 'ön seçim' vaadi ise önceki gün ortaya çıkan *tüzük* taslağı ile yeni bir tepki dalgasına sebep oldu (Özgür Özel's promise of 'pre-election', expressed in November, caused a new wave of reaction with the draft of the *charter* that appeared the previous day) (Sabah, 04.09.2024).

Thus, as we can see from the examples taken from two related languages, in the term formation process, linguo-cognitive and linguo-cultural foundations come together. In this regard, the connection of language and culture is of particular importance in a person's own recognition of the features of the world around him in his daily life. In particular, the interpretation of reality through language accumulates and forms the image of a collective culture. Based on the lingua-philosophical conclusions of the research of scientists W. von Humboldt and A.Potebnya, K.Zhubanov, A.Baitursynov and others, who proved the essence of the language formed in accordance with the national worldview and thinking, the following linguocultural principles were identified on the interrelationship of language and culture and their influence on each other:

- 1) Language is a means of representing material and spiritual culture, social information;
- 2) The national character of any culture is reflected in its own linguistic personalities arising from its internal content;
- 3) Language is the continuator of the language owner and the surrounding reality (Humboldt, 2000).

V.A. Maslova, S.G. Ter-Minasova, A.T. Qaidar, M.M. Kopylenko, etc. many linguoculturological scientists have equated language with a mirror due to its ability to reflect the surrounding reality. Basically, language reflects real life (people's way of life, history, living conditions related to climatic conditions, clothes, superstitions, rituals, traditions, etc.). For example, names related to horses and yurt etc. in the Kazakh language: *бесті* (besti), *байтал* (baital), *шаңырақ* (shanyraq), *туырлық* (tuырlyq) etc.; words related to household and customs in Turkish: *sünnet* (sunnah), *nişan* (engagement), *kına gecesi* (henna night), *baklava*, *simit*, *ocak* (stove), *boncuk* (bead), etc.

Language is an open system capable of constant change and development, which is marked in the mind and structure of the language owner according to its function in the communicative environment. Industry terms are one of its channels that strengthen the development activity of the language as a communicative tool, in line with the social demands of the ethno-group, state interest. However, new usages, new terms will be effectively used only if they are in harmony with the internal laws of the language, the linguistic norms formed in accordance with the communicative and functional experience of the language, and the linguocognitive, linguocultural content. Therefore, the meaning of many language innovations, understood in the society, obeying the communicative laws of the real language and preserved according to its synergistic properties, serves as a language tool that recognizes and expands the language function. In linguistic consciousness, the development of a semantic particle (sema) that expands the linguistic knowledge of a known reality with a new concept and, as a result, complements the information, gives rise to cultural connotations, belongs to its linguosemantic basis.

This is evidenced by the equivalents of the following economic terms, which are actively used today in the Kazakh and Turkish languages. For example: *naüda* (profit) (in Turkish: *gelir*, *kazanç*), *салт ақша* (cash) (in Turkish: *nakit para*), *малан* (requirement) (in Turkish: *istem*), *берешек* (debt) (in Turkish: *borç*), etc. As we can see, their terminologization was based on the connotation of the economic concept in the content of these words formed according to Turkish knowledge.

Therefore, the basis for the formation of industry terms that make up the terminological system is their cultural motivation. Therefore, the continuity of modernized folk terminology and scientific terminology is important in the formation of industry terms. There are many examples of this from the new names and fixed terms that are used in different fields from both languages.

For example, let's take a look at the medical field: in Kazakh: *күретамыр* (artery), in Turkish: *atardamar*; in Kazakh: *қолқа* (aorta), in Turkish: *ana atardamar*; in Kazakh: *есекжем* (eczema), in Turkish: *egzama* (there is no Turkish name yet, borrowed from Greek); in Kazakh: *ентікпе* (dyspnea), in Turkish: *solunma*; in Kazakh: *қандауыр* (scalpel), in Turkish: *neşter* (there is no Turkish name yet, borrowed from Persian); in Kazakh: *сарын* (brucellosis), in Turkish: *koyun hastalığı, peynir hastalığı*; in Kazakh: *қылтамыр* (capillary), in Turkish: *kılcal damar*; in Kazakh: *тамызғы* (IV drip), in Turkish: *damlalık*, etc.

Among these, let's look at the word *күретамыр* (kuretamyр). The word “күре” here is an ancient Turkic word denoting the concept of “important, basic, main”. This word stands alone and forms new terms. For example, *күре жол* (the main highway). And the word “тамыр” (root) means a structure necessary for life. In this way, the word *күретамыр* formed by the combination of these two words, which is known to all Kazakhs and has a clear motive, was immediately accepted by the majority.

At the beginning, this name meant the main blood vessel in the body, but later its meaning expanded, and it began to form new figurative phrases that denote the significance of the phenomena in society and life: *тіршіліктің күретамыры* (the main vein of life), *экономиканың күретамыры* (the main vein of the economy), etc. For example: *Жол – экономиканың күретамыры екені – өзгермейтін қағида* (The unchangeable principle that the path is the *basis* of the economy) (Egemen Kazakhstan, 24.05.2023). *Тіршіліктің күретамыры біртіндеп жақсарып келеді* (Life is gradually improving) (Egemen Kazakhstan, 12.09.2022).

Let's look at the Turkish word *damlalık* (dropper). This word is formed by adding the word-forming suffix -lik to the Turkish word *damla* (drop). In this way, this new word, which has a clear motivation, is familiar to everyone, and is made in accordance with the word formation laws of the Turkish language, was immediately accepted into the language. For example: *Üretim tesisinde iki farklı hat bulunacağını vurgulayan Mete Hüsemoğlu, “Bir hatta damlalık şeklinde çoklu dozlarını olduğu, alerjiler için kullanılan göz damlaları üretilecek”* (Emphasizing that there will be two different lines in the production facility, Mete Hüsemoğlu said, “One line will produce eye drops used for allergies in multiple doses in the form of *droppers*”) (Hürriyet, 21.05.2023).

Also, let's take a look at the new usages that have appeared in the social, political, social and other spheres in accordance with modern times: in Kazakh: *басқосу* (summit), in Turkish: *zirve* (there is no Turkish name yet, borrowed from Arabic); in Kazakh: *демeyуи* (sponsor), in Turkish: *destekleyici*; in Kazakh: *зиянат* (banquet), in Turkish: *ziyafet* (there is no Turkish name yet, borrowed from Arabic); in Kazakh: *босқын* (refugees), in Turkish: *mülteci*; in Kazakh: *ырықтандыру* (liberalization), in Turkish: *serbestleşme*; in Kazakh: *үйқамақ* (home arrest), in Turkish: *ev hapsi* etc.

From these words, let's look at the new word *басқосу*, which is the equivalent of the word “summit”. This word was created from the combination of the words “бас” (head) (body part of a person, an important person) and “қосу” (gather, unite). That is, this word means “gathering of important persons” and accurately describes the meaning of the word “summit”. Therefore, this combined word immediately entered the language. For example: *Шанхай ынтымақтастық ұйымына мүше елдердің келесі басқосуы Қытайда 2025 жылы өтетін болды* (The next *summit* of the member countries of the Shanghai Cooperation Organization was to be held in China in 2025) (Ana tili, 11.07.2024).

And in Turkish, the word *serbestleşme* is the Turkish equivalent of the word “liberalization”. This word is formed from the Turkish word *serbest* (free) and word-forming suffixes -leş, -me. This new word, which has a clear meaning, is familiar to everyone, and was created in accordance with the word formation laws of the Turkish language, was immediately accepted into the language. For example: *Erkan, “Bu belge ile demiryolunda serbestleşme sürecinde Demiryolu Tren İşletmeciliği yapma hakkı kazanarak, bu konuda faaliyet gösteren üç şirketten biri olduk”* (Erkan, “With this document, we became one of the three companies operating in this field by gaining the right to operate Railway Trains during

the *liberalization* process in the railway”) (Hürriyet, 21.09.2023).

As we can see, new uses and terms not only give up-to-date information corresponding to the course of everyday life, but also convey to today's generation information of a historical-social, intellectual, expressive-emotional, evaluative nature inherent in the native culture at the national level. As a result, they form cultural and national components in the essence of the word. Along with the common (universal) characteristics inherent in humanity, it is also natural that different ethnic cultures have differences that differ depending on the historical, social, biological, etc. conditions of the collectivized community. This, in turn, contributes to the study of the problem of intercultural communication.

Conclusion

The main conclusion determined during the research: most of the problems related to the development and formation of new usages in the Turkish language are similar to these problems that are also discussed in the Kazakh language. In the cultural linguistic representation of new usages and terms that have appeared in the context of language and society interrelationship, the cultural features and value priorities of the language owner's accumulation and verbalization of reality in accordance with the system of new concepts can be seen. The national-cultural component in their content is born from the actions and culture of the owner of the language and reflects changes in the ethno-cultural community, proving that the language is not only a cultural marker, but also a part of it. In this way, the acquisition of the state status of our mother tongue strengthened the foundation of independence, expanded our spiritual and social network, and renewed our consciousness.

According to this status, the term formation process is one of the driving forces that has contributed to solving many complex cases related to the comprehensive use of the Kazakh language in all spheres of society. In fact, two concepts (*society~language*) go hand in hand and the expansion of the language field is not a coincidence due to the spiritual and social interest, scientific-cognitive and other needs of the society in the modern space, and the creation of all the potential of our mother tongue in the language service.

In the period of independence, the native spirit, which has been structured in the cognitive mind of the language owner since ancient times, as wide as the field where he lived in harmony with nature, the artistic thinking system of a poetic character recognizing the word as “art”, and the philosophical worldview were fully revealed in the period of independence, the Kazakh language began to rise to a new qualitative level. Therefore, the renewal of social consciousness through language is realized as a result of the laws of linguocognitive and linguocultural processes of language development.

In comparison with the state of Turkey, where national terminology began to form a century ago, the terminological system of Kazakhstan is still being formed. In the era of globalization, the Kazakh language, through its potential, is developing a terminological system that forms scientific and technical information, economics, politics, and business discourses as well as modernizing spiritual consciousness.

At one time, national figures led by A. Baitursynuly and Atatürk used the power of the mother tongue in its own culture, and followed the principle of create, equip and use in a way that was understandable to the members of the society and interesting to the scientific public. These days, we are convinced of the viability and correctness of this principle.

In the course of the study, it was revealed that new words and new usages in Kazakh and Turkish vocabulary are not only the name of the concept of renewal in the knowledge of society, consciousness, but also a linguistic sign of the development process that enriches the vocabulary in general, they can be determined only by linguocognitive analysis in the interrelationship between language and culture.

In conclusion, the dynamic development of the republics of Kazakhstan and Turkey as competitive countries in any field has strengthened integration relations. In this regard, in the minds of the consumer of language, there is a tendency to globalization of Science and knowledge. This process requires the development of a scientific and theoretical justification of Kazakh-Turkish linguistics, based on the effective use of an innovative system. Thus, it is important to reveal the essence of modern vocabulary and new names of the Kazakh and Turkish languages, adapted to a new life.

Therefore we believe that the study of Kazakh-Turkish word formation, the process of

terminologization in Kazakh-Turkish languages, in conjunction with the cognitive and cultural identity of the language owner, will contribute to the ultimate study and recognition of the modern Turkic roots, and thus to the development of the “Turkic world”.

References

- Ahatova, B.A. (2006) Politicheskij diskurs i jazykovoe soznanie. Almaty: Jekonomika. [Akhatova, B.A. (2006) Political Discourse and language formation. Almaty: Ekonomika.] (in Russian)
- Ajdarbek, Q. Zh. (2010) Qazaq terminologijalyq atalymynnyng onomasiologijalyq negizderi. Almaty. [Aidarbek, Q. Zh. (2010) Onomasiological foundations of the Kazakh terminological category. Almaty.] (in Kazakh)
- Aksan, D. (1978) Anlam Bilim ve Türk Anlam Bilimi. Ankara: DTCF Yay. (in Turkish)
- Aqayev, S. (2002) Terminning tanymdyq tabigaty: Filol. gyl. dokt. ... diss. Almaty. [Aqayev, S. (2002) Cognitive nature of the term: Philol. science. doct. ... diss. Almaty.] (in Kazakh)
- Bajtursynov, A. (1992) Til tagylymy (qazaq tili men oqu-agartuga qatysty engbekteri). Almaty: Ana tili, 448 b. [Bajtursynov, A. (1992) Language lessons (works on the Kazakh language and education). Almaty: Ana tili, 448 p.] (in Kazakh)
- Bekeyeva, N., Bissengali, A., Mankeyeva, Zh., Nurdauletova, B. (2021) Phraseological Expressions in the Turkic Language: Comparative Analysis. International Journal of Society, Culture and Language. October, Vol. 9, İss.2). Online ISSN: 2329-2210. P. 29-40. http://www.ijscel.net/article_246369_a805a494681221d1506373a57197b29b.pdf (in English)
- Bisengali, A. (2016) Qazirgi qazaq zhane turik tilderindegi termindeu uderisining sipaty. Akademik O. Ajtbajuly zhane memlekettilik til maseleleri. Almaty. [Bisengali, A. The nature of the process of terminologization in modern Kazakh and Turkish languages. Academician U. Aitbaiuly and problems of the state language. Almaty.] (in Kazakh)
- Bozshahin, C., Zeyrek D. (2000) Dilbilgisi, bilişim ve bilişsel bilim. Dilbilim Araştırmaları Dergisi. İstanbul: Simurg Yay. Sayı: 45. (in Turkish)
- Humboldt, V. (2000) Izbrannye trudy po jazykoznaniju. Moskva: Progress, 324 s. [Humboldt, V. (2000) Selected works on linguistics. Moscow: Progress, 324 p.] (in Russian)
- Dilaçar, A. (1963) Atatürk ve Türkçe. Atatürk ve Türk Dili. Ankara: TDK Yay., S. 41-52. (in Turkish)
- Dosmuhameduly H. (1992) Alaman. Almaty: Ana tili. [Dosmukhameduly Kh. (1992) Alaman. Almaty: Ana tili.] (in Kazakh)
- Eker, S. (2015) Çağdaş Türk Dili. 9. Baskı. Ankara: Grafiker, 478 s. (in Turkish)
- Ibraeva Zh. (2010) Jazyk politiki i politika jazyka. Tarih taqylymy. [Ibrayeva Zh. (2010) Language politics and politics of language. History lessons.]
- İmer, K. (1991) Türkçenin sözvarlığındaki yeni öğeler. Dilbilim Araştırmaları, S. 18-28. (in Turkish)
- Isaqova, S.S. (2008) Qazaq termintanymynnyng kognitivtik-pragmatikalıyq aspektisi: Filol. gyl. dokt. ... diss. Almaty. [Isaqova, S. S. (2008) Cognitive-pragmatic aspect of Kazakh terminology: Philol. science. doct. ... diss. Almaty.] (in Kazakh)
- Krasnyh, V.V. (2002) Jetnopsiholingvistika i lingvokulturologija. Moskva: Gnozis. [Krasnykh, V.V. (2002) Ethnopsycholinguistics and linguoculturology. Moscow: Gnosis.] (in Russian)
- Kutlusoy, Z. (2004) Bilişsel Bilim. Felsefe Ansiklopedisi. ed. Ahmet Cevizci. Cilt 2. İstanbul: Etik Yayınları, S. 596-612. (in Turkish)
- Lotman, Ju.M. (2000) Semiosfera. Sankt-Peterburg: Iskusstvo, 704 s. [Lotman Y.M. (2000) Semiosphere. St. Petersburg: Iskusstvo, 704 p.] (in Russian)
- Özdemir, E. (1973) Terim Hazırlama Kılavuzu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 102 s. (in Turkish)
- Qajdarov, A. T. (1993) Qazaq terminologijasyna zhangasha kozqaras. QR UGA Habarlary. Til, adebiet serijasy, №1, 2 [Qaidarov, A. T. (1993) A new approach to Kazakh terminology. News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Language, literature series, No. 1, 2] (in Kazakh)
- Qozhaeva, M. (2007) Audarmatanu terimderining kognitivtik-semantikalyq negizderi: Filol. gyl. kand. ... diss. Almaty. [Qozhayeva, M. (2007) Cognitive and semantic foundations of translation studies terms: Philol. science. kand. ... diss. Almaty.] (in Kazakh)
- Qurmanbajuly, Sh. (1998) Qazaq leksikasynnyng terimdenuei. Almaty: Gylym, 208 b. [Qurmanbaiuly, Sh. (1998) Terminologization of Kazakh vocabulary. Almaty: Qylym, 208 p.] (in Kazakh)
- Qajdar, A. (2009; 2013) Qazaqtar ana tili aleminde (I-III t.). Almaty: Dajk-press. [Qaidar, A. (2009; 2013) Kazakhs in the world of their native language (I-III vol.). Almaty: Dyke-Press.] (in Kazakh)
- Syzdyq, R. (2004) Sozder sojlejdi. Almaty: Sanat. [Syzdyq, R. (2004) Words speak. Almaty: Sanat.] (in Kazakh)
- Telija, V.N. (1986) Konnotativnyj aspekt semantiki nominativnyh edinic. Moskva: Nauka. [Telia, V.N. (1986) The connotative aspect of the semantics of nominative units. Moscow: Science.] (in Russian)
- Vardar, B. (2005) Terimbilim ve Yeni Sözcükleme: Terimden Anlama, Dilbilim Yazıları. M. Durak (ed.), İstanbul: Multilingual Yayınları. (in Turkish)
- Zhanpeisov, E. (1989) Jetnokul'turnaja leksika kazahskogo jazyka (na materialah proizvedenij M. Auejzova). Almaty: Nauka. [Zhanpeisov, Y. (1989) Ethnocultural vocabulary of the Kazakh language (based on the materials of M. Auezov's works). Almaty: Science.] (in Russian)
- Zhubanov, Q. (1966) Qazaq tili zhonindegi zertteuler. Almaty: Gylym. [Zhubanov, Q. (1966) Research on the Kazakh

language. Almaty: Science.] (in Kazakh)

Zülfikar, H. (1991) Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 213 s. (in Turkish)

Әдебиеттер

- Айдарбек Қ.Ж. Қазақ терминологиялық аталымының ономазиологиялық негіздері. – Алматы, 2010.
- Ақаев С. Терминнің танымдық табиғаты: филол. ғыл. докт. ... дисс. – Алматы, 2002.
- Ахатова Б.А. Политический дискурс и языковое сознание. – Алматы: Экономика, 2006.
- Байтұрсынов А. Тіл тағылымы (қазақ тілі мен оқу-ағартуға қатысты еңбектері). – Алматы: Ана тілі, 1992. – 448 б.
- Бисенғали А. Қазіргі қазақ және түрік тілдеріндегі терминдену үдерісінің сипаты // Академик Ө. Айтбайұлы және мемлекеттік тіл мәселелері. – Алматы, 2016.
- Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – Москва: Прогресс, 2000. – 324 с.
- Досмұхамедұлы Х. Аламан. – Алматы: Ана тілі, 1992.
- Жанпейісов Е. Этнокультурная лексика казахского языка (на материалах произведений М. Ауэзова). – Алматы: Наука, 1989.
- Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1966;
- Ибраева Ж.К. Язык политики и политика языка // Тарих тағылымы, 2010.
- Исақова С.С. Қазақ терминтанымның когнитивтік-прагматикалық аспектісі: филол. ғыл. докт. ... дисс. – Алматы, 2008.
- Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. – Москва: Гнозис, 2002.
- Қайдар Ө. Қазақтар ана тілі әлемінде (I-III т.). – Алматы: Дайк-пресс, 2009, 2013.
- Қайдаров Ә.Т. Қазақ терминологиясына жаңаша көзқарас // ҚР ҰҒА Хабарлары. Тіл, әдебиет сериясы, 1993. – №1, 2.
- Қожаева М. Аударматану терминдерінің когнитивтік-семантикалық негіздері: филол. ғыл. канд. ... дисс. – Алматы, 2007.
- Құрманбайұлы Ш. Қазақ лексикасының терминденуі. – Алматы: Ғылым, 1998. – 208 б.
- Лотман Ю.М. Семиосфера. – Санкт-Петербург: Искусство, 2000. – 704 с.
- Сыздық Р. Сөздер сөйлейді. – Алматы: Санат, 2004.
- Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – Москва: Наука, 1986.
- Aksan, D. Anlam Bilim ve Türk Anlam Bilimi. Ankara: DTCF Yay., 1978.
- Bekeyeva, N., Bissengali, A., Mankeyeva, Zh., Nurdauletova, B. Phraseological Expressions in the Turkic Language: Comparative Analysis. International Journal of Society, Culture and Language. October, 2021. Vol. 9, İss.2). Online ISSN: 2329-2210. P. 29-40. http://www.ijscel.net/article_246369_a805a494681221d1506373a57197b29b.pdf
- Bozşahin, C., Zeyrek, D. Dilbilgisi, bilişim ve bilişsel bilim. Dilbilim Araştırmaları Dergisi. İstanbul: Simurg Yay., 2000. Sayı: 45.
- Dilaçar, A. Atatürk ve Türkçe. Atatürk ve Türk Dili. Ankara: TDK Yay., 1963. S. 41-52.
- Eker, S. Çağdaş Türk Dili. 9. Baskı. Ankara: Grafiker, 2015. 478 s.
- İmer, K. Türkçenin sözcüklerindeki yeni öğeler. Dilbilim Araştırmaları, 1991. S. 18-28.
- Kutlusoy, Z. Bilişsel Bilim. Felsefe Ansiklopedisi. ed. Ahmet Cevizci. Cilt 2. İstanbul: Etik Yayınları, 2004. S. 596-612.
- Özdemir, E. Terim Hazırlama Kılavuzu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1973. 102 s.
- Vardar, B. Terimbilim ve Yeni Sözcükleme: Terimden Anlama, Dilbilim Yazıları. M. Durak (ed.), İstanbul: Multilingual Yayınları, 2005.
- Zülfikar, H. Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1991. 213 s.

Information about the article / Мақала туралы ақпарат / Информация о статье

Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 07.08.2024.

Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 10.09.2024.

© Bissengali, A., Mankeyeva, Zh., Ashimbayeva, N., 2024

© А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2024

**Мадина Кабылқызы Абаева^{1*}, Наталья Васильевна Дмитриук²,
Наталья Владимировна Уфимцева³**

^{1*} автор-корреспондент, кандидат филологических наук, доцент,
Институт языкознания имени А. Байтұрсынулы, Қазақстан, г. Алматы,
ORCID: 0000-0001-6463-9354 E-mail: madina_abaeva@mail.ru

² доктор филологических наук, профессор,
Южно-Қазақстанский педагогический университет имени О. Жанибекова,
Қазақстан, г. Шымкент, ORCID: 0000-0002-8527-0338 E-mail: nvdmitr@yandex.ru

³ доктор филологических наук, профессор,
Московский государственный университет имени М. Ломоносова,
Россия, г. Москва, ORCID: 0000-0002-7476-8421 E-mail: nufimtseva@yandex.ru

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ АССОЦИАТИВНОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ: ПЕРСПЕКТИВЫ ДИАХРОНИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. В статье описывается история формирования мировой ассоциативной лексикографии, рассматривается типология и электронные базы данных различных ассоциативных словарей, их значение и назначение в контексте психолингвистических исследований содержания и этнокультурной специфики языкового сознания этносов; дается трактовка используемого терминологического аппарата в ходе исследования когнитивных и психических процессов речевой деятельности с использованием ассоциативных методик. На примере сопоставления содержания двух казахских ассоциативных словарей – советского (КРАС-78) и пореформенного (КАС-2014) периода – демонстрируется динамика изменения содержания ядерных зон языкового сознания двух поколений участников массовых ассоциативных экспериментов, что является убедительным доказательством серьезного исследовательского потенциала ассоциативной лексикографии и прогнозирует перспективность такого рода диахронических ассоциативных исследований. На основании прогнозируемой научной и социокультурной значимости диахронических сопоставительных ассоциативных исследований в статье предлагается создать еще один ассоциативный словарь, расширив список стимульных слов от 120 до 1000 с целью получения ассоциативного тезауруса казахского языка, где отразится и определенная трансформация языкового сознания этноса, и элементы устойчивости центральных ядерных зон сознания.

Ключевые слова: ассоциативная лексикография; стимулы; реакции; ассоциации; ядро языкового сознания

Источник финансирования: Статья подготовлена в рамках проекта программно-целевого финансирования №BR21882227 «Лингвистические средства и разработки модернизации языкового сознания в контексте нового Казахстана».

Для цитирования: Абаева М.К., Дмитриук Н.В., Уфимцева Н.В. Исследовательский потенциал ассоциативной лексикографии: перспективы диахронических исследований в Казахстане. *TiltanyM*, 2024. №3 (95). С. 72-84.

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-72-84>

**Мадина Қабылқызы Абаева^{1*}, Наталья Васильевна Дмитриук²,
Наталья Владимировна Уфимцева³**

^{1*} автор-корреспондент, филология ғылымдарының кандидаты, доцент,
А. Байтұрсынулы атындағы Тіл білімі институты, Қазақстан, Алматы қ.,
ORCID: 0000-0001-6463-9354 E-mail: madina_abaeva@mail.ru

² филология ғылымдарының докторы, профессор,
Ө. Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті,
Қазақстан, Шымкент қ., ORCID: 0000-0002-8527-0338 E-mail: nvdmitr@yandex.ru

³ филология ғылымдарының докторы, профессор,
М. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті,
Ресей, Мәскеу қ., ORCID: 0000-0002-7476-8421 E-mail: nufimtseva@yandex.ru

АССОЦИАТИВТІ ЛЕКСИКОГРАФИЯНЫҢ ЗЕРТТЕУ ӘЛЕУЕТІ: ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДИАХРОНДЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ БОЛАШАҒЫ

Аңдатпа. Мақалада әлемдік ассоциативті лексикографияның қалыптасу тарихы сипатталған, әртүрлі

ассоциативті сөздіктердің типологиясы мен электронды мәліметтер базасы, этностардың тілдік санасының мазмұны мен этномәдени ерекшеліктерін психолингвистикалық тұрғыдан зерттеу контекстіндегі олардың мәні мен мақсаты қарастырылған; ассоциативті әдістерді қолдана отырып, сөйлеу әрекетінің когнитивті және психикалық процестерін зерттеу барысында қолданылатын терминологиялық аппаратқа түсінік берілген. Екі қазақ ассоциативті сөздігінің – кеңестік (КРАС-78) және реформаға дейінгі (КАС-2014) кезеңінің мазмұнын салыстыру мысалында – студенттердің, бұқаралық ассоциациялық эксперименттерге қатысушылардың екі буынының тілдік санасының ядролық аймақтарының мазмұнының өзгеру динамикасы көрсетіледі, бұл ассоциативті лексикографияның елеулі зерттеу әлеуетінің айқын дәлелі болып табылады және осындай диахрондық ассоциациялық зерттеулердің келешегін болжайды. Диахрондық салыстырмалы ассоциативті зерттеулердің болжамды ғылыми және әлеуметтік-мәдени маңыздылығына сүйене отырып, мақалада этностың тілдік санасының белгілі бір трансформациясы және оның орталық ядролық аймақтарының тұрақтылық элементтері көрініс табатын қазақ тілінің ассоциативті тезаурусын жасау мақсатында ынталандырушы сөздер тізімін 120-дан 1000-ға дейін жеткізіп, тағы бір ассоциативті сөздік құрастыру ұсынылады.

Тірек сөздер: ассоциативті лексикография; ынталандыру; реакциялар; ассоциациялар; тілдік сана өзегі

Қаржыландыру көзі: Мақала BR21882227 «Жаңа Қазақстан контекстіндегі тілдік сананы жаңғыртудың лингвистикалық құралдары мен әзірлемелері» атты бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру жобасы аясында дайындалды.

Сілтеме жасау үшін: Абаева М.К., Дмитриук Н.В., Уфимцева Н.В. Ассоциативті лексикографияның зерттеу әлеуеті: Қазақстандағы диахрондық зерттеулердің болашағы. *Tiltanyum*, 2024. №3 (95). 72-84-бб. (орыс тілінде)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-72-84>

Madina Abayeva^{1*}, Natalya Dmitryuk², Natalya Ufimtseva³

^{1*}Corresponding author, Candidate of Philological Sciences, Docent,

A. Baitursynuly Institute of Linguistics, Kazakhstan, Almaty,

ORCID: 0000-0001-6463-9354 E-mail: madina_abaeva@mail.ru

²Doctor of Philological Sciences, Professor,

O. Zhanibekov South Kazakhstan Pedagogical University, Kazakhstan, Shymkent,

ORCID: 0000-0002-8527-0338 E-mail: nvdmitr@yandex.ru

³Doctor of Philological Sciences, Professor,

Lomonosov Moscow State University, Russia, Moscow,

ORCID: 0000-0002-7476-8421 E-mail: nufimtseva@yandex.ru

THE RESEARCH POTENTIAL OF ASSOCIATIVE LEXICOGRAPHY: PROSPECTS OF DIACHRONIC RESEARCH IN KAZAKHSTAN

Annotation. The article describes the history of the formation of world associative lexicography, examines the typology and electronic databases of various associative dictionaries, their meaning and purpose in the context of psycholinguistic studies of the content and ethnocultural specificity of the linguistic consciousness of ethnic groups; gives an interpretation of the terminological apparatus used in the study of cognitive and mental processes of speech activity using associative techniques. Using the example of comparing the contents of two Kazakh associative dictionaries – the Soviet (KRAС-78) and the post-reform period (KAD-2014) – the dynamics of changes in the content of the nuclear zones of linguistic consciousness of two generations of students, participants in mass associative experiments, is demonstrated, which is convincing evidence of the serious research potential of associative lexicography and predicts the prospects of this kind of diachronic associative research. Based on the predicted scientific and socio-cultural significance of diachronic comparative associative studies, the article proposes to create another associative dictionary, expanding the list of stimulus words from 120 to 1000 in order to obtain an associative thesaurus of the Kazakh language, which will reflect a certain transformation of the linguistic consciousness of the ethnic group, and elements of stability of its central nuclear zones.

Keywords: associative lexicography; stimulus; reactions; associations; the core of language consciousness

Source of financing: The article was prepared within the framework of the project of program-targeted financing of the No. BR21882227 “Linguistic tools and developments of reconstructing the linguistic consciousness in the context of the new Kazakhstan”.

For citation: Abayeva M., Dmitryuk N., Ufimtseva N. The Research Potential of Associative Lexicography: Prospects of Diachronic Research in Kazakhstan. *Tiltanyum*, 2024. №3 (95). P. 72-84. (in Russian)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-72-84>

Введение

На протяжении всей своей жизни каждый человек тянется к познанию окружающего его мира, устанавливает связи между различными предметами и явлениями. Эта мыслительная операция возможна благодаря тому, что в человеке заложено «теоретическое мышление», и его

неотъемлемыми компонентами являются анализ и синтез (Рубинштейн, 1958).

Связь между предметами, явлениями, чувствами и ощущениями, при которой актуализация одного из этих компонентов влечет за собой и актуализацию другого, называют ассоциацией (от лат. *associatio* – соединение) (Психологический словарь, 1996: 26). Слово-стимул порождает слово-реакцию – ассоциацию (ассоциат). В сознании человека эти слова всегда располагаются рядом друг с другом, что прежде всего обусловлено их семантическими связями. По мнению Т.Н. Ушаковой, в ассоциациях закреплена связь между словами, которая была сформирована у респондентов в течение жизни и которая образует в их нервной системе так называемые «вербальные сети» (Ушакова, 2000: 19). Собственно, «овнешнением» (термин Е.Ф. Тарасова (Тарасов, 1993) и исследованием этих «вербальных сетей» и занимается ассоциативная лексикография.

Когда в шестидесятые годы прошлого века Алексей Алексеевич Леонтьев начал собирать материал для первых ассоциативных норм русского языка, он еще не знал, что в дальнейшем его исследования станут толчком к формированию нового ответвления отечественного языкознания – ассоциативной лексикографии (см. о современном состоянии исследований в этой области в (Российская психоллингвистика, 2021). Под редакцией А.А. Леонтьева были опубликованы ассоциативные нормы русского языка, на которые опирается современная ассоциативная лексикография (Словарь ассоциативных норм русского языка – САНРЯ, 1977). Естественно, А.А. Леонтьев ориентировался на имевшийся к тому времени зарубежный опыт создания подобных словарей. Например, в 1910 году американскими психологами Г.Кент и А.Розановым был создан первый такой словарь (Kent, Rosanoff, 1910). В качестве стимулов ими были подобраны 100 наиболее употребительных слов, ассоциации к которым были получены от тысячи человек. Список слов из этого словаря на долгое время стал авторитетным образцом и использовался при создании более поздних ассоциативных норм (см., например, W.Russel, J.Jenkins, 1954; L.Postman, 1970 и др.).

В словаре А.А. Леонтьева были использованы 196 слов-стимулов (существительные, прилагательные, глаголы) из числа наиболее частотных в русском языке, а в качестве методики – свободный ассоциативный эксперимент с фиксацией первого ответа. Для каждого слова-стимула предполагалось 600-700 респондентов в возрасте от шестнадцати до пятидесяти лет с законченным и незаконченным высшим образованием, для 64 слов – 220 респондентов. Эксперименты проводились в 1969-1972 гг. (САНРЯ, 1977). Интерес к исследованию вербальных ассоциаций был не случаен и определялся тем, что А.А. Леонтьев рассматривал ассоциативное поле как один из видов психологического значения, изучение которого необходимо, чтобы понять механизмы порождения и восприятия речи, а также специфики языковой картины мира представителей разных культур. Можно предположить, что эти представления послужили отправной точкой для высказанной Ю.Н. Карауловым идеи об ассоциативном поле как «семантическом гештальте».

Следующим значимым событием, повлиявшим на развитие советской ассоциативной лексикографии, стало появление Ассоциативного тезауруса английского языка Дж. Киша (Kiss, 1970). Целью создания этого ассоциативного тезауруса было построение модели внутреннего лексикона. Новым было то, что ассоциативный эксперимент проводился в три этапа с наращиванием количества слов-стимулов и количества испытуемых, а результаты были представлены не только в виде прямого ассоциативного словаря (от стимула к реакции), но и словаря обратного (от реакции к стимулу). Это принципиальное новшество позволило изучать не только содержание ассоциативных полей, но и структуру ассоциативно-вербальной сети как целого. Эти исследования внесли большой вклад в развитие психоллингвистики, поскольку благодаря им стало понятно, что на возникновение ассоциаций между словами влияют различные факторы как формального, так и содержательного плана и что ассоциации позволяют сформировать целостное представление о значении слова (Kiss, 1973).

Фундаментом для теоретической части исследований в области ассоциативной лексикографии стало представление, получившее подтверждение в психологии, согласно которому в процессе восприятия человеком явлений внешнего мира они отражаются в сознании

человека, вступая в определенные причинно-следственные, пространственно-временные, эмоциональные и др. связи – так рождаются ассоциации и ассоциативные поля (РАС, 1994: 6-7). На материале ассоциаций можно изучать особенности функционирования человеческого сознания, его этноспецифические черты и динамику его трансформации, т.е. ассоциативный тезаурус представляет собой своеобразную *модель* сознания человека.

С опорой на эти теоретические представления в свое время начался самый важный этап в развитии ассоциативной лексикографии в России, а именно – создание Русского ассоциативного словаря (тезауруса) (РАС, 2002). По его материалам впервые была построена сетевая психолингвистическая модель языкового сознания носителя русской культуры, разработано и вошло в научный обиход и само понятие языкового сознания, эквивалентное психологическому понятию образа мира, а также понятие «ядра» языкового сознания (методика его выявления предложена А.А. Залевской (Залевская, 1980).

К настоящему времени усилиями исследователей Московской психолингвистической школы в научный оборот введены материалы нескольких русских ассоциативно-вербальных баз и более десятка ассоциативных баз данных других языков, в том числе двух казахских ассоциативных словарей (Дмитрюк, 1978; Дмитрюк и др., 2014), что позволяет ставить новые исследовательские задачи, открывать новые области изучения языкового сознания и сопоставлять культурные особенности разных народов (Балясникова и др., 2020), зафиксированные в картинах мира, создаваемых с помощью языка (Уфимцева, Балясникова, 2018).

Сегодня ассоциативные исследования проводятся не только в рамках психолингвистики, но и в других смежных гуманитарных отраслях знаний, таких, как лингвокультурология, психология, социология, этнолингвистика, лингводидактика и др., поскольку ассоциативные эксперименты разных типов зарекомендовали себя в качестве действенного и эффективного исследовательского инструмента.

Материалы и методы

Корпус ассоциативной лексикографии: типология ассоциативных словарей

Создание корпуса данных ассоциативной лексикографии позволяет более масштабно исследовать языковое сознание, на которое всегда наложен отпечаток этнического своеобразия, и которое содержит уникальный материал для изучения национальных образов мира, отраженных в различных языковых картинах мира.

Ассоциации служат «овнешнением» неосознаваемых слоев сознания и поэтому являются отражением представлений «усредненного» носителя языка об окружающем мире (как отдельного индивида, так и определенной лингвокультурной общности в целом). Наблюдения за ассоциированием в рамках массовых ассоциативных экспериментов (от 100 до нескольких тысяч человек) позволяют сделать вывод, что данный процесс носит не только сугубо индивидуальный характер. Оказывается, направления и стратегии ассоциирования совпадают в своей основной массе, статистически подтверждая однонаправленность и типичность определенного количества ответных реакций-ассоциаций на предложенное в качестве вербального стимула какого-либо слова. Это и понятно, поскольку подтверждает очевидную истину о том, что если бы у общающихся на одном языке, в одном языковом коллективе на одинаковые стимулы возникали совершенно разные ассоциации, то общение было бы затруднено. И это касается не только прецедентных имен, текстов или событий, а всей вербальной речевой деятельности, которая в норме представляет собой речевую цепочку вербализуемых смыслов, известных и понятных коммуникантам не только содержанием дефиниций – прямых значений, но и очевидными для общающихся «фоновыми» значениями.

По информации, содержащейся в словарях ассоциативных норм, можно судить о том, насколько тесно связаны между собой язык и сознание человека – ключевой вопрос психолингвистики в целом. Ассоциативные нормы создают представление о сознании не только отдельного индивида, но и, в целом, большой группы людей, использующих в качестве средства общения один и тот же язык, т.е. ассоциативные словари отображают этническое своеобразие той или иной культуры.

Если говорить о *типологии* ассоциативных словарей, то существуют различные их типы: *тезаурусные* и *частичные* ассоциативные словари; *прямые* и *обратные*; *одноязычные* и *сопоставительные*; *общие* и *аспектные*; *массовые* и *словари отдельных личностей*; *словари отдельных социокультурных сообществ* и *комплексные*; с учетом *гендерных факторов* и *без их учета* и др.

По степени полноты отражения ассоциативно-вербальной сети (АВС – термин Ю.Караулова) различают словари *тезаурусные* (полные), в которых представлена более объемная АВС, вмещающая в себя ответы на 1000 и более слов-стимулов, предоставленных респондентам, и *частичные*, составленные на основе минимум 100 стимульных слов. Словари-тезаурусы репрезентируют наибольшую полноту фиксации ассоциативных реакций, что обеспечивается, в первую очередь, большим количеством стимулов (1000 и более), а также солидным корпусом полученных на их основе ассоциативных реакций, представляющих ассоциативные поля (АП), или словарные статьи на каждый заданный в эксперименте стимул, что и составляет основное содержание словаря. Примером такого типа словарей является первый в практике их создания Ассоциативный тезаурус английского языка Дж. Киша – *Edinburgh Associative Thesaurus* (EAT) (Kiss, 1970), упоминаемый нами выше и ставший в дальнейшем образцом для составления Русского ассоциативного словаря (РАС, 1994-1998) (у этого словаря нет редактора, есть только 5 авторов), в котором приведено более ста тысяч реакций на 6624 слова-стимула. Сюда же можно отнести Русский региональный ассоциативный словарь-тезаурус (ЕВРАС, 2018-2019) Н.В. Уфимцевой и Г.А. Черкасовой, который составлен на основе материалов свободного ассоциативного эксперимента, проведенного в европейской части России, и состоит из 2-х томов: *Прямой* словарь «От стимула к реакции» – 1000 слов-стимулов и *Обратный* словарь «От реакции к стимулу». Еще один словарь-тезаурус СИБАС 2008-2023 (составители И.В. Шапошникова и А.А. Романенко, <http://adictru.nsu.ru>) состоит из двух частей (СИБАС 1, 2008-2013 и СИБАС 2, 2014-2021) и содержит ассоциации, характеризующие языковое сознание жителей Сибири и Дальнего Востока.

В отличие от словарей тезаурусного типа *частичные* ассоциативные словари составлялись на материале относительно небольшого списка слов-стимулов и назывались ассоциативными нормами (в основе – общеизвестный список из 100 общеупотребительных слов, составленный американскими психиатрами Г.Кент и А.Розановым (Kent, Rosanoff 1910); на их основе в середине прошлого века В.Расселом и Дж.Дженкинсом были созданы *Миннесотские* ассоциативные нормы (Russel, Jenkins, 1954), что принято считать началом создания ассоциативной лексикографии. Примером частичного типа словарей стал первый «Словарь ассоциативных норм русского языка» под редакцией А.А. Леонтьева (САНРЯ, 1977). В этом словаре приводятся слова-реакции на 196 стимулов. Впоследствии было опубликовано несколько ассоциативных словарей языков советских республик, в которых используется список слов-стимулов, предложенных Г.Кент и А.Розановым: киргизского (Титова, 1975), украинского (Бутенко, 1979), белорусского (Цітова, 1981), латышского (Ульянов, 1988) и казахского (Дмитрюк, 1978) языков.

Перечисленные ассоциативные словари являются *одноязычными*, даже если в них представлены условные переводы ассоциатов и стимулов. Примером *многоязычного* словаря является частичный «Славянский ассоциативный словарь» Н.В. Уфимцевой, Г.А. Черкасовой и др. (САС, 2004). Базой данного словаря послужили 112 стимулов. Авторы задействовали в словаре данные ассоциативных экспериментов, проведенных на материале нескольких славянских языков (русского, белорусского, украинского и болгарского). Кроме того, существуют двуязычные словари, в которых сопоставляется ассоциативный материал двух языков (русский и испанский, русский и немецкий). Основной целью этих словарей является представление валидного материала для корректного сопоставления ассоциативных данных, полученных в одно время, в одинаковых условиях с коррелирующим составом участников эксперимента и соотносительным списком слов-стимулов.

Что касается *методов нашего исследования*, то основным репрезентативным и широко апробированным в мировой практике подобных исследований является *метод массового*

свободного ассоциативного эксперимента, который проводится путем своеобразного анкетирования либо контактным способом (участникам раздаются распечатанные в бумажном виде анкеты), либо в режиме онлайн на электронных носителях (участникам за ограниченное время предлагается заполнить определенные матрицы). Суть эксперимента заключается в том, что достаточно широкому кругу участников эксперимента предлагается ответить на заданные слова-стимулы первой пришедшей в голову реакцией-ассоциацией (последующие ассоциации не учитываются, так как считаются реакциями не на заданный стимул, а на предыдущую ассоциацию, что квалифицируется как цепочный, а не свободный ассоциативный эксперимент). При всей индивидуальности полученных ответов при массовом проведении подобных экспериментов оказывается, что одинаковых типичных ответов фиксируется достаточно большое количество, что вполне естественно для одного языкового коллектива, о чем мы упоминали выше.

При структурировании и ранжировании всего спектра ассоциативных ответов (определении ранга типичности – центра и периферии ассоциативного поля каждого заданного слова-стимула) используется *статистический* метод: подсчитывается количество совпавших и единичных ответов, присваивается определенный числовой ранг всем ассоциативным реакциям, что приводит всю иерархию ассоциаций в достаточно строгую и полноценную систему.

В контексте наших исследовательских задач рассмотрим диахронический аспект внутриэтнических сопоставлений содержания двух казахских ассоциативных словарей – КРАС-1978 и КАС-2014.

Обзор литературы

Диахронический аспект внутриэтнических сопоставлений

Отмечая актуальность ассоциативных исследований *в диахроническом аспекте*, укажем, что в настоящее время они представляют не только научный интерес, но и в большой степени социальный заказ на изучение ментального климата современного социума любой этнической принадлежности. В период стремительных геополитических изменений, так называемого «цивилизационного слома» эпох, когда на наших глазах меняются основы привычных общечеловеческих отношений, происходит трансформация и девальвация базовых ценностей, размываются нравственные устои общества и меняется ментальный климат социума; в этот период очень важным представляется зафиксировать содержание языкового сознания прежнего поколения и нынешнего, увидеть перспективы и причины будущих изменений – куда мы движемся, к чему придем?

Некоторые ответы мы получаем при внутриэтническом диахроническом анализе содержания ассоциативных экспериментов, проведенных в разное время, с представителями разных поколений участников эксперимента – своеобразный «срез» ментального нравственно-этического климата социума. Такие исследования возможны там, где ассоциативные эксперименты проводились с разницей в одно-два поколения и были зафиксированы в ассоциативных словарях. Примером таких внутриэтнических диахронических сопоставлений может служить содержание ассоциативных словарей русского языка советского периода (САНРЯ – А.А. Леонтьева, 1977), пореформенного (РАС – Ю.Н. Караулова, 1994-1998) и современные словари ЕВРАС, СИБАС и др., когда сравниваются наиболее типичные связи между стимулом и реакцией в ассоциативно-вербальной сети (АВС). Эти ассоциации позволяют сформировать представление о ядре языкового сознания одного и того же этноса, развивающегося на протяжении разных эпох. Подобные исследования проводятся в том случае, когда есть материал, полученный в результате ассоциативных экспериментов прошлого XX и нынешнего XXI веков. Такая возможность есть в материалах *русской* ассоциативной лексикографии, а также в *белорусской* (Цітова, 1975) и *украинской* (Бутенко 1979, САС, 2004 и Мартинек, 2008), *болгарской* (Герганов, 1984, Балтова, 2003 и САС, 2004), *киргизской* (Титова, 1975), *французской*, *английской*, *немецкой* и др. ассоциативной лексикографии.

Поскольку казахстанские ученые, занимавшиеся ассоциативными исследованиями в XX веке, и современные ученые-психолингвисты также опубликовали словари, в которые вошли ассоциации, закрепленные в сознании представителей поколений с разницей в тридцать лет

(Казахско-русский ассоциативный словарь советского периода (КРАС-1978 (Дмитрюк, 1978) и Қазақша ассоциациялық сөздік / Казахский ассоциативный словарь (КАС-2014 (Дмитрюк, Молдалиева и др., 2014)), можно судить и о том, какие изменения произошли с тех пор в языковом сознании казахстанцев.

Представим краткую характеристику обоих словарей. В первом словаре (КРАС-1978) были отображены данные, полученные в результате свободного ассоциативного эксперимента, проведенного Н.В. Дмитриук в 1975-1976 годах. В данном эксперименте приняли участие студенты высших учебных заведений, расположенных на территории Южно-Казахстанской области. Списком слов-стимулов послужил перечень слов американских ученых Г.Кент и А.Розанова (Kent, Rosanoff, 1910), переведенный на казахский язык. Таким образом, в КРАС-1978 отобразились особенности языкового сознания типичного носителя казахского языка в последние годы существования СССР.

Материалом для второго словаря (КАС-2014) послужили данные, полученные в результате массовых ассоциативных экспериментов, проведенных в 2012-2014 годах. Здесь в качестве респондентов также выступило более 1000 учащихся высших учебных заведений Южно-Казахстанской области. Однако авторы словаря ввели новшество – теперь ассоциативные реакции распределялись в нем на основе гендерного принципа, что позволило исследователям судить не только об отличии языкового сознания нынешней молодежи и поколения советского периода, но и о своеобразии языкового сознания женщин и мужчин.

Таким образом, оба словаря содержат сведения о культурной специфике восприятия окружающего мира представителями двух поколений казахской молодежи и могут служить инструментом этнолингвистических, культурологических и социально-психологических исследований, позволяющих судить о ментальном климате в молодежной среде двух поколений. Кроме того, и стимулы, и реакции, запечатленные в них, были переведены с казахского языка на русский, что предоставляет большие возможности для широких межъязыковых и межкультурных сопоставлений.

Результаты и обсуждения

Понятие ядра языкового сознания (ЯЯС). Диахроническое сопоставление материалов КРАС-1978 и КАС-2014

1. В психолингвистике ‘ядром’ языкового сознания принято называть наиболее часто воспроизводимые ассоциации-реакции (R) в ответ на предлагаемые в эксперименте слова-стимулы (S). Содержание корпуса данных, полученных от стимула к реакции – это *прямой* ассоциативный словарь (именно об этих данных мы обычно знаем, судим и используем), а *обратный* словарь – это степень притяжения реакции-ассоциации к слову-стимулу, выявляемая путем специальной системы компьютерного программирования. Ядро языкового сознание определяется по материалам обратных словарей (методика предложена А.А. Залевской). Как правило, это слова-реакции, которые имеют наибольшее число входящих связей, т.е. связаны с большим количеством других слов в ассоциативно-вербальной сети. В словаре Киша – это 584 слова, в РАС – 530. Нижний порог определен в 100 входящих связей. Вводится еще понятие – центр ядра языкового сознания, это первый слой языкового сознания в Таблице 1.

2. Самым интересным в результате обработки данных обратного ассоциативного словаря является выявление на их основе *ядра языкового сознания (ЯЯС)* представителей разных этносов и поколений. Именно получение этого наиболее актуального ядра языкового сознания в общей ассоциативно-вербальной сети является основным стремлением исследователей, а именно – поиск и структурирование определенного количества (от 10 до 100) единиц, отличающихся степенью интенсивности «притяжения» к высокочастотному центру самых типичных ассоциаций. По широте и объему ассоциатов и связанных с ними стимулов различают условно три типа ЯЯС по их иерархической наполненности: ‘*Концептуальный* центр’ ядра языкового сознания – первые 10 слов самых высокочастотных реакций-ассоциаций; ‘*Малое*’ ядро – это первые 30 слов ассоциатов в иерархии ранговой представленности в ассоциативно-вербальной сети; ‘*Большое*’ ядро языкового сознания – условное число от 75 до 100 единиц, далее

приближающееся к малозначительной периферии. Слои ядра языкового сознания выделяются по количеству входящих связей по материалам обратного словаря.

Выстраивая ядро языкового сознания казахов в советский и современный период, мы ставили своей целью выявить иерархию базовых ценностей казахского этноса и их возможную трансформацию за прошедший период, воспользовавшись уникальной возможностью оглянуться на 40 лет назад и сравнить – что изменилось? Появились ли новые ценности? Что ушло из первоочередных, когда-то массовых идей и предпочтений и что осталось неизменным – из числа базовых, концептуально значимых *традиционных* ценностей, принятых именно в данном этническом сообществе?

Обратимся к результатам казахстанских сопоставительных исследований динамики и трансформации языкового сознания казахов двух поколений. Нам представляется, что именно это составляет основную значимость, назначение ядра языкового сознания этноса – то, ради чего и ведется поиск центральных и периферийных областей в определении базовых ценностей социума в тот или иной период существования.

В наших исследованиях советского и современного периодов мы также предприняли попытку выявления ядерных зон – первых 10 / 30 / 75 / 100 наиболее часто встречающихся высокочастотных слов (ассоциаций и стимулов) в структуре ментального лексикона титульного этноса Казахстана – большого и малого ядра. Для этой процедуры необходимо использовать материал не только *прямого* ассоциативного словаря (от стимула к реакции), но и структурировать на его основе с помощью специальной компьютерной программы *обратный* ассоциативный словарь (от реакции к стимулу).

При этом существуют разные методики составления такого ядра (см. об этом: Дмитриук, Черкасова, 2016): с появлением компьютерных возможностей обработки ассоциативных материалов выявление частотности реагирования стало осуществляться по-разному. «Появилась статистика расчета не только «прямого» характера ассоциирования (от стимула к реакции: $S \rightarrow R$), но и «обратного» (от реакции к стимулу: $R \leftarrow S$), что дало возможность определить как бы взаимное «притяжение» стимулов и реакций. В этом есть определенный смысл: чем больше количество породивших одинаковые реакции стимулов, тем больше связей в ассоциативно-вербальной сети (АВС), поэтому некоторые исследователи выстраивают ядро по количеству породивших стимулов (т.е. связей), не учитывая частотность встречаемости ассоциаций-ответов» (Дмитриук, Черкасова, 2016: 135).

Сопоставим эти списки ядерных зон ЯС соответственно в КРАС-1978 и КАС-2014 гг.

Таблица 1 – Ядерные зоны языкового сознания

Кесте 1 – Тілдік сананың ядролық аймақтары

Table 1 – The core of language consciousness

КРАС-1978				КАС-2014			
Ранг	Ассоциат	S	R	Ранг	Ассоциат	S	R
1.	Адам (человек)	70	1299	1.	Жақсы (хороший)	81	1042
2.	Әдемі (красивый)	70	1033	2.	Адам (человек)	61	2502
3.	Өмір (жизнь)	58	1040	3.	Әдемі (красивый)	60	1000
4.	Үлкен (большой)	54	506	4.	Жаман (плохой)	56	755
5.	Жақсы (хороший)	52	371	5.	Көп (много)	54	417
6.	Ана (мать)	48	347	6.	Бақыт (счастье)	53	676
7.	Бала (мальчик, дитя)	47	312	7.	Өмір (жизнь)	53	628
8.	Ақ (белый)	46	423	8.	Үлкен (большой)	47	937
9.	Көп (много)	43	640	9.	Қуаныш (радость)	43	397
10.	Жер (земля)	42	639	10.	Жұмыс (работа)	42	579

Продолжение Таблицы 1 / 1-кестенің жалғасы / Continuation of Table 1

11.	Керек (надо)	42	375	11.	Бала (мальчик, дитя)	41	972
12.	Үй (дом)	42	320	12.	Керек (надо)	41	424
13.	Жоқ (нет)	39	121	13.	Жігіт (парень)	40	514
14.	Қара (черный)	37	362	14.	Махаббат (любовь)	40	398
15.	Болу (быть)	34	347	15.	Керемет (красивый)	37	187
16.	Ағаш (дерево)	34	298	16.	Қыз (девочка)	34	587
17.	Тамаша (прекрасно)	34	120	17.	Ана (мать)	33	602
18.	Келді (идет)	33	358	18.	Ақылды (умный)	33	523
19.	Жігіт (парень)	33	306	19.	Жүрек (сердце)	33	212
20.	Қызыл (красный)	32	288	20.	Арман (мечта)	32	194
21.	Жаман (плохой)	32	221	21.	Отбасы (семья)	31	339
22.	Қатты (сильный)	32	177	22.	Ақша (деньги)	31	287
23.	Кітап (книга)	32	168	23.	Таза (чистый)	30	427
24.	Жас (молодой)	31	219	24.	Бөбек (младенец)	30	179
25.	Бақыт (счастье)	30	398	25.	Дос (друг)	29	208
26.	Таза (чистый)	30	325	26.	Үй (дом)	28	566
27.	Қой (баран)	30	272	27.	Жер (земля)	28	412
28.	Су (вода)	30	248	28.	Байлық (богатство)	28	234
29.	Алу (брат)	30	176	29.	Күшті (крепкий)	28	157
30.	Кино	29	75	30.	Әке (отец)	28	139

Полный список (100 единиц) ядра языкового сознания по материалам КРАС-78 и КАС-2014 см. (Дмитрюк и др., 2016: 135).

Опираясь на полученные данные, можно утверждать, что, несмотря на изменение позиций в иерархии ценностей, тем не менее 7 из 10 первостепенных ценностей все так же обладают наибольшей значимостью для казахов нынешнего поколения: *адам* (человек), *әдемі* (красивый), *өмір* (жизнь), *үлкен* (большой), *жақсы* (хороший), *көп* (много), *бала* (мальчик, дитя).

В словарях встречаются одни и те же ассоциаты, исходя из чего можно сделать вывод, что они по-прежнему входят в концептуальное поле казахского этноса. Это такие слова-концепты, как: *ана* (мать), *бақыт* (счастье), *жаман* (плохой), *жігіт* (парень), *жер* (земля), *керек* (надо), *таза* (чистый), *үй* (дом).

Спустя почти четверть века некоторые ценности лишились статуса базовых, а другие, наоборот, его обрели. Например, концепт *ақ* (белый) всегда являлся одним из центральных концептов казахской культуры. В своем словаре К.Бектаев (Бектаев, 2007) отмечает, что лексема *ақ* 278 раз встречается в составе сложных слов и устойчивых сочетаний. Слово *ақ* является многозначным и обозначает не только цвет, но и нравственную чистоту, нечто светлое и безгрешное, а также служит названием для всех молочных продуктов. Смещение этого концептуально значимого для казахской культуры понятия с 8 на 40 место в актуальной ядерной зоне сознания заставляет о многом задуматься. Остальные 14 слов-концептов либо занимают теперь более низкие позиции (*тамаша* – 31, *қатты* – 38, *жоқ* – 42, *ағаш* – 47, *су* – 51, *қара* – 54, *қызыл* – 83, *кітап* – 99 и др.), либо вообще выбыли из «большого» ядра сознания (Дмитрюк и др., 2016: 135).

В настоящее время нам представляется актуальным и безусловно социально значимым обратиться к составлению ассоциативного тезауруса казахского языка.

Первый этап создания ассоциативного тезауруса казахского языка предполагает создание списка-стимулов для проведения свободного ассоциативного эксперимента (САЭ). Данный свободный ассоциативный эксперимент будет включать в себя охват следующих пяти регионов Казахстана:

1. Оңтүстік Қазақстан (Южный Казахстан);
2. Солтүстік Қазақстан (Северный Казахстан);

3. Батыс Қазақстан (Западный Казахстан);
4. Шығыс Қазақстан (Восточный Казахстан);
5. Орталық Қазақстан (Центральный Казахстан).

Такое ассоциативное исследование представляет собой в том числе и региональный аспект психолингвистических исследований. Основная задача региональных ассоциативных словарей – это попытка определить особенности языкового сознания носителей культуры в разных регионах страны.

Выборка слов-стимулов осуществляется прежде всего на основе частотного словаря казахского языка – «Жалпы білім берудегі қазақ тілінің жиілік сөздігі» (Қажыбек, Фазылжанова, 2016), а также с учетом ранее использованных списков стимульных слов в известных словарях (КРАС-1978, РАС-2002, КАС-2014, ЕВРАС-2018 и др.).

Заключение

Материалы проводимых нами ассоциативных исследований реально отражают сложившуюся картину восприятия мира в динамике развивающегося гражданского общества и действительно являются объективным источником при лингвокультурологических, лингводидактических, этносоциологических и когнитивных исследованиях. Такая иллюстрация происходящей в сознании современных казахстанцев трансформации ценностных приоритетов, социокультурных вызовов времени призвана способствовать формированию государственной политики Казахстана по языковому развитию, гуманитаризации образовательной системы с учетом актуальности лингводидактического образования, постулирующего изучать «пространство языка и культуры» в неразрывной взаимосвязи. Именно в языке заключена мощная корневая структура национальной культуры, в языке, как в зеркале, отражается «дух (душа) народа».

В казахстанской лингводидактике уже сложилось отчетливое понимание того, что обучение языку (и родному, и неродному) следует осуществлять с учетом общекультурного фона, обучая не только системе языка, но и системным представлениям об окружающем мире носителей этого языка. Поэтому так важно учитывать эту этнокультурологическую составляющую в системе современной лингводидактики при обучении языку, сопоставляя и впитывая тот отраженный в сознании ментальный мир, который ярко и образно запечатлен в ассоциативных словарях.

Сформированное посредством обращения к данным обратных ассоциативных словарей «ядро» языкового сознания позволяет судить о «ментальном климате» и системе ценностей, бытующей в обществе в тот или иной период времени. Большим преимуществом подобных исследований становится возможность обратиться к ранним ассоциативным экспериментам и на их основе выявить изменения в наборе и иерархии ценностей у представителей разных поколений одного и того же этноса, а также определить трансформационные тенденции, которые возникают в ментальной сфере жизни данного этноса. В казахстанской ассоциативной лексикографии такая возможность есть, более того – намечается перспектива создания ассоциативного тезауруса казахского языка.

Таким образом, предпринятое исследование позволяет использовать потенциал существующей мировой ассоциативной лексикографии и составляемого Ассоциативного тезауруса казахского языка в сопоставительном (межъязыковом и внутриязыковом) диахроническом аспекте, в процессе которого обратить внимание и зафиксировать региональные особенности языкового сознания казахстанцев.

Литература

Балтова П. Български асоциативен речник: прав и обратен. – София: Унив. изд-во Св. Климент Охридски, 2003. – 148 с.

Балясникова О.В., Дмитриук Н.В., Уфимцева Н.В. Потенциально конфликтные зоны в языковом сознании билингва // Материалы VI МНПК «Би-, поли-, транс-лингвизм и лингвистическое образование. Филологические науки (Научные доклады высшей школы)». – No 6, Ч. 2. РУДН, 2020. – С. 163-170. DOI: <https://www.10.20339/PhS.6-20.163.WoS>

Бектаев К.Б. Большой казахско-русский, русско-казахский словарь. – Алматы: Алтын қазына, 2007. – 709 с.

- Бутенко Н.П. Словник асоціативних норм української мови. – Львів, 1979. – 120 с.
- Герганов Е. Български норми на словесни асоциации. – София: Наука и изкуство, 1984. – 272 с.
- Гольдин В.Е., Сдобнова А.П., Мартянов А.О. Русский ассоциативный словарь: ассоциативные реакции школьников 1-11 классов. В 2 т. – Саратов: Изд-во Саратовского гос.ун-та, 2011.
- Гуц Е.Н. Ассоциативный словарь подростка (АСП) / Е.Н.Гуц; М-во образования и науки Рос. Федерации, Ом. гос. ун-т, Филол. фак., Лаб. когнитив. исслед. – Омск: Ом. гос. ун-т, 2004. – 153 с.
- Дмитрюк Н.В., Черкасова Г.А., Артыкбаева Ф.И. Этноментальный феномен ядра языкового сознания: ассоциативные исследования в Казахстане // Вопросы психолингвистики. – Москва, 2016. – №28. – С. 132-147.
- Дмитрюк Н.В. Казахско-русский ассоциативный словарь (КРАС). – Чимкент, 1978. – 246 с.
- Дмитрюк Н.В., Молдалиева Д.А., Нарожная В.Д., Молданова Ж.И., Мезенцева Е.С., Сандыбаева Н.А., Абрамова Г.И. Қазақша ассоциациялық сөздік / Казахский ассоциативный словарь (КАС). – Алматы-Москва: Медиа-Логос, 2014. – 330 с.
- Залевская А.А. Психолингвистическое исследование принципов организации лексикона человека (на материале межязыкового сопоставления результатов ассоциативных экспериментов): автореф. ... докт. филол. наук. – Ленинград, 1980. – 48 с.
- Караулов Ю.Н., Черкасова Г.А., Уфимцева Н.В., Сорокин Ю.А., Тарасов Е.Ф. Русский ассоциативный словарь (РАС). – Т.1, 2. – Москва: АСТ-Астрель, 2002. – 991 с.
- Кажыбек Е.З., Фазылжанова А.М. Жалпы білім берудегі қазақ тілінің жиілік сөздігі. – Алматы: Дәуір, 2016. – 1472 б.
- Леонтьев А.А. Словарь ассоциативных норм русского языка (САНРЯ). – Москва: МГУ, 1977. – 192 с.
- Леонтьев А.А. Общие сведения об ассоциациях и ассоциативных нормах // Словарь ассоциативных норм русского языка. – Москва: МГУ, 1977. – С. 3-16.
- Мартинек С. Український асоціативний словник. В 2 т. Т. II: Від реакції до стимулу. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 468 с.
- Овчинникова И.Г., Берсенева Н.И., Дубровская Л.А., Пенягина Е.Б. Пермский ассоциативный словарь младших школьников (ПАСМШ). – Пермь, 2000.
- Психологический словарь. – Москва: Педагогика-пресс, 1996. – 438 с.
- Российская психолингвистика: итоги и перспективы (1966-2021): Колл. мон. / Научн. ред. И.А. Стернин, Н.В. Уфимцева, Е.Ю. Мягкова. – Москва: Ин-т языкознания РАН. ММА, 2021. – 626 с.
- Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования / Акад. наук СССР. Ин-т философии. – Москва: Изд-во Акад. наук СССР, 1958. – 147 с.
- Русская региональная ассоциативная база данных Сибири. – СИБАС (2008-2023): СИБАС 1 (2008-2013); СИБАС 2 (2014-2021). Авторы-составители: И.В.Шапошникова, А.А.Романенко. URL:<http://adictru.nsu.ru>
- Соколова Т.В. Ассоциативный словарь ребенка. Помор. междунар. пед. ун-т им. М. В. Ломоносова, Науч.-исслед. ин-т мед.-пед. Проблем. Архангельск, 1996.
- Соколова Т.В. Ассоциативный тезаурус ребенка 3-6 лет (АТР). – Москва, 1999.
- Тарасов Е.Ф. О формах существования сознания // Язык и сознание: парадоксальная рациональность. – Москва: ИЯ РАН, 1993. – С. 86-98.
- Титова Л.Н. Киргизско-русский ассоциативный словарь. – Фрунзе: Мектеп, 1975. – 94 с.
- Ульянов Ю.Е. Латышско-русский ассоциативный словарь. – Рига: Зинатие, 1988. – 187 с.
- Уфимцева Н.В., Черкасова Г.А., Караулов Ю.Н., Тарасов Е.Ф. Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский. – Москва, 2004. – 800 с.
- Уфимцева Н.В., Балясникова О.В. Языковая картина мира и ассоциативная лексикография. Вестник Волгоградского государственного университета, Серия 2, Языкознание, 2019, Т.18, №1. – С. 6-22. DOI: <https://doi.org/10.15688/jvolsu.2.2019.1.1>
- Уфимцева Н.В. Образ власти по материалам крымского ассоциативного словаря. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика. Изд-во РУДН (М.), том 13. №3. – С. 630-647. DOI: 10.30982/978-5-6045633-7-3
- Ушакова Т.Н. Языковое сознание и принципы его исследования // Языковое сознание и образ мира. Сборник статей / Отв. ред. Н.В. Уфимцева. – Москва, 2000. – С. 13-23.
- Фазылжанова А.М., Дмитрюк Н.В., Орынбетова Э.А., Абаева М.К., Назарова А.Ж. Современная казахстанская психолингвистика: ассоциативные аспекты. – Tiltanyum, 2023. – №4. – С. 120-132. <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2023-4-120-132>
- Цітова А.І. Асацыятыгуні слоунік беларускай мовы. – Мінск: БДУ, 1981. – 144 с.
- Kent G.H., Rosanoff A.J. A study of association in insanity. – American Journal of Insanity, 1910. V. 67. No. 1-2.
- Kiss G. An associative thesaurus of English: Structural analysis of a large relevance network: Paper presented at the Conference on current research on long-term memory. Dundee, 1973.
- Kiss G., Armstrong C., Milroy R., Piper J. An associative thesaurus of English. Edinburgh: University of Edinburgh, MRC Speech and Communication Unit, 1972.
- Postman L., Keppel G. Norms of Word Association. – New York; London: Academic Press, 1970. – 943 p.
- Russel W.A., Jenkins J.J. The complete Minnesota norms for responses to 100 words from the Kent-Rosanoff word association test. Minneapolis, 1954 (University of Minnesota. Tech. Rep. No.11).

References

- Baltova, P. (2003) B"lgarski asociativen rechnik: prav i obraten. Sofiya: Univ. izd-vo Sv. Kliment Ohridski, 148 s. [Baltova, P. (2003) Bulgarian associative riverman: right and wrong. Sofia: Univ. publishing House St. Kliment Ohridski, 148 p.] (in Bulgarian)
- Baljasnikova, O.V., Dmitrjuk, N.V., Ufimceva, N.V. (2020) Potencial'no konfliktogennye zony v jazykovom soznanii bilingva. Materialy VI MNPK " Bi-, poli-, trans-lingvizm i lingvisticheskoe obrazovanie. Filologicheskije nauki (Nauchnye doklady vysshej shkoly)", No 6, ch.2. RUDN, C. 163-170. [Balyasnikova, O.V., Dmitryuk, N.V., Ufimtseva, N.V. (2020) Potentially conflictogenic zones in bilingual language consciousness. Materials of the VI MNPK "Bi-, poly-, trans-linguism and linguistic education. Philological sciences (Scientific reports of the higher school)", No. 6, part 2. RUDN, P. 163-170.] DOI: <https://www.10.20339/PhS.6-20.163.WoS> (in Russian)
- Bektaev, K.B. (2007) Bol'shoj kazahsko-russkij, russko-kazahskij slovar'. Almaty: Altyn qazyna, 709 b. [Bektayev, K.B. (2007) Large Kazakh-Russian, Russian-Kazakh dictionary. Almaty: Altyn qazyna, 709 s.] (in Russian)
- Butenko, N.P. (1979) Slovník asociativnyh norm ukraïnsk'oj movi. L'viv, 120 s. [Butenko, N.P. (1979) Dictionary of associative norms of Ukrainian language. Lviv, 120 p.] (in Ukrainian)
- Citova, A.I. (1981) Asacyatyuny slounik belaruskaj movy. Minsk: BDU, 144 s. [Tsitova, A.I. (1981) Asatsyaty, sloanik belaruskaj movi. Minsk: BDU, 144 p.] (in Belarusian)
- Gerganov, E. (1984) B"lgarski normi na slovesni asociacii. Sofiya: Nauka i izkustvo, 272 s. [Gerganov, E. (1984) Bulgarian norm for word associations. Sofia: Science and Art, 272 p.] (in Bulgarian)
- Gol'din, V.E., Sdobnova, A.P., Mart'janov, A.O. (2011) Russkij asociativnyj slovar': asociativnye reakcii shkol'nikov 1-11 klassov. V 2 t. Saratov: Izd-vo Saratovskogo gos.un-ta. [Goldin, V.E., Sdobnova, A.P., Martjanov, A.O. (2011) Russian associative dictionary: associative reactions of schoolchildren in grades 1-11. In 2 volumes Saratov: Publishing House of Saratov State University.] (in Russian)
- Guc, E.N. (2004) Asociativnyj slovar' podrostrka (ASP). E.N.Guc; M-vo obrazovanija i nauki Ros. Federacii, Om. gos. un-t, Filol. fak., Lab. kognitiv. issled. Omsk: Om. gos. un-t, 153 s. [Guts, E.N. (2004) Associative dictionary of a teenager (ASP). E.N.Guts; Ministry of Education and Science of the Russian Federation. Federation, Om. state University, Philol. fac., Lab. cognitive. research. Omsk: Omsk State University, 153 p.] (in Russian)
- Dmitrjuk, N.V., Cherkasova, G.A., Artykbaeva, F.I. (2016) Jetnomenal'nyj fenomen jadra jazykovogo soznaniya: asociativnye issledovanija v Kazahstane. Voprosy psiholingvistiki. Moskva, №28. S. 132-147. [Dmitryuk, N.V., Cherkasova, G.A., Artykbaeva, F.I. (2016) The ethnomental phenomenon of the core of linguistic consciousness: associative research in Kazakhstan. Questions of psycholinguistics. Moscow, No. 28. P. 132-147] (in Russian)
- Dmitrjuk, N.V. (1978) Kazahsko-russkij asociativnyj slovar' (KRAS) Chimkent, 246 s. [Dmitryuk, N.V. (1978) Kazakh-Russian associative dictionary (KRASUS) Shymkent, 246 p.] (in Russian)
- Dmitrjuk, N.V., Moldaliev, D.A., Narozhnaya, V.D., Moldanova, Zh.I., Mezenceva, E.S., Sandybaeva, N.A., Abramova, G.I. (2014) Qazaqsha asociaciya lyq sozdik. Kazahskij asociativnyj slovar' (KAS). Almaty-Moskva: Media-LogoS, 330 s. [Dmitryuk, N.V., Moldaliyeva, D.A., Narozhnaya, V.D., Moldanova, Zh.I., Mezenceva, E.S., Sandybaeva, N.A., Abramova, G.I. (2014) Kazakh Associative Dictionary (CAS). Almaty-Moscow: Media Logos, 330 p.] (in Kazakh)
- Fazylzhanova, A.M., Dmitrjuk, N.V., Orynbetova, E.A., Abaeva, M.K., Nazarova, A.Zh. (2023) Sovremennaja kazahstanskaja psiholingvistika: asociativnye aspekty. Tiltany, №4, 120-132. <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2023-4-120-132> [Fazylzhanova, A.M., Dmitryuk, N.V., Orynbetova, E.A., Abayeva, M.K., Nazarova, A.Zh. (2023) Modern kazakh psycholinguistics: associative aspects. Tiltany, №4, P. 120-132.] (in Russian)
- Karaulov, Yu.N., Cherkasova, G.A., Ufimceva, N.V., Sorokin, Yu.A., Tarasov, E.F. (2002) Russkij asociativnyj slovar' (RAS). T.1, 2. Moskva: AST-Astrel', 991 s. [Karaulov, Yu.N., Cherkasova, G.A., Ufimtseva, N.V., Sorokin, Yu.A., Tarasov, E.F. (2002) Russian associative Dictionary (RAS). Vol.1, 2. Moscow: AST-Astrel, 991 p.] (in Russian)
- Kent, G.H., Rosanoff, A.J. (1910) A study of association in insanity. American Journal of Insanity, V. 67, No. 1-2. (in English)
- Kiss, G. (1973) An associative thesaurus of English: Structural analysis of a large relevance network: Paper presented at the Conference on current research on long-term memory. Dundee. (in English)
- Kiss, G., Armstrong C., Milroy R., Piper J. (1972) An associative thesaurus of English. Edinburgh: University of Edinburgh, MRC Speech and Communication Unit. (in English)
- Leont'ev, A.A. (1977) Obshhchie svedeniya ob asociacijah i asociativnyh normah. Slovar' asociativnyh norm russkogo jazyka. Moskva: MGU, S. 3-16. [Leontyev, A.A. (1977) General information about associations and associative norms. Dictionary of associative norms of the Russian language. Moscow: Moscow State University, P. 3-16] (in Russian)
- Leont'ev, A.A. (1977) Slovar' asociativnyh norm russkogo jazyka (SANRYa). Moskva: MGU, 192 s. [Leontyev, A.A. (1977) Dictionary of associative norms of the Russian language (SANRYA). Moscow: Moscow State University, 192 p.] (in Russian)
- Martinek, S. (2007) Ukraïnsk'ij asociativnij slovník. V 2 t. T. II: Vid reakcii do stimulu. L'viv: Vidavnychij centr LNU imeni Ivana Franka, 468 s. [Martinek, S. (2007) Ukrainian associative dictionary. In 2 vols. II: The reaction to the stimulus. Lviv: Vidavnychy Center of LNU imeni Ivan Franka, 468 p.] (in Ukrainian)
- Ovchinnikova, I.G., Beresneva, N.I., Dubrovskaja, L.A., Penjagina, E.B. (2000) Permskij asociativnyj slovar' mladshih shkol'nikov (PASMSH). Perm'. [Ovchinnikova, I.G., Beresneva, N.I., Dubrovskaya, L.A., Penyagina, E.B. (2000) Perm Associative Dictionary of Primary School children (PASMSH). Perm.] (in Russian)
- Postman, L., Keppel, G. (eds.) (1970) Norms of Word Association. New York; London: Academic Press, 943 p. (in

English)

Psihologicheskij slovar'. (1996) Moskva: Pedagogika-press, 438 s. [Psychological dictionary. (1996) Moscow: Pedagogy-press, 438 p.] (in Russian)

Qazhybek, E.Z., Fazylzhanova, A.M. (2016) Zhalpy bilim berudegi qazaq tilining zhiilik sozdigi. Almaty: Daur, 1472 b. [Qazhybek, Y. Z., Fazylzhanova, A.M. (2016) Frequency Dictionary of the Kazakh language in general education. Almaty: ERA, 1472 p.] (in Kazakh)

Rossijskaja psiholingvistika: itogi i perspektivy (1966-2021) (2021): Koll. mon. / Nauchn. red. I.A. Sternin, N.V. Ufimceva, E.Yu. Mjagkova. Moskva: In-t jazykoznanija RAN: MMA, 626 s. [Russian Psycholinguistics: results and prospects (1966-2021): Coll. mon. Scientific ed. I.A. Sternin, N.V. Ufimtseva, E.Yu. Myagkova. Moscow: Institute of Linguistics of the Russian Academy of Sciences: MMA, 626 p.] (in Russian)

Rubinshtejn, S.L. (1958) O myshlenii i putjah ego issledovanija. Akad. nauk SSSR. In-t filosofii. Moskva: Izd-vo Akad. nauk SSSR, 147 s. [Rubinstein, S.L. (1958) On thinking and the ways of its research. Academy of Sciences of the USSR. Institute of Philosophy. Moscow: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR, 147 p.] (in Russian)

Russel, W.A., Jenkins, J.J. (1954) The complete Minnesota norms for responses to 100 words from the Kent-Rosanoff word association test. Minneapolis. (University of Minnesota. Tech. Rep. No.11) (in English)

Russkaja regional'naja asociativnaja baza dannyh Sibiri – SIBAS (2008-2023): SIBAS 1 (2008-2013); SIBAS 2 (2014-2021). Avtory-sostaviteli: I.V.Shaposhnikova, A.A.Romanenko. URL:<http://adictru.nsu.ru> [Russian Regional Associative database of Siberia – SEABASS (2008-2023): SEABASS 1 (2008-2013); SEABASS 2 (2014-2021). Authors-compilers: I.V.Shaposhnikova, A.A.Romanenko. URL:<http://adictru.nsu.ru>] (in Russian)

Russkij asociativnyj slovar' (RAS). pod red. Yu.N. Karaulova, Yu.A.Sorokina, E.F.Tarasova, N.V.Ufimcevoj, L.A.Cherkasovoj. Moskva: 1994-1998. [Russian Associative Dictionary (RAS). edited by Yu.N. Karaulov, Yu.A. Sorokin, E.F. Tarasov, N.V. Ufimtseva, L.A.Cherkasova, Moscow: 1994-1998] (in Russian)

Sokolova, T.V. (1996) Asociativnyj slovar' rebenka. Pomor. mezhdunar. ped. un-t im. M.V. Lomonosova, Nauch.-issled. in-t med.-ped.problem. Arhangel'sk. [Sokolova, T.V. (1996) Associative dictionary of the child. Pomor. international ped. M.V. Lomonosov University, Scientific Research. in-t med.-ped. Of problems. Arkhangelsk.] (in Russian)

Sokolova, T.V. (1999) Asociativnyj tezaurus rebenka 3-6 let (ATR). Moskva. [Sokolova, T.V. (1999) Associative thesaurus of a child 3-6 years old (APR). Moscow.] (in Russian)

Tarasov, E.F. (1993) O formah sushchestvovanija soznaniya. Jazyk i soznanie: paradoksal'naja racional'nost'. Moskva: I.Ya. RAN. S. 86-98. [Tarasov, E.F. (1993) About the forms of consciousness existence. Language and consciousness: paradoxical rationality. Moscow: I.YA RAS. P. 86-98] (in Russian)

Titova, L.N. (1975) Kirgizsko-russkij asociativnyj slovar'. Frunze: Mektep, 94 s. [Titova, L.N. (1975) Kyrgyz-Russian associative dictionary. Frunze: School, 94 p.] (in Kyrgyz)

Ufimceva, N.V., Baljasnikova, O.V. (2019) Jazykovaja kartina mira i asociativnaja leksikografija. Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta, Serija 2, Jazykoznanie, T.18, No 1. S. 6-22. [Ufimtseva, N.V., Balyasnikova, O.V. (2019) Linguistic worldview and associative lexicography. Bulletin of the Volgograd State University, Series 2, Linguistics, Vol. 18, No. 1. P. 6-22.] DOI: <https://doi.org/10.15688/jvolsu.2.2019.1.1> (in Russian)

Ufimceva, N.V. (2022) Obraz vlasti po materialam krymskogo asociativnogo slovarja. Vestnik Rossijskogo universiteta druzhby narodov. Serija: Teorija jazyka. Semiotika. Semantika. Izd-vo RUDN (Moskva), tom 13, № 3, S. 630-647. DOI: 10.30982/978-5-6045633-7-3 [Ufimtseva, N.V. (2022) The image of power based on the materials of the Crimean associative dictionary. Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia. Series: Theory of Language. Semiotics. Semantics. RUDN Publishing House (Moscow), Volume 13, No. 3, P. 630-647. DOI: 10.30982/978-5-6045633-7-3] (in Russian)

Ul'yanov, Yu.E. (1988) Latyshsko-russkij asociativnyj slovar'. Riga: Zinatie, 187 s. [Ulyanov, Yu.E. (1988) Latvian-Russian associative dictionary. Riga: Zinatye, 187 s.] (in Latvian)

Ushakova, T.N. (2000) Jazykovoe soznanie i principy ego issledovanija. Jazykovoe soznanie i obraz mira. Sbornik statej. Otv. red. N.V. Ufimceva. Moskva, S. 13-23. [Ushakova, T.N. (2000) Linguistic consciousness and the principles of its research. Linguistic consciousness and the image of the world. Collection of articles. Ed. by N.V. Ufimtseva. Moscow, P.13-23.] (in Russian)

Zalevskaja, A.A. (1980) Psiholingvisticheskoe issledovanie principov organizacii leksikona cheloveka (na materiale mezh"jazykovogo sopostavlenija rezul'tatov asociativnyh jeksperimentov): avtoref. ... dokt. filol. nauk. Leningrad, 48 s. [Zalevskaya, A.A. (1980) Psycholinguistic research of the principles of the organization of the human lexicon (based on the material of interlanguage comparison of the results of associative experiments): abstract of the diss. ... Doctor of Philology. Leningrad, 48 p.] (in Russian)

Информация о статье / Мақала туралы ақпарат / Information about the article.

Поступила в редакцию / Редакцияға түсті / Entered the editorial office: 01.08.2024.

Принята к публикации / Жариялауға қабылданды / Accepted for publication: 12.09.2024.

© Абаева М.К., Дмитриук Н.В., Уфимцева Н.В., 2024

© А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2024

Assiya Almauytova^{1*}, Gulzira Oralova², Aidyngul Tulebayeva³^{1*}Corresponding author, Candidate of Philological Sciences, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kazakhstan, Kyzylorda, ORCID: 0000-0003-4719-4685 E-mail: almauytova73@mail.ru²Candidate of Philological Sciences, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kazakhstan, Kyzylorda, ORCID: 0000-0002-7616-5499 E-mail: gulzi-oralova@mail.ru³Master, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kazakhstan, Kyzylorda, ORCID: 0000-0003-1299-1641 E-mail: aidyn42@mail.ru**ETHNO-CULTURAL NATURE OF NAMES
RELATED TO SACRED PLACES IN SYR REGION**

Abstract. Any nation's unique identity, traditions, material and spiritual heritage, which have formed since ancient times, are a reflection of the life path of that nation. The heritage from ancient times is not only a simple witness of history for today's generation but also a high pillar of our modern culture. Our goal is to increase the need to study and master the material and spiritual heritage through ethnocultural analysis of the names related to sacred places, introducing onyms, previously excluded from research, into scientific discourse. To achieve this objective, it will be essential to solve the following tasks: Separation of the names related to the public and social life of people in the country into several groups; Classify the names of sacred places based on their lexical-semantic types. The methods of analysis, systematization, ethno linguistic analysis of language data, and descriptive approaches were used during the research. An overview of the works of domestic and foreign scientists of the mentioned nature was made. The need to study and promote sacred places is that they have essential historical, cultural and social-political significance. Sacred places show the depth of the roots of ethnic consciousness and the people's high spiritual level; they are also considered one of the key mechanisms of restoration and renewal of ethnic, historical, cultural and religious memory. Twelve objects along the Syr are included in the list of sacred places of Kazakhstan. They are: Shirik-Rabat town, Zhankent town, Begim Ana tower, Zhent, Syganaq town, Oqshy ata mausoleum, Qorasan ata mausoleum, Toletgetai-Qylyshy Ata mausoleum, Zhanqozha batyr mausoleum, Buqarbai batyr mausoleum, Qorqyt Ata monument complex, icon of Mother of God dedicated to the Sacred Kazan Cathedral (Sacred Kazan Cathedral Icon of God's Mother). Some places are not included in this list. Word formation and lexical-semantic analysis of the names of sacred places were made, and their features were highlighted. Although sacred places in the Syr region are studied from a historical-archaeological, literary, and ethnographic point of view, the article was based on studying them from an ethnolinguistic point of view in connection with the national values characteristic of the ethnos.

Keywords: Syr region; sacred places; spiritual culture; national consciousness; motive; linguistic units**Source of financing:** The article was published as part of the grant funding project of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan under the grant AP14870690 "Literary and cognitive features of Syr Land sacred places and values of Islam".**For citation:** Almauytova A., Oralova G., Tulebayeva A. Ethno-Cultural Nature of Names Related to Sacred Places in Syr Region. *TiltanyM*, 2024. №3 (95). P. 85-95.DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-85-95>Әсия Базарбайқызы Алмауытова^{1*}, Гүлзира Сапарқызы Оралова²,
Айдынгүл Тойбазарқызы Төлебаева³^{1*}автор-корреспондент, филология ғылымдарының кандидаты,
Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қазақстан, Қызылорда қ.,
ORCID: 0000-0003-4719-4685 E-mail: almauytova73@mail.ru²филология ғылымдарының кандидаты, Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті,
Қазақстан, Қызылорда қ., ORCID: 0000-0002-7616-5499 E-mail: gulzi-oralova@mail.ru³магистр, Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қазақстан, Қызылорда қ.,
ORCID: 0000-0003-1299-1641 E-mail: aidyn42@mail.ru**СЫР ӨНІРІНДЕГІ ҚАСИЕТТІ ОРЫНДАРҒА ҚАТЫСТЫ АТАУЛАРДЫҢ
ЭТНОМӘДЕНИ СИПАТЫ**

Аңдатпа. Кез келген халықтың алыс замандардан бері қалыптасқан өзіндік болмыс-бітімі, салт-дәстүрі, материалдық және рухани мұралары – сол халықтың ғұмыр жолының айнасы. Бағзы заманнан жеткен мұра – бүгінгі ұрпақ үшін тек тарихтың қарапайым куәгері ғана емес, сонымен бірге, қазіргі сан тарау мәдениетіміздің бой көтерген биік тұғыры да. Біздің мақсат қасиетті орындарға қатысты атауларға этномәдени талдау жасау арқылы

материалдық және рухани мұраларды зерттеп, игеруге деген қажеттілікті арттыру, зерттеу нысанынан бұған дейін тыс қалған онимдерді ғылыми айналымға қосу болып табылады. Осы мақсатты жүзеге асыру үшін мынандай міндеттерді шешу маңызды болмақ: өлкедегі адамдардың қоғамдық-әлеуметтік өмірі мен тұрмысына қатысты атаулардың өзін бірнеше топқа бөліп қарастыру; лексика-семантикалық классификацияны негізге ала отырып, қасиетті орын атауларын семантикалық типте қарастыру. Зерттеу барысында сөздік дефинициаларға талдау, жүйелеу, тілдік деректерді этнолингвистикалық сипатта зерделеу, сипаттама жасау әдістері қолданылды. Аталмыш сипаттағы отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне шолу жасалды. Киелі жерлерді зерттеп, насихаттаудың қажеттілігі оның маңызды тарихи-мәдени және қоғамдық-саяси мәнге ие болуында. Киелі жерлер халықтың этникалық сана-сезім бастауларының тереңдігін және рухани деңгейінің қаншалықты жоғары болғандығын көрсетеді, сондай-ақ, этникалық, тарихи, мәдени және діни жадыны қалпына келтіру мен жаңғыртудың басты механизмдерінің бірі болып саналады. Қазақстанның киелі орындар тізіміне Сыр бойынан 12 нысан енгізілген: Шірік-рабат қалашығы, Жанкент қалашығы, Бегім ана мұнарасы, Жент қалашығы, Сығанақ қалашығы, Оқшы ата кесенесі, Қорасан ата кесенесі, Төлегетай-Қылышты ата кесенесі, Жанқожа батыр мазары, Бұқарбай батыр кесенесі, Қорқыт ата ескерткіш кешені, Құдай ананың иконасына арналған қасиетті Қазан соборы (Свято-Казанский храм иконы Божией Матери). Сонымен қатар осы тізімге еңбеген орындар да баршылық. Қасиетті орын атауларына сөзжасамдық, лексика-семантикалық талдау жасалды, олардың ерекшеліктері атап көрсетілді. Сыр өңіріндегі қасиетті орындар тарихи-археологиялық, әдебиеттанымдық және этнографиялық тұрғыдан зерттелсе де, оны этносқа тән ұлттық құндылықтармен байланыста этнолингвистикалық тұрғыдан зерттеу мақаланың жазылуына негіз болды.

Тірек сөздер: Сыр өңірі; қасиетті орындар; рухани мәдениет; ұлттық сана; уәж; тілдік бірліктер

Қаржыландыру көзі: Мақала ҚР ҒЖБМ Ғылым комитеті АР14870690 «Сыр өңірінің киелі орындары мен ислам құндылықтарының әдеби-танымдық ерекшеліктері» атты гранттық қаржыландыру жобасы аясында жарияланды.

Сілтеме жасау үшін: Алмауытова Ә.Б., Оралова Г.С., Төлебаева А.Т. Сыр өңіріндегі қасиетті орындарға қатысты атаулардың этномәдени сипаты. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). 85-95-бб. (ағыл. тілінде)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-85-95>

**Асия Базарбаевна Алмауытова^{1*}, Гулзира Сапаровна Оралова²,
Айдынгүль Тойбазаровна Тулебаева³**

^{1*} автор-корреспондент, кандидат филологических наук,

Кызылординский университет имени Коркыт ата, Казахстан, г. Кызылорда,

ORCID: 0000-0003-4719-4685 E-mail: almauytova73@mail.ru

² кандидат филологических наук, Кызылординский университет имени Коркыт ата,
Казахстан, г. Кызылорда, ORCID: 0000-0002-7616-5499 E-mail: gulzi-oralova@mail.ru

³ магистр, Кызылординский университет имени Коркыт ата,
Казахстан, г. Кызылорда, ORCID: 0000-0003-1299-1641 E-mail: aidyn42@mail.ru

ЭТНОКУЛЬТУРНЫЙ ХАРАКТЕР НАИМЕНОВАНИЙ САКРАЛЬНЫХ МЕСТ РЕГИОНА СЫР

Аннотация. Самобытность, обычаи, материальное и духовное наследие любого народа, сложившиеся с далеких времен, являются зеркалом жизненного пути этого народа. Наследие современности – это не только простой свидетель истории для сегодняшних поколений, но и возвышенный пьедестал нашей современной культуры. Нашей целью является повышение потребности в изучении и освоении материального и духовного наследия путем этнокультурного анализа названий, относящихся к святым местам, включение в научный оборот онимов, ранее исключенных из объекта исследования. Для реализации этой цели будет важно решить следующие задачи: рассмотреть названия, относящиеся к общественно-социальной жизни и быту людей края, разделив их на несколько групп; на основе лексико-семантической классификации рассмотреть названия святых мест по семантическому типу. В ходе исследования были использованы методы анализа, систематизации словарных дефиниций, этнолингвистический анализ языковых данных, описательный метод. Проведен обзор работ отечественных и зарубежных ученых. Необходимость изучения и пропаганды сакральных мест заключается в том, что они имеют важное историко-культурное и общественно-политическое значение. Сакральные места отражают глубину истоков этнического сознания и высокий духовный уровень народа, а также считаются одним из главных механизмов восстановления и обновления этнической, исторической, культурной и религиозной памяти. В список сакральных мест Казахстана включены 12 объектов региона Сыр: город Ширик-рабат, городище Жанкент, башня Бегім ана, городище Жент, городище Сығанақ, мавзолей Оқша ата, мавзолей Қорасан ата, Мавзолей Төлегетай-Қылышты ата, кладбище Жанқожа батыра, мавзолей Бұқарбай батыра, комплекс памятников Корқыт ата, Свято-Казанский собор, посвященный иконе Божьей Матери (Икона Свято-Казанского храма Божией Матери). Также есть места, не вошедшие в этот список. Проведен словообразовательный, лексико-семантический анализ названий святынь, выделены их особенности. Хотя сакральные места в Сырском регионе изучаются с историко-

археологической, литературной и этнографической точек зрения, этнолингвистическое изучение их в связи с национальными ценностями, присущими этносу, послужило основой для написания статьи.

Ключевые слова: регион Сыр; святые места; духовная культура; национальное сознание; мотивация; языковые единицы

Источник финансирования: Статья опубликована в рамках проекта грантового финансирования Комитета науки МНВО РК АР14870690 «Литературно-познавательные особенности сакральных мест земли Сыра и ценностей ислама».

Для цитирования: Алмауытова А.Б., Оралова Г.С., Тулебаева А.Т. Этнокультурный характер наименований сакральных мест региона Сыр. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). С. 85-95. (на англ. яз.)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-85-95>

Introduction

Shoqan Ualikhanov, often regarded as the founding figure of our national identity, said with foresight: “In Kazakhs, where the ancient Turkic culture and customs have not been broken its original form, the names of places and water, names of people, and others related to historical events covering one area of life are remembered and passed on from father to son” (Ualikhanov, 1985: 285). The formation of human knowledge about the world without language is impossible. The language preserves the environment, the way of life, and the native speaker – the result of recognizing the people's attitude to the world. The place of universal phenomena and categories in language Z.K. Sabitova explains: “First of all, this is explained by the unity of objective existence, the nature of language expression, the similarity of the human psyche, the individual similarity of the way of peoples’ life, the universality of the source of mythological thinking, etc. The national special component in the meaning of linguistic units is defined by ethnic culture, religion, and national history” (The past is in the present, 2007: 79). In this regard, we offer the following opinion of academician A.Qaidar: “Some data about the ethnic group is preserved in the memory of generations through archaeological excavations and architectural mausoleums, stone sculptures, and carved stone monuments. Unlimited information and data about an ethnic group can only be stored in language” (Qaidar, 2004: 11).

In writing the article, the scientific works of Kazakh linguistics, Russian, and foreign scientists in the field of onomastics and mythology were cited. The views of scientists in this field, such as Sh.Ualikhanov, A.Qaidar, Zh.Mankeyeva, A.Kerimbayev, M.Kopylenko, T.Zhanuzaq, Q.Rysbergen, Z.Temirgazin, etc., were widely used during the analysis.

The topic touches on the actual issue. The study of the cultural semantics of linguistic units is a feature of the applied directions of modern linguistic and cultural studies. It arises from the interaction of language and culture because each linguistic unit is considered an individuality of culture.

To reveal the meaning of sacred places and show their significance, it is suggested to divide them into several groups based on their natural, historical, and cultural characteristics. These groups are natural sacred places of special value, archaeological monuments, sacred places related to historical figures and sacred places related to political and historical events, and religious places of worship.

Information about sacred places along Syr boiy is mainly studied by archaeologists, literary scholars, and journalists and still needs to be included among linguists. Language serves as a means of collecting and storing culturally important information. In some information, the past and present of the language is implicit; that is, from century to century, it has been passed down orally. Therefore, the linguistic analysis of names has gained importance. Filling these gaps will increase the relevance of our research. In particular, many issues, such as the linguistic nature of the names of sacred places, the role of onyms in revealing the national identity, and the determination of which language layer the names belong to, increase the importance of the work. Our research on the sacred places will give a new breath to the ongoing works in archaeology, history, and literary studies.

Materials and methods

In the article, the materials needed for the analysis according to the topic were selected from the materials collected during the research project AR 14870690, “Literary and cognitive features of Syr Land sacred places and values of Islam”, which is being implemented based on grant funding from the Scientific Committee of the Science and Higher Education Ministry RK for 2022-2024. In the course of the research, the methods of analysis, systematization, ethnolinguistic analysis of language data and description were used.

Such a possibility and new complex directions of language research are connected with modern society's spiritual and cultural cognitive interest and serve to recognize and promote the nation's identity. The key to culture is to reveal the inner content of the existence of each ethnic group preserved through the language. Moreover, this leads to studying the cultural background of cultural concepts preserved by the language, that is, names related to sacred places. The course of the ethnolinguistic study of the nature of names related to sacred places of the Syr region is based on theoretical works and research articles “Current problems of the Kazakh Language” by A.Qaidar, “Fundamentals of Ethnolinguistics” by M.M. Kopylenko, “National character of cultural vocabulary” by Zh.Mankeyeva, “Kazakh onomastics” by T.Zhanuzaqov, “Kazakh onomastics” by A.Kerimbayev, “Kazakh ethnolinguistic character of sacred names”, theoretical works of A.Qaidar and A.Kerimbayev “Ethnolinguistic aspects of Kazakh onomastics”.

Literature review

The researcher Membrado-Tena pointed out that numerous scholars have attempted to decipher the meanings of protohistoric place names solely through the lenses of linguistics or history. They have proposed theories that may or may not be linked to the geographical context of the examined location (Membrado-Tena, 2021).

Personal names have yet to escape the attention of scientists since ancient times. Scientists studying the sciences of history, geography, and psychology have studied the nature of the emergence of anthroponyms, their connection with social history, people's worldviews and religious beliefs, the environment, and the phenomena of metamorphosis. A.A. Reformatskiy said: “Onomastics should be studied not only by reporters but also by historians and geographers” (Zhanuzaqov, 2006: 77).

Research in the field of geography and religion delves into the spatial dynamics of the growth, decline, and distribution of religious communities across time. This includes establishing sacred structures and monuments, the popularity of religious pilgrimages, and the resultant environmental impacts of these phenomena (Halafoff, 2018: 4).

Individuals' interaction with tangible artifacts and the surrounding physical environment allows for an examination of how “movable behaviors contribute to the creation of seemingly sacred locations,” the influence exerted by specific places, and the significance of landscape aesthetics in the “spiritual allure” of pilgrimage sites (Mantsinen, 2020).

Since 1950, anthroponyms have been studied in close connection with historical vocabulary, ethnography, and social history. The construction of names, grammatical characters, lexical meanings and formation laws were deeply studied, and many scientific articles were written. More precisely, Kazakh anthroponyms' nature and phonetic features were considered, and the formation and development of names introduced from other Turkic languages were studied. Anthroponymic names were studied from the point of view of word formation, morphological, ethnolinguistic, historical and semantic aspects, and their structural system and meaning groups were determined.

These studies include the works of A.Seidimbek “The name is also a testimony of the country”, B.Doszhanov “Ancient anthroponyms in the Kazakh language”, N.Asylbekova “Motivation and cognitive nature of people's names”, A.Ibatov “System of the structure of people's names”, M.Myrzakhmetov “Kazakh toponyms and anthroponyms”. We can refer to T.Zhanuzaq's reference dictionary, “The secret of names”. This dictionary presents the meaning, concept, secrets, and reasons for the declension of each name. The dictionary describes the secrets of setting names depending on folk customs, customs, and ethnographic conditions.

Russian scientist A.V. Superanskaya says that a name's semantics is formed from its linguistic, lexical, and special-onomastic functions, stylistic, and aesthetic information. A name's meaning (semantics) is an extra linguistic factor affecting clarity. This can be seen from the messages he/she gives and the linguistic and naming functions he/she performs. From a linguistic point of view, when they are nominal words or phrases, combined words, derived words, etc., as anthroponyms, extralinguistic terms are added to them that semantically approximate the sentence. In the semantics of names, the depth of our linguistic analysis is revealed as linguistic and extralinguistic (historical, geographical, cultural, etc.) data and idiographic orientation are deeply intertwined. When lexico-semantically grouping them, these features should be carefully taken into account.

Results and discussions

Each name not only designates objects but also identifies them. There are different distinguishing features in naming: people's beliefs, experience, culture, etc. play a motivational role.

Motive (motive) is the most critical stage before giving a name, expressing a sign as a linguistic phenomenon. Motivation is a sign of lexicology that considers the relationship between words and concepts during naming and the motivational state of words (Ginatullin, 1973: 11).

Motive is a distinctive feature of a thing indicated in the name. Zh. Mankeyeva emphasized adjectives in naming a particular object connected with the reality of life and daily life: “The name of any object not only names it, but also identifies it. Moreover, since recognition or identification occurs within the context of the historical development of a certain people, it differs depending on the actual conditions in which the linguistic community lives” (Mankeyeva, 1997: 148).

Today, many research works in Kazakh linguistics related to the issues of “Language and national heritage” and “Language and culture” are based on the recognition and promotion of the national character, national knowledge, and national values in the language. As a source of spiritual knowledge, the sacred concept in the language, clear examples of concepts – magical names inform the people's perception of the world and comprehensively depict the nation's spiritual knowledge, superstitions, traditions, and national spirit. That is why consideration of the sacred meaning of ethno-cultural names in the Kazakh language can be considered one of the topical issues born from today's demands, born from the close connections between language and knowledge, language and spiritual culture.

Ethnolinguistic description of Kazakh sacred words was based on materials of Kazakh sacred vocabulary units taken from the magical genres of Kazakh folklore, texts of epic works, and ethnographic and historical sources. The Kazakh language's personal and general lexical units were given a systematic scientific explanation and ethnolinguistic analysis.

The study of the ethnolinguistic nature of the Kazakh sacred words, which depict the peculiarities of the mythological perception of the surrounding world and man, contributes to a deeper understanding of theoretical issues and problems related to the interrelationship of ethnicity and language, the ethnocultural meaning of customs and traditions, and the semantics of linguistic units. Ethnolinguistics, language consciousness, mythology, linguistic and cultural studies, cognitive linguistics, etc., create an opportunity to identify and develop several issues and problems related to theories.

In the examination of the concept of sacredness, researchers have noted that it manifests in both internal and external dimensions. The internal aspect pertains to an individual's personal or another person's perception of the world and their experiences in understanding it. On the other hand, the external aspect involves the objective observation and assessment of the behaviors of individuals who underwent such profound feelings in the early 20th century (Boranbai, 2023: 75).

In the mythological worldview, the world surrounding man, nature, things, stars, planets, animals, birds, etc., was alive and had a profound meaning from the magical point of view. In such a magical living world, higher living beings (gods, ancestral spirits, etc.) and malevolent evil forces (fairies, demons, devils, ghosts, etc.), nature spirits (earth, water, etc.) live in this world. They lived like a living person. In addition, words in this sacred world were endowed with real magical power because they were considered “magical substitutes” for the objects named. In the mythological worldview, the world surrounding man, nature, things, stars, planets, animals, birds, etc., was alive and had a profound meaning from the magical point of view. In such a magical living world, higher living beings (gods, ancestral spirits, etc.) and malevolent evil forces (fairies, demons, devils, ghosts, etc.), nature spirits (earth, water, etc.) live in this world. They lived like a living person. In addition, words in this sacred world were endowed with real magical power because they were considered “magical substitutes” for the objects named. Belief in the magical power of words was the basis for using genres of magical folklore such as *prayer*, *gratitude*, *curse*, *blessing*, *desire*, *shamanic melody*, etc. (Kerimbayev, 2007).

The study of language in cognitive terms is one of the currently developing directions in linguistics. Today, the solution to how a human being recognizes the world's image from the world around him/her and how mental cognitions arise based on the nation's view of the world is showing its results based on the science of anthropolinguistics. The main tasks of ethnolinguistics and linguocultural studies, which are currently developing as a branch of anthropolinguistics, are issues such as defining

national cultural features in the linguistic image of the world and cultural meanings in the context of words, considering them in close connection with the cognitive consciousness of the linguistic and cultural subject. In this regard, the reality of the language is being studied and defined in the context of “Language and Nation”, “Language and Culture”, which is mastered by the accumulation of cultural and cognitive features characteristic of each nation because the language not only describes the national experience but also transmits it from generation to generation.

Currently, one of the main directions of anthropocentric linguistics is the study of the linguistic image of the universe and the manifestations of external existence in the vernacular. That is, the most crucial worldview, which shows the spiritual values of the people and the ethnic group, is undoubtedly expressed through linguistic values.

The academician-scientist A.Qaidar, who considered the lexical linguistic units of the national language from the ethno linguistic aspect and formed the ethno linguistic direction in Kazakh linguistics, says in his work “Kazakh ethnolinguistics” as one of the main principles of this direction: “To speak all the valuable information and valuable data related to the existence of the ethnic group, to describe it figuratively and artistically with the colours and patterns characteristic of the language” (Qaidar, 1998: 17).

About preservation of ethnic cultural heritage in the national language N.Uali said in his work “Phraseology and linguistic norm”: “Language is the reality of life. If we can reveal that truth from the layers left by time, it will reveal a secret like a genealogy. What happened in life does not leave a trace in the language. We can find such traces in the language of our precious heritage” (Uali, 1998: 40).

Professor M.M. Kopylenko concludes: “The way of life, modern existence and history of the ethnos, its material and spiritual culture are determined and thoroughly studied through the linguistic manifestations, and the language is a mirror of the people's life” (Kopylenko, 1995: 819).

The national-cultural, historical and other characteristics of the names of holy places, which are one of the linguistic and artistic tools that show and depict the historical and cultural view of the Kazakh people's life and national identity, play a significant role in our language. Names with a national-cultural character show the national color of the Kazakh land, and they can create real scenes depicting the past historical periods of the Kazakh country and land.

Notably, the research in this direction emphasizes the continuity of “Language and knowledge”. This is because linguistic data is not a static entity, but a verbal-associative category that is continually shaped by the cultural-cognitive level, influenced by the historical and social experiences of the people speaking that language in each period. The principle of “Language and nation are one” is a direct result of this, as it demonstrates the ongoing and continuing function of the nation through language.

Kazakh onomastics, a rich and diverse field, preserves the linguistic representation of the nation's material and spiritual culture. The onomastic system of the Kazakh language has been deeply intertwined with the history of our people, formed and developed over centuries. From this point of view, ethnolinguistic onomastic research has contributed significantly to clarifying the ethnocultural nature and content of the names of sacred places.

In the 1990-2000s, when studying Kazakh names of land, water and terrain, a new ethnolinguistic research direction was used, and a turn was made to the anthropocentric paradigm, which was on the agenda of world linguistics. As a result, it was proven that the catalysts are historical, ethnocultural and natural-environmental characteristics that form the national onomasticon's appearance. In addition, the ethnolinguistic nature of names related to sacred places is determined by spiritual knowledge. For example, sacred toponyms: *Arystan Bab Mausoleum*, *Oqshy Ata Mausoleum*, *Qorasan Ata Mausoleum*, etc.

The proper names in each nation's language provide various information about that nation's unique worldview and way of life, national culture, and native history. The names of sacred places with ethnocultural characters in the Syr region contain exciting words with a lot of historical and ethnographic information. For example, there are facts of later falsification of the anthroponym Oqshy as Oqshantai ata, probably to match the mentioned paternalism of the owners. Oqshy belongs to the pre-Islamic era, typical of the Kypchak and Oguz tribes. Oqshy, or “bullet maker” was a sacred profession of that era. Carpentry, in general, had a special place in Kazakh culture, and the owners of the

profession were considered sacred persons.

Therefore, naming the Kazakh people is closely related to the history, spiritual and cultural life, customs, and traditions of the nation. The concepts of national history, customs, and traditions are related to culture. Culture is a certain level of historical development of society and man, which is reflected in the way people organize their lives and activities and create material and spiritual wealth.

Scholars studying language and culture, including Kazakh scientists A.Qaidar, Y.Zhanpeissoy, Zh.Mankeyeva, G.Smagulova, etc., without separating culture from language, language is an expression of culture; they believe that the relationship between the two is unique and essential. This is because it is known that the types and names of any culture are represented by language and transmitted from generation to generation. As W. Humboldt said: “A nation has its own internally developing spirit, and language is the force that brings out, preserves, and transmits the characteristics of that spirit from generation to generation.”

The peculiarities of national culture and traditions are considered in forming such conclusions during the study of the language. In particular, it is essential to be able to understand the general laws arising from the internal form of the development of such a language in connection with the human spirit in order to correctly assess and understand the basis of the spiritual and social phenomenon in modern Kazakh society, where our national spirit is reviving, and our traditions are being revived. This is because the tradition is not related to everyone's situation; it is formed due to the people's socio-psychological, cultural, household, and worldview situation – it is a national phenomenon. Secondly, another characteristic of tradition is its stability. It only changes slowly; it is passed from generation to generation through language. In that way, the network of the nation's life is not broken and is passed on from generation to generation. That is why, although they are of different generations, they understand each other and belong to one nation. This fact is directly related to the linguistic nature of Turkic, including Kazakh anthroponyms.

The national, ethnic, and linguistic identity and form of sacred place names serve as an ethno-identifying sign, and these names are an ethnocultural, ethno-identifying entity in the language and artistic text.

Sixty objects along the Syr boyi have been designated as sacred objects and natural landscape areas of local significance. Among them: Tugisken burials, Sauysqandyq petroglyphs, Babish-Mola monument complex, Balandy II mausoleum, complex monuments of Zhetiasar culture, Kesken Quiyq town, Asanas town, Asanas mausoleum, Asan ata mausoleum, Alataqy saint's burial place, Arystan Bab cemetery, Kokkesene river, Aral Asar town, Sunaq ata mausoleum, Syrlytam mausoleum, St. Belen mother's burial place, Barsakelmes reserve, Esabyz tomb, Zhanazar batyr mausoleum, Zharimbet saint's burial ground, Qarasopy mausoleum, Qarmaqshy Ata mausoleum, Qozhan Qozha mausoleum, Qozhanazar Ishan mosque, Tumen saint mausoleum, Qosym Qozha cemetery, Qulboldy Ishan mausoleum, Magzaman saint's monument, Maqtum Seit's mausoleum, Maral Ishan's mausoleum, Mambet saint's tortqulaq, Molqalan (Molla-Qalan) mausoleum, Musirali mausoleum, Myrzabai Ahun mosque and burial complex, Nogai (Nuraly) mosque, Orazai Ishan Mausoleum, Sartai Batyr Mausoleum, Seitpenbet Saint Mausoleum, “Qatyn Qamal” Cave, Karakum Foundation, Imanqul Mosque, Qalzhan Ahun Mosque-Madrassa, Qalqai Ishan Mausoleum, Baqsaiys Ata Mausoleum, Berkimbai Kalpe Mausoleum, Yensebai Saint Burial Ground, Ahmet Ishan Mausoleum, Abzhali Ishan Mosque, Aiqozha Mausoleum, Aqtas Mosque, Ganibai Mosque, Ganibai House, Building of the Former Parish School for Girls, Aitbai Mosque, Gani Muratbayev Museum, Baikonur Cosmodrome, Memorial Monument to Victims of Famine and Political Persecution, Memorial of Undying Glory, and Qambash Lake (Yeleuov, 2020).

Many ethno-cultural details are implicitly encoded and stored behind this ethnic linguistic symbol. Ethnocultural component connotations can be clear and unclear to native speakers to varying degrees. This problem depends on the breadth and depth of background knowledge of representatives of specific nations and languages. For example, we refer to the national-cultural connotation of the names. In that case, it can be seen that these personal names in the names of sacred places belong to the ethnosemantic type (type) of anthroponyms with different magical qualities in Kazakh anthroponymy. The stories of the Oqshy who killed his enemies from afar with millet husks, the holy deeds of Yes Abyz and how

Musirali revived seven dead men are probably proof of this.

The problem of studying national consciousness from the perspective of an anthropocentric paradigm is of particular importance. As noted by scientist Z.K. Temirgazina, the growth of national consciousness is a key factor in the formation of the new anthropocentric paradigm. This growth is evident in the increasing interest in culture as a system of national values and language as an expression of the value system of the people, and the ethnoses' attempts to determine its place in human history and its role in intercultural and interlinguistic relations in the world community. By the end of the 20th century, this growth led to the formation of a new anthropocentric paradigm, which is not focused on the object of knowledge, as in established methodological studies, but on the subject of knowledge – a person in all his/her: personal, national, and social characteristics (Temirgazina, 2003).

Sacred places are locations that evoke sensory and mental responses rooted in people's trusted religions, beliefs, faith, values, traditions, memories, or emotions. Across various religions and beliefs, sacred places exhibit distinct forms, atmospheres, or classifications. Nevertheless, the characterization of these places and the reasons for their sacredness remain elusive, as they involve connections between both visible and invisible spatial attributes (Helmy, 2021).

The Kazakh steppe has many sacred complexes, including the Syr region. Determining the ethno-linguistic meaning of names related to sacred places is one of the most important issues in learning about our people's past history, customs, and general culture. In this context, we all know legends and historical information about religious and spiritual objects, monuments related to prominent historical figures, and places related to important political events. “Because all those names are cultural heritage, indelible genealogy, people's bright thoughts, vivid imagination, genius intelligence, which are intertwined with the history of the people, social life, personality and actions of people, passed down from century to century, passed down from generation to generation and national behaviour, the manifestation of the whole being” (Zhanuzaq, 2010: 3).

As Academicians A.T. Qaidar and E.A. Kerimbayev assert: “The features of the national onomasticon are based not only on the national language, but on the national-cultural features of the environment in which the national onymia is formed” (Qaidarov, Kerimbayev, 1990: 3).

Professors T.Zhanuzaq and Q.Rysbergen, who reviewed the stages of development of Kazakh onomastics, gave a positive assessment of the onomastic research works written in 1990-2000 and pointed out: “The most important thing is that the methods of the new ethno-linguistic direction are widely used in the study of regional toponymy of the Kazakh language, and it should be considered a great success that the new scientific direction – the anthropocentric paradigm, which is on the agenda of the day of national onomastics – is a great success” (Zhanuzaq, Rysbergen, 2004: 26).

The ethnographic factor has significantly contributed to the ethnocultural character of the names related to sacred places in the Kazakh language. The ethnographic factor includes the cultural type of the economy; customs, traditions, beliefs, superstitions, religion, etc. can be attributed.

Regardless of the name, it is, first and foremost, a word. That is why, like all words in the language, they come into everyday communication, obey the internal laws of the language, and are studied according to linguistic methods. Even so, the names related to sacred places have some unique features compared to familiar names in the language as proper names. Their structure is directly related to the morphological and word-forming system.

Determining the national identity and content of ethnocultural names with ancient roots, memorized and preserved in people's hearts, shows the relevance of the research work.

Personal names in our language are not just labels, but a repository of our cultural history. They reflect the national characteristics of people's knowledge, environment, and world. By deciphering the meanings of these names, we can unearth a wealth of information about the spiritual, social, and material culture of the people who speak that language. This research is instrumental in preserving and understanding the history of our people and the unique features of our worldview.

Personal names in the national language as a whole, including names related to holy names, form the onomastic space of the language. Regarding the formation of these names, onomastic conclusions are not only linguistic but also logical, historical, ethnographic, geographical, and philosophical, and also appear on the basis of materials.

So, based on the lexical-semantic classification supported by many researchers, O.T. Molchanova, O.A. Sultanayev, T.Zh. Zhanuzaqov, Y.A. Kerimbayev, and others, considered the names of sacred places with the following semantic type:

- a) Names related to the public and social life of people in the country can be divided into several groups;
- b) Names that indicate kinship, brotherhood and other relationships: *Oqshy ata mausoleum, Qorasan ata mausoleum, Begim ana tower, Zhaqaiym baba pantheon, Qorqyt ata complex*;
- c) Sacred places with the names of social groups: *Imanqul Mosque, Buqarbai Batyr Mausoleum, Altaibek Ahun Mausoleum*;
- d) Names related to the type and color of geographical objects: *Aktas mosque, Akkorgan town*;
- e) Numerical names adapted to the special characteristics of geographical objects: *Zhetiasar culture, Bestam town*;
- e) Names adapted to the external shape of geographical objects: *Mortyk (there are three places with this name in the Syr region)*;
- g) Names of geographical objects of a gendered nature: *Qatynqamal*.

Judging by the available data, the region's toponyms were created using the analytical word formation method. Word formation using this method has been sufficiently studied in Turkic and Kazakh linguistics. "All complex words formed by the analytical method are created using two lexemes, but in a complex word, each does not retain its meaning but has moved to a single meaning" (Kazakh grammar, 2002: 205). This method creates a new word by joining, doubling, and combining words. For example, the *Mausoleum of Saint Mulqalan, the Mausoleum of Saint Asanas, the Mausoleum of Syrlytam, the Mausoleum of Qozhan Qozha, the Mausoleum of Tapal Ahun, and the Tomb of Munaitpas*. Personal nouns are often formed by using definite articles. Partly prepositional phrases include *Yes Abyz, Mausoleum of St. Belen ana, etc.*

Personal names can also manifest as conceptual structures among the linguistic models that make up the "linguistic image of the Universe" in our language. That is why in modern Kazakh onomastics, such linguocognitive concepts as "onomastic national image of the World" and "anthroponymic image of the World" are considered. According to B. M. Tileuberdiyev: "If the linguistic image of the world reflects the national image of the world in language units of different levels, then it can be logically said that proper names at the onomastic level are a fragment of the national, linguistic image of the world and can form an onomastic national image of the world" (Tileuberdiyev, 2006: 8).

Anthroponyms of the above-mentioned sacred places are not included in the list of precedent names in personal names. This is probably not due to the evil character of the names' popularity but rather their lack of decorative character.

It is indisputable that the nature of anthropotoponyms before the Islamic culture, particularly the name *Oqshy*, was given in connection with the profession. It is proved by famous legends that Genghis Khan was called *Temuchin (Temirshi)* before he ascended the throne; *Oqshy* was a blacksmith who prepared bullets, and people who worked as blacksmiths were always considered saints. The folk etymology of the name *Qorqyt* is probably related to the concept of intimidation and the beliefs of the time. Some of the names of the sacred places are related to folk tales, adding a cultural and historical depth to the topic. Behind the legend of *Qatynqamal* lies the tragedy of the wartime era. As an expression of the myth "A thousand saints in Syr land", it is possible to name sacred places associated with the names of representatives of major religions, and it is not difficult to notice that their weight is predominant.

Conclusion

As a result of the research work, the list of the names of sacred places along the Syr boiy was supplemented, and they were described as the main lexemes defining the knowledge of the nation. During the research, the linguistic layers of the names were determined. In particular, it has been proven that the names characteristic of ancient Turkic, Persian and Kypchak-Oguz layers are few, and most names are connected with Islamic culture. It is understandable. Because Islamic values began to prevail in our region, even if they did not wholly destroy the ancient Turkish names of divine character. Even the legends about sacred places began to take on a religious, including Islamic character.

Linguistic units retain the mark of linguistic peculiarities characteristic of an entire ethnic group. In connection with this, based on the analysis, the discovery of the ethnocultural meaning of the names of the sacred places in the Syr region is characterized as the main lexemes that give that region color and determine the nation's knowledge. If so, the practical significance of the research opens the way for a deeper study of the names of the mentioned sacred places, like local history. Difficulties encountered during the research included visiting all the mentioned places and going on an expedition to collect language materials.

In general, we believe it is essential for future research to visit sacred places within the mentioned topic, understand the relief of that region, and most importantly, engage with local experts. This local knowledge is invaluable in identifying sacred places that are not included in the list, and updating these names in a comprehensive system.

For any nation, it is recognized as a value to entrust the heritage created by the ancestors to the future. In this context, if the main characteristic of the names of sacred places in the Syr region is their ethnocultural content, the cognitive nature of these names, which have been created based on the everyday social experience of the people and have kept their secret for centuries, is reflected in its “linguistic image”, and its ethnocultural value increases.

References

- Boranbai, B.E., Kamisheva, G.A., Oralova, G.S., Tulebayeva, A.T. (2023). The Sacral Concept and its Interpretation. *Tiltanym*, 89(1). P. 73-79. (in English)
- Eleuov, E. (2020) Syr boiyndagy qasietti oryndar. *Syr boiy*. 18.10.2020. [Yeleuov, Y. (2020) Sacred Places along the Syr. *Syr boiy*. 18.10.2020] (in Kazakh)
- Ginatullin, M.M. (1973) K issledovaniju motivacii leksicheskikh edinic na materiale naimenovanij ptic: avtoref. ... kand. filol. nauk. A., 64 s. [Ginatullin, M.M. (1973) Towards a study of the Motivation of Lexical units based on the names of birds: Author's abstract. ... cand. philol. sci. A., 64 p.] (in Russian)
- Halafoff, A. and Clarke, M. (2018) Sacred Places and Sustainable Development. *Religions*, 9(10), 299. <https://doi.org/10.3390/re19100299>
- Helmy, M. (2021). Sacred Places: The Interaction Between Space, Time and Faith. In: Gambardella, C., Cennamo, C., Germanà, M.L., Shahidan, M.F., Bougdah, H. (eds) *Advances in Utopian Studies and Sacred Architecture*. *Advances in Science, Technology & Innovation*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-50765-7_5
- Kaidarov, A.T., Kerimbaev, E.A. (1990) Jetnolingvisicheskie aspekty kazahskoj onomastiki. *Izvestija AN Kaz SSR. Serija filologicheskaja*, №3 [Kaidarov, A.T., Kerimbayev, E.A. (1990) Ethnolinguistic Aspects of Kazakh Onomastics. *News of the Academy of Sciences of the Kaz SSR. Philological series*, №3] (in Russian)
- Kerimbaev, A.E. (2007) Qazaq tilindegi sakraldy ataulardyng etnolingvistikalıq sipaty. 10.02.02 – qazaq tili. *Filol. gyl. kand. gylymi darejesin alu ushin daiyndalğan diss. avtoreferaty*. Almaty. [Kerimbayev, A.Y. (2007) Ethnolinguistic nature of sacral names in the Kazakh Language. 10.02.02 – Kazakh Language. *Dissertation abstract prepared for obtaining a scientific degree of cand. philol. sci.* Almaty.] (in Kazakh)
- Kopylenko, M.M. (1995) *Osnovy jetnolingvistiki*. Almaty: Evrazija, 178 s. [Kopylenko, M.M. (1995) *Fundamentals of Ethnolinguistics*. Almaty: Eurasia, 178 p.] (in Russian)
- Mankeeva, Zh. A. (1997) Madeni leksikanyng ulttyq sipaty. Almaty: Gylym, 272 b. [Mankeyeva, Zh. A. (1997) *National Character of Cultural Vocabulary*. Almaty: Science, 272 p.] (in Kazakh)
- Mantsinen, T. T. (2020). Pilgrimage as a Reproduction of Sacred Landscape in Finnish Karelia and the Russian Border Zone. *Temenos, Nordic Journal for the Study of Religion*, 56(1), 7–32. <https://doi.org/10.33356/temenos.89107>
- Membrado-Tena, J. C. (2021). Interpreting protohistoric societies through place names of landscape features: a case study in València, Spain. *Landscape Research*, 46(6), 811–827. <https://doi.org/10.1080/01426397.2021.1914567>
- Qaidar, A. (1998) Qazaq tilining ozekti maseleleri. Almaty: Ana tili, 304 b. [Qaidar, A. (1998) *Actual problems of the Kazakh Language*. Almaty: Ana tili, 304 p.] (in Kazakh)
- Qaidar, A. (2004) Halyq danalygy. Almaty: Toganai T., 559 b. [Qaidar, A. (2004) *Folk Wisdom*. A.: Toganai T., 559 p.] (in Kazakh)
- Qazaq grammatikasy (2002). Astana: Astana poligrafija, 784 b. [Kazakh Grammar (2002). Astana: Astana poligrafija, 784 p.] (in Kazakh)
- Sabitova, Z.K. (2007) Proshloe v nastojashem. *Russko-tjurkskie kulturnye i jazykovye kontakty*. Almaty: Qazaq universiteti. 320 s. [Sabitova, Z.K. (2007) *The past is in the present. Russian-Turkic Cultural and Linguistic Contacts*. Almaty: Kazakh University. 320 p.] (in Russian)
- Temirgazina, Z.K. (2003) Nekotorye teoretiko-prikladnye aspekty mejetnicheskoj kommunikacii. *Problemy mejetnicheskoj kommunikacii*. Pavlodar. S. 3-10. [Temirgazina, Z.K. (2003) *Some theoretical and applied aspects of Interethnic Communication. Problems of Interethnic Communication*. Pavlodar. P. 3-10] (in Russian)
- Tileuberdiev, B.M. (2006) Qazaq onomastikasynyng lingvokonceptologija negizderi: filol. gyl. doktorlyq diss.

- referat: 02/10/02. Almaty, 81 b. [Tileuberdiev, B.M. (2006) Linguistic-Conceptual Foundations of Kazakh Onomastics: Ph. dokt. diss. autoref: 10.02.02. Almaty, 81 p.] (in Kazakh)
- Uali, N. (1998) Frazelogija zhane tildik forma. Almaty: Respublikalyq baspa kabinet, 128 b. [Uali, N. (1998) Phraseology and Language form. Almaty: Respublikalyq baspa kabinet, 128 p.] (in Kazakh)
- Ualihanov, Ch. Ch. (1985) Izbrannoe 2 izdat-vo. Almaty, Kazah. Sov. Jencikl. 1 tom. 285 s. [Ualikhanov, Ch. Ch. (1985) Favorites. 2nd publishing house. Almaty, Kazakh. Sov. Encycl. Volume 1. 285 p.] (in Russian)
- Zhanuzaq, T. (2010) Tarihi jer-su attarynyng tup-torkini. Almaty: Sozdik-slovar JSS, 356 b. [Zhanuzaq, T. (2010) Origins of Historical Place-Water names. Almaty: Sozdik-slovar LLP, 356 p.] (in Kazakh)
- Zhanuzaq, T., Rysbergen, Q. (2004) Qazaq onomostikasy: zhetistikteri men bolashagy. Almaty: Azija, 128 b. [Zhanuzaq, T., Rysbergen, K. (2004) Kazakh onomastics: achievements and future. Almaty: Asia, 128 p.] (in Kazakh)
- Zhanuzaqov, T. (2006) Qazaq onomostikasy. Astana: 1S-Servis ZhSS, 400 b. [Zhanuzaqov, T. (2006) Kazakh Onomastics. Astana: 1C-Service LLP, 400 p.] (in Kazakh)

Әдебиеттер

- Валиханов Ч.Ч. Избранное. 2 издат-во. – Алматы: Казах. Сов. Энцикл., 1985. 1 том. – 285 с.
- Гинатуллин М.М. К исследованию мотивации лексических единиц на материале наименований птиц: автореф. ... канд. филол. наук. – Алматы, 1973. – 64 с.
- Елеуов Е. Сыр бойындағы қасиетті орындар // Сыр бойы. 18.10.2020.
- Жанұзақ Т. Тарихи жер-су аттарының түп-төркіні. – Алматы: «Сөздік-словарь» ЖШС, 2010. – 356 б.
- Жанұзақ Т., Рысберген Қ. Қазақ ономастикасы: жетістіктері мен болашағы. – Алматы: Азия, 2004. – 128 б.
- Жанұзақов Т. Қазақ ономастикасы. – Астана: «1С-Сервис» ЖШС, 2006. – 400 б.
- Кайдаров А.Т., Керимбаев Е.А. Этнолингвистические аспекты казахской ономастики // Известия АН Каз ССР. Серия филологическая, 1990. – №3.
- Керімбаев А.Е. Қазақ тіліндегі сакральды атаулардың этнолингвистикалық сипаты: 10.02.02 – қазақ тілі. Филол. ғыл. канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған дисс. автореф. – Алматы, 2007.
- Копыленко М.М. Основы этнолингвистики. – Алматы: Евразия, 1995. – 178 с.
- Қазақ грамматикасы. – Астана: Астана полиграфия, 2002. – 784 б.
- Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 304 б.
- Қайдар Ә. Халық даналығы. – Алматы: Тоғанай Т., 2004. – 559 б.
- Манкеева Ж.А. Мәдени лексиканың ұлттық сипаты. – Алматы: Ғылым, 1997. – 272 б.
- Сабитова З.К. Прошлое в настоящем. Русско-тюркские культурные и языковые контакты. – Алматы: Қазақ университеті, 2007. – 320 б.
- Темиргазина З.К. Некоторые теоретико-прикладные аспекты межэтнической коммуникации // Проблемы межэтнической коммуникации. – Павлодар, 2003. – С. 3-10.
- Тілеубердиев Б.М. Қазақ ономастикасының лингвоконцептологиялық негіздері: филол. ғыл. докт. дисс. автореф: 10.02.02. – Алматы, 2006. – 81 б.
- Уәли Н. Фразелогия және тілдік форма. – Алматы: Республикалық баспа кабинеті, 1998. – 128 б.
- Boranbai B.E., Kamisheva G.A., Oralova G.S., Tulebayeva A.T. The sacral concept and its interpretation. Tiltany, 89(1). 2023. P. 73-79.
- Halafoff, A. and Clarke, M. (2018) Sacred Places and Sustainable Development. Religions, 9(10), 299. <https://doi.org/10.3390/rel9100299>
- Helmy, M. (2021). Sacred Places: The Interaction Between Space, Time and Faith. In: Gambardella, C., Cennamo, C., Germanà, M.L., Shahidan, M.F., Bougdah, H. (eds) Advances in Utopian Studies and Sacred Architecture. Advances in Science, Technology & Innovation. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-50765-7_5
- Mantsinen, T. T. (2020). Pilgrimage as a Reproduction of Sacred Landscape in Finnish Karelia and the Russian Border Zone. Temenos, Nordic Journal for the Study of Religion, 56(1), 7–32. <https://doi.org/10.33356/temenos.89107>
- Membrado-Tena, J. C. (2021). Interpreting protohistoric societies through place names of landscape features: a case study in València, Spain. Landscape Research, 46(6), 811–827. <https://doi.org/10.1080/01426397.2021.1914567>

Information about the article / Мақала туралы ақпарат / Информация о статье

Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 15.01.2024.

Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 20.09.2024.

© Almauytova, A., Oralova, G., Tulebayeva, A., 2024

© А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2024

Yermukhamet Maralbek

Doctor of Philosophy (PhD), A. Baitursynuly Institute of Linguistics, Kazakhstan, Almaty
ORCID: 0000-0001-5954-8689 E-mail: elahau@mail.ru

TELZHAN SHONANULY'S SCIENTIFIC APPROACH TO THE KAZAKH WRITING

Abstract. This article analyzes the works of Telzhan Shonanuly, a well-known linguist, prominent figure in Kazakh linguistics at the beginning of the 20th century, talented educator, and representative of the Baitursynuly linguistic school, concerning Kazakh orthography and the Kazakh-Latin alphabet. The scientific articles and reports published by Shonanuly between 1924 and 1930 are used as sources, and issues such as writing, orthography, terminology, and the spelling of foreign words are examined. The article is divided into two main parts: the first part analyzes Shonanuly's works on the spelling of native words and Kazakh orthography in general; the second part considers his scientific and publicistic articles on the spelling of foreign words. We compared these works with complex and contradictory issues of modern Kazakh orthography and the works of A. Baitursynuly, Y. Omaruly and tried to reveal the content, essence, novelty and continuity of traditions. As a result of the research, the role and contribution of T. Shonanuly in the formation and development of Kazakh writing and orthography are given due recognition. This article is intended for researchers of Alash linguistics, scholars studying writing theory, and readers interested in the history of Kazakh linguistics.

Keywords: Shonanuly; Baitursynuly; Kazakh writing; Kazakh orthography; spelling rules

Source of financing: The article was prepared within the framework of the fundamental scientific research project of the No.BR20280984 "The Potential of Modernization of the Kazakh Language: Innovations, Tendencies and Processes".

For citation: Maralbek Y. Telzhan Shonanuly's Scientific Approach to the Kazakh Writing. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). 96-107-66.

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-96-107>

Ермұхамет Маралбек

философия докторы (PhD), А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты,
Қазақстан, Алматы қ.,
ORCID: 0000-0001-5954-8689 E-mail: elahau@mail.ru

ТЕЛЖАН ШОНАНҰЛЫНЫҢ ҚАЗАҚ ЖАЗУЫ ТУРАЛЫ ҒЫЛЫМИ ТАНЫМЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада белгілі лингвист ғалым, XX ғасыр басындағы қазақ тіл білімінің көрнекті тұлғасы, дарынды педагог, Байтұрсынұлы лингвистикалық мектебінің өкілі – Телжан Шонанұлының қазақ емлесі мен қазақ-латын әліпбиі туралы еңбектері талданады. Т.Шонанұлының 1924-1930 жылдар аралығында жарияланған ғылыми мақалалары мен баяндамалары дереккөз ретінде алынып, ондағы жазу, емле, терминдер мен шеттілдік сөздердің жазылу мәселесі қарастырылады. Мақала үлкен екі бөліктен тұрады: бірінші бөлігінде Т.Шонанұлының төл сөздердің жазылуы, жалпы қазақ емлесіне арналған еңбектері талданады; екінші бөлігінде шеттілдік сөздердің жазылуы турасындағы ғылыми-публицистикалық мақалалары қарастырылады. Біз бұл еңбектерді бүгінгі қазақ емлесіндегі күрделі, даулы түйткілдермен және А.Байтұрсынұлы, Е.Омарұлының жазу туралы еңбектерімен салыстыра отырып, мазмұнын, мәнін, жаңалығы мен дәстүр жалғастығын ашуға талпындық. Зерттеу нәтижесінде қазақ жазуын, қазақ емлесін қалыптастыру, дамытудағы Т.Шонанұлының орны мен үлесіне лайықты баға берілді. Мақала Алаш тіл білімін зерттеушілерге, жазу теориясын қарастыратын ғалымдарға, қазақ тіл білімінің тарихы туралы ақпарат алғысы келетін оқырмандарға арналған.

Түйін сөздер: Шонанұлы; Байтұрсынұлы; қазақ жазуы; қазақ орфографиясы; емле ережелері

Қаржыландыру көзі: Мақала BR20280984 «Қазақ тілінің жаңғыру әлеуеті: жаңартпалар <лат. innovation> үрдістер мен үдерістер» атты іргелі ғылыми зерттеу жоба аясында дайындалды.

Сілтеме жасау үшін: Маралбек Е. Телжан Шонанұлының қазақ жазуы туралы ғылыми танымы. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). 96-107-66. (ағыл. тілінде)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-96-107>

Ермухамет Маралбек

доктор философии (PhD), Институт языкознания имени А.Байтұрсынұлы, Казахстан, г. Алматы,
ORCID: 0000-0001-5954-8689 E-mail: elahau@mail.ru

НАУЧНОЕ ПОЗНАНИЕ ТЕЛЖАНА ШОНАНУЛЫ О КАЗАХСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ

Аннотация. В данной статье анализируются труды известного ученого-лингвиста, выдающегося деятеля казахского языкознания начала XX века, талантливого педагога, представителя Байтурсыновской лингвистической школы – Телжана Шонанулы о казахской орфографии и казахско-латинском алфавите. В качестве источников использованы научные статьи и отчеты Т.Шонанулы, опубликованные в 1924-1930 годах, а также рассмотрены вопросы письменности, орфографии, терминов и иностранных слов. Статья состоит из двух больших частей: в первой части анализируются работы Т.Шонанулы по написанию оригинальных слов и общей казахской орфографии; во второй части рассматриваются научные и публицистические статьи по правописанию иностранных слов. Мы сопоставили эти произведения со сложными и противоречивыми вопросами современной казахской орфографии и трудами А.Байтурсынулы, Е.Омарулы и попытались раскрыть содержание, сущность, новизну и преемственность традиций. В результате исследования будет дана достойная оценка позиции и вклада Т.Шонанулы в формирование и развитие казахской письменности, казахской орфографии. Статья предназначена исследователям Алашского языкознания, ученым, занимающимся теорией письменности, и читателям, желающим получить информацию об истории казахского языкознания.

Ключевые слова: Шонанулы; Байтурсынулы; казахская письменность; казахская орфография; правила правописания

Источник финансирования: Статья подготовлена в рамках фундаментального научно-исследовательского проекта №BR20280984 “Модернизационный потенциал казахского языка: инновации, тенденции и процессы”.

Для цитирования: Маралбек Е. Научное познание Телжана Шонанулы о казахской письменности. *Tiltanyim*, 2024. №3 (95). 96-107-бб. (на англ. яз.)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-96-107>

Introduction

At the beginning of the 20th century, Telzhan Shonanuly was one of the prominent figures during the formative period of Kazakh linguistics. As a scholar in scientific and creative continuity and spiritual connection with Ahmet Baitursynuly, he conducted research on critical topics in Kazakh linguistics, one of which was orthography. Among the scholars who made significant contributions to the complex and scientific topics surrounding Kazakh writing in the early 20th century are A.Baitursynuly, Y.Omaruly, T.Shonanuly, K.Basymuly, Zh.Aitmauytuly, Q.Zhubanov, and others. However, the first three scholars played a decisive role in the development and formation of Kazakh writing.

From 1910-1911, A.Baitursynuly reformed the old and new scripts used by Turkic peoples and established a national script, developing the first national orthographic rules for the Kazakh language, along with its scientific metalanguage and a group of orthographic scholars. Among these scholars, Y.Omaruly holds a special place. After mastering Baitursynuly's theoretical works, Omaruly devoted himself to Kazakh orthography from the 1920s onward, playing a significant role in developing the “Baitursynuly orthography” and solving some of the complex issues of Kazakh writing. He played an exceptional role in purging the old and new script elements from Baitursynuly's orthography (1911-1922) and filling in some of the deficiencies prompted by the period.

In 1929, after Ahmet Baitursynuly and a group of leading Alash scholars, including Y.Omaruly and Zh.Aitmauytuly, were arrested and exiled, the talented students of these eminent national figures continued their legacy, becoming leading scholars in critical topics of Kazakh science. After the “Baitursynuly alphabet” was removed from use in 1928-1929, a new Kazakh-Latin alphabet was introduced, and its orthographic rules were developed by T.Shonanuly. As the secretary of the “Central New Alphabet Committee” established in the Kazakh ASSR, Shonanuly, along with O.Zhandosov (the chairman), actively engaged in the transition to the Latin alphabet and became the leading scholar responsible for its scientific foundation. From 1928 until his arrest in 1937, Shonanuly played a role in Kazakh linguistics similar to that of Baitursynuly: writing primers used in schools, preparing grammar textbooks, developing the orthography of the Kazakh language using Latin script, and creating educational programs, among other tasks.

The principles of writing arise not from symbols or letters but from the structure of the language itself; therefore, even though the symbols change, the fundamental principles and basic norms of writing are preserved. As a representative of the Baitursynuly linguistic school, Telzhan Shonanuly focused on solving the complex issues of Kazakh orthography in the Latin alphabet. However, what were those issues? What was the continuity and divergence between his work and Baitursynuly's orthography? How did he influence subsequent Kazakh writing? What complex issues of the Latin-scripted Kazakh writing did he manage to resolve? What was his contribution to the history of Kazakh orthography?

These questions remain insufficiently studied to this day. Therefore, identifying T.Shonanuly's role and place in Kazakh linguistics from 1928 to 1937, particularly in Kazakh orthography, and determining the theoretical content of his scientific conclusions is an urgent and pressing task.

Materials and methods

T.Shonanuly's works on orthography characterize a new historical phase of Kazakh writing, fully encompassing its inception and conclusion. Therefore, a scientific study and comprehensive analysis based on extensive material sources are necessary. To fulfill the objectives of the research, scientific works were collected from libraries and archives both in Kazakhstan and abroad. Specifically, collections were made from the National Library of the Republic of Kazakhstan, the Central Scientific Library of the Republic of Kazakhstan, the V.I. Lenin State Library of the Russian Federation, the Alisher Navoi National Library of Uzbekistan, the United State Archive of the Orenburg Region of the Russian Federation, and the N.K. Krupskaya Orenburg Regional Universal Scientific Library. All issues of the "Yenbekshi Kazakh" newspaper were reviewed, and T. Shonanuly's works were compiled, with archival research conducted. As a result, over 30 scientific articles by Shonanuly were gathered, providing a substantial material base for the research.

To achieve the research objectives, these materials are analyzed through multiple approaches and methodologies. Shonanuly's works are categorized into thematic groups and systematically examined. Methods of systematization and classification are employed in this process. The formation and development phases of Kazakh orthography cannot be viewed separately from the works of A.Baitursynuly. Therefore, using *historical-comparative* and *structural* methods, the works of T.Shonanuly, A.Baitursynuly, and Y.Omaruly are studied in comparison.

Since Shonanuly's research on writing and orthography reflects a period of Kazakh writing influenced by numerous extralinguistic factors, a descriptive method is used to fully uncover the nature of the language of that period. Sometimes, even individual characters are dissected to explain their influence on the language and writing and their origins. During this analysis, the synthesis method is applied. Consequently, the development dynamics of orthographic rules and alphabets were determined, concluding evaluations were made, and the place and contribution of Telzhan Shonanuly in the history of Kazakh writing were assessed.

Literature review

In Kazakh linguistics, Alash linguistics represents one of the major branches. The early 20th century, a time when Kazakh linguistics was emerging as an independent field of study, is marked by research on many critical topics brought forth by that era. This period is also distinguished by linguists who were not only clear in their purpose but also versatile, working tirelessly to transform the Kazakh language, which had primarily developed orally and had lagged in scientific styles, into a state and scientific language. One such scholar is Telzhan Shonanuly. Although his works have begun to be studied piecemeal since Kazakhstan's independence, most research has focused on his methodological contributions. Consequently, he is often viewed primarily as a methodologist. However, in reality, Shonanuly was a prominent scholar who wrote extensively on various topics within Kazakh linguistics.

The limited scope of research on the many linguistic areas that Shonanuly explored is due to the fact that his works have not yet been fully integrated into the scientific discourse, partly because they have not been translated from the Arabic script or the Kazakh-Latin script. In 2017, a five-volume collection of his works was published, compiled by Dr. O.Zhubayeva, which was a significant resource for readers eager to explore Shonanuly's legacy. Nevertheless, this collection represents only a portion of his vast output, which includes around 40 textbooks and translations, educational programs, and nearly 100 scientific, theoretical, methodological, and publicistic articles, as well as biographical essays written during his 44 years of life.

In this article, we specifically focus on one of the research areas within Shonanuly's linguistic studies – the "Kazakh writing" issue. To achieve this goal, we gathered Shonanuly's works on Kazakh writing from 1924 to 1930 from various sources, including periodicals from the early 20th century. The material base of our research consists of nearly ten scientific-publicistic articles and reports published in the "Yenbekshi Kazakh" newspaper, fully cited in the bibliography. The majority of these works were originally published in the Arabic script, with his post-1929 works appearing in the Kazakh-Latin script. We conducted our research by reading and analyzing these works in their original form.

In order to fully understand Shonanuly's scientific conclusions on Kazakh writing, alphabet, and

orthography, and to explain them to readers, we also examined the works of scholars who conducted research on these topics before him, such as A.Baitursynuly (Baitursynuly, 2023) and Y.Omaruly (Omaruly, 2018), as well as the 1923 “New Orthographic Rules for the Kazakh Language” (Maralbek, 2024), the materials from the First Congress of Kazakh Scholars (KBTS, 1925), and the materials from the 1929 “Orthography Conference.” These served as the theoretical foundation for our research. Additionally, to assess the scientific significance and future relevance of Shonanuly's works within the context of contemporary linguistics, we referenced key studies on modern Kazakh writing by scholars such as R.Syzdyq (Syzdykova, 2000), N.Uali (Uali, 1999), B.Momynova (Momynova, 2022), Q.Kuderinova (Kuderinova, 2013), and N.Amirzhanova (Amirzhanova, 2013).

Results and discussions

The scholarly and pedagogical potential of Telzhan Shonanuly was evident as early as the period of struggle for the establishment of the Alash Autonomy. His election as one of the five members of the Alash Orda Government's Educational Commission is a testament to this. Shonanuly first demonstrated his expertise in the field of orthography during the First Congress of Kazakh Scholars, held in Orenburg in 1924. It is likely that Shonanuly attended the Congress as an unofficial representative, as his name is not listed among the 19 officially invited delegates. This, of course, is a separate issue in itself.

At the First Congress of Kazakh Scholars, complex topics related to Kazakh orthography were discussed. The elements of the *qadim* and *zhadit* scripts used previously were purified, and other issues within Baitursynuly's alphabet were addressed, with most of them being resolved. It is well known that Y.Omaruly played a significant role as the main speaker on the topic of orthography at the Congress. Shonanuly also presented himself as a scholar with a firm stance and well-founded conclusions on orthography. During the Congress's discussions on orthography, a significant scientific debate emerged among Omaruly, Baitursynuly, and Shonanuly concerning the representation of the sounds /y/ and /и/. Regarding Omaruly's main presentation on orthography, Shonanuly remarked:

“Aside from the proposals related to 'y' and 'u', I have no objections to the rest. However, it is incorrect to claim that there are no long vowels 'y' and 'u' in the Kazakh language. Akhmet and Eldes argue that suffixes and affixes cannot include 'y' and 'u' as vowels. They assert that 'y' and 'u' are not part of the vowel group. But there are cases where 'y' and 'u' do belong to the vowel group, and there are cases where they do not” (Shonanuly, 1925:31).

The scholar further provided evidence of the characteristics of /y/ and /и/ that align with those of vowel sounds:

1. The suffixes starting with the sound /л/(-лык, -лы) attach to «y» and «и» the way vowels do;
2. The dative clause (-ға, -ге) is attached to /y/ and /и/ the way vowels do;
3. Plural endings (-лар, -лер) are attached to /y/ and /и/ the way vowels do;
4. /Y/ and /и/ can be pronounced in a prolonged way similarly to vowels.

Telzhan Shonanuly argued for the inclusion of the /y/ and /и/ sounds in the category of vowels, primarily due to their predominant vowel-like properties. He supported his argument with additional evidence, noting that in other related Turkic languages, these sounds are considered vowels. From the perspective of universal methodological science, Shonanuly also pointed out that writing these sounds with a single letter would be more efficient and simpler. He stated, “This difficulty arises from writing one /y/ as two sounds with two letters. If we write the long /u/ and long /i/ as one letter, writing becomes easier” (Shonanuly, 1926: 32).

As a methodologist, Shonanuly valued the ease of mastering educational content and the efficiency of practical processes. This emphasis likely influenced his strong advocacy for writing the contentious sounds /y/ and /и/ with a single letter.

In addition to the vowel-like properties of /y/ and /и/ that Shonanuly enumerated, these sounds also exhibit vowel-like behavior in the way they attach to personal suffixes and particles (such as conjunctions and interrogative particles). This feature has been discussed in detail in a previous analysis of A.Baitursynuly's work “On the Classification of Sounds” (Maralbek, 2022: 193-198). The article delves into the combinatorial (valency) characteristics of /y/ and /и/ with both vowel and consonant sounds, which will not be reiterated here.

The method of determining the phonological properties and functional characteristics of sounds through the use of suffixes and affixes was first introduced into Kazakh linguistics by A.Baitursynuly.

Shonanuly's use of this method reflects his intellectual and scientific continuity with Baitursynuly and indicates his adherence to the Baitursynuly linguistic school. A.Baitursynuly's ability to accurately determine the number and properties of Kazakh sounds was not due to "intuition" but rather to this method of deep, functional, and fact-based research into linguistic sounds.

During the First Congress of Kazakh Scholars, where the classification and graphical representation of the /y/ and /ɯ/ sounds were debated, the Kazakh intelligentsia could not reach a consensus. As a result, A.Baitursynuly proposed the formation of a special commission on orthography to address these contentious issues. The proposal was accepted, and a five-member commission was established, consisting of A.Baitursynuly, T.Shonanuly, Y.Omaruly, M.Myrzauly, and H.Dosmukhameduly.

On the evening of June 13, the commission held a meeting to discuss complex issues related to Kazakh orthography. Specifically, the commission considered the number of sounds in the Kazakh language and their symbols; the sounds /к/, /г/, /к/, /Ғ/ and their graphic features; whether the sound /ɨ/ (/i/) should be written in closed syllables; the spelling of the sounds /б/, /п/, /д/, /т/ at the end of words; the removal of the "supporting stick" ("I") from the alphabet; the inclusion or exclusion of the borrowed sounds /x/, /ч/, /ф/, /h/ in the Kazakh alphabet; and the issue of /y/ and /ɯ/.

The commission members reached a consensus on other issues but could not agree on the matter of /y/ and /ɯ/. The discussion on /y/ and /ɯ/ was divided into several subtopics:

1. Whether /y/ and /ɯ/ should be written before vowels;
2. Whether /y/ and /ɯ/ can occur between two vowels;
3. The existence of vowel sounds /y/ and /ɯ/ in the Kazakh language.

The commission members reached a compromise on the first two topics, deciding that /y/ and /ɯ/ should be written before vowels and can occur between two vowels. However, they could not agree on whether these sounds belong to the group of vowels or consonants. T.Shonanuly and M.Myrzauly continued to insist that /y/ and /ɯ/ possess properties common to vowels as well.

As the debate intensified, M.Myrzauly proposed that instead of defining the phonetic group of /y/ and /ɯ/, the commission should regulate their graphic representation. However, this proposal was not accepted, and the Congress decided to put the issue of which phonetic group /y/ and /ɯ/ belong to a vote. As a result of the vote, 6 members considered /y/ and /ɯ/ to be vowels, while 11 members classified them as consonants. Consequently, /y/ and /ɯ/ were recognized as consonants.

The Congress then continued to discuss the graphic characteristics of these sounds. Shonanuly did not vote and was not present at the further meetings, nor did he participate in the subsequent sessions of the Congress. It is likely that, due to the intense scientific controversy surrounding /y/ and /ɯ/, and the lack of support for his proposals, Shonanuly's scholarly integrity led him to withdraw.

In the history of Kazakh phonetics, T.Shonanuly was the scholar who, in an official meeting, highlighted the complex phonological properties of these sounds, especially their vowel-like characteristics. A.Baitursynuly and Y.Omaruly also recognized the complex phonological nature of these sounds. However, taking into account their phonetic properties and functional characteristics, Omaruly classified them as consonants. A.Baitursynuly, in some of his works, sometimes classified these sounds as vowels and sometimes as consonants, but between 1912-1924 and 1927-1929, he consistently identified them as "semi-vowels." In our view, these sounds can only be classified as "semi-vowels," and this should be considered the most accurate conclusion.

T.Shonanuly approached the subject of orthography from the perspective of the alphabet. It appears that in the early years, he did not intend to engage deeply in the study, correction, or improvement of Kazakh orthography. Given that experts like A.Baitursynuly and Y.Omaruly were already deeply involved in this field, Shonanuly might not have considered it his primary area of focus. Instead, it was the issues arising in Kazakh society and the challenges posed by the new Latin-based Kazakh alphabet that compelled him to engage with the topic. This is also evident from his publications on orthography. While Shonanuly wrote nearly 20 articles related to the alphabet, he penned only 4-5 articles directly addressing orthography. The spelling rules for the Latin-based Kazakh alphabet from 1929 are a separate matter. Let us now examine the key issues discussed in his articles on orthography, the problems he addressed, and their impact on the development of Kazakh writing.

In the article “On Changing Orthography,” co-authored with O.Zhandosuly, T.Shonanuly states: “Orthography should be easy to learn and teach. Delving deep into spelling rules, multiplying the rules, and digging into the roots of sounds is not the work of schools, the general public, or students, but rather the work of language specialists” (Shonanuly & Zhandosuly, 1928: 3). This conclusion clearly stems from his practical approach as an educator. However, orthography has both a scientific-theoretical and a practical side. Orthography is governed by the laws of language and reflects its nature. Writing is the visible form of language; while we cannot equate writing with the language itself, it is a graphic representation of it. Orthography cannot be separated from the laws of language even for a moment. Orthography that does not arise from linguistic laws can lead to changes in the language. If simplification of orthography is necessary, it should be done based on practices that do not alter the language, rather than disregarding strict linguistic rules.

In this article, T.Shonanuly continues to express his thoughts on the “Kazakh Orthography” developed by A.Baitursynuly and outlines key principles that future Kazakh orthography should consider for simplification. These principles can be summarized as follows:

1. Orthography should be easy, facilitate quick and correct writing and reading, and should not aim to mark all clearly or ambiguously heard sounds in the language.
2. Writing should be based on how words sound.
3. The sounds /y/ and /и/ should be simplified by using a single letter at the beginning of words and syllables.
4. Avoid the unnecessary proliferation of the /y/ sound.
5. Write “ТЫН” instead of “ТҮН” at the end of words, thus eliminating the /y/ sound from the second syllable onward.
6. Combine hyphenated words or find other ways to streamline them.
7. Regulate the spelling of borrowed words, ensuring they are adapted to the phonetic rules of the Kazakh language and avoiding unnecessary distortions based on strict rules.
8. Regulate the spelling of the sounds /б/, /п/, /т/, /д/.

Despite the passage of a century, these issues remain relevant to modern Kazakh orthography. These challenges continue to be central topics of scientific debate during the current alphabet reform, especially in the process of developing new orthographic rules for the Latin-based Kazakh alphabet. This indicates that these are complex topics in Kazakh orthography, where the tensions between orthography and orthoepy (correct pronunciation) often emerge.

In the article “On the Issue of Changing Russian Orthography and Alphabet,” T.Shonanuly discusses the intensified proposals to change Russian orthography and alphabet following the October Revolution. The article mentions that more than a hundred proposals had been submitted to the People's Commissariat, and that Russian teachers, workers, students, and progressive intellectuals led the movement, advocating for the following four demands:

1. Changing the current Russian orthography;
2. Modifying punctuation marks;
3. Eliminating capital letters;
4. Adopting the Latin alphabet (Shonanuly, 1929: 2).

The scholar then provides a brief overview of the history of Russian orthography, focusing on the reforms made by Academician Yakov Karlovich Grot (1812-1893). Shonanuly critiques Grot's orthography, stating that “Russian orthography does not correspond to the current state of the language or its inherent rules, is difficult to master, and was scientifically weak and poorly constructed from the outset.” He highlights the various principles of Russian writing, such as the traditional principle, the etymological principle, the phonetic principle (writing as it sounds), as well as instances where there is no consistent principle, resulting in irregularities. At the end of the article, T. Shonanuly informs readers that the work on revising Russian orthography was to be conducted by emphasizing either the phonetic principle or the traditional one as the leading approach, and that a commission of 10 members had been assigned to draft the Russian orthography project.

The article was written to argue that Kazakhstan's transition to the Latin alphabet was necessary and the right course of action, aiming to persuade readers of its merits. The article implies that if even

the Russians, with their well-established writing traditions and publishing industry, were considering adopting the Latin alphabet, Kazakhstan's decision to do so was undoubtedly justified. This article also reveals Shonanuly's deep understanding of the Russian language and orthography, as well as his extensive knowledge of writing theory and his experience in developing orthography. Furthermore, in the context of the current alphabet reform, this article provides important information, showing that the movement towards adopting the Latin alphabet in early 20th-century Russia had not only a political dimension but also a scientific and linguistic basis.

Another significant area of Shonanuly's work on Kazakh orthography was the spelling of foreign words. His article "On the Orthography of Foreign Words" (Shonanuly, 1929: 2-3) was published as a proposal following the "Orthography Conference" held in Kyzylorda on June 2-4, 1929. In this article, Shonanuly discusses the methods of spelling foreign words and proposes models for doing so. He asserts that "foreign words should be adapted to the rules of our language to make them easier for Kazakhs to pronounce, more pleasing to the ear, easier to understand, and more accessible for literacy." He then presents 31 principles and models for spelling foreign words, which can be summarized as follows:

1. Adapting foreign words to the rules of the Kazakh language;
2. Ensuring the correct spelling of the roots and suffixes of foreign words according to Kazakh language rules;
3. Writing foreign words according to phonetic and morphological principles, carefully considering whether adjectives should take suffixes (e.g., "социалистический" (socialistic) – should it be "социалистик" or "социал"?);
4. Using the phonetic changes that Arabic-Persian words underwent when assimilated into the Kazakh language as a model for assimilating and spelling foreign words.
Models of replacing the sounds of the foreign words with the sounds of the Kazakh language:
5. /Ф/ – /p/ (in the beginning of a word). E.g.: *фарыз – парыз, фахыр – рақыр* etc.;
6. /Г/ – /ç/ (in the beginning of a word). E.g.: *генерал – çанарал; география – çағрапа* etc.;
7. /Ch/ (Europe) – /x/ (Russian) – writing /q/ and /k/ (Kazakh). E.g.: *chimik – qijmik, хайр – qajr, technik – teknik* т.б.;
8. /Ц/ – /s/. E.g.: *офицер – аресер, станция – stansa* etc.;
9. /Я/ – /ça/, /çə/ (in the beginning of a word). E.g.: *ява – çав, ярмарка – çәрмеңке* etc.;
10. /Ч/ – /c/ (ш). E.g.: *чай – саж, чахар – сәр* etc.;
11. The initial sound /h/ in the European words – without changes. E.g.: *hidro, henriq* etc.;
12. /V/ (as in European) – /v/ (in Kazakh /y/, in Russian /в/). E.g.: *Москва – maskev (Маскеу), Варшава – varçav (Уаршау)* etc.;
13. /U/, /i/ – /u/ (y), /i/ (и). E.g.: *litr, kilo* etc.;
14. /O/ – /o/ (If «о» occurs in the first syllable of the European words, and it is read as «а» in Russian, «о» must be written). E.g.: *komines, social* etc.;
15. /Ө/, /ь/ (ы), /y/ (ү), /ə/ - these sounds must not be written in European words, and /ш/ must be written as /c/ (ш). E.g.: *приказчик – byrkəncik (бүркəншик)* etc. (Shonanuly, 1929: 2);
16. The «а» letter at the end of the Russian words must be eliminated. E.g.: *физика – физик* etc.;
17. The «сса» at the end of Russian words must turn into *сы*, «нна» into *ны*. E.g.: *касса – каса; ванна – вана* etc.;
18. The sound «а» at the end of European toponyms must be written as «ы» or «і». E.g.: *Америка – Америкі, Аурона – Ауроны* etc.;
19. The «иат» syllable at the end of Russian words (*пролетариат*) must be preserved. E.g.: *proľtarijat, komesserijet* etc.;
20. The «ция» (*станция*) syllable at the end of Russian words must be turned into «-sa» (ca) «-se» (ce). E.g.: *stansa, milijsе* etc.;
21. The «ет» (*бюджет*) syllable at the end of Russian words must be preserved. E.g.: *byvpet, budçet* etc.;
22. The «тор» (*трактор*) syllable at the end of Russian words must be written as «түр» (түр). E.g.: *doqtur, trəktur* etc.;

23. The Latin «izm» (*марксизм*), «ist» (*эгоист*) at the end of European words must be turned into «-шыл», «-шылдық» («-шіл», «-шілдік»). E.g.: *lenincil, sosialcyl* etc.;
24. The suffixes «графия» (*фотография*), «лог» (*метролог*) must be turned into «-шы», «-ші». E.g.: *tilci, teknikci* etc.;
25. Adjective endings of the Russian words must be eliminated. E.g.: *социальный – social turtyb, электрический – elektir quatъ* etc.;
26. The final root sounds of the European words, except for /g/, /q/, /d/, /f/, /v/, /x/, must be preserved. E.g.: *volt, teleskop* etc.;
27. The «ия» (*буржуазия*) syllable must be turned into «а» or «ә». E.g.: *virçivaza, aksә (акция)* etc.;
28. The «ий» (*пролетарий*) at the end of the Russian words must be eliminated. E.g.: *prolet, antiikva* etc.;
29. The «тр» (*театр*) at the end of the Russian words must be preserved. M.: *tiatr, metr* etc.;
30. The «иум» (*натриум*) syllable at the end of scientific terms must be preserved. E.g.: *kolsium, natrium* etc.;
31. The Arabic borrowed syllable «лима» (*мұғалима*) must be eliminated. E.g.: *muqalim* etc. (Shonanuly, 1929: 3).

At the end of his proposal, T.Shonanuly states: “There may be mistakes in our proposal. However, we believe most of it is correct. If anyone disputes the correctness of any point, we will provide more detailed explanations” (Shonanuly, 1929: 3). Of course, when compared with current practices, and as evidenced by a century of experience, some of these proposals do contain flaws. However, a thorough and comprehensive analysis of all these points in a separate article is necessary. What must be emphasized here is that for its time, this proposal was a significant achievement. In 1924, the First Congress of Kazakh Scholars had only one rule regarding foreign words: “Foreign words should be spelled according to the rules of the Kazakh language.” Four or five years later, the creation of such detailed and specific models represents significant progress in the assimilation and spelling of foreign words.

T.Shonanuly's most significant and substantial work on Kazakh orthography was the development of the concept and orthographic rules for the new Latin-script Kazakh alphabet in 1929. The conference was convened on June 2-4, 1929, by the Kazakh SSR People's Commissariat of Education and the Central Committee for the New Kazakh Alphabet. The council was chaired by Yudakhin, Baidildauly, and Kabylauly, with Zhubanuly (Zhubanov), Toktabaiuly, and council appointed as secretaries. T.Shonanuly was the main speaker on the topic of orthography. He began his speech by stating: “We have practically transitioned to the new alphabet. Having transitioned to the new alphabet, we also needed to change our orthography, which was previously based on the Arabic script and took into account some of the characteristics of the Kazakh language” (Shonanuly, 1930: 5). He then divided his presentation into three parts: the first part discussed the current main laws of the Kazakh language and its future laws; the second part covered what kind of orthography the Kazakh language needed based on these laws; and the third part dealt with the orthography of foreign words based on the living laws of the Kazakh language. Shonanuly's orthographic project was presented on behalf of the Education Commission.

Listing the main laws of the Kazakh language, Shonanuly argued that Kazakh orthography should be based on the phonetic principle. He emphasized that Kazakh orthography should be grounded in the spoken Kazakh language, retain the roots of Kazakh words without change, acknowledge that Kazakh is an agglutinative language, and recognize that there are no dialects in Kazakh. He also noted the importance of vowel sounds, particularly the strength of root vowels, and that each sound in the alphabet should have its distinct character. All these factors, he said, necessitate that Kazakh orthography be phonetic. Shonanuly clarified: “When we talk about a phonetic system, we do not mean writing sounds according to their subtle nuances in a scientific manner. We simply mean writing clearly audible sounds in a way that does not alter the meaning of the word” (Shonanuly, 1930: 7). However, he also noted that, when necessary, the morphological principle could be applied within certain limits and conditions. This idea reflects the concept of “phoneme,” indicating that Kazakh orthography should be

based on the phonetic principle, specifically the phonemic principle. This approach aligns with the principles used to develop the new Latin-script Kazakh orthographic rules.

Shonanuly argued that if the new Latin-script Kazakh orthography were to be based on the phonetic principle, the first step would be to identify the main laws governing Kazakh sounds. He listed the following laws:

1. Progressive and regressive assimilation (*итіншек және тартыншақ еліктеу*)¹;
2. The phenomena of dissipation of our rapid and semi-rapid sounds²;
3. Vowel harmony law (Shonanuly, 1930: 8).

He then discussed the classification of sounds, noting that for the purpose of creating orthographic rules, Kazakh vowels should be classified based on their *labialization*, *openness/closedness*, and *thickness/thinness* (or back/front) articulatory features, while consonants should be categorized by their *strength*, *sonority*, *rapidity/fricativity*, and *voicing/devoicing* properties (Shonanuly, 1930: 8). This viewpoint also stems from the phonemic principle, indicating that there is neither a need nor a benefit in fully exposing and converting the detailed properties of Kazakh sounds into orthographic rules.

The scholar also mentioned that the “harmony law” only applies to vowels, dividing it into palatal harmony and labial harmony. He noted that while palatal harmony is still strong, labial harmony is fading. Discussing the stages of labial harmony's decline, he concluded that “labial harmony should not be included in our orthography” (Shonanuly, 1930: 11).

Shonanuly pointed out that the influence of vowels on each other is evident not only within a word but also between words. For example, the phrase *қара ат* (black horse) would be pronounced as *қарат*. However, despite the phonetic nature of the orthography, he considered it appropriate to ignore such influences in compound forms, arguing that preserving the roots of words in writing is necessary to convey meaning accurately, in which case the morphological principle takes precedence over the phonetic principle.

The scholar also touched on the properties of the narrow vowels /ы/ and /и/, noting that these vowels often become obscured or disappear, and in such cases, they should not be written, even if they are preserved in the root. For example, *қарын* becomes *қар-ным* (not *қа-ры-ным*) (Shonanuly, 1930: 11). Similar principles are reflected in the current draft orthography for the new Latin-script Kazakh alphabet, which also advocates reducing the syllables formed by /ы/ and /и/ through contraction, thus shortening the word by one syllable.

In the report, it is mentioned that when creating new spelling rules, it is necessary to consider the following characteristics of consonants:

1. The sounds /б/, /ғ/, /г/, and /д/ do not appear at the end of native Kazakh words.
2. When the sound /н/ occurs at the junction of compound words and is combined with /б/ or /п/, it changes to /м/ (e.g., *қарынбай* becomes *қарымбай*). When combined with /к/, /ғ/, /к/, or /г/, it changes to /ң/ (e.g., *қазанқап* becomes *қазанқап*).
3. The sounds /б/ and /п/ transform into the sound /у/ when they occur at the junction of syllables and are combined with vowels (e.g., *шабын* becomes *шауын*).
4. The vowel /а/ between the sounds /ж/, /ш/, and /ы/ becomes thinner (i.e., changes in quality) due to these existing phonological laws (Shonanuly, 1930: 12-13).

These characteristics of Kazakh consonants had already been addressed in the works of Baitursynuly, where corresponding spelling rules were developed. However, Shonanuly also recognized these laws, proposed some of his own terms, and suggested that these laws should be taken into account in the new spelling.

The scholar also addressed the issue of writing compound words together or separately, identifying it as one of the difficulties in Turkic spelling. He noted that although the Kazakh language is

¹ The law of *regressive assimilation* involves the consonants at the junction of the root and suffix, aligning according to their type: voiceless with voiceless, voiced with voiced, and sonorant with sonorant. Additionally, when consonants such as /п/, /к/, and /ғ/ appear at the end of a root and are followed by a vowel, they transform into /б/, /г/, and /ғ/, respectively.

² Consonants are not repeated consecutively at the junction of the root and suffix. For example, instead of *mallar*, the correct form is *maldar*.

rich in suffixes and endings, it is challenging to distinguish the boundaries of complex and derivative words. He attributed this difficulty to “the nature of the Arabic script, where the script dominates the language rather than the language governing the script” (Shonanuly, 1930: 14). This observation is logical. The characters in the Arabic script change their form in four different ways depending on their position in the word, and when two words are combined, the shape of the letters changes, giving rise to an entirely new graphical form that can be unrecognizable. People who have learned to read and write in this script often revert to traditional principles.

Shonanuly was well aware that when words merge, their meaning becomes unified, their sounds harmonize, and they are pronounced with a single stress. This issue had previously been addressed by Baitursynuly and Omaruly.

After explaining these foundations and the relevant rules of Kazakh spelling, Shonanuly proposed seven draft rules for the writing of root words, suffixes, and compound words:

1. Words are written according to how they sound individually, without considering their influence on each other when combined. For example: *қара қой* (Black sheep).

2. Words that express a single concept are written together. For example: *оқшантай* (cartridge belt), *Ержан* (a name).

3. General compound words are written with a hyphen. For example: *төсек-орын* (bedclothes).

4. In compound words where the suffix *-ма* is inserted, it is added to the first syllable and written with a hyphen. For example: *қолма-қол* (immediately).

5. Reduplicated intensive words are written with a hyphen. For example: *қым-қызыл* (bright red).

6. Suffixes and endings are attached to the root word (Shonanuly, 1930: 16-17).

At the end of his report, Shonanuly addressed the issue of writing foreign words. Although he did not provide specific models or rules, he discussed conceptual matters and core principles, stating: “Our aim is singular: one spelling system will be developed for both Kazakh words and borrowed words; foreign words will also be adapted to the rules of Kazakh phonetics and affixation” (Shonanuly, 1930: 18). This principle is crucial in dealing with foreign words as it directly relates to the fate of the language. Early 20th-century Kazakh intellectuals, regardless of their specific efforts or ideas, unanimously supported the adaptation of foreign words to the rules of the Kazakh language and actively contributed to this endeavor. This was a genuine expression of respect and care for their native language. The intellectuals of the Alash movement understood well that assigning two different spelling systems to one language would be a violation of linguistic rules or an act of desperation. On this matter, Shonanuly remarked, “If we do not wish to alter foreign words at all, we will inevitably end up with two separate spelling systems” (Shonanuly, 1930: 19). This challenge remains relevant today.

At the spelling conference, 16 primary laws of Kazakh phonetics, four fundamental principles of orthography, and a set of 30 spelling rules were adopted. These rules were officially approved by the Central Executive Committee of Kazakhstan on July 25 of the same year. These spelling rules mark a significant turning point and a new beginning in the history of Kazakh writing. Therefore, their scientific foundations still require comprehensive and in-depth study.

Conclusion

In conclusion, between 1929 and 1937 Telzhan Shonanuly effectively assumed Baitursynuly's role in advancing Kazakh linguistics in Kazakhstan. He was a talented scholar, masterful educator, and influential figure who made significant contributions to the development of Kazakh science and statehood. As well as an outstanding linguist who dealt with complex and pressing issues at the stages of the formation and development of Kazakh linguistics. One such issue was the orthographic rules of the Kazakh-Latin alphabet in the early 20th century. Shonanuly played a crucial role in developing these orthographic rules and in establishing the culture of Latin-based Kazakh script. Shonanuly was among the first scholars to propose concrete models for the adoption and writing of foreign-language terms in Kazakh. His approaches and rationales could be applied to contemporary alphabet reforms. He was able to accomplish these significant tasks by thoroughly mastering and building upon the scholarly legacy of Ahmet Baitursynuly's work in Kazakh linguistics. Shonanuly's writings on script and orthography reveal the influence, foundation, and future potential of Baitursynuly's pioneering ideas in Kazakh linguistics, firmly establishing Shonanuly as a representative of the Baitursynuly linguistic school.

References

- Ahmet Baitursynulyning alipbi, zhazu, emle turaly engbekteri. (2023) Qurast.: E.Maralbek. Almaty: JK Asyl, 584 b. [Akhmet Baitursynuly's works on the alphabet, writing, spelling: textbook. (2023) Scientific commentary written and compiled by Y. Maralbek. Almaty: JK Asyl, 584 p.] (in Kazakh)
- Amirzhanova, N. (2012) Qazaqstandagy latyn zhazuynyng tarihi tagylymy. Almaty: Memlekettik tildi damytu instituty, 300 b. [Amirzhanova, N. (2012) Historical study of Latin script in Kazakhstan. Almaty: State Language Development Institute, 300 p.] (in Kazakh)
- Kuderinova, Q.B. (2013) Qazaq zhazuynyng tarihy men teorijasy. Oqu quraly. Almaty: Eltany baspasy, 242 b. [Kuderinova, Q.B. (2013) History and theory of Kazakh writing. Educational tool. Almaty: Eltany Publishing House, 242 p.] (in Kazakh)
- Maralbek, E. (2022) Ahmet Baitursynulyning qazaq tili dybystaryn zhikteu adisining gylimi negizdemesi. Ahmet Baitursynuly zhane qazaq tiltanyynyng bolashaq bagdary. Almaty: Printexpress baspasy, 400 b. [Maralbek, Y. (2022) Scientific justification of Akhmet Baitursynovich's method of classification of sounds of the Kazakh language. Akhmet Baitursynovich and the future direction of Kazakh linguistics. Almaty: Print Express publishing house, 400 p.] (in Kazakh)
- Momynova, B. (2022) Qazaq gazetі (1913-1918): alipbi, emle erekshelikteri zhane leksika-semantikasy. Almaty: Qazaq tili baspasy, 256 b. [Momynova, B. (2022) Kazakh newspaper (1913-1918): alphabet, spelling features and vocabulary and grammar. Almaty: Qazaq tili, 256 p.] (in Kazakh)
- Omaruly, E. (2018) Shygarmalary. 1-2 t. Tusinikemesin zhazyp qurastyrushy: E. Maralbek. Almaty: Lugat baspasy. [Omaruly, Y. (2018) Works of Yeldes Omaruly. 1-2 t. Compiler of the commentary: Y. Maralbek. Almaty: Lugat public fund.] (in Kazakh)
- Qazaq bilimpazdarynyng tungysh s`ezi (1925). Qazaq emlesi turaly Telzhannyng pikirleri. Orynbor: Qazaq memleket baspasy. 118 b. [The First Congress of Kazakh Educators (1925). Telzhan's Comments on Kazakh Spelling. Orynbor: Kazakh State Printing House, 118 p.] (in Kazakh)
- Qazaq bilimpazdarynyng tungysh s`ezi (QBTS) (1925). Orynbor: Kazmembas, 121 b. [First Congress of Kazakh Educationists (KBTS) (1925). Orynbor: Kazmembas, 121 p.] (in Kazakh)
- Shonanuly, T. (1929). Shet sozder emlesi zhaynda (Emle s`ezine usynys retinde). Engbekshi qazaq gazet. N 66 (1395), 2 b. [Shonanuly, T. (1929) About the spelling of foreign words (as a proposal to the Spelling Congress). Enbekshi kazakh newspaper. N 66 (1395), 2 p.] (in Kazakh)
- Shonanuly, T. (1929) Shet sozder emlesi zhaynda (Emle s`ezine usynys retinde). Engbekshi qazaq gazetі. N 67 (1396), 3 b. [Shonanuly, T. (1929) About the spelling of foreign words (as a proposal to the Spelling Congress). Enbekshi kazakh newspaper, N 67 (1396), 3 p.] (in Kazakh)
- Shonanuly, T. (1929) Ors emlesi men alipbiin ozgertu maselesi. Engbekshi qazaq gazetі. N 265 (1594), 2 b. [Shonanuly, T. (1929) The problem of changing the Russian spelling and alphabet. Enbekshi kazakh newspaper, N 265 (1594), 2 p.] (in Kazakh)
- Shonanuly, T. (1930) Emle turaly bajandamasy. Emle konferencijasy (stenografijalyq esebi). Qyzylorda: QAZIZDAT, 110 b. [Shonanuly, T. (1930) Report on Spelling. Spelling Conference (shorthand report)]. Qyzylorda: KAZIZDAT, 110 p.] (in Kazakh)
- Syzdyq, R. (2000) Qazaq tilining anyqtagyshy (emle, tynys belgileri, soz sazy). Astana: Elorda baspasy, 527 b. [Syzdyq, R. (2000) Kazakh language guide (spelling, punctuation marks, vocabulary). Astana: Elorda, 527 p.] (in Kazakh)
- Uali, N. (1999) Ahmet Baitursynuly zhane qazaq zhazuynyng ontogenezdik damuy. Ulttyq ruhtyng uly tini. Gylimi maqalalar zhinagy. Almaty: Bilim, 568 b. [Uali, N. (1999) Ahmet Baitursynuly and the ontogeny development of the Kazakh script. The great tissue of the national spirit. Collection of scientific articles. Almaty: Science, 568 p.] (in Kazakh)
- Zhandosuly, O., Shonanuly, T. (1928) Emle ozgertu zhajynda. Engbekshi qazaq gazetі. N 138 (1165), 3 b. [Zhandosuly, O., Shonanuly, T. (1928) About changing the spelling. Enbekshi kazakh newspaper. N 138 (1165), 3 p.] (in Kazakh)

Әдебиеттер

- Ахмет Байтұрсынұлының әліпби, жазу, емле туралы еңбектері: оқу құралы / Ғылыми түсініктемесін жазып, құрастырған Е. Маралбек. – Алматы: ЖК Асыл, 2023. – 584 б.
- Әміржанова Н. Қазақстандағы латын жазуының тарихи тағылымы. – Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту институты, 2012. – 300 б.
- Елдес Омарұлы шығармалары. 1-2 т. / Түсініктемесін жазып құрастырушы Е. Маралбек. – Алматы: Лұғат, 2018.
- Жандосұлы О., Шонанұлы Т. Емле өзгерту жайында // «Еңбекші қазақ» газеті. – 1928 ж. – №138 (1165). – 3 б.
- Күдерінова Қ.Б. Қазақ жазуының тарихы мен теориясы. Оқу құралы. – Алматы: Елтаным, 2013. – 242 б.
- Қазақ білімпаздарының тұңғыш съезі (ҚБТС). – Орынбор: Қазмембас, 1924. – 121 б.
- Қазақ білімпаздарының тұңғыш съезі / Қазақ емлесі туралы Телжанның пікірлері / – Орынбор: Қазақ мемлекеттік баспаханасы, 1925. – 118 б.
- Маралбек Е. Ахмет Байтұрсынұлының қазақ тілі дыбыстарын жіктеу әдісінің ғылыми негіздемесі //Ахмет Байтұрсынұлы және қазақ тілтанымның болашақ бағдары. – Алматы: Printexpress, 2022. – 400 б.
- Момынова Б. «Қазақ» газеті (1913-1918): әліпби, емле ерекшеліктері және лексика-грамматикасы. – Алматы:

Қазақ тілі, 2022. – 256 б.

Сыздық Р. Қазақ тілінің анықтағышы (емле, тыныс белгілері, сөз сазы). – Астана: Елорда, 2000. – 527 б.

Уәли Н. Ахмет Байтұрсынұлы және қазақ жазуының онтогенездік дамуы // Ұлттық рухтың ұлы тіні / Ғылыми мақалалар жинағы. – Алматы: Ғылым, 1999. – 568 б.

Шонанұлы Т. Емле туралы баяндамасы // Емле конференциясы (стенографиялық есебі). – Қызылорда: ҚАЗИЗДАТ, 1930. – 110 б.

Шонанұлы Т. Орыс емлесі мен әліпбиін өзгерту мәселесі // «Еңбекші қазақ» газеті. – 1929 ж. – №265 (1594). – 2 б.

Шонанұлы Т. Шет сөздер емлесі жайында (Емле съезіне ұсыныс ретінде) // «Еңбекші қазақ» газеті. – 1929 ж. – №66 (1395). – 2 б.

Шонанұлы Т. Шет сөздер емлесі жайында (Емле съезіне ұсыныс ретінде) // «Еңбекші қазақ» газеті. – 1929 ж. №67 (1396). – 3 б.

Information about the article / Мақала туралы ақпарат / Информация о статье.

Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 12.08.2024.

Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 03.09.2024.

© Maralbek, Ye., 2024

© А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2024

Рая Нұрданқызы Акегожаева^{1*}, Айгүл Серікқызы Мурзинова²

^{1*} автор-корреспондент, докторант, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ., ORCID: 0009-0008-6435-7128 E-mail: raya.nurdan91@gmail.com

² философия докторы (PhD), Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ., ORCID: 0000-0003-2208-3049 E-mail: murzinova.aigul@qyzpu.edu.kz

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ҒҰРЫПТЫҚ РӘСІМДЕРДІҢ ТІЛДІК РЕПРЕЗЕНТАЦИЯСЫ

Андатпа. Мақалада ғұрыптық рәсімдер этностың рухани өмірі мен мәдениетінің маңызды компоненттерінің бірі ретінде сипатталады. Олар лингвомәдени ұжымның нормаларын, құндылықтары мен тәжірибелерін ұрпақтан-ұрпаққа тасымалдайтын феномен ретінде қарастырылады. Осыған сәйкес адамның генетикалық жадында құрылымдық-бейсаналық білім ретінде сақталған және ғұрыптық рәсімдердің негізінде қалыптасатын екінші мәнді скриптонимдерге жан-жақты талдау жасау – зерттеу жұмысының мақсаты. Зерттеу мақсатына жету үшін ғұрыптық рәсімдерге қатысты тілдік деректердің екінші мағынаға ие болуы, репрезенттелуі жайында тұжырымдарға талдау жасалып, лингвомәдени кодтар айқындалып, талданады. Антропоэекті парадигманың аясында ғұрыптық рәсімдердің негізінде қалыптасқан екіншілік мәнді скриптонимдердің, лингвомәдени кодтардың семантикалық ауысу тәсілдерін анықтау – қазақ халқының этникалық бірегейлігі мен тілдік санасының ерекшелігін айқындайтын әдіс ретінде танылады. Мақалада екіншілік мағынаға ие болған тілдік қолданыстардың мағынасын ашу үшін этимологиялық талдау, мәліметтерге концептуалды және лингвомәдени түсінік беру әдістері қолданылады. Зерттеу жұмысының нәтижесінде акционалды код құрайтын тілдік бірліктердің ішінде көбінесе тыйым сөздердің скриптонимдерге ұйытқы болатыны анықталады. Соның ішінде, екінші мағынаға ие болған скриптонимдердің қазіргі тілдік репрезентациясы қазақтың әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері туралы жазылған еңбектер мен көркем әдебиет беттерінен алынған мысалдармен дәйектеледі. Зерттеу жұмысында талданған скриптонимдер мен оларға берілген лингвомәдени, концептуалдық түсініктерді мәдениетаралық қатысымды жеңілдететін құрал ретінде, өзге тілді аудиторияда қазақ тілінің төл сөздерінің мағынасын, этимологиясын түсіндіруде қолдануға болады.

Түйін сөздер: ғұрыптық рәсімдер; скриптонимдер; лингвомәдени кодтар; екіншілік мағына; метонимия; акционалды код

Сілтеме жасау үшін: Акегожаева Р.Н., Мурзинова А.С. Қазақ тіліндегі ғұрыптық рәсімдердің тілдік репрезентациясы. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). 108-120-бб.

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-108-120>

Рая Нурданқызы Акегожаева^{1*}, Айгүл Серікқызы Мурзинова²

^{1*} автор-корреспондент, докторант, Казахский национальный женский педагогический университет, Казахстан, г. Алматы,

ORCID: 0009-0008-6435-7128 E-mail: raya.nurdan91@gmail.com

² доктор философии (PhD), Казахский национальный женский педагогический университет, Казахстан, г. Алматы, ORCID: 0000-0003-2208-3049 E-mail: murzinova.aigul@qyzpu.edu.kz

ЯЗЫКОВАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ РИТУАЛЬНЫХ ОБРЯДОВ В КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. В статье проанализирована роль ритуальных обрядов в сохранении и передаче будущим поколениям норм, ценностей и опыта лингвокультурного коллектива, характеризуя их как один из важнейших компонентов духовной жизни и культуры этноса. В этой связи, целью исследовательской работы является проведение всестороннего анализа вторичных скриптонимов, хранящихся в генетической памяти языкового носителя как структурно-бессознательные знания и формирующихся на основе ритуальных обрядов. Для достижения цели исследования анализируются выводы о вторичном значении и репрезентации языковых данных, связанных с ритуальными обрядами, а также определяются и анализируются лингвокультурные коды. В рамках антропоцентрической парадигмы определение способов смыслового перехода вторичного значения скриптонимов, лингвокультурных кодов, формируемых на основе ритуалов, признается методом, определяющим специфику этнической идентичности и языкового сознания казахского народа. В статье были использованы этимологический анализ, концептуальные и лингвокультурологические методы интерпретации для выявления значения вторичных скриптонимов. В результате исследовательской работы было установлено, что среди языковых единиц, образующих акциональный код, чаще всего табуированные слова служат основой скриптонимам. Современная языковая репрезентация скриптонимов со вторичным значением подкрепляется примерами из художественной литературы и работ о казахских обычаях и традициях. Анализируемые в исследовательской работе скриптонимы и предоставленные им лингвокультурные понятия могут быть использованы как инструмент, облегчающий

межкультурное общение, в интерпретации значения, этимологии исконных слов казахского языка в иноязычной аудитории.

Ключевые слова: ритуальные обряды; скриптонимы; лингвокультурные коды; вторичное значение; метонимия; акциональный код

Для цитирования: Акегожаева Р.Н., Мурзинова А.С. Языковая репрезентация ритуальных обрядов в казахском языке. *Tiltanyum*, 2024. №3 (95). С. 108-120 (на каз. яз.)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-108-120>

Raya Akegozhayeva^{1*}, Aigul Murzinova²

^{1*}Corresponding author, doctoral student, Kazakh National Women's Teacher Training University, Kazakhstan, Almaty, ORCID: 0009-0008-6435-7128 E-mail: raya.nurdan91@gmail.com

² Doctor of Philosophy (PhD), Kazakh National Women's Teacher Training University, Kazakhstan, Almaty, ORCID: 0000-0003-2208-3049 E-mail: murzinova.aigul@qyzpu.edu.kz

LINGUISTIC REPRESENTATION OF RITUAL CEREMONIALS IN THE KAZAKH LANGUAGE

Abstract. The article describes ritual rituals as one of the most important components of the spiritual life and culture of an ethnic group. They are considered as a phenomenon that transfers the norms, values and practices of the linguocultural collective from generation to generation. Accordingly, the purpose of the research is to conduct a comprehensive analysis of the second-meaning scriptonyms, which are stored in the genetic memory of a person as structural-unconscious knowledge and are formed on the basis of ritual rituals. To achieve the purpose of the study, conclusions about the secondary meaning, representation of linguistic data related to ritual rituals are analyzed, linguocultural codes are identified and analyzed. The definition of the methods of semantic transition of secondary significant scriptonyms, linguocultural codes formed on the basis of ritual rituals within the framework of the anthropospecific paradigm is recognized as a method of determining the ethnic identity and peculiarities of the linguistic consciousness of the Kazakh people. The article uses etymological analysis, conceptual and linguocultural interpretation methods to reveal the meaning of language usages that have a secondary meaning. As a result of the research work, it is determined that among the language units that make up the action code, taboo words are often the catalyst for scriptonyms. In particular, the modern linguistic representation of scriptonyms, which have acquired a secondary meaning, is supported by examples from the pages of works and fiction about Kazakh customs and traditions. The scriptonyms analyzed in the research work and the linguocultural and conceptual concepts assigned to them can be used as a means of facilitating intercultural participation, in explaining the meaning and etymology of native words of the Kazakh language in a foreign language audience.

Keywords: ritual ceremonials; scriptonyms; linguocultural codes; secondary meaning; metonymy; promotional code

For citation: Akegozhayeva R., Murzinova A. Linguistic Representation of Ritual Ceremonials in the Kazakh Language. *Tiltanyum*, 2024. №3 (95). P. 108-120. (in Kazakh)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-108-120>

Кіріспе

Ұлт танымы ғасырлар бойы қалыптасып, заман ағымына, уақыт талабы мен өмір сүру жағдайына байланысты өзгерістерге ұшырайды. Кейбір салт-дәстүрлер, рәсімдер мен жоралғылар өткен заманның еншісінде қалады. Дегенмен оларды мүлдем жойылып кетеді деп айта алмаймыз. Тілді тарих пен мәдениеттің тасымалдаушысы деп қарастыратын болсақ, өткеннің сарқыншағы болып, тілде белгілі бір этнотілдік таңбалар сақталып қалады. Этнотілдік санадағы мұндай лингвистикалық таңбаларды, яғни лингвомәдени кодтарды тіл білімінде скриптонимдер деп атайды. Скриптонимдер – ғұрыптық рәсімдер, дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, ойындар, мерекелердің негізгі атрибуттарына байланысты қалыптасқан, екінші мәнге ие болған тілдік қолданыстар, әр халықтың мәдени бірегейлігін репрезенттейтін тілдік бірліктер. Бұл терминді когнитивтік зерттеулер аясына О.И. Быкова енгізді. Ол скриптонимдерді «ғұрыптық рәсімдердің және оларға қатысты атрибуттардың, рәсімді орындаушы субъектілердің атаулары» деп қарастырады (Быкова, 2005: 210). А.С.Мурзинова өз зерттеуінде қазақ, орыс, ағылшын тілдеріндегі скриптонимдерге салғастырмалы талдау жасай отырып, оларды аксиологемалық стереотиптерге ұйытқы болатын рухани мәдениет деректі тілдік таңба ретінде анықтайды (Мурзинова, 2021:142). Осы уақытқа дейін түркі тіл білімінде «скриптонимдер» термині жеке-дара зерттеу нысанына алынбады. Қазақ тіл білімінде сөз мағынасының кеңеюі, тарылуы, бастапқы семантикасының өзгеру мәселелері біршама зерттелгенімен, «скриптоним» ұғымы лингвистикалық термин ретінде қарастырылмады. Осы тұрғыда скриптонимдер екіншілік мәнге

ие болғанмен, өн бойында ғұрыптық рәсімдерге қатысты құнды ақпаратты (код) сақтап қалатынын ескерсек, мұндай кодтарды ашу этномәдени ұжымның тарихи жадысын айқындауға мүмкіндік береді. Бұл зерттеу жұмысының өзектілігін көрсетеді.

Материалдар және әдістер

Мақалада келтірілген тұжырымдар қазақтың әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері, этнографиялық зерттеулер туралы жазылған еңбектерден (Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі, 2011), (Қазақтың әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері, 2001), (Ақбай, 2008), қазіргі тілдік репрезентациясы медиа-контенттерден алынған мысалдармен дәйектелді. Мақалада ұлттық ойындарға қатысты, екіншілік мағынаға ие болған тілдік қолданыстардың мағынасын ашу үшін *сипаттамалық, этимологиялық талдау*, сондай-ақ тыйым сөздер ұйытқы болған скриптонимдерде шифрленген лингомәдени кодтарды талдауда *мәліметтерге концептуалды және лингвомәдени түсінік беру* әдістері қолданылды. Ғұрыптық рәсімдердің аясында қолданылатын тілдік бірліктердің мағыналарын Мағына₁ (бұдан әрі – М₁), ал уақыт өте келе қалыптасқан немесе қолданысқа ие болған екіншілік мағыналарын Мағына₂, Мағына₃... (бұдан әрі – М₂, М₃...) деп белгілейтін боламыз.

Әдебиетке шолу

Мақалада ғұрыптық рәсімдердің негізінде қалыптасқан сакралды тілдік бірліктерді жан-жақты зерттеген Ә.Қайдар (Қайдар, 2013), Н.Уәли (Уәли, 1984), К.Матыжанов (Матыжанов, 2021), М.Атабаева (Атабаева, 2006), Қ.Қалыбаева (Қалыбаева, Тымболова, Алишова, 2018), В.Телия (Телия, 1977), Н.Алиференко (Алефиренко, 2002), Н.Толстой (Толстой, 2013), С.Толстая (Толстая, 1994), А.Байбурун (Байбурун, 1993), Т.Банкова (Банкова, Угрюмова, Агапова, 2017) еңбектері қаралды. Екіншілік мағынаға ие болған, белгілі бір сценарийге негіз болатын тілдік қолданыстарды талдау барысында О.Быкова (Быкова, 2005), Н.Моторина (Моторина, 2013), А.Мурзинова (Мурзинова, 2021) зерттеу еңбектері мен кандидаттық, PhD дәрежесін алу үшін дайындаған диссертацияларына сілтеме жасалды. Қазақ тіліндегі скриптонимдердің семантикалық және сөзжасамдық деривациясын анықтауда Дж.Лакофф пен М.Джонс (Лакофф, Джонсон 2004), Бе Чуньхун (Чуньхун, 2019), П.Донец (Донец, 2012) теорияларына сүйеніп, тұжырымдар жасалды.

Нәтижелер және талқылау

Әрбір халықтың өзіне тән мәдениеті бар десек, тіл – оның рухани құндылықтары мен тәжірибесінің тасымалдаушысы ретінде осы мәдениетті репрезенттеуші негізгі құрал. М.Атабаева қай ұлттың болмасын сыры тілде екенін алға тартып, тіл арқылы есте жоқ ескі замандардан бері жүріп өткен жолдарының іздерін жаңғыртып көруге, түсінуге болады деген пікір білдіреді (Атабаева, 2006). Осы тұрғыда тілді мәдени-тарихи феномен ретінде сипаттаған кезде мәдениеттің негізгі бөлігі ғұрыптық рәсімдер мен тілдің байланысын қарастырмай кетуге болмайды. Ғұрыптық рәсімдер адам өмірінің барлық кезеңімен тығыз байланысты. Зерттеушілер оларды этностың рухани өмірі мен мәдениетінің ең көне және маңызды компоненттерінің бірі деп таниды. Ал ғұрыптық лексика халықтың рухани өмірінің барлық саласын қамтиды, сондықтан да ол – халықты «мәдениет, салт-дәстүр тұрғысынан салыстыра зерттеудің таптырмас құралы» (Қалыбаева, Тымболова, Алишова, 2018).

Ғұрыптық рәсімді мәдени мәтін деп қарастыратын болсақ, ол түрлі кодталған бөлшектерден тұрады. Атап айтсақ, *акционалды* (ғұрып – белгілі бір ретіліктен тұратын рәсімдер жүйесі), *нақты немесе заттық* (ғұрыптың барысында кейбір тұрмыстық заттармен немесе арнайы дайындалған рәсімдік құралдармен әрекеттер жасалады), *вербалды* (рәсімдерді орындау кезінде тілектер, баталар, дұғалар айтылады), *тұлғалық* (ғұрыптық рәсімдерді белгілі бір адамдар тобы орындайды), *локативті* (іс-әрекеттер ішкі немесе сыртқы кеңістікте іске асырылады), *темпоралды* (іс-әрекеттер жылдың, айдың, күннің белгілі бір мерзімінде немесе қандай да бір отбасылық немесе әлеуметтік оқиғадан кейін орындалады), *музыкалық* (арнайы сүйемелдеуші әуендер болады), *бейнелеушілік* (ғұрыптық заттарда, тағамда, киімде арнайы бейнелеуші таңбалар болады) (Толстой, 2013: 148).

Ғұрыптық рәсімдерді жан-жақты зерттеген А.К. Байбурун (Байбурун, 1993), С.М. Толстая (Толстая, 1994), К.С. Матыжанов (Матыжанов, 2021) сынды ғалымдар ғұрыптық рәсім халықтың

сакралдық деңгейі жоғары әрекеттерінің бірі деп танып, мәдени ұжымның өміріндегі барлық маңызды оқиғалар мен түйткілді мәселелер ғұрыптық рәсімдерді орындау арқылы шешіліп отырған деп есептейді. Осы тұрғыда Ә.Қайдар өз еңбегінде А.Байтұрсыновтың: «Бүгінгі заман – кешегі заманның баласы, ертеңгі заманның әкесі» деген сөзін келтіріп, салт-дәстүр жалғастығы – ұрпақ жалғастығының кепілі деген пікір білдіреді (Қайдар, 2013). Ғаламның пікірін ары қарай дамытсақ, ғұрыптық рәсімдер салт-дәстүрдің негізгі бөлігі ретінде ұлттың ұлт болып қалуы үшін, өткені мен бүгінін біліп, болашағын бағдарлау үшін аса қажетті этнотілдік білім аясы.

Этнографиялық сөздікте ғұрыпқа негізделген, ретпен атқарылатын ұжымдық іс-әрекет деген анықтама беріледі: «Ғұрып – ежелден орныққан әдеттік ұстанымдар мен нормалардың, ырымдар мен тыйымдардың социумдық қажеттілікке байланысты дағдылы қалыппен және ретпен атқарылатын ұжымдық іс-әрекет арқылы көрініс беруі. Әдеттік ұстанымдар мен нормаларды өз кезегінде дәстүрлі дүниетанымның ілкімді принциптері мен тәсілдерінің, әсіресе, наным-сенімнің категориялары мен ұғымдарының «қолданбалы» (іс-әрекеттік) модельдері деуге болады. Яғни іс жүзінде әлеуметтік мәнді мәселелерге байланысты ру-қауым мүшелерінің іс-әрекеті мен мінез-құлқының ұстанымдары, принциптері мен нормалары болып табылады» (Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі, 2011).

М.В. Хорохордина неміс тіліндегі мәдени кеңістіктегі білімнің репрезенттелу жолдары туралы диссертациясында: «Адамдардың күнделікті тұрмыстағы әрекеттерінің басым көпшілігі рәсімдерге негізделеді. Рәсімдер арқылы алдыңғы лингвомәдени қоғамның нормалары, құндылықтары мен тәжірибелері сақталып, болашақ ұрпаққа тасымалданады. Белгілі бір қоғамда қабылданған ережелер мен өзін-өзі ұстау қағидаларын меңгермей әлеуметтену үрдісінен өту мүмкін емес» (Хорохордина, 2018: 4) – деп, рәсімдер арқылы тасымалданатын ақпаратты меңгерудің маңыздылығын атап өтеді.

Ғұрыптық рәсімдерге қатысты мәтіндер «түпнұсқа» прототипімен салыстырғанда таңбаланып беріліп, екіншілік мағынаға ие болып, белгілі бір зат немесе әрекет ғұрыптың құрамында күнделікті, үйреншікті емес, символдық, сакралдық мағынасында жұмсалады. Бұл туралы Т.Б. Банкова: «Ғұрыпқа қатысты мәтіндердің арасынан бір лексема мәдени коннотацияға ие болып, рәсімдік сөзге айналып, сакралды бірлік ретінде қызмет атқарады» (Банкова, Угрюмова, Агапова, 2017: 23), – деген пікір білдіреді. Бұндай екіншілік лингвомәдени мағына ғұрыптық рәсімдер аясындағы бастапқы мағынасынан мүлдем алшақ болуы мүмкін. Алайда кей жағдайда екіншілік мағынаның заттар мен әрекеттердің табиғи, біріншілік қасиеттерімен тығыз байланысты екенін де аңғаруға болады.

В.Н. Телияның типологиясына сәйкес «екіншілік номинативті бірліктер автономды (жеке номинативті қызмет атқарады) немесе автономды емес, яғни жанама (екіншілік мағына бастапқы мағынамен байланысты болады)» сипатта болады (Телия, 1977: 129). Н.Ф. Алефиренко өзінің зерттеулерінде екіншілік мағынаға ие болған таңбалардың ақпараттық сипаты басым болатынын атап өтеді (Алефиренко, 2002). Демек ғұрыптық рәсімге қатысты мәтіннің ішіндегі мәдени коннотацияға ие болған лексема ғұрыптың басқа да белгілері туралы хабар беретін тірек сөзге, сакралды бірлікке айналады. Н.В. Моторина лингвомәдени скриптер туралы кандидаттық диссертациясында «ғұрыптық рәсімдер қатаң бекітілген коммуникативтік қадамдардан тұрады» дейді (Моторина, 2013: 10). Когнитивті-дискурсивті парадигманың аясында тасымалданатын ақпараттың формасына қарай ғұрыптық рәсімдер сценарий ретінде қарастырылады. Біздің пайымдауымызша, бұл сценарий ғұрыптық рәсімге қатысты сакралды мәнге ие болған лексемаға мәтіндік корпус ретінде бекіп, ұрпақтан-ұрпаққа тасымалданып отырады. Дегенмен уақыт өте келе сакралдық мәні бәсеңдей түсіп, мағынасы тарылып немесе керісінше кеңейіп, екіншілік мағына үстеледі.

Бұл құбылыс бізді қоршаған ортада жаңа құбылыстардың пайда болуымен, қолданыстағы ұғымдарды немесе когнитивті құрылымдарды қайта қарастырып, оларға атау берумен байланысты. Нақтырақ айтсақ, тілдік құралдарды үнемдеу қағидасы және адамдардың лингвокреативтік әрекеті жаңа пайда болған когнитивтік құрылымдарды таңбалауда қолданыстағы атаулық бірліктерді пайдалануға мүмкіндік береді. Адамның жаңа ақпаратты қабылдау және танудағы қағидаларының бірі екіншілік мағына үстеу үрдісі арқылы іске асады.

Яғни жаңа заттардың бәрі ескімен салыстыру арқылы танылады. Осы тұрғыда Н.Уәли өзінің сөз мәдениетіне қатысты еңбегінде кейде тарихи-археологиялық деректер үнсіз қалған тұста сөздер сөйлейді деп тұжырымдап, сауын айту рәсімінің (Н.Уәли «ритуал» деп қолданады) бүгінде хабар айту мағынасына ие болып, қоғамдық термин қызметінде жұмсалғанын айтады (Уәли, 1984). Сонымен қатар, ғалымның пікірінше, бұндай сөздердің мағынасын түсіну үшін сөз тарихынан құлағдар болу керек.

О.Быкова осы екіншілік мағынаға ие болған, белгілі бір сценарийге негіз болатын тілдік қолданыстарға «скриптонимдер» деген терминдік атау береді (Быкова, 2005). Скриптонимдерде белгілі бір лингвомәдени қоғамның ойлау, шындықты концептуалдау және категориялау, әлемді қабылдау ерекшелігі көрініс табады. Халықтың күнделікті және мәдени өміріндегі жаңа ұғымдарды репрезенттеуші қызмет атқарады.

А.Мурзинова О.Быкованың пікірін қуаттай отырып, іс-әрекетке, қойылымға, көрініске негізделетін рәсімдер, салт-жоралғылар, ғұрыптар тілде скриптонимдер арқылы бейнеленеді деген пікір білдіреді және: «Скриптонимдер ұлттық-мәдени маркерлі репрезентанттар ретінде этнос өкілдерінің өзіне тән архетиптік түсінігі мен сакралды дүниетанымын, ділін, құндылық бағдарын кескіндейді» (Мурзинова, 2021: 23), – деп толықтыра түседі. М.Хорохордина екінші мәнді скриптонимдерді тілдің коннотаттық қорын толықтырушы көз ретінде қарастырып, жаңа мәдени-деректі тілдік мағына концептуалды интеграция және метонимия, метафора, метафтонимия механизмдері арқылы қалыптасатынын айтады (Хорохордина, 2017).

Скриптонимдер арқылы репрезенттелетін жаңа мағыналар мен концептуалдық құрылымдарды түзуде семантикалық және сөзжасамдық деривация өзара тығыз байланыста болады. Жүргізілген зерттеулердің нәтижесі қазақ тіліндегі скриптонимдердің семантикалық және сөзжасамдық деривациясында метонимияның когнитивті механизмінің рөлі басым екені анықталды.

Дж.Лакофф пен М.Джонс өз еңбектерінде метонимияны шындықты концептуалдаудың маңызды құралы, когнитивті феномен ретінде қарастыруды ұсынады (Лакофф, Джонсон, 2004: 62). Ал Б.Бопайұлы метонимия деп «өзара шектес заттар мен себептес құбылыстардың, өзара байланысты ұғымдардың бірінің орнына бірін қолдану» деп анықтайды. Сонымен қатар ғалым метонимияның екі нәрсенің арасындағы байланыс негізінде бірінің орнына бірін қолданатын алға тартып, «байланыс жағынан ассимиляциялау» деп атайды (Бопайұлы, 2020). Біз аталған ғалымдардың пікірлерін қуаттай отырып, өз тарапымыздан қандай да бір құбылысты концептуалдау процесінде оның қандай да бір аспектілері ерекше мәнге ие болып, актуалданады, басқаларының ақпараттық әлеуеті бәсеңдеп, толықтырушы қызметке көшеді деп ойлаймыз. Яғни, метонимияға адамның қабылдау сезімінің талғампаздық қасиеті негіз болады.

Скриптонимдердің екіншілік мәнінің бекіп, тұрақтануына түрлі лингвомәдени кодтар ұйытқы болады. Соның ішінде мәдени акционалды кодтар арқылы репрезенттелген скриптонимдердің басым екені анықталды. Бе Чуньхун акционалды код қандай да бір іс-әрекеттің көрінісін бейнелейді деген пікір білдіреді. Акционалды бірліктер өрісінің өзегі – адам өмірінде маңызы жоғары іс-әрекеттердің атауы (Чуньхун, 2019: 175). В.Н. Телия акционалды кодты өте күрделі ұғым деп танып, акционалды кодты сипаттау үшін күрделі құрылымды терминдерді пайдалануды ұсынды: *антропты іс-әрекеттерді бейнелеуші* (бросать камень в огород); *аспаздық іс-әрекеттерді бейнелеуші* (заварить кашу); *кеңістіктегі іс-әрекеттерді бейнелеуші* (падать духом), *физикалық іс-әрекеттерді бейнелеуші* (пойти по стопам), *зоофморфты әрекеттерді бейнелеуші* (витать в облаках) (Телия, 1996: 166). Яғни ол акционалды код деп адамның іс-әрекетін, мінез-құлқын немесе жай-күйін, қоршаған ортаға деген көзқарасын сипаттайтын етістіктер немесе етістікті компоненттердің (жеке немесе тұрақты сөз тіркестерінің құрамында қолданылуы мүмкін) жүйесі деп түсінеді. П.Н. Донец акционалды кодтардың қатарына көптеген ғұрыптық рәсімдерді, соның ішінде сый-құрмет білдіру/білдірмеу, тыйымдарды сақтау/сақтамау әрекеттерін жатқызуға болады деп есептейді (Донец, 2012: 9).

Біздіңше, акционалды код – лексемалар арқылы репрезенттелетін адамның түрлі әрекеті атауларының жиынтығы. Бұл әрекеттер әлем туралы мифологиялық түсініктермен, ұлттық-мәдени ерекшелікпен байланысты типтеніп келеді. Акционалды код құрайтын тілдік бірліктердің

ішінде тыйым сөздер скриптонимдерге көбірек ұйытқы болады.

Мәселен, үлкендердің кішкентай балаларға «ысқырма» деп тыйым салғандарын жиі естиміз. «Ысқыру» лексемасын тамақтан шыққан ауаны тіл мен тісті пайдаланып үрлеп шығарылатын дыбыс, қимыл атауы деп сипаттасақ болады. Ал сакралды ұғымда ысқыру жамандық шақыру, береке-дәулетті қашыру ұғымымен мағыналас келеді. «Ысқыру» сөзіне жағымсыз мәннің үстелуін мынандай рәсіммен байланыстырып қарасақ болады. «Қазақтардың нанымындағы желдің иесі саналған тылсым күш – Жалаңаш ата... Астық дәнін суырып, тазалайтын уақытта жел болмаса қазақтар Жалаңаш атаға ысқырып хабар берген, ...сыйынып өлең оқыған»

«Уа, Жалаңаш ата,

Ысқырып та шақырамын,

Шығыс, Батыстан ұйытқып соқ!

Тау шыңынан ұйытқып соқ!

Қаһарланып шығыстан соқ!

Сен келмесең көмекке,

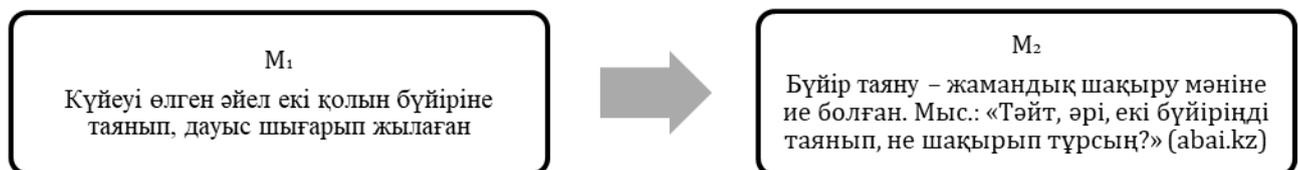
Сабаным қалды ұшырылмай,

Үпелек те қалды ұшпай,

Жемім қалды желтінбей...» (Қазақтың әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері, 2001: 166).

Бірақ басқа уақытта жел егін басын қисайтып, тіпті ұшырып әкетуі мүмкін деген сеніммен, Жалаңаш атаны шақырасың деп ысқыруға тыйым салған. Яғни бертін келе бұл рәсім қолданыстан шығып, ұмыт болған. Бірақ «ысқыру» лексемасында осы рәсімге қатысты екіншілік коннотаттық мағына сақталып қалған.

Бүйіріңді таянба. Күнделікті тұрмыста бүйір таяну адамның қалыпты іс-әрекеті, мәселен адам екі қолын бүйіріне қойып жаттығу жасайды. Ал ғұрыптық рәсімге қатысты лексикада адамның бүйірін таянуы жаман әдетке жататындықтан, үлкендер жастарды бұл әрекеттен тыйып отырған. Бұл әрекеттің жағымсыз мәнге ие болуы ертеде күйеуі өлген әйел шашын жайып, екі қолын бүйіріне таянып дауыс шығарып жылау рәсімімен байланысты болса керек. Сондықтан себепсіз белді таяну – жалғыз қалдым, сүйеу болар азаматымнан айырылдым деген мағынаны білдіреді. Бүгінде осы жоқтау рәсімі ұмыт болғанмен халықтың этномәдени жадысында бүйір таяну, шаш жаюға қатысты жағымсыз екіншілік мағына сақталған (Сызба 1).

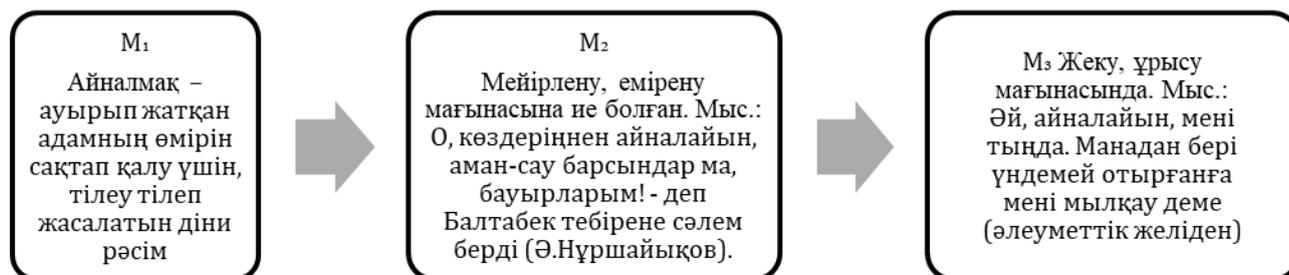
Сызба 1 – «Бүйірін таяну» ұғымының мағыналық даму сатылары

Схема 1 – Этапы семантического развития понятия «бүйірін таяну» (*подбочениться*)

Scheme 1 – Semantic development of the concept of «*buyirin tayanu*» (*put hands on hip*)

Айналмақ. Қазақ халқында жасы үлкен адамдар жастарға, балаларға үстелді айналма, үйді айналма, адамды айналма деп тыйым салып жатады. Ғұрыптық рәсімдер тұрғысынан қарастыратын болсақ «айналмақ» өзге адамның өмірін сақтап қалу үшін, өзінің жанын пайда етіп, амал жоқтықтан жасалатын рәсім. «Ш.Уәлихановтың айтуынша, «айналмақ» рәсімі бойынша өзін құрбандық, садақаға қидым деген адам ауырып жатқан адамды үш рет айналып шығуы керек» (Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі, 2011). Мәселен, әке-шешесі баласының ауруына шипа таппай, үміті үзілген кезде Алла Тағалаға сиынып, «Баламның орнына мені ал, өзімді құрбандыққа шалдым» деп тілек тілеп, хәл үстінде жатқан адамды айналып шығатын болған. Этнолог Нұрсан Әлімбайдың айтуынша, айналып-толғанғанда жиі қолданылатын «айналайын» сөзі – осы рәсімнің, сондай-ақ, бақсының ауруды айналып емдеу үрдісінің семантикалық контаминациялық түрленіске түскен когнитивтік бейнесі

(Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі, 2011). Қазіргі күнделікті тұрмыста «айналмақ» рәсімі орындалмағанымен, халықтың этнотілдік санасында «айналу» лексемасына екіншілік коннотаттық мағына сақталып қалған. Қазіргі қазақ тіліндегі «айналайын» сөзі *сенің жолында құрбан болайын, садағаң кетейін деген секілді* мейірлену, емірену мәніне ие болған. Сонымен қатар қазір айналайын сөзінің тілдік қолданыста жеку, ұрысу мағынасына ие болғанын көріп жүрміз (Сызба 2).

Сызба 2 – «Айналмақ» рәсіміне қатысты «айналайын» сөзінің мағыналық даму сатылары

Схема 2 – Этапы семантического развития слова «айналайын» в отношении ритуала «айналмақ» (кружиться)

Scheme 2 – The stages of the semantic development of the word «ainalaiyn» in relation to the ritual «ainalmaq» (going around or circling)

Жоғарыда ғұрыпқа қатысты мәтіндердің арасынан бір лексема мәдени коннотацияға ие болып, рәсімдік сөзге айналады, яғни актуалданады деген едік. Зерттеуімізде скриптонимдердің репрезенттелу үрдісінде актуалдаудың келесідей жолдары негіз болатыны анықталды (Сызба 3).

Сызба 3 – Ғұрыптық рәсімдер негізінде қалыптасқан скриптонимдердің репрезенттелу үрдісіндегі актуалдау жолдары

Схема 3 – Пути актуализации в процессе репрезентации скриптонимов, сформированных на основе ритуальных обрядов

Scheme 3 – Ways of actualization in the process of representation of cryptonyms formed on the basis of ritual ceremonies

Осы актуалдау жолдарына жеке-жеке тоқталып, талдап көрейік:

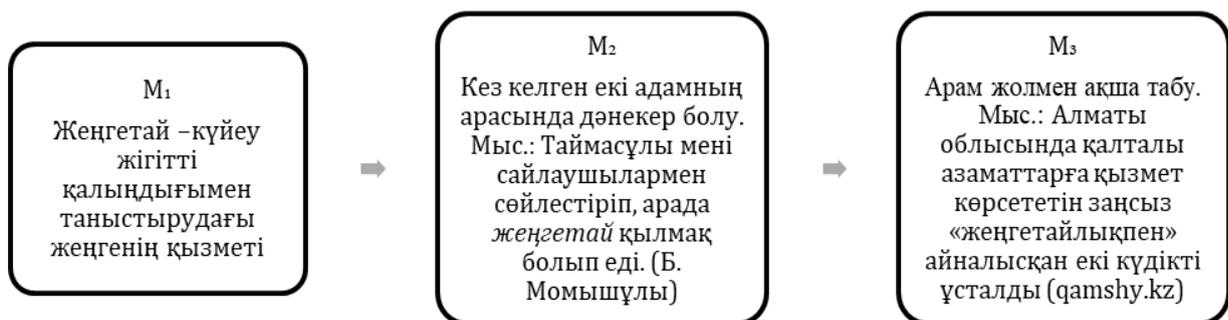
а) *ғұрыптық рәсімге қатысты атрибут. Ақ киізге көтерді* «Ақ киізге салып көтеру – хандық дәуірде қазақтың хансайлау дәстүрінің ең шарықтау көрінісі» (Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі, 2011). Киіз қазақ халқының тұрмысындағы ең керекті бұйымдарының бірі. Киізді киім, киіз үйге жабынды, еденіне төсеніш ретінде пайдаланды. Ал ақ түс қашан да әділдік пен адалдықтың, жақсылық пен тазалықтың белгісі саналған. Киелі заттардың барлығын аққа балап отырған. Осы себептен де халқымыздың ұғымындағы ақ киіздің рөлі ерекше болған. Бүгінде *ақ киізге көтерді* тіркесі адамдарға сый-құрмет көрсету дегенді білдіріп, екіншілік мағынаға ие болған (Сызба 4).

Сызба 4 – «Ақ киізге көтеру» ұғымының мағыналық даму сатылары
 Схема 4 – Этапы семантического развития понятия «ақ киізге көтеру»
 (поднятие на белом войлоке)

Scheme 4 – Stages of semantic development of the concept of «aқ kiizge koteru»
 (carrying on the white felt)

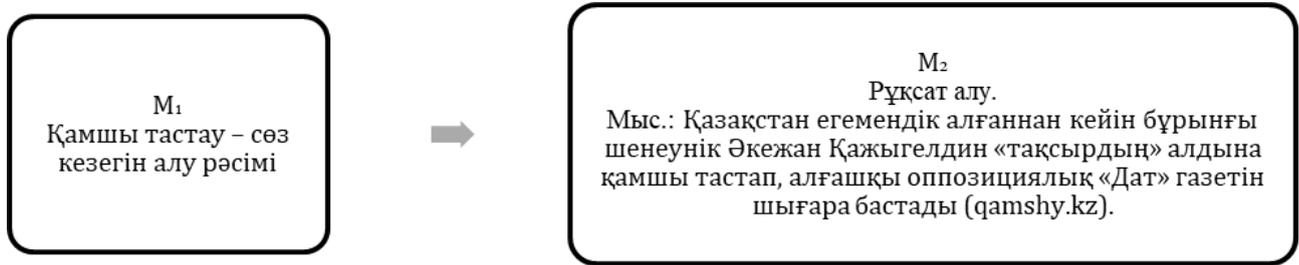
ә) *ғұрыптық рәсімді орындаушы субъект. Жеңгетай* «Дәстүрлі ортадағы қыз бен жігіттің танысып-табысуына қызмет ететін дәнекерлік әрекет. Екі жастың табысуына, бас қосуын, жарасып кетуі үшін жеңгетайлықтың қоғамдағы орны үлкен болып саналған» (Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі, 2011). Қазақ халқында құда түскеннен кейін ұрын келген күйеу жігітті қалыңдығымен таныстыру үшін жеңгесі ең алғаш шымылдықтың ар жағындағы қыздың қолынан ұстатып, шашынан сипатқан. Кейін күйеу жігіт қыздың жеңгесіне «қол ұстатар», «шаш сипатар» сыйлықтарын берген. Бұл жерде рәсімді орындаушы субъект алдыңғы рөлге шығып, рәсімге қатысты мәтіндік корпусты тасымалдап тұр. Қазіргі уақытта *жеңгетай* сөзі кез келген екі адамның арасында жүретін дәнекер мағынасына ие болған. Сонымен қатар, контексте қолданылуына байланысты жағымсыз мән үстелген (Сызба 5).

Сызба 5 – «Жеңгетай» ұғымының мағыналық даму сатылары
 Схема 5 – Этапы семантического развития понятия «жеңгетай» (сваха)
 Scheme 5 – The stages of the semantic development of the concept «zhengetai» (matchmaker)

б) *іс-әрекетті орындаудың объектісі. Қамшы тастау* «Дауласқан, таласқан екі жақтың сөзбен айтысар, кінәласар алдында жерге қамшыларын тастап кезек алу рәсімі» (Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі, 2011). Қазақ халқының түсінігінде ер азамат және қамшы ұғымы қатар жүрген. Қамшының магиялық күшіне сеніп,

үйдің төріне іліп, кейде тіпті жастығының астына қойып жатқан. Сондай-ақ қамшыны биліктің символы ретінде қарастырған. Қазақ халқының қамшыға қатысты осындай түсініктері уәжделіп, екіншілік мәнге ие болып, сөз сұрау, рұқсат, кезек алу мағынасында қолданылады (Сызба 6).

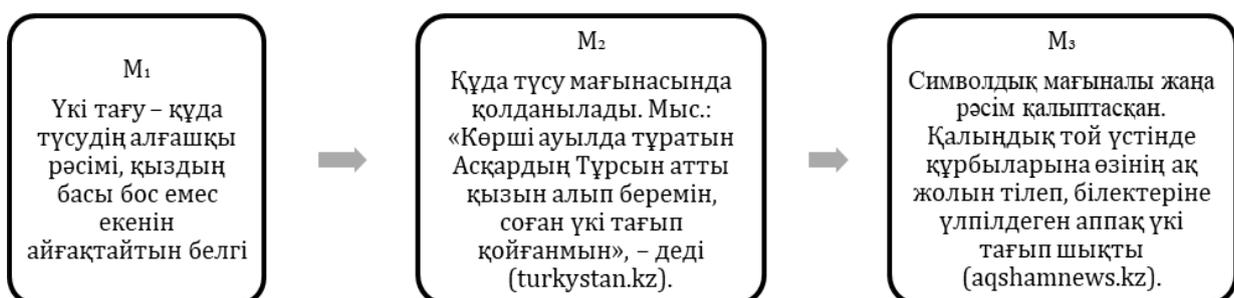
Сызба 6 – «Қамшы тастау» ұғымының мағыналық даму қадамдары

Схема 6 – Этапы семантического развития понятия «қамшы тастау» (*бросать камчу*)

Scheme 6 – Stages of semantic development of the concept «qamshy tastau» (*throwing the whip*)

в) *Байланыс жағынан ассимиляциялау немесе метонимия.* Үкі тағу «үкінің үлпілдеген қауырсын жүнін «қасиетті» деп, жас баланың бесігіне, қыздар мен жігіттердің бас киіміне тағу дәстүрі. Сондай-ақ айттырылған қыздың қалыңдық болғанының белгісі ретінде берілетін кәде» (Ақбай, 2008). Қазақ халқы үкіні қасиетті құс санап, жын-шайтаннан, тылсым күштерден қорғайды деп сенген. Тіптен әйел жаңа босанғаннан кейін баланың жолдасы түспесе, құдайдан сол жолдасты ұстап тұрған жын-шайтандардан құтқаруды өтінген. Осы мақсатта бірнеше рәсімдерді орындаған. Соның бірі, «дауысы арқылы жын-шайтанды қуады деген сеніммен үкіні жас босанған әйелдің жанына әкеліп, күшпен шаңқылдатады» (Қазақ халқының дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары, 2006).

Сондай-ақ «үкі тағу» – құда түсу салтының алғашқы рәсімі. Бұл бір шетінен тіл-көзден, жын-шайтаннан сақтасын деген ниет, екіншіден қалыңдықтың ата-анасына бұл енді біздің баламыз деген белгі болса, екінші жағынан, сол ауылдағы бойдақ жігіттерге бұл қыздың басы бос емес, атастырылған, күйеу жігіті бар деген ескерту ретінде тағылған. Осы тұрғыда айта кететін бір жайт Н.Уәли қазіргі кезде мектептерде кең тараған «Үкілі қыз» байқауының атауын сынға алады. Ғалым байқауды ұйымдастырушылардың үкілі қыз тіркесінің түпкі мағынасын түсінбейтінін айтып, оның тек құда түскен қыздарға қатысты қолданылатынын тілге тиек етеді (Уәли, 2021). Тұрмысқа шығатын қыздарға қатысты орындалатын үкі тағу рәсімінде үкінің өзі емес, қауырсынының сакралдық қасиеті артып, символық мәнге ие болған. Бұл құбылысты біз жоғарыда Б. Бопайұлы айтқандай, байланыс жағынан ассимиляциялаудың негізінде қалыптасқан метонимия деп танымыз. Бүгінгі таңда үкі тағу құда түсу рәсімінің белгісі ретінде қолданылады. Тіпті «үкі тағу» «құда түсу» ұғымының орнына жұмсалып, образды мәнге ие болған (Сызба 7).

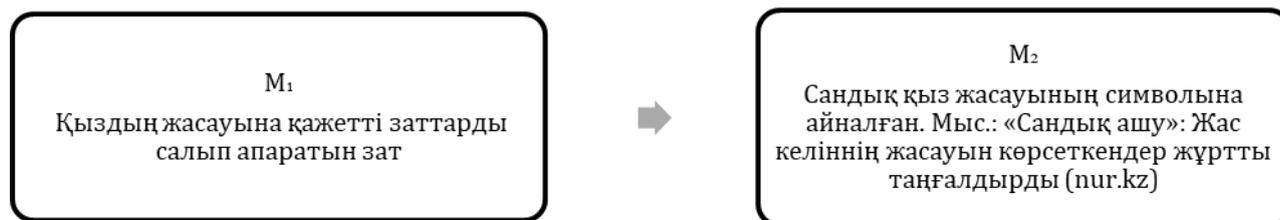
Сызба 7 – «Үкі тағу» ұғымының мағыналық даму сатылары

Схема 7 – Этапы семантического развития понятия «үкі тағу» (*украсить перьями филина*)

Scheme 7 – Stages of semantic development of the concept «uki tagu» (*wearing an owl's feather*)

Сызба 7-ден көріп отырғанымыздай, қызға құда түскен кезде орындалатын үкі тағу рәсімі қалыңдықтың ұзату тойында құрбыларының қолына тағатын рәсім ретінде мағынасы кеңейтіп, «сендер де тұрмысқа шығындар, менің жолымды берсін» деген ниетті білдіретін символдық мәнге ие болған. Яғни, тілек мәнді коннотация үстелген.

Қазақ халқында қыздың жасауын, жүгін апару салты бар. Осы салттың негізінде Оңтүстік Қазақстан өңірінде сандық апару, сандық ашу рәсімі қалыптасқан. Бұл жердегі «сандық апару» ұғымы қыздың жасауын, жүгін ассоциациялайтын метонимиялық тілдік бірліктің қалыптасуына себеп болып тұр. *Сандық* лексемасы тұрмыста темір не ағаштан жасалған түрлі бұйым салатын зат деген мағынаны білдіреді. Ғұрыптық рәсімдерге қатысты дискурста сандық лексемасы сакралды, екіншілік мәнге ие болып, қалыңдықтың жасауының бір бөлшегінің қызметін атқарады. Сакралдау үрдісінің келесі деңгейінде символдық мән үстеледі, нәтижесінде қалыңдықтың ата-анасының материалдық жағдайының көрсеткіші деген мағыналық компонент пайда болады. Қазақстанның оңтүстік аймақтарында қыздың *сандығын апару*, келіннің *сандығын ашу* рәсімдеріне қатысты қолданылатын сандық лексемасы заттарды сақтайтын орынды ғана емес, жалпы жасау, жүк, соның ішінде қыздың отбасының материалдық жағдайы туралы ақпарат беретін белгі ретінде танылған (Сызба 8).

Сызба 8 – «Сандық» ұғымының мағыналық даму кадамдары

Схема 8 – Этапы семантического развития понятия «сандық» (сундук)

Scheme 8 – Stages of semantic development of the concept of «sandyq» (chest)

Байқағанымыздай, метонимияның когнитивті механизмі ғұрыптық рәсімдерге қатысты мәтіндерді өзекті қылуда өте өнімді болып табылады. Метонимия белгілі бір рәсімге қатысты жағдайды жалпылап, оның ішінен лингвомәдени ортаға маңызды және таңбалық компонентті бөліп көрсетеді. Бұл компонент кейіннен рәсімге қатысты сценарийді іске қосуға қажетті барлық сипаттамаларға ие болады.

Қорытынды

Қортындылай келе, біздің ойымызша, әлеуметтік және коммуникативтік құзыретті тұлғаның қалыптасуына оның сол лингвомәдени ортадағы рәсімдердерге қатысты білімді меңгеруі тікелей әсер етеді. Бұл білімге сакралды саладағы (діни, ұлттық мерекелер, ойындар, ғұрыптық рәсімдер) және қоғамдағы стереотиптік жағдайларға қатысты түсініктерді жатқызуға болады.

Скриптонимдердің екіншілік мәнінің бекіп, тұрақтануына түрлі лингвомәдени кодтар ұйытқы болады. Соның ішінде мәдени акционалды кодтар арқылы репрезенттелген скриптонимдердің басым екені анықталды. Акционалды код – лексемалар арқылы репрезенттелетін адамның түрлі әрекеті атауларының жиынтығы дейтін болсақ, біздің талдауымыздағы *айналмақ*, *ақ киізге көтеру*, *жеңгетайлық жасау*, *қамшы тастау*, *үкі тағу*, *сандық апару рәсімдері мен оларға қатысты екінші мағыналы тілдік бірліктердің барлығы белгілі бір әрекетке негізделген* компоненттерден тұрады.

Біз өз зерттеуімізде ғұрыптық рәсімдерді түрлі кодталған бөлшектерден тұратын мәдени мәтін ретінде қарастырдық. Ғұрыптық рәсімдерге қатысты мәтіндердің екіншілік мағынаға ие болып, актуалдану, сакралдық мәнге ие болу процесін талдап, сипаттадық. Соның ішінде, ғұрыптық рәсімдердің негізінде қалыптасқан скриптонимдердің репрезенттелу үрдісіндегі актуалдау жолдарын төртке бөліп қарастырдық. Олар: *ғұрыптық рәсімге қатысты атрибут*; *ғұрыптық рәсімді орындаушы субъект*; *іс-әрекетті орындаудың объектісі*; *байланыс жағынан*

ассимиляциялау немесе метонимия.

Анықталған актуалдау жолдарын талдау және сәйкесінше скриптонимдердің екінші мағыналы тілдік репрезентациясын дәйектеу мақсатында, қазақ халқының күнделікті тұрмыс-тіршілігіне қатысты әртүрлі жағдайда орындалатын *айналмақ, ақ киізге көтеру, жеңгетайлық жасау, қамшы тастау, үкі тағу, сандық апару* (қыздың жасауын апару салтына қатысты жергілікті рәсім) рәсімдері сараланды. Кейбір скриптонимдердің уақыт өте келе жағымсыз мәнді коннотация үстейтіні анықталды. Мәселен, екі жасты таныстыру мақсатында орындалатын *жеңгетайлық рәсімінің (M₁) алғашында кез-келген екі адамның арасында дәнекер болу (M₂) екіншілік мағынасына ие болса, кейіннен арам жолмен ақша табатын жеңгетайлар (M₃) секілді жағымсыз коннотацияға ие болған.*

Антропоэлекті парадигманың аясында осы секілді лингвомәдени кодтардан тұратын сценарийлерді жан-жақты зерттеу – өзекті мәселе. Екіншілік мәнді скриптонимдерді және лингвомәдени кодтарды лексемаларға орнығу тәсілдерін анықтау халқымыздың ұлттық-мәдени даралығын танытып, құндылық бейнесін айшықтайды. Сонымен қатар екінші мәнді скриптонимдер тілдің коннотативті қорын толықтырушы көз ретінде қарастыруға болады. Себебі тарихи-мәдени даму барысында пайда болған жаңа түсініктерге атау беру өте маңызды әрі күрделі үрдіс. Бұндай ұғымдарға жаңа атауларды ойдан шығара алмаймыз, тек этнотілдік ұжымның генетикалық жадында сақталған ақпараттан ұқсас ұғымдарды алып, мағынасын дамыту, екінші мағына үстеу арқылы ескілерін жаңартамыз.

Сонымен қатар зерттеу жұмысында талданған ғұрыптық рәсімдер мен оларға қатысты қалыптасқан скриптонимдердің лингвомәдени-этимологиялық түсініктерін тіліміздегі қолданыс аясы тар немесе көпшілік біле бермейтін ұғымдардың мағынасын шетелдіктерге түсіндіру барысында қолдануға болады.

Әдебиеттер

- Ақбай Н.Е. Абай жолы энциклопедиясы. Энциклопедия / Ақбай Н.Е. – Алматы: Арда, 2008. – 504 б.
- Алефиренко Н.Ф. Поэтическая энергия слова: синергетика языка, сознания и культуры / Н.Ф. Алефиренко. – Москва: Academia, 2002. – 392 с.
- Атабаева М.С. Қазақ тілі диалектілік лексикасының этнолингвистикалық негізі. – Алматы: Білім, 2006.
- Байбурын А.К. Ритуал в традиционной культуре: Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов / А.К. Байбурын. – СПб.: Наука, 1993.
- Банкова Т.Б., Угрюмова, М.М., Агапова Н.А. Константы русской народной культуры: языковые воплощения. Федеральное государственное автономное образовательное учреждение высшего образования "Национальный исследовательский Томский государственный университет", 2017 г.
- Бопайұлы Б. Қазақ сөз саралау өнері. – Павлодар: «Павлодар облыстық еркін мүгедектер қоғамы» қоғамдық бірлестігі, 2020. – 256 б.
- Быкова О.И. Этноконнотация как вид культурной коннотации: на материале номинативных единиц немецкого языка / О.И. Быкова. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2005. – 277 с.
- Донец П.Н. К типологии культурных кодов. Харківського національного університету імені вн каразіна №1002, 6, 2012.
- Қазақ халқының дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. 1-том: Дүниеге келгеннен өмірден озғанға дейін (отбасылық әдет-ғұрыптар ертеректегі авторлардың еңбектері бойынша) / Құраст. С.Әжіғали – Алматы: Арыс, 2006. – 416 б.
- Қазақтың әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері: өткендегісі және бүгіні. Мақалалар жинағы. – Алматы: Ғылым, 2001. – 428 б.
- Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. 1-том. – Алматы: DPS, 2011. – 738 б.
- Қайдар Ә. Қазақтар ана тілі әлемінде: этнолингвистикалық сөздік/ Ә.Қайдар. – Алматы: Сардар, 2013. – 728 б.
- Қалыбаева Қ.С., Тымболова А.О., Алишова А.Н. Қазақ және қырғыз тілдеріндегі ғұрыптық лексика. – Вестник КазНУ. Серия филологическая. – 2018. – №1 (169). – Б. 96-101.
- Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж.Лакофф, М.Джонсон: перс. с англ. Ф.Н. Баранова и А.В. Морозовой: под ред. и с предисл. А.Н. Баранова. – Москва: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
- Матыжанов К.С. Ойын мен рәсім (ритуал) – адамзат қоғамының аса маңызды әлеуметтік қарым-қатынас құралы // Керуен, 2021. – №3.
- Моторина Н.В. Лингвокультурные скрипты традиционного коммуникативного поведения в России и Англии: дисс. ... канд. филол. наук. – Волгоград, 2013. – 184 с.
- Мурзинова А.С. Ұлттық-мәдени стереотиптердің ерекшелігі мен коммуникативтік сипаты (қазақ, орыс, ағылшын тілдерінің ұлттық-мәдени құндылықтары негізінде): филос. докт. (PhD) ... дисс. – Алматы, 2021. – 257 б.

- Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – Москва: Яз. рус. культуры, 1996.
- Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды / В.Н. Телия // Языковая номинация (Виды наименований – Москва: Наука, 1977. – 129 с.
- Толстой Н.И., Толстая С.М. Славянская этнолингвистика: вопросы теории. – Москва: Институт славяноведения РАН, 2013. – 240 с. (Материалы ко Второму Всероссийскому совещанию славистов 5-6 ноября 2013 г.)
- Толстая С.М. Терминология обрядов и верований как источник реконструкции древней духовной культуры / С.М. Толстая // Славянский-балканский фольклор. – Москва, 1994. – 215 с.
- Уэли Н. Сөз мәдениеті. – Алматы: Мектеп, 1984. – 75 б.
- Уэли Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері. – Алматы: Қазақ тілі, 2021.
- Хорохордина М.В. Скриптонимы как способ репрезентации знаний немецкоязычного культурного пространства (на примере номинаций в сфере ритуализованной коммуникации): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Марина Владимировна Хорохордина. – Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2018. – 166 с.
- Чуньхун Б. Акциональный код культуры и средства его репрезентации в русском языке. Известия Волгоградского государственного педагогического университета, 10 (143), 2019. – С. 175-179.

References

- Alefirenko, N.F. (2002) Pojeticheskaia jenergiia slova: sinergetika jazyka, soznaniia i kul'tury. Moskva: Academia, 392 s. [Alefirenko, N.F. (2002) Poetic energy of the word: synergetics of language, consciousness and culture / N.F. Alefirenko. Moscow: Academia, 392 p.] (in Russian)
- Aqбай, N.E. (2008) Abaj zholy jenciklopedijasy: Jenciklopedija. Almaty: Arda, 504 b. [Aqбай, N.E. (2008) Encyclopedia of the way of Abay: encyclopedia. Almaty: Arda, 504 p.] (in Kazakh)
- Atabayeva, M.S. (2006) Qazaq tili dialektilik leksikasynyng jetnolingvistikalıyq negizi. Almaty: Bilim. [Atabayeva, M.S. (2006) Ethnolinguistic basis of the dialect vocabulary of the Kazakh language. Almaty: Bilim] (in Kazakh)
- Bajburin, A.K. (1993) Ritual v tradicijnoj kul'ture: Stukturno-semanticheskij analiz vostochnoslavjanskix obrjadov. SPb.: Nauka. [Baiburin, A.K. (1993) Ritual in traditional culture: Structural and semantic analysis of East Slavic rituals. St. Petersburg: Nauka] (in Russian)
- Bankova, T.B., Ugrjumova, M.M., Agapova, N.A. (2017) Konstanty russoj narodnoj kul'tury: jazykovye voploshhenija. Federal'noe gosudarstvennoe avtonomnoe obrazovatel'noe uchrezhdenie vysshego obrazovanija. Nacional'nyj issledovatel'skij Tomskij gosudarstvennyj universitet. [Bankova, T.B., Ugrjumova, M.M., Agapova, N.A. (2017) Constants of Russian folk culture: linguistic embodiments. Federal State Autonomous Educational Institution of Higher Education. National Research Tomsk State University.] (in Russian)
- Bopajuly, B. (2020) Qazaq soz saralau oneri. Pavlodar: Pavlodar oblystyq erkin mugedekter qogamy qogamdyq birlestigi. 256 b. [Bopajuly, B. (2020) Kazakh art of word differentiation. Pavlodar: Public Association Pavlodar regional Society of Free disabled people. 256 p.] (in Kazakh)
- Bykova, O.I. (2005) Jetnokonnotacija kak vid kul'turnoj konnotacii: na materiale nominativnyh edinic nemeckogo jazyka. Voronezh: Voronezhskij gosudarstvennyj universitet, 277 s. [Bykova, O.I. (2005) Ethnoconnotation as a type of cultural connotation: based on the material of nominative units of the German language. Voronezh: Voronezh State University, 277 p.] (in Russian)
- Chun'hun, B. (2019) Akcional'nyj kod kul'tury i sredstva ego reprezentacii v russskom jazyke. Izvestija Volgogradskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta, 10 (143). S. 175-179. [Chunhong, B. (2019) The action code of culture and the means of its representation in the Russian language. Proceedings of the Volgograd State Pedagogical University, 10 (143). P. 175-179] (in Russian)
- Donec, P.N. (2012) K tipologii kul'turnyx kodov. Harkivskogo nacional'nogo universiteta imeni V.N. Karazina №1002, 6. [Donets, P.N. (2012) Towards a typology of cultural codes. Kharkiv National University named after N.Karazina No. 1002, 6] [in Russian]
- Horohordina, M.V. (2018) Skriptonimy kak sposob reprezentacii znanij nemeckojazychnogo kul'turnogo prostranstva (na primere nominacij v sfere ritualizovannoj kommunikacii): diss. ... kand. filol. nauk: 10.02.04. Voronezh: Voronezh. gos. un-t, 166 s. [Khorokhordina, M.V. (2018) Cryptonyms as a way of representing knowledge of the German-speaking cultural space (on the example of nominations in the field of ritualized communication): diss. ... candidate of Philology: 10.02.04. Voronezh: Voronezh State University, 166 p.] (in Russian)
- Lakoff, Dzh. (2004) Metaforı kotorymi my zhivem. Dzh. Lakoff, M. Dzhonson: pers. s angl. F. N. Baranova i A.V. Morozovoj: pod red. i s predisl. A.N. Baranova. Moskva: Editorial URSS, 256 s. [Lakoff, G. (2004) Metaphors that we live by. G. Lakoff, M. Johnson: translated from English by F. N. Baranova and A.V. Morozova: ed. and with a preface by A.N. Baranov. Moscow: Editorial URSS, 256 p.] (in Russian)
- Matyzhanov, K. (2021) Oıyn men rasim (ritual) – adamzat qogamynyng asa mangyzdy aleumettik qarym-qatynas quraly. Keruen, 72(3) [Matyzhanov, K. (2021) The game and ritual (ritual) are the most important means of social communication of human society. Keruen, 72(3)] (in Kazakh)
- Motorina, N.V. (2013) Lingvokul'turnye skripty tradicijnoj kommunikativnoj povedeniija v Rossii i Anglii: diss. ... kand. filol. nauk. Volgograd, 184 s. [Motorina, N.V. (2013) Linguistic and cultural scripts of traditional communicative behavior in Russia and England: Diss. for the degree of Candidate of Philology. Volgograd, 184 p.] (in Russian)

- Murzinova, A.S. (2021) Ul'tyq-madeni stereotipterdig ereksheligi men kommunikativtik sipaty (qazaq, orys, agylshyn tilderining ul'tyq-madeni qundylyqtary negizinde): filosofija doktory (PhD) ... diss. Qazaq ul'tyq qyzdar ped. un-ti. Almaty, 257 b. [Murzinova, A.S. (2021) Specificity and communicative nature of national-cultural stereotypes (on the basis of national-cultural values of Kazakh, Russian, English): diss. for the degree of Doctor of Philosophy (PhD); Kazakh National Teacher Training university. Almaty, 257 p.] (in Kazakh)
- Qaidar, Ä. (2013) Qazaqtar ana tili aleminde: jetnolingvistikalıyq sozdik. Almaty: Sardar, 728 b. [Qaidar, A. (2013) Kazakhs in the world of their native language: ethnolinguistic dictionary. Almaty: Sardar, 728 p.] (in Kazakh)
- Qalybaeva, Q.S., Tymbolova A.O., Alishova A.N. (2018) Qazaq zhane qyrgyz tilderindegi guryptyq leksika. Vestnik KazNU. Serija filologicheskaja, 169(1). B. 96-101 [Qalybayeva, Q.S., Tymbolova A.O., & Alishova A.N. (2018). Ritual vocabulary in Kazakh and Kyrgyz languages. Vestnik KazNU. Philology series, 169 (1), P. 96-101] (in Kazakh)
- Qazaq halqynıng dasturleri men adet-guryptary (2006) 1-tom: Duniege kelgennen omirden ozganga dejin (otbasylyq adet-guryptar erterektegi avtorlardyng engbekteri boıynsha). Qurast. S. Azhigali. Almaty: Arys, 416 b. [Traditions and customs of the Kazakh people (2006) Volume 1: from birth to death (family customs according to the works of earlier authors). comp. S. Azhigali. Almaty: Arys, 416 p.] (in Kazakh)
- Qazaqtıng adet-guryptary men salt-dasturleri: otkendegisi zhane bugini (2001) Maqalalar zhinagy. Almaty: Gylym, 428 b. [Kazakh Customs and traditions: past and present (2001) collection of articles. Almaty: Gylym, 428 p.] (in Kazakh)
- Qazaqtıng jetnografıjalyq kategorıjalar, ugymdar men ataularynyng dasturli zhujesi (2011) Jenciklopedija. 1-tom. Almaty: DPS, 738 b. [Traditional system of Kazakh ethnographic categories, concepts and names (2011) Encyclopedia. Volume 1. Almaty: DPS, 738 p.] (in Kazakh)
- Telija, V.N. (1996) Russkaja frazeologija. Semanticheskij, pragmaticheskij i lingvokul'turologicheskij aspekty. Moskva: Jaz. rus. kul'tury. [Telija, V.N. (1996) Russian phraseology. Semantic, pragmatic and linguocultural aspects. Moscow: Yaz. rus. kul'tury] (in Russian)
- Telija, V.N. (1977) Vtorichnaja nominacija i ee vidy; Telija, V.N. Jazykovaja nominacija (Vidy naimenovaniy. Moskva: Nauka, 129 s. [Telija, V.N. (1977) Secondary nomination and its types; V.N. Telija. Language nomination (Types of names. Moscow: Nauka, 129 p.)] (in Russian)
- Tolstaja, S.M. (1994) Terminologija obrjadov i verovaniy kak istochnik rekonstrukcii drevnej duhovnoj kul'tury. S.M. Tolstaja. Slavjanskij-balkanskij fol'klor. Moskva, 215 s. [Tolstaya, S.M. (1994) Terminology of rituals and beliefs as a source of reconstruction of ancient spiritual culture. S.M. Tolstaya. Slavic-Balkan folklore. Moscow, 215 p.] (in Russian)
- Tolstoj, N.I., Tolstaja, S.M. (2013) Slavjanskaja jetnolingvistika: voprosy teorii. Moskva: Institut slavjanovedeniya RAN, 240 s. (Materialy ko Vtoromu Vserossijskomu soveshhaniju slavistov 5-6 nojabrja 2013 g.) [Tolstoj, N.I., Tolstaja, S.M. (2013) Slavic ethnolinguistics: questions of theory. Moscow: Institute of Slavic Studies of the Russian Academy of Sciences, 240 p. (Materials for the Second All-Russian Meeting of Slavists on November 5-6, 2013)] (in Russian)
- Uali, N. (1984) Soz madenieti. Almaty: Mektep, 75 b. [Uali, N. (1984) Culture of the word. Almaty: Mektep, 75 p.] (in Kazakh)
- Uali, N. (2021) Qazaq soz madenietining teorijalyq negizderi. Almaty: Qazaq tili [Uali, N. (2021) Theoretical foundations of Kazakh speech culture. Almaty: Qazaq tili] (in Kazakh)

Мақала туралы ақпарат / Информация о статье / Information about the article.

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 10.01.2024.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 20.09.2024.

© Акегожаева Р.Н., Мурзинова А.С., 2024

© А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2024

**ҚОЛДАНБАЛЫ ТІЛ БІЛІМІ
ПРИКЛАДНОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ
APPLIED LINGUISTICS**

Article/Мақала/Статья
IRSTI 16.31.41

<https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-121-128>

Aibarsha Islam^{1*}, Aigerim Beisebayeva²

^{1*}Corresponding author, Doctor of Philology, Professor,
Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World languages, Kazakhstan, Almaty,
ORCID: 0000-0002-8920-9294 E-mail: aisha_ling@mail.ru

²Doctoral student, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World languages,
Kazakhstan, Almaty, ORCID: 0009-0005-2450-6772 E-mail: aygerabb@gmail.com

**OFFICIAL STATEMENTS AS A PART OF DIPLOMATIC DISCOURSE
AND THEIR TRANSLATION ISSUES**

Abstract. The article aims at reviewing, comparing, and contrasting the existing practices of analyzing official statements as a part of diplomatic discourse. An official statement is broadly defined as a document which contains information on a current topic with specific lexis and brief content. The official statements are mostly produced by presidents and diplomats, and they tend to be shorter than other types of diplomatic texts. In discourse analysis, official statements are often regarded as means of establishing diplomatic relations, hence the majority of works addressing them are in the sphere of diplomatic discourse. As a part of intercultural communication, the issue of translating official statements from Kazakh into English was raised. The article applies a descriptive, comparative method of research and translation analysis. The scientific novelty of the given article is justified due to the fact that official statements have not been considered broadly from translation perspectives. The research is significant from the theoretical and practical viewpoint as it highlights the most prominent strategies of researching official statements within discourse analysis and translation issues.

Keywords: diplomatic discourse; political discourse; official statements; translation analysis; semantic equivalent

For citation: Islam A., Beisebayeva A. Official Statements as a Part of Diplomatic Discourse and Their Translation Issues. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). P. 121-128.

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-121-128>

Айбарша Ислам^{1*}, Әйгерім Бейсебаева²

^{1*}автор-корреспондент, филология ғылымдарының докторы, профессор,
Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті,
Қазақстан, Алматы қ., ORCID: 0000-0002-8920-9294 E-mail: aisha_ling@mail.ru

²докторант, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері
университеті, Қазақстан, Алматы қ., ORCID: 0009-0005-2450-6772 E-mail: aygerabb@gmail.com

**РЕСМИ МӘЛІМДЕМЕЛЕР ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ ДИСКУРСТЫҢ БІР БӨЛІГІ РЕТІНДЕ
ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ АУДАРМА МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аңдатпа. Мақаланың мақсаты – дипломатиялық дискурстағы ресми мәлімдемелерді талдау әдістеріне шолу жасау, оларды салыстыру және анықтау. Ресми мәлімдеме әдетте өзекті тақырып бойынша ақпаратты қамтитын, сөздік қоры мен клишеленген тіркестері бар құжат болып табылады. Негізінен президенттер және дипломаттар тарапынан жасалатын мұндай мәтіндер әдетте ықшам келеді. Дискурсивті талдауда ресми мәлімдемелер көп жағдайда дипломатиялық қарым-қатынастарды орнату құралы ретінде қарастырылады, сондықтан ресми мәлімдемелерді талдауға арналған кейбір жұмыстар дипломатиялық дискурс аясында зерттеледі. Мақалада ресми мәлімдемелерді мәдениетаралық қарым-қатынас құралы ретінде қазақ тілінен ағылшын тіліне аудару мәселелері қарастырылады. Мақалада сипаттау, салыстырмалы әдістер және аударманы талдау әдісі қолданылады. Ресми мәлімдемелер аударма тұрғысынан әлі де кеңінен зерттелмегендігі мақаланың ғылыми жаңалығын айқындайды. Жұмыс теориялық және практикалық тұрғыдан маңызды болып табылады, себебі мақалада ресми мәлімдемелерді қазіргі таңда зерттеу мен аударудың негізгі стратегиялары қарастырылды.

Тірек сөздер: дипломатиялық дискурс; саяси дискурс; ресми мәлімдемелер; аударманы талдау; семантикалық эквивалент

Сілтеме жасау үшін: Ислам А., Бейсебаева А. Ресми мәлімдемелер дипломатиялық дискурстың бір бөлігі

ретінде және олардың аударма мәселелері. *Tiltanyum*, 2024. №3 (95). 121-128-бб. (ағыл. тілінде)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-121-128>

Айбарша Ислам^{1*}, Айгерим Бейсебаева²

^{1*} автор-корреспондент, доктор филологических наук, профессор,

Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана,
Казахстан, г. Алматы, ORCID: 0000-0002-8920-9294 E-mail: aisha_ling@mail.ru

² докторант, Казахский университет международных отношений и мировых языков
имени Абылай хана, Казахстан, г. Алматы,
ORCID: 0009-0005-2450-6772 E-mail: aygerabb@gmail.com

ОФИЦИАЛЬНЫЕ ЗАЯВЛЕНИЯ КАК ЧАСТЬ ДИПЛОМАТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА И ПРОБЛЕМЫ ИХ ПЕРЕВОДА

Аннотация. Целью статьи является обзор, сравнение и контрастирование существующих практик анализа официальных заявлений в дипломатическом дискурсе. Официальное заявление в целом определяется как документ, содержащий информацию по текущей теме, со свойственной лексикой и клишированными фразами. Преимущественно создаваемые президентами и дипломатами, такие тексты склонны быть более короткими. В дискурсивном анализе официальные заявления часто рассматриваются как средство установления дипломатических отношений, поэтому некоторые работы, посвященные анализу официальных заявлений, находятся в сфере дипломатического дискурса. В статье был рассмотрен вопрос перевода официальных заявлений с казахского языка на английский язык, как части межкультурной коммуникации. В статье используются описательные, сравнительные методы и метод анализа перевода. Тот факт, что официальные заявления до сих пор не были широко рассмотрены в переводческом аспекте обосновывает научную новизну данной статьи. Исследование значимо с теоретической и практической точки зрения, поскольку подчеркивает наиболее яркие стратегии исследования и перевода официальных заявлений, существующие сегодня.

Ключевые слова: дипломатический дискурс; политический дискурс; официальные заявления; анализ перевода; семантический эквивалент

Для цитирования: Ислам А., Бейсебаева А. Официальные заявления как часть дипломатического дискурса и проблемы их перевода. *Tiltanyum*, 2024. №3 (95). С. 121-128. (на англ. яз.)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-121-128>

Introduction

In diplomatic discourse, official statements attract the attention of researchers, however, they are not thoroughly studied yet. In this article the nature of official statements will be considered in the line with Discourse Analysis and Translation Studies.

One of the most outstanding features of official statements can be identified as a response to a definite question or issue. Apart from reacting to global events such as pandemics, wars, celebrations, or competitions, statements may also be written after a fruitful meeting with official representatives of other governments or diplomats, as a response to a verbal attack, or as a reaction to a local social phenomenon.

Official statements tend to be less lengthy and extensive than other types of diplomatic texts such as speeches and press releases. The language used in the statements is characterized by meaningfulness, widely used clichés, neutral lexis, and brief content.

Usually, there are two branches of power that issue official statements more often than the rest: presidents and ministries of internal and internal affairs. While presidential statements tend to be less strictly organized and more extensive, the statements of ministries are often formal. Further, we are planning to dwell on the consideration of official statements as a part of diplomatic discourse, clarifying their specific features from a linguistic point of view and finding some strategies for the translation of official statements from Kazakh into English.

Materials and methods

In the scope of the given article, such methods as theoretical analysis, comparison and contrast, discourse analysis, and translation analysis are used. Mainly, the article focuses on the differentiation between political discourse and diplomatic discourse, analyzing official statements and their translation. The texts of the official statements are taken from the official website of the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan.

Literature review

The reviewed translational approaches to studying official statements in particular and diplomatic discourse in general may be grouped under the following categories:

- Linguistic characteristics of political and diplomatic discourse: a general review, explanations on how such linguistic aspects are transmitted in translation: A.Alikulova, A.Nassyrova, M.Brodskiy, E.Pavlova, T.Popova, N.Geiko, Zh.Altynbekov, F.Ismailova and others.
- Metaphors and their translation: S.Prishepchuk, A.Shavrova, O.Zhulavskaya, Y.Zakarchenko, A.Akhmetbekova and others.
- Strategies for translating political and diplomatic texts: C.Schaffner, M.Bahnegyi, T.Volkova, O.Zlobina, A.Islam, K.Zhampeyis, A.Aubakirova, Sh.Hamrayeva (Menacing speech acts) and others.

The translation of diplomatic texts is studied by several researchers, and they defined approaches in translation to achieve the communicative effect and to ensure fruitful interaction between governments, organizations, and individuals from different countries. So, for instance, Volkova considers diplomatic discourse and presents several strategies such as translation with lexemes of neutral meanings, cultural substitution, expanding the meaning of source language lexemes, omitting source language lexemes (e.g., pleonasm), etc. (Volkova, 2007).

In our opinion, the main criteria for the adequacy of the translation of diplomatic texts are the accuracy of the information transmission and compliance of the form of the text with the norms of the target language. However, we believe that omitting information or using calque, low register lexemes is not acceptable when translating official statements as they are official documents with formal style and accuracy.

Results and discussions

It is right to start our paper by attempting to define and differentiate the terms *political discourse* and *diplomatic discourse*. As it will become possible to identify the place of an official statement within the diplomatic discourse.

Political discourse was defined by T. van Dijk in his paper titled "What is political discourse analysis?" There van Dijk explains that political discourse is determined by its authors, i.e. politicians (T. van Dijk, 1997). So, we can state that the easiest definition of the term would be the following: *political discourse* is a system of speeches and texts on a political theme produced by presidents, ministers, politicians etc. and a system of social and political phenomena that have contextual value for the said speeches and texts. At the same time, van Dijk notes, it is necessary to keep in mind that politicians are not the only participants of political communicative acts, there are recipients, the general public. In that case, political discourse involves the producers (politicians), receivers (the public), and the context. Here van Dijk draws a line of differentiation between Political discourse analysis (PDA) and Critical discourse analysis (CDA). Although CDA quite often focuses on political texts and speeches, not every case of PDA is about finding the techniques of instilling dominance and power through language – the main idea of CDA as formulated by N.Fairclough (Fairclough, 2013). It is also necessary to note such researchers as R.Wodak, G.Weiss, T. van Leeuwen, T.N. Huckin, G. Kress etc. who worked in the sphere of CDA, pretty much always focusing on texts and speeches centered around a political or social issue.

As it has been mentioned, *political discourse* encompasses speeches and texts produced by various political persons and bodies. In that case, it is crucial that not every speech or text they produce is labeled as political; to become such, it needs certain context – being produced by a certain political or social event, within a cabinet or at an official meeting, or being published in the media.

In its turn, the *diplomatic discourse* is the process of diplomatic communication, where diplomats or representatives of diplomatic bodies, and ministers of foreign affairs maintain bilateral or multilateral relations on a particular issue or resolve problems that have arisen without bringing the situation to military intervention. According to Veber Ye.A., the main aim of diplomatic discourse is the peaceful resolution of a conflict or contradiction (Veber, 2014).

Before moving on to the definition of an official statement let us dwell on the specific features of political and diplomatic discourse.

L.Terentiy pays attention to the differentiation of *diplomatic* and *political discourse* (Terentiy,

2010). The researcher explains that these forms of communication may seemingly diverge in their primary objectives. Political discourse typically revolves around the pursuit of power, whereas diplomatic communication traditionally emphasizes information dissemination and interest coordination.

Considering translation issues of diplomatic discourse, T.A. Volkova notes that the objective of diplomatic discourse is to achieve the primary goals outlined in a state's foreign policy concept and international law norms. Key aspects of diplomatic discourse are encapsulated in the interrelation of the concepts of "peace", "war" and "cooperation". Although researchers consider lexical and semantic features of diplomatic discourse as the presence of clichés and stamps; the use of special semantically meaningful fields, which are the pursuit of cooperation in diplomacy etc. (Volkova, 2007).

An analysis of works devoted to the study of political and diplomatic discourse showed that the main difference between political texts and diplomatic discourse is the purpose and the mode. A diplomatic statement pursues cooperation, a political discourse pursues dominance. While we still believe diplomacy is a part of politics, the statements issued by the Ministry of Foreign Affairs (MFA) are presented as diplomatic, they aim at establishing and developing cooperation. Therefore, the official statements may be considered a part of diplomatic discourse, and it can be explained by the fact that they are issued by MFA, the official governmental body responsible for maintaining diplomatic relations.

The term *official statement* is used in the majority of Russian-language papers rather than Western ones. In discourse analysis and linguo-translational studies, official statements are considered a part of diplomatic discourse rather than merely political. Study of the existing works on diplomatic discourse gives grounds to assert that Western researchers do not classify it as a separate one, rather considering it as a part of political discourse. To conclude, we may say that an official statement is a type of diplomatic document that outlines the position or viewpoint of a country towards a certain issue or response to a very important question.

As a part of diplomatic communication, official statements also should be conveyed into foreign language. Here we can note after A. Islam that translation as a tool for communication that ensures interaction between participants of communication, expresses their views, and facilitates the exchange of opinions (Islam, 2012), therefore we will consider the translation aspects of official statements.

Practical translation analysis of texts of official statements of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan shows the use of strategies. We have analyzed the statement, published in January 2022 by the MFA RK on the Resolution of the European Parliament (<https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/315149?lang=en>). The text of the statement is available in all three languages, and we believe the source language was Kazakh, while the Russian and English versions are translations:

“Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігі Еуропалық Парламенттің еліміздегі жағдайға қатысты қабылдаған қарары біржақты сипатқа ие екенін және объективті емес тұжырымдарға негізделгенін мәлімдейді” was translated as *“The Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan believes that the resolution on the situation in Kazakhstan adopted by the European Parliament on 20 January 2022, is not only biased but also based on prejudiced opinions and assumptions”*.

Here the date of issuing the European Parliament resolution was added: *on 20 January 2022*. In general, addition is used when introducing lexical elements that are not found in the source text in order to correctly convey the meaning of the sentence. We think that this date specification will not be regarded as a mistake, moreover, it will help the recipient to clarify when the resolution was adopted.

“... аталған құжат авторларының оларға жүгінбегенін хабарлайды” was translated as *“also informed us that the authors of the resolution did not contact them”*. Here the lexeme *жүгіну* is translated as *contact* for a simple reason – due to the contextual closeness of these two lexemes. At the same time, those words have quite different meanings, obviously. The Kazakh word could be best translated as “to apply for information”. It is still within the semantic field of the word “contact”, though the meaning of “contacting” is definitely wider. Here we witness the strategy of expanding the meaning of source language lexemes and the translation is quite adequate.

“Қисынсыз деп санаймыз” – “*We find it unacceptable*”. The given words have different meanings. The Kazakh word *қисынсыз* does not mean “*unacceptable*”; it rather refers to something irrational, illogical, and irrelevant. The word “*unacceptable*” has a different connotation and a different stylistic purpose, hence we may state that this is an example of paraphrasing using unrelated lexemes.

Let us turn to another example of translation of official statement by MFA RK regarding the attack on the Consular Section of Iranian Embassy in Syria, that was issued on April 2, 2024 (<https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/740558?lang=kk>). Here Kazakhstan expresses its position towards the terrorist act against the Iranian Embassy.

“Дипломатиялық миссиялар мен олардың қызметкерлеріне қатысты зорлық-зомбылық пен агрессия актілерінің кез келген көрінісіне жол беруге болмайды деп санаймыз” was translated as “*We firmly believe that any kind of violence against diplomatic missions and their staff is unacceptable*” (<https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/740558?lang=en>). The phrases “зорлық-зомбылық пен агрессия актілерінің кез келген көрінісі” were translated as “*any kind of violence*” referring to acts of aggression in general. Here the translation was carried out using lexical transformation as generalization. We may state that the word *violence* is properly used, as according to Cambridge Dictionary, the violence is extremely forceful actions that are intended to hurt people or are likely to cause damage (<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/violence>). And it can be applied to generally describe acts of aggression and negative behaviour towards people.

In another example of Statement of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan on an armed clash between Hamas and Israel dated in 17 October 2023 (<https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/637460?lang=kk>) the country expresses its position towards the issue and condemns the attacks by Hamas against civilians in Israel and the capture of hostages, including foreigners.

“Қазақстан тараптарды әскери әрекеттерді тез арада тоқтатуын қамтамасыз етуге және «екі халық үшін екі мемлекет» формуласы негізінде аймақтың барлық тұрғындары үшін бейбітшілік, тұрақтылық пен қауіпсіздікке қол жеткізу жөніндегі күш-жігерді жандандыруға шақырады” was translated as “*Kazakhstan calls on all parties to immediate ceasefire and focus efforts on achieving peaceful resolution based on stability and security for all residents of the region according to Two State solution*” (<https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/637460?lang=en>).

In particular, we are to focus on the «екі халық үшін екі мемлекет» term with its translation as “*Two State solution*”. In order to conduct a translation analysis of this example, we consider it right to give a word-for-word translation and indicate the meaning of this phrase.

The term *Two State solution* is a proposed framework for resolving the Israeli-Palestinian conflict by establishing two states for two peoples: Israel for the Jewish people and Palestine for the Palestinian people. This formula calls for two states, Israel and Palestine, living side by side peacefully with security for both (<https://www.britannica.com/topic/two-state-solution>).

If we use the word-for-word translation, this phrase will sound like “a decision of two countries”. This translation does not aim to reproduce the communicative effect on the recipient, nor to describe the meaning of the phrase, it only informs that two countries should make a decision.

In Kazakh we do not have an official translation of the term yet, however the equivalent “*екі халық үшін екі мемлекет*” reveals the meaning that was embedded in target language. In other words, the purpose of this concept is to provide freedom for the people of the two countries, implying that each country belongs to its people. This translation is the closest semantic equivalent of the source text.

Semantic equivalence of a text is understood as the closest possible transmission of the meaning of a source text, which consists not only of the propositions, but also of the genre form, stylistic properties, as well as possible connotations and added meanings.

In our opinion, this translation perfectly reveals the whole idea of this formula and as a semantic equivalent, the author’s communicative intention has been achieved.

In another example, namely the Statement of the Ministry of Foreign Affairs of Kazakhstan on PRC’s position dated 25 February 2023 (<https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/512451?lang=kk>), “Біз әскери қақтығысқа қатысушы тараптардың ізгі ниет танытуын, ұрыс-қақтығысты тоқтатып, келіссөз үстеліне отыруын, ал әлемдік

қоғамдастықтың жағдайды барынша дипломатиялық жолмен шешуге үлес қосуын жақтаймыз” was translated as “*We call on the parties involved in the military conflict to show good will, cease hostilities and sit down at the negotiating table as soon as possible, and on the international community to do everything possible to contribute to a diplomatic solution of the situation*” (<https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/512451?lang=en>).

We think that in this context it is a bit inappropriate to translate this phrase word-for-word. Instead, a lexical substitution should be used, which requires that the translator knows that it is possible to replace a word category in the target language without altering the meaning of the source text. We propose to use the equivalence “*to negotiate*” or “*to find a common ground*”.

In general, these translation strategies are often used in the texts of the official statement. As this is a political document written in comparatively neutral language, we could not find any cases of loanwords translation, cultural substitution, or hyperonyms.

An analysis of a number of the official statements of MFA RK and their translation revealed that structurally, the target texts correspond to source texts. Usually, a short official statement as a response of our country towards a certain issue can be expressed in one or two passages. However, there are longer official statements up to 7-8 paragraphs, where there is a position of Kazakhstan on an issue, possessing an introduction to the problem, the President’s quotation, the norms of international law which our country complies with, and a call to definite actions, e.g. ceasefire or refrain from the use of force. It is worth noting that the translation of official statements that we have analyzed can be considered adequate, because the structural composition and semantic equivalence are preserved, there are not any significant deviations, also such diplomatic communication hardly ever uses culturally marked words.

Next I would like to focus on quite an interesting example of how political discourse analysis including diplomatic one, critical discourse analysis, and translation studies may all merge and serve a common purpose. The research conducted by Christina Schäffner in Political Linguistics and Critical Discourse Analysis underscores the significance of political discourse, closely entwined with mass media institutions (Schäffner, 2012). Critical Discourse Analysis primarily delves into textual analysis, examining communicative strategies such as interviews and parliamentary discourse. Despite occasional consideration of translations, scholars seldom emphasize their importance. Understanding translation’s role in political and diplomatic discourse, as emphasized by Schäffner, is crucial for several reasons:

- political arguments transcend linguistic, cultural, and ideological boundaries through translation;
- translated discourse undergoes transformation, creating new intertextual relations across languages and cultures;
- translations shape political reality and amplify certain voices over others;
- translation practices are influenced by institutional policies and ideologies;
- translation products reflect various conditions and constraints, necessitating interdisciplinary communication.

Investigating translation practices in politics, as highlighted by Christina Schäffner, is essential, as political events involve translational elements like advanced translations of speeches and multilingual press releases. Answering questions about translation practices requires ethnographic research to observe processes, interview agents involved, and analyze textual profiles in relation to institutional policies and practices. Such research sheds light on the impact of translation on the reception of diplomatic discourse and diplomats, contributing to a deeper understanding of the sphere itself.

Conclusion

In conclusion, the analysis presented herein shows the multifaceted nature of official statements within the field of political and diplomatic discourse. It has been revealed that mainly, the research of official statements remains within the general research of diplomatic discourse. There are several main directions that we have reviewed: official statements represent a crucial aspect of diplomatic communication. Despite their brevity and constrained nature, they serve as significant responses to various events and phenomena, ranging from global crises to local social issues. Official statements possess unique characteristics that set them apart from other types of diplomatic texts. Their brevity, quick responsiveness, and clichéd lexis distinguish them within the broader landscape of political and

diplomatic discourse. Translating official statements poses specific challenges, as they require careful consideration of linguistic features, cultural contexts, and political implications.

References

- Fairclough, N. (2013) Critical discourse analysis. The Routledge handbook of discourse analysis. Routledge. P. 9-20. (in English)
- Islam, A.I. (2012) Ilespe audarma negizderi. Almaty: Bastau, 245 b. [Islam, A.I. (2012) Foundations of simultaneous translation. Almaty: Bastau, 245 p.] (in Kazakh)
- Qazaqstan Respublikasy Syrtqy ister ministrліgining Sirijadagy İran Elshiligining konsuldyq bolimine zhasalghan shabuylga qatysty malimdemesi [Statement by the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan Regarding the Attack on the Consular Section of Iranian Embassy in Syria]. Electronic source: access mode URL <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/740558?lang=kk>. (in Kazakh)
- Qazaqstan Respublikasy Syrtqy ister ministrліgining HAMAS pen İzrail arasyndagy qaruly qaqtygysqa qatysty malimdemesi [Statement of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan on an armed clash between Hamas and Israel]. Electronic source: access mode URL <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/637460?lang=kk> (in Kazakh)
- QHR ustanymy boiynsha QR SIM malimdemesi [Statement of the Ministry of Foreign Affairs of Kazakhstan on PRC's position]. Electronic source: access mode URL <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/512451?lang=kk> (in Kazakh)
- Schaeffner, Ch. (2012) Unknown agents in translated political discourse. Target, International Journal of Translation Studies 24(1). <http://dx.doi.org/10.1075/target.24.1.07sch> (in English)
- Statement of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan. Electronic source: access mode URL <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/315149?lang=en> (in Kazakh)
- Statement by the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan Regarding the Attack on the Consular Section of Iranian Embassy in Syria. Electronic source: access mode URL <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/740558?lang=en> (in Kazakh)
- Statement of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan on an armed clash between Hamas and Israel. Electronic source: access mode URL <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/637460?lang=en>
- Statement of the Ministry of Foreign Affairs of Kazakhstan on PRC's position. Electronic source: access mode URL <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/512451?lang=en> (in Kazakh)
- Terentij, L.M. (2010) Diplomatičeskij diskurs kak osobaja forma političeskoj kommunikacii. Moskva: Voprosy kognitivnoj lingvistiki. № 1, S. 47-57 [Terenty, L.M. (2010) Diplomatic discourse as a special form of scientific communication. Moscow: Issues of cognitive linguistics, № 1, P. 47-57] (in Russian)
- T. van Dijk et al. (1997) What is political discourse analysis. Belgian journal of linguistics. V. 11. №. 1. P. 11-52 (in English)
- Two-state solution | Definition, Facts, History, & Map | Britannica. Electronic source: access mode URL <https://www.britannica.com/topic/two-state-solution> (in English)
- Veber, E.A. (2004) Opyt lingvističeskogo issledovanija kognitivnogo dissonansa v anglijskom diplomatičeskom diskurse: avtoref. disser. kand. filol. nauk. Irkutsk: Gos. lingv. un-t, 19 s. [Veber, E.A. (2004) An attempt at linguistic research of cognitive dissonance in English diplomatic discourse; abst. cand. philol. Irkutsk: State ling. univ., 19 p.] (in Russian)
- Violence | English meaning – Cambridge Dictionary. Electronic source: access mode URL <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/violence> (in English)
- Volkova, T. A. (2007) Diplomatičeskij diskurs v aspekte strategičnosti perevoda i kommunikacii: na materiale anglijskogo i russkogo jazykov: dissertacija. Tyumen, 231 s. [Volkova, T. A. (2007) Diplomatic discourse in the aspect of strategic translation and communication: on the material of English and Russian languages: dissertation. Tyumen, 231 p.] (in Russian)

Әдебиеттер

- Вебер Е.А. Опыт лингвистического исследования когнитивного диссонанса в английском дипломатическом дискурсе: автореф. дисс. канд. филол. наук. – Иркутск: Гос. лингв. ун-т., 2004. – 19 с.
- Волкова Т. А. Дипломатический дискурс в аспекте стратегичности перевода и коммуникации: на материале английского и русского языков: диссертация. – Тюмень, 2007. – 231 с.
- Ислам А.И. Илеспе аударма негіздері. – Алматы: Бастау, 2012. – 245 б.
- Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігінің Сириядағы Иран Елшілігінің консулдық бөліміне жасалған шабуылға қатысты мәлімдемесі. Electronic source: access mode URL <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/740558?lang=kk>
- Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігінің ХАМАС пен Израиль арасындағы қарулы қақтығысқа қатысты мәлімдемесі. Electronic source: access mode URL <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/637460?lang=kk>

ҚХР ұстанымы бойынша ҚР СІМ мәлімдемесі. Electronic source: access mode URL <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/512451?lang=kk>

Терентий Л.М. Дипломатический дискурс как особая форма научной коммуникации. – Москва: Вопросы когнитивной лингвистики, 2010. – № 1. – С. 47-57.

Fairclough N. (2013) Critical discourse analysis The Routledge handbook of discourse analysis. Routledge. P. 9-20.

Schaeffner, Ch. Unknown agents in translated political discourse. Target, International Journal of Translation Studies, 2012, 24(1). <http://dx.doi.org/10.1075/target.24.1.07sch>

Statement of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan. Electronic source: access mode URL <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/315149?lang=en>

Statement by the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan Regarding the Attack on the Consular Section of Iranian Embassy in Syria. Electronic source: access mode URL <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/740558?lang=en>

Statement of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan on an armed clash between Hamas and Israel. Electronic source: access mode URL <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/637460?lang=en>

Statement of the Ministry of Foreign Affairs of Kazakhstan on PRC's position. Electronic source: access mode URL <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/512451?lang=en>

T. van Dijk et al. What is political discourse analysis. Belgian journal of linguistics. V. 11. – 1997. – №1. – P. 11-52.

Two-state solution | Definition, Facts, History, & Map | Britannica. Electronic source: access mode URL <https://www.britannica.com/topic/two-state-solution>

Violence | English meaning – Cambridge Dictionary. Electronic source: access mode URL <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/violence>

Information about the article / Мақала туралы ақпарат / Информация о статье.

Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 06.05.2024.

Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 10.09.2024.

© Islam, A., Beisebayeva, A., 2024

© А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2024

**Алмагүл Алтайқызы Хабиева^{1*}, Гүлфар Мәжитқызы Мамырбек²,
Әсем Аленқызы Қасымова³**

^{1*}автор-корреспондент, филология ғылымдарының кандидаты,
А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Қазақстан, Алматы қ.,
ORCID: 0000-0002-8622-021X E-mail: a.a.khabiyeva@bk.ru

²филология ғылымдарының кандидаты, А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты,
Қазақстан, Алматы қ., ORCID: 0000-0002-7399-2122 E-mail: gulfar76@mail.ru

³философия докторы (PhD), Шәкәрім университеті, Қазақстан, Семей қ.,
ORCID: 0000-0002-8783-888X E-mail: assemzere.ak@gmail.com

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ЖАЗУЫНДАҒЫ ТІЛДІК НОРМАЛАРДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа. Тілдің өз ішінде болып жататын процестер мен сыртқы түрткіжайттардың ықпалынан кез келген тілдің жазу нормалары өзгеріп отыратыны белгілі. Осымен байланысты тілдік норма, емле, тыныс белгілері мәселелерін зерттеуге, жазу тәжірибесінде дағдыға айналған орфограммаларды заңдастырып, тілдің жай-күйінде анықталған жаңа құбылыстарды тіркеп, реттеуге бағытталған жұмыстардың жүргізілуі әрқашан маңызды да құнды болмақ. Зерттеу жұмысымыздың мақсатына сай мақалада қазақ тілінің тыныс белгілері мен емле ережелерінде белгіленген қағидалар мен нормалардың қазіргі жазу тәжірибесіндегі қолданысы қарастырылып, жазарман тарапынан ескерілмей жататын ережелер қатары, ала-құлалық тудырып жүрген жарыспа тұлғалар түрлері, олардың тіл нормаларына қатысы, қолданысқа түсу себептері мәселесінің жекелеген тұстарына назар аударылады. Зерттеу барысында тілдік материалды жинақтау, іріктеу, жүйелеу әдістері, сондай-ақ сипаттау, статистикалық, салыстырмалы, ортологиялық талдау әдістері қолданылады. Зерттеу нәтижелері мен берілген ұсыныстар қазіргі жазу тәжірибесінде ала-құлалық тудырып жүрген жарыспа қолданыстарды біріздендіру, нақтылай түсуді қажет ететін емле ережелерін толықтыру, оқушылар мен студенттердің жазу сауаттылығын арттыру ісіне өз деңгейінде үлес қосады.

Тірек сөздер: емле ережесі; тыныс белгілері; орфограмма; тілдік норма; жазу тәжірибесі

Қаржыландыру көзі: Мақала BR2188227 «Жаңа Қазақстан контекстіндегі тілдік сананы жаңғыртудың лингвистикалық құралдары мен әзірлемелері» атты бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру жобасы аясында дайындалды.

Сілтеме жасау үшін: Хабиева А.А., Мамырбек Г.М., Қасымова Ә.А. Қазіргі қазақ жазуындағы тілдік нормалардың кейбір мәселелері. *Tiltanyum*, 2024. №3 (95). 129-139-бб.

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-129-139>

**Алмагуль Алтаевна Хабиева^{1*}, Гульфар Мажитовна Мамырбек²,
Асем Аленовна Касымова³**

^{1*}автор-корреспондент, кандидат филологических наук,
Институт языкознания имени А. Байтұрсынұлы, Казахстан, г. Алматы,
ORCID: 0000-0002-8622-021X E-mail: a.a.khabiyeva@bk.ru

²кандидат филологических наук, Институт языкознания имени А. Байтұрсынұлы,
Казахстан, г. Алматы, ORCID: 0000-0002-7399-2122 E-mail: gulfar76@mail.ru

³доктор философии (PhD), Университет Шакарима, Казахстан, г. Семей,
ORCID: 0000-0002-8783-888X E-mail: assemzere.ak@gmail.com

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЯЗЫКОВЫХ НОРМ СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСКОГО ПИСЬМА

Аннотация. Известно, что нормы письма любого языка подвергаются изменениям под влиянием внутренних языковых процессов и внешних факторов воздействия. В связи с чем работы, направленные на изучение вопросов языковой нормы, орфографии, пунктуации, регулирование и закрепление новых языковых явлений, выявленных в контексте современных реалий, узаконивание орфограмм, ставших привычными в практике письма, представляются весьма актуальными и перспективными. В соответствии с целью нашей исследовательской работы в статье рассматриваются отдельные моменты вопроса применения правил и норм, установленных правилами пунктуации и правописания казахского языка в современной практике письма, акцентируется внимание на ряде правил, часто не учитываемых при письме со стороны пишущих, видах орфограмм, вносящих разноречие в единство передачи слов, их

отношении к нормам языка и причинах их использования на практике. В исследовании применяются методы сбора, отбора, систематизации языкового материала, а также описательный, статистический, сравнительный методы и метод ортологического анализа. Результаты исследования и представленные рекомендации вносят определенный вклад в дело унификации слов с различными вариациями в современной письменной практике, дополнения и уточнения правил правописания, повышения языковой грамотности учащихся и студентов.

Ключевые слова: правописание; пунктуация; орфограмма; языковая норма; практика письма

Источник финансирования: Статья подготовлена в рамках проекта программно-целевого финансирования №BR21882227 «Лингвистические средства и разработки модернизации языкового сознания в контексте нового Казахстана».

Для цитирования: Хабиева А.А., Мамырбек Г.М., Касымова А.А. Некоторые вопросы языковых норм современного казахского письма. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). С. 129-139. (на каз. яз.)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-129-139>

Almagul Khabiyeva^{1*}, Gulfar Mamyrbek², Assem Kassymova³

^{1*}Corresponding author, Candidate of Philological Sciences, A. Baitursynuly Institute of Linguistics, Kazakhstan, Almaty, ORCID: 0000-0002-8622-021X E-mail: a.a.khabiyeva@bk.ru

²Candidate of Philological Sciences, A. Baitursynuly Institute of Linguistics, Kazakhstan, Almaty, ORCID: 0000-0002-7399-2122 E-mail: gulfar76@mail.ru

³Doctor of Philosophy (PhD), Shakarim University, Kazakhstan, Semey, ORCID: 0000-0002-8783-888X E-mail: assemzere.ak@gmail.com

SOME ISSUES OF LANGUAGE NORMS IN MODERN KAZAKH WRITING

Abstract. It is known that the norms of writing in any language are subject to changes under the influence of internal linguistic processes and external factors of influence. In this regard, the works aimed at studying the issues of linguistic norms, spelling, punctuation, regulation and consolidation of new linguistic phenomena identified in the context of modern realities, legalizing orthograms that have become familiar in the practice of writing, seem very relevant and promising. In accordance with the purpose of our research work, the article examines certain aspects of the issue of applying the rules and norms established by the rules of punctuation and spelling of the Kazakh language in modern writing practice, focuses on a number of rules that are often not taken into account when writing by writers, types of orthograms that introduce inconsistencies in the unity of word transmission, their relation to the norms of the language and the reasons for their use in practice. The research uses methods of collection, selection, systematization of linguistic material, as well as descriptive, statistical, comparative methods and the method of orthological analysis. The results of the study and the recommendations presented make a definite contribution to the unification of words with various variations in modern writing practice, additions and clarifications of spelling rules, and improvement of language literacy of students.

Keywords: spelling; punctuation; orthogram; language norm; writing practice

Source of financing: The article was prepared within the framework of the project of program-targeted financing of the No. BR21882227 “Linguistic tools and developments of reconstructing the linguistic conscious in the context of the new Kazakhstan”.

For citation: Khabiyeva A., Mamyrbek G., Kassymova A. Some Issues of Language Norms in Modern Kazakh Writing. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). P. 129-139. (in Kazakh)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-129-139>

Кіріспе

Кез келген өркениетті ел тілінің саламаттылығы оның әдеби тілінің жоғары деңгейде дамып, жазу-сызу нормаларының қалыптасып, тұрақтануымен ерекшеленеді.

Қазіргі қазақ әдеби тілінің жүйеленіп, нормалануына А.Байтұрсынұлы, Е.Омаров, Қ.Кемеңгерұлы, Т.Шонанов т.б. алаш қайраткерлерінің ағартушылық-ғылыми еңбектері мен С.Аманжолов, І.Кеңесбаев, М.Балақаев, Ф.Мұсабекова, Ш.Әуелбеков, Р.Сыздық, Н.Оралбаева, Н.Уәли, А.Алдаш, Қ.Күдерінова сынды ғалымдарымыздың ғылыми-зерттеу, лексикографиялық еңбектері зор үлес қосқаны сөзсіз.

Жалпы алғанда тілдік норма тұрақты болып келетіні белгілі. Алайда қоғам, ғылым, техниканың дамуымен байланысты тілде көрініс табатын жаңа құбылыстар тілдік нормалардың да толығып, ішінара өзгеріп тұруына ықпал етеді. Яғни, тілдік нормаға, бір жағынан, дәстүрлілік тән болса, екінші жағынан, ол динамикалық сипатымен ерекшеленеді.

Бұған 1957 және 1983 жылдары Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Президиумының Жарлығымен бекітілген қазақ емле ережелерінің екі басылымы, сондай-ақ 1941, 1948, 1963, 1968, 1972, 1978, 1988, 2001, 2005, 2007, 2013 жылдары түзетіліп, толықтырылып басылған емле сөздіктері мен

1960, 1974, 1996, 2000 жылдары өңделіп, толықтырылған қазақ тілі емле ережелерінің анықтағыштары дәлел бола алады.

Осыған қатысты академик Р.Сыздық: «Норма – тарихи-өзгермелі құбылыс болғандықтан, тіл дамуының бір кезеңінде норма ретінде қабылданған (қолданылған) тілдік элемент екінші кезеңінде нормадан ығыстырылуы мүмкін және керісінше», – деген болатын (Сыздықова, 2014; 26).

Біз мақаламызда жоғарыдағы *ортологиялық құралдарда белгіленген қағидалар мен нормалардың қазіргі қолданыс деңгейі қандай, жазарманның күнделікті жазу-сызудағы қажеттілігін толықтай өтей ала ма, тілдің осы күнгі жай-күйінде анықталған жаңа тілдік құбылыстарды таңбалау мәселесін шеше ала ма* деген сұрақтарға жауап іздеп көрмекпіз. Соның нәтижесінде айқындалатын проблемалар мен берілетін ұсыныстар осы мақаланың маңыздылығын өзектейді. Сондай-ақ алдағы уақытта Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 16 қазандағы № 914 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасында тіл саясатын дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасының «Тілдік жоспарлауды іске асыру» 2-бағытының «Қазақ тілінің емле ережелерін жетілдіру» тармағына сәйкес 1983 жылы бекітілген қазақ тілінің емле ережелеріне толықтырулар мен өзгерістер енгізу жоспарланып отырғаны белгілі. Осы орайда жұмысымыздың «Нәтижелер және талқылау», «Қорытынды» бөлімдерінде берілген зерттеу, талдау нәтижелері мен ұсыныстар қазіргі жазу тәжірибесінде алақұлалық тудырып жүрген жарыспа қолданыстарды біріздендіру, нақтылай түсуді қажет ететін емле ережелерін толықтыру, оқушылар мен студенттердің жазу сауаттылығын арттыру ісіне өз деңгейінде үлес қосып, қазақ ортологиялық құралдарының ғылыми-теориялық, деректік базасын кеңейтеді деп болжамдалады.

Материал және әдістер

Мақаланың эмпирикалық базасы ретінде республикалық «Егемен Қазақстан», «Айқын», «Білім айнасы» газеттерінен, Шығыс-Қазақстан облыстық «Дидар» газетінен, «Abai.kz», «Turkystan.kz», «Barinbil.kz», «Bugin.kz» ақпараттық порталдарынан, «Newsroom.kz» жаңалықтар порталынан, «E-history.kz» тарихи порталынан, «Abaialemi.kz» порталынан, «Qazir.kz», «Zhambylnews» ақпарат агенттіктерінің сайттарынан, «Kazgazeta.kz», «Ortalyq Qazaqstan», «Massaget.kz», «Inbusiness.kz», «Zhasulan-semey.kz», «Nurshaikhov.kz», «Astanasu.kz» веб-сайттарынан, «Altyn-orda.kz» ақпараттар сайтынан, «Oinet.kz» жаңалықтар сайтынан, «Уикипедия» ашық энциклопедия сайтынан, «Қазақ телеграф агенттігінің» сайтынан, «Ustaz tilegi» республикалық ғылыми-әдістемелік журналының сайтынан, «Қазақстан Республикасының электрондық үкіметі» порталынан, «Adilet.zan.kz» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесінің сайтынан, «Қазақстан халқы Ассамблеясы» мекемесінің сайтынан, халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциялардың материалдарынан, жалпы білім беретін мектептің жаратылыстану-математика бағытындағы 11 сыныбына арналған «Қазақ тілі» оқулығынан («Атамұра» баспасы, 2020) іріктеліп, жинақталған тілдік деректер алынды.

Мақала жазу барысында тілдік норма, кодификация, емле, тыныс белгілері мәселелерін зерттеген отандық ғалымдардың (Р.Сыздық, Н.Уәли, А.Алдаш, Ш.Әуелбеков т.б.) тұжырымдары ескеріліп отырды. Ортологиялық құралдардың (қазақ тілі емле ережелерінің және тыныс белгілерінің анықтағышы, емле сөздігі) материалдары пайдаланылды.

Жоғарыда көрсетілген дереккөздермен жұмыс жасау барысында *жинақтау, іріктеу, жүйелеу әдістері*; сандық деректерді өңдеу, талдау барысында *статистикалық әдіс*; тілдік норма, емле, тыныс белгілері мәселелеріне арналған еңбектерге шолу жасау барысында *сипаттау әдісі*; тіркелген тілдік фактілердің ұқсастықтары мен ерекшеліктерін көрсету барысында *салыстырмалы әдіс*; тілдік бірліктердің жарыспа нұсқаларын, тіл нормаларына қатысын, қолданысқа түсу себептерін анықтау барысында лингвистикалық талдаудың бір түрі ретінде *ортологиялық талдау әдісі* қолданылды.

Әдебиетке шолу

Кирилл графикасындағы қазақ тілі емлесінің, тыныс белгілерінің нормалануы мен қалыптануы – ХХ ғасырдың 40-ыншы жылдарынан бастап ерекше назар аудартып келе жатқан

мәселелердің бірі.

Осы кезеңде алғаш жарық көрген ортологиялық құралдар С.Аманжолов, І.Кеңесбаев, М.Балақаев есімдерімен байланысты: 1941 жылы «Қазақ тілінің орфографиялық сөздігі» (Алматы), 1948 жылы «Емле сөздігі» (Алматы) шығады.

1957 жылы Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Президиумының Жарлығымен «Қазақ тілі орфографиясының негізгі ережелері» бекітілгеннен кейін ғалым Р.Сыздықтың баспа қызметкерлері мен мұғалімдерге арнап дайындаған тұңғыш қазақ тілінің анықтағышы (Алматы, 1960) жарық көреді. Оның өңделіп, толықтырылған екінші басылымы 1974 жылы, «Емле және тыныс белгілері» деп аталатын үшінші басылымы 1996 жылы, ал соңғы төртінші басылымы «Қазақ тілінің анықтағышы» деген атауымен (әрі қарай – Анықтағыш) 2000 жылы шығады (Сыздық, 2000).

Сондай-ақ 1959 – 2021 жылдарының аралығында жарық көрген Ф.Мұсабекованың «Қазіргі қазақ тіліндегі жай сөйлем пунктуациясының негіздері» еңбегі (Алматы, 1959), І.Кеңесбаев пен Ғ.Мұсабаевтың «Қазақ тілінің орфографиялық сөздігі» (Алматы, 1963), Н.Оралбаеваның «Қазақ графикасы мен орфографиясының негіздері» (Алматы, 1968) монографиясы, Ш.Әуелбековтің «Пунктуацияның қиын мәселелері» (Алматы, 1977) еңбегі, И.Ұйықбаевтың «Қазіргі қазақ тіліндегі варианттар проблемасы» (Алматы, 1976) монографиясы, Қ.Неталиеваның «Қазақ тілінің орфоэпиялық сөздігі» (Алматы, 1977), М.Дүйсебаеваның «Қазақ тілінің қысқаша орфоэпиялық сөздігі» (Алматы, 1981), Н.Уәли мен А.Алдаштың «Қазақ орфографиясындағы қиындықтар» еңбегі (Алматы, 1988), С.Бизақовтың «Тілдік норма және варианттылық» еңбегі (Алматы, 1997), Н.Уәлидің «Фразеология және тілдік норма» монографиясы (Алматы, 1998; 2021), Қ.Күдеринаның «Бірге және бөлек жазылатын сөздердің орфографиясы» еңбегі (Алматы, 2005), Н.Уәлидің «Графика. Орфография. Орфоэпия» (Алматы, 2018) оқу құралы, Н.Уәлидің «Қазақ графикасы мен орфографиясының теориялық негіздері» (Алматы, 2021) еңбегі, А.Алдаштың «Қазақ ортологиясы» монографиясы (Алматы, 2021) т.б. халықтың сауаттылық деңгейінің көтерілуіне, мемлекеттік тіл нормаларының қалыптаса түсуіне зор ықпалын тигізгені сөзсіз.

Нәтижелер және талқылау

Қазіргі жазу тәжірибесінде 1983 жылы Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Президиумының Жарлығымен бекітілген «Қазақ тілі орфографиясының негізгі ережелері» мен сол ережелер бойынша түзілген академик Р.Сыздықтың «Қазақ тілінің анықтағышы» (2000 ж.) негізге алынады. Анықтағышта қазақ тілінің емле ережелері, тыныс белгілерін қою қағидалары мен сөздерді дұрыс дыбыстау заңдылықтары берілген. Мақаламызда тек жазу нормаларына қатысты мәселелер талқыланатын болғандықтан, осы Анықтағыштың орфография және пунктуация ережелеріне сүйенетін боламыз.

Тыныс белгілері қазақ тілінің графикалық жүйесінің бір бөлігі ретінде жазбаша мәтінді грамматикалық (синтаксистік), логикалық (мағыналық) және интонациялық тұрғыдан мүшелеп, жазарманға ойды дәл жеткізуге, ал оқырманға жазудың мағынасын тез және дұрыс түсінуге көмектеседі.

Алматы қаласының бірнеше жоғары оқу орны студенттерінен алынған диктанттар нәтижесі мен БАҚ беттерінен тіркелген тілдік фактілер жазуда ең көп қиындық тудыратын тыныс белгілер қатарын көрсетті. Жазарман тарапынан ескерілмей жататын ереже көбінесе сызықша мен үтірге қатысты болып келеді. Мысалы:

1) «бірақ, дегенмен, ал, алайда, өйткені, сондықтан» деген жалғаулықтардан кейін оқшау сөз тұрмаса да, үтірдің қойылуы (*Пу – қазақтың феномені. Бірақ, рулық ұғымның саясат сілікпесін шығарып, оны жек көрінішті ете бастады* (<https://abai.kz>); *“Жақсы сөз – жарым ырыс” екені рас. Дегенмен, жағдай тап мынандай болып тұрғанда, 5-6 жылдың төңірегінде 20 миллионға жете қоюымыз екіталай* (<https://turkystan.kz>); *Ал, Абай өзінің өмір жолында дүниенің көрінбеген жұмбағының сырын ашуға, адамның рухани әлемін танып білуге ұмтылуы арқылы түп иені танып білу жолында жантану ілімінің негізіне сүйенді* (<https://abai.kz>) және т.б.);

2) айтылған ойдың кімнің тарапынан шыққанын білдіретін «... хабарлауынша, ... айтуынша» деген сияқты қыстырма сөздерден кейін тиісті үтірдің қойылмауы (*Қырғызстан*

шекара қызметінің хабарлауына қырғыз-қазақ шекарасында көлік кептелісі пайда болған, – деп хабарлайды агенттік тілшісі (<https://kaztag.kz>); Ғалымдардың айтуына адам үш түрлі қартаяды екен (<https://www.oinet.kz>) және т.б.);

3) ойдың желісін, ретін білдіретін «бір жағынан, екіншіден, ең алдымен» деген сияқты сөздерден кейін тиісті үтірдің қойылмауы (*Өйткені 7 жылдық мерзімге сайланатын Президент бір жағынан қоғамдағы әртүрлі күштерді біріктіруге, екіншіден бастамаларын, қандай да бір саяси-әлеуметтік, экономикалық реформаларын тиянақты аяқтауға мүмкіндік алады* («Егемен Қазақстан» газеті); *Ал алдағы реформалар ең алдымен әлеуметтік және экономикалық бағытты қамтитыны даусыз* («Егемен Қазақстан» газеті) және т.б.);

4) зат есімнен не заттанған басқа сөз таптарынан жасалған бастауыш пен баяндауыш арасына тиісті сызықшаның қойылмауы (*BBC жазғандай, қызыл алмалардың отаны қазіргі Қазақстан жері* (<https://zhambylnews.kz>); *Қазақстан жер бетіндегі барлық алманың отаны. Бұл аңыз немесе гипотеза емес, ғылыми дәлелденген факт* (<https://altyn-orda.kz>); *Алма ағашының өмір сүру ұзақтығы 20 – 100 жыл, биіктігі 4 – 10 м болады* (<https://kk.wikipedia.org>);

5) атау тұлғадағы зат есімнен жасалған бастауыш пен жатыс септіктегі зат есімнен болған баяндауыш арасына сызықшаның қойылуы (*Болашақ кілті – жастар қолында* (<https://bilimainasy.kz>); *Ел ертеңі – болашақ жастардың қолында...* (<https://ust.kz>); *Жемқорлықсыз болашақ – жастардың қолында* (<https://assembly.kz>) және т.б. тіркелді.

Жоғары оқу орындарының бірінші және төртінші курс студенттерінен (511 адам, оның ішінде «Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығының студенттері де бар) алынған диктанттар нәтижесінің үзіндісінен де жазу нормаларының ескерілу/ескерілмеу деңгейін байқауға болады.

Кесте 1 – Алматы қаласы жоғары оқу орындарының студенттерінен алынған диктанттар нәтижесінің сапалық көрсеткіші (үзінді)

Таблица 1 – Качественный показатель результата диктантов, проведенных среди студентов высших учебных заведений г. Алматы (выписка)

Table 1 – Qualitative indicator of the result of dictation conducted among students of higher educational institutions in Almaty (extract)

<i>Зат есімнен не заттанған басқа сөз таптарынан жасалған бастауыш пен баяндауыш арасына қойылатын сызықша ережесіне қатысты мысалдар</i>	<i>Дұрыс жазған</i>	<i>Қате жазған</i>
Қазақ тілі – бай тіл.	34%	66%
Тіл – халықтың ең басты, ең қажет, ең оңтайлы, ең күшті қорғаны.	30%	70%
Қазақстан – алманың отаны!	28%	72%
Бұл – ғалымдар дәлелдеген, талай мәрте айтылған факт.	0%	100%
<i>Айтылған ойдың кімнің тарапынан шыққанын білдіретін қыстырма сөздерден кейін қойылатын үтірге қатысты мысалдар</i>	<i>Дұрыс жазған</i>	<i>Қате жазған</i>
Ғалымдардың пікірінше, алманы жерсіндіру екі бағытта жүрген. Министрдің айтуынша, алдағы уақытта жеміс-жидек өнімдерін сақтау қоймалары да көбеймек.	32%	68%
<i>Ойдың желісін, ретін (бастамасын) білдіретін қыстырма сөзге қатысты мысал</i>	<i>Дұрыс</i>	<i>Қате</i>
Мәселен, Воусе Thompson институтының жүргізген зерттеуіне сәйкес Алатаудың баурайында ғана өсетін Сиверс тұқымы шартараптың түкпір-түкпіріне тараған алманың атасы саналады екен.	54%	46%
<i>Географиялық атаулардың (жалқы есімдердің), мемлекеттік мекемелердің, жоғары ұйымдардың күрделі атауларының бас әріппен жазылуы ережесіне қатысты мысалдар</i>	<i>Дұрыс жазған</i>	<i>Қате жазған</i>
Үлкен Алматы өзені ағып жатыр.	37%	54%
Таяуда осы мәселеге байланысты Сауда және интеграция министрлігіне сауал жолданған болатын.	19%	81%
<i>Бөлек жазылатын шылаулар ережесіне қатысты мысалдар</i>	<i>Дұрыс</i>	<i>Қате</i>
Табиғат құбылыстары да әр өлкенің климатына сәйкес.	68%	32%
Өзен-көлдер мен тау-тастарда мекендейтін тіршілік иесі	60%	40%

Жоғарыдағы мысалдардан көріп отырғанымыздай, ортологиялық құралдарда белгіленген қағидалар мен нормалар күнделікті жазу-сызуда көп жағдайда сақталмайды екен. Бұның біріне жазарманның ұқыпсыздығы себеп болса, екіншісіне оның осы ережелерден бейхабар болуы,

яғни пунктуациялық және орфографиялық сауаттылық деңгейінің төмендігі себеп болып отыр деп ойлаймыз.

Мақаланың материалы ретінде көрсетілген дереккөздерден қажетті тілдік деректерді іздеп, іріктеп, жинақтау барысында тағы бір маңызды жайт анықталды. Ол өз кезегінде қолданыстағы пунктуация және орфография ережелерінің кейбір тұстары нақтылануды қажет ететінін көрсетті.

Ережеге сәйкес *нүкте* шартты графикалық белгі ретінде санамалы нөмірді белгілейтін айшықсыз (жарты жақшасыз) қолданылған цифр не әріптен кейін қойылады. Бұл ереженің мәтін форматындағы көлденең жазудағы қолданысы түсінікті де нақты. Алайда өзіндік ерекшелігі бар кесте ішіндегі мәтінді таңбалауда осы ереженің сақталуы міндетті ме деген сұрақ туындайды. Оның қазіргі жазу-сызудағы қолданысын байқап көрейік.

«Adilet.zan.kz» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесінің сайтынан алынған мына кесте үзіндісінде санамалы нөмірді белгілейтін әр цифрдан кейін *нүкте* қойылғанын көреміз.

Кесте 2 – Орта білім беру ұйымдарына арналған оқулықтардың тізбесі (үзінді)

Таблица 2 – Перечень учебников для организаций среднего образования (выписка)

Table 2 – List of textbooks for secondary education organizations (extract)

№	Басылымның атауы	Автор(лар)	Шыққан жылы	Баспа
1.	Әліппе. Оқулық+Үнтаспа	Ә. Жұмабаева, Н. Құрман, Б. Сабденова (Үнтаспа: Ә. Жұмабаева, Б. Сабденова)	2021	Атамұра
2.	Ана тілі. Оқулық.	Уайсова Г., Сәдуақас Г. Бесірова А.	2021	Атамұра
3.	Математика. Оқулық 1, 2-бөлім	Ә. Ақпаева, Л. Лебедева, М. Мыңжасарова, Т. Лихобабенко	2021	Алматыкітап баспасы

Ал жалпы білім беретін мектептің жаратылыстану-математика бағытындағы 11-сыныбына арналған «Қазақ тілі» оқулығынан (Дәулетбекова, 2020; 89) алынған мына кесте үзіндісінде санамалы нөмірді белгілейтін әр цифрдан кейін *нүкте* қойылмаған.

Кесте 3 – «Туризм негіздері» мәтін мазмұны бойынша берілген тұжырымдар (үзінді)

Таблица 3 – Выводы по содержанию текста «Основы туризма» (выписка)

Table 3 – Conclusions on the content of the text «Fundamentals of tourism» (extract)

№	Тұжырым
1	Туризм саласының алғашқы баспалдағы орта ғасырлардан басталады.
2	Туризмнің түрлерін жүктеуде адамдардың қызығушылығы негізгі фактор болып саналады.
3	Туризмнің бір нысаны – тарихи-мәдени ескерткіштер.

Кесте форматындағы материал ұяшықтарға бөлініп беріледі. Әр бағандағы таңба белгілі бір мәтіннің бөлшегі ретінде өз алдына бір ақпарат қамтиды. Осыған байланысты санамалы нөмірді белгілейтін цифрдан кейін қойылатын *нүкте*ге қатысты ереженің нақтылануы қажет деп ойлаймыз.

Пунктуация ережелерінің келесі бір параграфына (§9) назар аударайық. Онда: «Ұзындық, көлем өлшемдерінің және басқаларының қысқартылып қолданылатын шартты белгілерінен кейін *нүкте* қойылмайды: *км, м, см, га, л, v* (вольт), *a* (ампер), *C* (Цельсий)», – деп көрсетілген (Анықтағыш, 2000; 109). Алайда *миллион, миллиард, триллион* деген сияқты ауқымды сандар атауының қысқартылып берілген жағдайы нақтыланбаған.

«Қазақстан Республикасындағы балалардың 2022 жылғы жағдайы туралы баяндама» мәтінінде бұндай сандардың қысқартылған нұсқасынан кейін *нүкте* қойылған. Мысалы, «70,1 млрд. теңге көлеміндегі бюджет қаражаты көмекке және кепілдендірілген әлеуметтік пакетке бөлінді... 2022 жылы үйде оқитын 15,7 мың балаға 1,1 млрд. теңге сомасында төлем жүргізілді» (<https://www.gov.kz/memleket/entities/bala/documents>).

Ал «Егемен Қазақстан» материалдарында *миллион, триллион* сөздерінің қысқартылған түрі *нүктесіз* берілгенін көреміз. Мысалы, «Осы жылы 4,4 млн адамның барлық зейнетақы және

жәрдемақы түрлерінің мөлшері артады. Бұл мақсаттарға республикалық бюджетте 4,6 трлн теңге қарастырылған».

Демек, жазу тәжірибесінде ала-құлалық тудырып жүрген бұл ереже де (§9) нақтылануды қажет етеді деп есептейміз.

Сондай-ақ қазақ тілінің емле ережесі бойынша бастауыш зат есімнен немесе заттанған басқа сөз таптарынан жасалып, баяндауыш та атау тұлғадағы зат есімнен не заттанған басқа сөз таптарынан болғанда, бастауыштан кейін сызықша қойылатыны белгілі. Алайда сан есімнен жасалған бастауыштың цифрмен берілген жағдайы өз алдына бір ережені талап ететінін көреміз (Мысалы, 2023 – сенім мен бірлікті шыңдаған жыл («Егемен Қазақстан» газеті) және т.б.).

Бұған қоса белгілі бір өнім, тауар, өсімдік т.б. сұрпы, түрінің жазуда бас не кіші әріппен, тырнақшаға алынып не алынбай таңбалануына қатысты да ереженің қажеттілігі туындап отыр. Нақты ереженің болмауы салдарынан бұндай сөздер түрліше жазылып жүр. Мысалы, «Сол кезден бастап Алатау баурайындағы жабайы тәтті алмалар Сиверс алмасы атанған да кеткен. Бүгінгі апорттың тұқымы сол сиверс алмасының жалғасы болып саналатыны да сондықтан» («Егемен Қазақстан» газеті) сөйлемдеріндегі алма түрі біресе бас әріппен (Сиверс алмасы), біресе кіші әріппен (сиверс алмасы) берілген.

Ал «Жүгерінің жаңа буданы» мақаласындағы жүгері түрінің атауына («Пионер» сұрпы) назар аударсақ, ол бас әріппен және тырнақшаға алынып берілгенін көреміз: «Семинарға жиналған қауым алдымен Alem Agro, «Джон Дир», BNK Group, Eurasia Group сынды дүниежүзі мен Қазақстанда белгілі, егіншілікке қажетті техникаларды, тыңайтқыштарды, басқа да химикаттарды тарататын компаниялардың көрмеге қойған өнімдерін тамашалап, «Ернар» ЖШҚ жаңа технологиямен өсіріп, сынақтан өткізіліп, енді жаңа тұқым түрінде өндіріске ұсынылатын Американың «Кортева Агрисаенс Қазақстан» компаниясының «Пионер» жүгері сұрыптарының алқабымен танысты» («Егемен Қазақстан» газеті). Демек, жазуда ала-құлалық тудырып жүрген осындай жарыспа қолданыстарды біріздендіру үшін нақты ереже қажет.

Осы күнгі кирилл графикасы негізінде орыс тілінен және орыс тілі арқылы басқа тілден енген кірме сөздердің басым көпшілігі орыс орфографиясы бойынша таңбаланып жүргені белгілі. «Кезінде Орталықтың нұсқауымен жасалған, тоталитарлық режимнің «құндылықтары» (Уәли, 2018) ретінде танылатын бұндай сөздердің жазылу ережесіне Кеңес заманының ықпалы (қазақ емле ережелерінің соңғы басылымы 1983 жылы бекітілген), әлеуметтік-қоғамдық жағдайдың (қазақтілді оқу орындарының аз болуы, орыстілді азаматтардың басымдығы т.б.) әсері септігін тигізгені сөзсіз. Алайда қазіргі қазақыланған тіл тұтынушысы санасында дұрыс деп табылған қолданыстарға, тіл динамикасындағы өзгерістерге назар аударатын болсақ, орыс тілінен енген кейбір кірме сөздердің қазақ тілінің айтылым заңына сай бейімделіп жазылуы дағды алып бара жатқанын аңғаруға болады. Бұл, әсіресе, БАҚ беттеріндегі материалдардан жақсы байқалады.

Мысалы, «марка» сөзіне қатысты:

«”Lenovo” маркасі қай елге тиесілі екені маған маңызды емес. Себебі қазір жыл сайын жаңарып жатыр. Біздің мақсатымыз – сұранысқа жұмыс істеу» (<https://inbusiness.kz/>); «Әзілхан Нұршайықовтың туғанына 100 жыл» тақырыбындағы Қазақстан пошта маркасі шықты» (<https://nurshaikhov.kz/>); «Бүгінгі күні Риддер металлургиялық кешенінде жылына 112 мың тонна тауарлы мырыш өндіріліп, алыс шетелге, әлемдік нарыққа жөнелтіліп жатыр. Дүниежүзіндегі химиялық құрамы, тауарлық маркасі таза, сынамасы аса жоғары, ең сапалы мырыш осында өндіріліп жатыр. Тауар құрамындағы мырыш маркасінің көрсеткіші 99.995 пайыз» (<https://didar-gazeti.kz/>); «Дербес жағдайда, маркасі 12ХН3А және 20ХН3А цементтелінуші болаттардан электровоздар, моторвагондық секциялар, тепловоздар жасалынады» (<https://massaget.kz/>) және т.б.

«Команда» сөзіне қатысты:

«Ойыншыларды, жас балаларды, командьға парасына қарай емес, пәрменіне қарай алғанда футбол түзеледі» (<https://abai.kz/>); «GSIT — трайдинг саласында ең үздік курстар ұсанамыз. Біздің командьға қосыл! (<https://project.tilda.ws/>); «Командылар мадақтама қағаздарымен марапатталды» (<https://zhasulan-semey.kz/>) және т.б.

«Пломба» сөзіне қатысты:

«Азық-түлік салығына сары майды ерітіп, 40 литр алюминий ыдысқа толтырып, үстіне *пломбы* ретінде ешкінің майын ерітіп құятын» (<https://ortalyq.kz>); «Жылдар өткен сайын науқастар стоматологияға жоғары талап қояда. Көбіне назарларын *пломбының* косметикалық қасиетіне аударуда. Сондықтан эстетикалық реставрацияның орны жоғары болып отыр» (<https://barinbil.kz>); «Занды тұлғалы тұтынушылар *пломбының* бұзылуы, сумен жабдықтау және су бұру желілеріне қосылу, есепке алу аспаптарын *пломбылау* сұрақтары бойынша жүгінуге болады» (<https://astanasu.kz>) және т.б.

«Папка» сөзіне қатысты:

«Кенет Зейнолла Тілеужановтың қолындағы былғары *папкісіне* көз тікті. Су жаңа *папкі* екен» (<https://aikyn.kz>); «Қалың *папкіге* тігілген әртүрлі мазмұндағы құжаттардан Имекең ағамыздың бүкіл өмір жолы, ғылыми-педагогикалық еңбегі, соның ішінде табаны күректей он алты жыл еліміздің маңдайалды институтының оқу ісі жөніндегі проректоры болып қызмет атқарғаны сайрап жатқандай екен» (<https://kazgazeta.kz>); «Ахмет Байтұрсыновтың жеке *папкісімен* бірге өз қолымен жазған дәйектер де бар. Әрбір *папкіге* Алаш арыстарының өмірбаяны жазылған қағазды қыстырып қойды. Басқа мәліметтердің бәрі – құпия. *Папкілерді* қолмен ұстауға рұқсат жоқ. Ішін ашып қарауға да болмайды» (<https://www.bugin.kz>) және т.б.

«Этикетка», «визитка» сөздеріне қатысты:

«Фирмалық стильге мыналар жатады: белгі, қаріп жасау мен түрлі буклеттер, бланкілер, *этикеткілер, визиткілер*, кәдесый өнімдерін дайындау, қаптама мен қандай болмасын фирманың қолданатын басқа да компоненттер дизайны» (Конференция материалдары, 2022); «Есімі көпшілікке мәлім, 80-ге жуық кітаптың авторы, британдық жазушы, прозаик Сомерсет Моэм оқитын ештеңе болмаса *этикеткіден* бастап, ұшақ кестесіне дейін оқы, бұл мүлде оқымағаннан әлдеқайда жақсы депті ғой» (<https://qazir.kz>) және т.б.

«Факт», «киоск» сөздеріне қатысты:

«Аталған *факті* бойынша Алматы қаласы бойынша Антикор департаменті «Әділдік жолы» қоғамдық бірлестігінің өтінішін тіркеді» (<https://newsroom.kz>); «Біріншіден, ғылыми-тарихи *факті* жай ғана фактіден өзгеше болады. Ол зерттеушінің белгілі бір ой елегінен өткізілген, тарихи санада бейнеленген нақты нысаны бар, субъективті және объективті таным ғылыми білім жүйесіне қосылған» (<https://e-history.kz>); «Неше жүздеген материалды бір қауызға сыйғызып, оның қыр-сырын бір нүктеге бағындырып қойған қызметтік техниканың бірі – ақпараттық *киоскі*. Музей әкімшілігінің осындай заманауи жетістіктерге мән беріп отыратындығының арқасында Бас мұражайға екі бірдей ақпараттық *киоскі* қойылды» (<https://www.abaialemi.kz>) және т.б.

Емле ережесі мен сөздігі жазуда дағдыға айналған орфограммаларды заңдастырып отыратыны белгілі. Осымен байланысты алдағы уақытта шығатын ортологиялық құралдарда кейбір кірме сөздердің соңындағы «а» дыбысын сөздің ауызша дыбысталуына қарай өзгертіп, «ы» әрпімен жазу нұсқасын (*колбы, пломбы, команды, фазенді, кассы, массы, папкі, маркі, визиткі, этикеткі* және т.б.), сондай-ақ қатарынан екі қатаң дауыссыз дыбысқа (*ск, пт, кт, фт*) аяқталған кірме сөздердің түбір қалпын «ы, і» әріптері негізінде беру нұсқасын (*дискі, киоскі, концепті, реликті, факті, лифті, ландшафты* және т.б.) заңдастыруға болады деп ойлаймыз.

Бұған қоса: 1) орыс тілі арқылы басқа тілден енген кейбір сөздердегі «э» әрпін «е» әрпімен таңбалау (*кешбэк/кэшбэк → кешбек; хэштек/хэштэк → хештек; тэгтеу → тегтеу; хайтэк → хайтек; крэкер → крекер; каркадэ → каркаде* және т.б.); 2) кірме сөздердің сөз соңында кездесетін қайталама дауыссыздардың бірін түсіріп таңбалау (*процес, метал, кристал, конгрес, килограм* және т.б.) орфограммаларының заңдастырылуын қолдауға болады.

Сондай-ақ «ог» әріп тіркесімен аяқталған кірме сөздерге жалғанатын қосымша туралы ереженің де қайта қаралу қажеттілігі байқалады.

1988, 2007 және 2013 жылдары жарық көрген Орфографиялық сөздіктерде «ог» дыбыстарына аяқталған *агробиолог, аллерголог, анестезиолог, антрополог, каталог, педагог, психолог, уролог, фармаколог, эколог* сияқты сөздерге қосымша жіңішке жалғанған. Себебі қазақ тілінің өзіндік ерекшелігі, жазба нормасына сәйкес «г» дыбысы тек жіңішке дауысты

дыбыстармен тіркеседі. Сондықтан да 2000 жылғы «Қазақ тілінің анықтағышында»: «ог, уг дыбыстарына аяқталған сөздерге қосымша жіңішке жалғанады: педагогке, педагогі, педагогтік, округке, округі, округтік» (Сыздық, 2000: 32), – деп көрсетілген. Яғни, сөздің соңғы дыбысы «г» дауыссызына аяқталып, оған қосымша жалғау мәселесінде қазақ тілінің буын үндестігі заңы емес, дауыссыз-дауысты дыбыстардың тіркесе алу ерекшелігі негізге алынған.

Алайда соңғы жылдары тіркелген тілдік фактілер бұл ереженің көпшіліктің күнделікті жазу тәжірибесіне сіңісіп кете алмағанын көрсетіп отыр. Буын үндестігіне мән беріп үйреніп қалған жазарман жалғауды жуан жазып, сөздің жазба тұрқында ала-құлалық байқалды. Сондықтан да бұндай және тілдің қазіргі жай-күйінде анықталған басқа да жаңа тілдік құбылыстарды бірізді орфографиялау мақсатында қазақ тілінің қолданыстағы емле ережелеріне толықтырулар мен өзгерістер енгізіліп, орфограммасы бар сөздердің емлелері тұрақтандырылып, қалыптандырылуы қажет.

Қорытынды

Сонымен, зерттеу барысында ортологиялық құралдарда белгіленген қағидалар мен нормалардың қазіргі жазарман тарапынан тиісті деңгейде ескерілмейтіні анықталды. Жазудағы сауаттылық адамның оқу орнынан алған білімі мен дағдысына негізделетіні белгілі. Сондықтан да жазарманның дұрыс жазу дағдысын қалыптастыру ісі мектептен басталып, арнаулы, жоғары оқу орындарында жалғасын табуы керек. Оқушының, студенттің жазу сауаттылығы деңгейін арттыру үшін: 1) тұрақты түрде диктант алу (әрбір диктант мәтіні қазақ тілінің нақты бір емле ережесіне бағытталуы керек (мысалы, шылау ережесін пысықтауға арналған мәтін, дефиспен жазылатын сөздерге арналған мәтін т.б.); 2) бүкіл мектепке қысқа да нұсқа қарапайым тілмен жазылған орфографиялық және пунктуациялық ережелер жинағын (брошюрасын) тарату; 3) жоғары оқу орындарының филология мамандықтарына «Сауатты жазу» тәрізді арнайы курс енгізіп, төрт жыл бойы жүйелі түрде қазақ тілінің емле ережелерін оқыту қажет деп ойлаймыз.

Ортологиялық құралдарда белгіленген қағидалар мен нормалардың қолданыс деңгейін арттырып, әртүрлі тұлғада жазылып жүрген орфограммаларды біріздендіру, жазарманның күнделікті жазу-сызудағы қажеттілігін өтеу үшін: 1) жазылуы босаң нормаға жатқызылып жүрген *қыркүйек ~ қыргүйек, көкөніс ~ көгөніс, шекара ~ шегара, шекарашы ~ шегарашы, рахмет ~ рақмет* т.б. сөздерінің нақты бір нұсқасы алынып, босаң нормаға жататын сөздер қатарын мейлінше азайту; 2) санамалы нөмірді белгілейтін цифрдан кейін қойылатын нүктеге қатысты ереже мен ұзындық, көлем өлшемдерінің және басқаларының қысқартылып қолданылатын шартты белгілеріне қатысты ережені нақтылау, толықтыру; 3) сан есімнен жасалған бастауыштың цифрмен берілген жағдайы мен белгілі бір өнім, тауар, өсімдік т.б. түрінің жазылуына қатысты ереже қосу; 4) біресе бас әріппен (*Отан, Елорда, Мәңгілік Ел, Ата Заң, Мемлекеттік Ту, Әл-Фараби* т.б.), біресе кіші әріппен (*отан, елорда, Мәңгілік ел, Ата заң, Мемлекеттік ту, әл-Фараби* т.б.) жазылып жүрген сөздерге қатысты ереже қосу; 5) түпнұсқа тілінде (*YouTube, Instagram, Facebook, TikTok* т.б.), латын графикасы (*Egemen Qazaqstan* т.б.) және кирил графикасы (*Егемен Қазақстан, ютуб, инстаграм, фейсбук, тик-ток* т.б.) негізінде жазылып жүрген жарыспа орфограммаларға қатысты ереже қосу; 6) қазақ тіліндегі қысқарған сөздердің (*ӘКК, ҮЕҰ, БМСК, ХҚО* т.б.) тізімін жасау және сол сияқты басқа да шараларды жүзеге асыру қажет деп есептейміз.

Алдағы уақытта шығатын ортологиялық құралдарды толықтырып, жетілдіру барысында көпшілік санасында дұрыс деп табылған қолданыстарды (*қыркүйек, көкөніс, шекара, дастархан, педагогтар* т.б.) ескеріп, тіл динамикасындағы өзгерістерді (*команды, маркі, визиткі, дискі, киоскі, факті* т.б.) де тіркеп отыру маңызды болмақ. Өйткені академик Р.Сыздық көрсеткендей, «тілдік норманы анықтауда әлеуметтік талғам негізгі рөл атқарады, ал әлеуметтік талғамды күнделікті өмір қажеттігі, тілді пайдалану практикасы белгілейді» (Сыздықова Р., 2014; 26).

Әдебиеттер

Abai.kz [Электронды ресурс]. – <https://www.abai.kz/> (Пайдаланылған күні: 15.03.2024).

Aiqyn [Электронды ресурс]. – <https://aiqyn.kz/> (Пайдаланылған күні: 10.02.2024).

Әділет. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі

- [Электронды ресурс]. – <https://adilet.zan.kz/kaz/> (Пайдаланылған күні: 20.03.2024).
- Білім айнасы [Электронды ресурс]. – <https://bilimainasy.kz/> (Пайдаланылған күні: 17.04.2024).
- Дәулетбекова Ж., Рай К., Юсуп П., Сарыбаева А. Қазақ тілі: Жалпы білім беретін мектептің жаратылыстану-математика бағытындағы 11-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Атамұра, 2020. – 116 б.
- Didar [Электронды ресурс]. – <https://didar-gazeti.kz/> (Пайдаланылған күні: 18.04.2024).
- Егемен Қазақстан [Электронды ресурс]. – <https://egemen.kz/> (Пайдаланылған күні: 25.02.2024).
- Inbusiness.kz [Электронды ресурс]. – <https://inbusiness.kz/kz/> (Пайдаланылған күні: 24.02.2024).
- Конференция материалдары: «Ғылым және білім берудегі дәстүрлер мен инновациялар: тарих, қазіргі жағдай, перспективалар» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары. – Орал, 2022.
- Qazaq gazetteri [Электронды ресурс]. – <https://kazgazeta.kz/> (Пайдаланылған күні: 17.03.2024).
- Newsroom [Электронды ресурс]. – <https://newsroom.kz/> (Пайдаланылған күні: 20.03.2024).
- Ortalyq Qazaqstan [Электронды ресурс]. – <https://ortalyq.kz/> (Пайдаланылған күні: 15.02.2024).
- Орфографиялық сөздік / құраст.: Н.Уәлиұлы, А.Фазылжанова, Қ.Күдерінова, Ғ.Әнес. – Алматы: Тіл білімі институты, 2007. – 480 б.
- Орфографиялық сөздік / құраст.: Н.Уәли, Қ.Күдерінова, А.Фазылжанова, Ж.Исаева, Н.Әміржанова, А.Әмірбекова. – Алматы: Дәуір, 2013. – 720 б.
- Сыздық Р. Қазақ тілінің анықтағышы (емле, тыныс белгілері, сөз сазы). – Астана: Елорда, 2000. – 532 б.
- Сыздықова Р. Тілдік норма және оның қалыптануы (кодификациясы). Көптомдық шығармалар жинағы. – Т. 8. – Алматы: Ел-шежіре, 2014. – 292 б.
- Türkistan [Электронды ресурс]. – <https://turkistan.kz/> (Пайдаланылған күні: 25.02.2024).
- Уәли Н. Графика. Орфография. Орфоэпия. – Алматы, 2018. – 250 б.

References

- Abai.kz [Elektronny resurs]. <https://www.abai.kz> (Paidalanylgan kuni: 15.03.2024). [Abai.kz [Electronic resource]. <https://www.abai.kz> (date of Use: 15.03.2024).] (in Kazakh)
- Aiqyn [Elektronny resurs]. <https://aikyn.kz> (Paidalanylgan kuni: 10.02.2024). [Aikyn [Electronic resource]. <https://aikyn.kz> (date of Use: 10.02.2024).] (in Kazakh)
- Adilet. Qazaqstan Respublikasy normativtik quyqytyq aktiherining aqparattyq-quyqytyq juiesi [Elektronny resurs]. <https://adilet.zan.kz/kaz> (Paidalanylgan kuni: 20.03.2024). [Justice. Information and legal system of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource]. <https://adilet.zan.kz/kaz> (date of Use: 20.03.2024).] (in Kazakh)
- Bilim ainasy [Elektronny resurs]. <https://bilimainasy.kz> (Paidalanylgan kuni: 17.04.2024). [Knowledge mirror [Electronic resource]. <https://bilimainasy.kz> (date of Use: 17.04.2024).] (in Kazakh)
- Dauletbekova, Zh., Rai, K., Iusup, P., Sarybaeva, A. (2020) Qazaq tili: Zhalpy bilim беретin mektepting zharatylystanu-matematika bagytyndagy 11-synybyna arналган oqulyq. Almaty: Atamura, 116 b. [Dauletbekova, Zh., Rai, K., Yusup, P., Sarybayeva, A. (2020) Kazakh language: a textbook for the 11th grade of a comprehensive school in the natural and mathematical direction. Almaty: Atamura, 116 p.] (in Kazakh)
- Didar [Elektronny resurs]. <https://didar-gazeti.kz> (Paidalanylgan kuni: 18.04.2024). [Didar [Electronic resource]. <https://didar-gazeti.kz> (date of Use: 18.04.2024).] (in Kazakh)
- Egemen Qazaqstan [Elektronny resurs]. <https://egemen.kz> (Paidalanylgan kuni: 25.02.2024). [Sovereign Kazakhstan [Electronic resource]. <https://egemen.kz> (date of Use: 25.02.2024).] (in Kazakh)
- Inbusiness.kz [Elektronny resurs]. <https://inbusiness.kz/kz> (Paidalanylgan kuni: 24.02.2024). [Inbusiness.kz [Electronic resource]. <https://inbusiness.kz/kz> (date of Use: 24.02.2024).] (in Kazakh)
- Konferencija materialdary (2022): «Gylym zhane bilim berudegi dasturler men innovacijalar: tarih, qazirgi zhag dai, perspektivalar» atty halyqaralyq gylymi-tazhiribelik konferencijanyng materialdary. Oral. [Materials of the conference (2022): materials of the international scientific and practical conference "Traditions and innovations in Science and education: history, current situation, prospects". Oral.] (in Kazakh)
- Qazaq gazetteri [Elektronny resurs]. <https://kazgazeta.kz> (Paidalanylgan kuni: 17.03.2024). [Kazakh newspapers [Electronic resource]. <https://kazgazeta.kz> (date of Use: 17.03.2024).] (in Kazakh)
- Newsroom [Elektronny resurs]. <https://newsroom.kz> (Paidalanylgan kuni: 20.03.2024). [Newsroom [Electronic resource]. <https://newsroom.kz> (date of Use: 20.03.2024).] (in Kazakh)
- Ortalyq Qazaqstan [Elektronny resurs]. <https://ortalyq.kz> (Paidalanylgan kuni: 15.02.2024). [Central Kazakhstan [Electronic resource]. <https://ortalyq.kz> (date of Use: 15.02.2024).] (in Kazakh)
- Orfografiyalıq sozdik (2007). Qurast.: N. Ualiuly, A. Fazylzhanova, K. Kuderinova, G. Anes. Almaty: Til bilimi instituty, 480 b. [Spelling dictionary (2007). Compiled by: N. Ualiuly, A. Fazylzhanova, K. Kuderinova, G. Anes. Almaty: Institute of Linguistics, 480 p.] (in Kazakh)
- Orfografiyalıq sozdik (2013). Qurast.: N. Uali, K. Kuderinova, A. Fazylzhanova, Zh. Isaeva, N. Amirzhanova, A. Amirbekova. Almaty: Dauir, 720 b. [Spelling dictionary (2013). Compiled by: N. Uali, K. Kuderinova, A. Fazylzhanova, Zh. Isaeva, N. Amirzhanova, A. Amirbekova. Almaty: Era, 720 p.] (in Kazakh)
- Syzdyq R. (2000) Qazaq tilining anyqtagyshy (emle, tynys belgileri, soz sazy). Astana: Elorda, 532 b. [Syzydyk R. (2000) Determinant of the Kazakh language (spelling, punctuation, word music). Astana: The Capital, 532 p.] (in Kazakh)
- Syzdyqova R. (2014) Tildik norma zhane onyng qalyptanuy (kodifikacijasy). Koptomdyq shygarmalar zhinagy. T. 8. Almaty: El-shezhire, 292 b. [Syzydykova R. (2014) The language norm and its formation (codification). Collection of multi-

volume works. Vol. 8. Almaty: El-shezhire, 292 p.] (in Kazakh)

Turkistan [Elektronnyy resurs]. <https://turkystan.kz> (Paidalanylğan kuni: 25.02.2024). [Turkestan [Electronic resource]. <https://turkystan.kz> (date of Use: 25.02.2024).] (in Kazakh)

Uali N. (2018) Grafika. Orfografiya. Orfoepiya. Almaty, 250 b. [Uali N. (2018) Graphics. Spelling. Orthoepy. Almaty, 250 p.] (in Kazakh)

Мақала туралы ақпарат / Информация о статье / Information about the article.

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 30.06.2024.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 03.09.2024.

© Хабиева А.А., Мамырбек Г.М., Қасымова Ә.А., 2024

© А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2024

Айнұр Аташбекқызы Сейітбекова^{1*}, Нұржұма Елесбай²^{1*} автор-корреспондент, филология ғылымдарының кандидаты,

А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Қазақстан, Алматы қ.,

ORCID: 0000-0003-4268-1572 E-mail: ainurseit@mail.ru

² педагогика ғылымдарының магистрі, М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты,
Қазақстан, Алматы қ., ORCID: 0000-0002-0482-1223 E-mail: n.a.sh_januya@mail.ru**ТАРИХИ ПОЭТИКАЛЫҚ ІШКОРПУС:
ЕСКІ ҚАЗАҚ ПОЭТИКАЛЫҚ МӘТІНДЕР БАЗАСЫ**

Аңдатпа. Мемлекеттік тілдің ақпараттық-инновациялық базасы, ғылыми-зерттеу және оқыту интернет-ресурсы ретінде Қазақ тілінің ұлттық корпусының (бұдан әрі – ҚТҰК) «Тарихи поэтикалық ішкорпусын» әзірлеудің қажеттілігі зерттеудің өзектілігін көрсетеді. «Тарихи поэтикалық ішкорпус» мәтіндер базасына VI-XIX ғғ. жазба мұралар мәтіндері қамтылуы қажет. Алайда қазіргі «Тарихи поэтикалық ішкорпус» әзірлеудің алқашқы кезеңінде корпус базасына XV-XIX ғғ. ескі қазақ поэтикалық мәтіндері енеді. Бұл кезеңдегі жазба мұралар мәтіндері араб графикасымен жазылған. Жазба мұралар қолжазбаларының екі немесе бірнеше нұсқасы болады және қолжазба мәтіндерінің басым көпшілігі қазіргі таңда кирил графикасына түскен. Осындай мәтіндерді корпус базасына енгізбестен бұрын лингвотекстологиялық өңдеулер мен түзетулер жүргізіледі. Мақаланың мақсаты – өзге тілдердің поэтикалық корпус әзірлеу тәжірибесін зерттеу, араб графикалы және кирилграфикалы мәтіндерге лингвотекстологиялық талдау жасау, ҚТҰК-ның «Тарихи поэтикалық ішкорпус» мәтіндеріне метабелгіленім қою мәселесін қарастыру. Бұдан зерттеудің мынадай міндеттері келіп шығады: *біріншіден*, поэтикалық ішкорпус әзірлеуде өзге тілдердің корпус тәжірибелеріне талдау жасап, артықшылықтарын анықтау; *екіншіден*, арабграфикалы және кирилграфикалы мәтіндерді салыстырып, лингвотекстологиялық талдау жүргізу; *үшіншіден*, тарихи поэтикалық метабелгіленімдердің параметрлерін анықтау. *Зерттеудің практикалық мәні.* Тарихи поэтикалық жазба мұралар мәтіндерін цифрландырып, корпуслық мәтіндер базасын әзірлеу – жаңа филологиялық, этнолингвистикалық білімдер жүйесін қамтамасыз етуге, ғылыми тілдік зерттеулер жасауға ықпал етеді.

Тірек сөздер: поэтикалық корпус; поэтикалық метабелгіленім; жазба мұралар; мәтіндер базасы; қолжазба**Қаржыландыру көзі:** Мақала BR21882249 «Мәдениетаралық коммуникация құралы ретіндегі қазақ тілінің ұлттық корпусын (ҚТҰК) жетілдіру және оның ішкорпустарын кеңейту» атты бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру жобасы аясында дайындалды.**Сілтеме жасау үшін:** Сейітбекова А.А., Елесбай Н. Тарихи поэтикалық ішкорпус: ескі қазақ поэтикалық мәтіндер базасы. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). 140-150-бб.DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-140-150>**Айнұр Аташбековна Сейітбекова^{1*}, Нұржұма Елесбай²**^{1*} автор-корреспондент, кандидат филологических наук,

Институт языкознания имени А. Байтұрсынұлы, Казахстан, г. Алматы,

ORCID: 0000-0003-4268-1572 E-mail: ainurseit@mail.ru

² магистр педагогических наук, Институт литературы и искусства имени М. Ауэзова,

Казахстан, г. Алматы, ORCID: 0000-0002-0482-1223 E-mail: n.a.sh_januya@mail.ru

**ИСТОРИЧЕСКИЙ ПОЭТИЧЕСКИЙ ПОДКОРПУС:
БАЗА СТАРОКАЗАХСКИХ ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ**

Аннотация. Актуальность исследования обусловлена необходимостью разработки «Исторического поэтического подкорпуса» Национального корпуса казахского языка (далее – НККЯ) как информационно-инновационной базы государственного языка, научно-исследовательского и обучающего интернет-ресурса. Текстовая база «Исторического поэтического подкорпуса» должна охватить тексты письменных памятников VI–XIX вв. Однако на начальном этапе разработки «Исторического поэтического подкорпуса» в базу будут включены староказахские поэтические тексты XV-XIX вв. Письменное наследие этого периода написано арабской графикой. Рукописи письменных наследий имеют две и более версии, и подавляющее большинство рукописных текстов теперь написано кириллицей. До внесения таких текстов в базу корпуса проводится лингвотекстологическая обработка и корректировка. Цель статьи – изучить опыт создания поэтического подкорпуса других языков, провести лингвотекстологический анализ арабграфических и кириллографических текстов, рассмотреть вопросы разработки метаразметки текстов «Исторического поэтического подкорпуса» НККЯ. Из этого вытекают следующие задачи

исследования: *во-первых*, проанализировать опыт других языков в разработке поэтического подкорпуса и выявить их преимущества; *во-вторых*, провести лингвотекстологический анализ с сопоставлением арабографических и кириллографических текстов; *в-третьих*, определить параметры исторической поэтической метаразметки. *Практическая значимость исследования.* Оцифровка текстов исторического поэтического наследия и разработка базы корпусных текстов способствует обеспечению новой системы филологических, этнолингвистических знаний, проведению научных лингвистических исследований.

Ключевые слова: поэтический корпус; поэтическая разметка; письменные наследия; текстовая база данных; рукопись

Источник финансирования: Статья подготовлена в рамках проекта программно-целевого финансирования №BR21882249 «Совершенствование и расширение подкорпусов национального корпуса казахского языка (НККЯ) как средства межкультурной коммуникации».

Для цитирования: Сейтбекова А.А., Елесбай Н. Исторический поэтический подкорпус: база староказахских поэтических текстов. *TiltanyM*, 2024. №3 (95). С. 140-150. (на каз. яз.)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-140-150>

Ainur Seitbekova^{1*}, Nurzhuma Yelesbai²

^{1*}Corresponding author, Candidate of Philological Sciences, A. Baitursynuly Institute of Linguistics, Kazakhstan, Almaty, ORCID: 0000-0003-4268-1572 E-mail: ainurseit@mail.ru

²Master of Pedagogical Sciences, M. Auezov Institute of Literature and Art, Kazakhstan, Almaty, ORCID: 0000-0002-0482-1223 E-mail: n.a.sh_januya@mail.ru

HISTORICAL POETIC SUBCORPUS: DATABASE OF OLD KAZAKH POETIC TEXTS

Annotation. The relevance of the research is due to the need to develop a «Historical poetic subcorpus» of the National Corpus of the Kazakh Language (hereinafter – the NCKL) as an information and innovation base of the state language, a scientific research and educational Internet resource. The text base of the "Historical Poetic subcorpus" should cover the texts of written monuments of the VI – XIX centuries. However, at the initial stage of the development of the «Historical Poetic subcorpus», Old Kazakh poetic texts of the XV-XIX centuries will be included in the database. The written legacies of this period are written in Arabic graphics. Manuscripts of written legacies have two or more versions, and the vast majority of handwritten texts are now written in Cyrillic. Before entering such texts into the corpus database, linguistic and textual processing and correction are carried out. The purpose of the article is to study the experience of creating a poetic subcorpus of other languages, to conduct a linguotextological analysis of Arabic and Cyrillographic texts, to consider the issues of developing meta-labeling of texts of the "Historical poetic subcorpus" of the NCKL. This implies the following research objectives: firstly, to analyze the experiences of other languages in the development of a poetic subcorpus and to identify their advantages; secondly, to conduct a linguotextological analysis with a comparison of Arabic and Cyrillic texts; thirdly, to determine the parameters of historical poetic meta-markup. *The practical significance of the study.* The digitization of texts of historical poetic heritage and the development of a database of corpus texts contributes to the provision of a new system of philological, ethno-linguistic knowledge, the creation of scientific linguistic research.

Keywords: poetic corpus; poetic markup; written heritage; text database; manuscript

Source of financing: The article was prepared within the framework of the project of program-targeted financing of the No. BR21882249 "Improvement and expansion of the subcorpora of the national corpus of the Kazakh language as a means of intercultural communication".

For citation: Seitbekova A., Yelesbai N. Historical Poetic Subcorpus: Database of Old Kazakh Poetic Texts. *TiltanyM*, 2024. №3 (95). P. 140-150. (in Kazakh)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-140-150>

Кіріспе

Жалпы тіл білімінде тілдік зерттеулерді іске асыруда ауқымды цифрланған мәтіндер базасы немесе терең аннотацияланған деректер қорын қамтитын тілдік корпус мүмкіндіктерін кең пайдалану тәжірибесі қарқынды дамып келеді. Тілдік корпус – толық әрі ыңғайлы метабелгіленімдерімен қамтамасыз етілген ірі лингвистикалық база ретінде әлемнің көптеген мемлекеттерінде тілдің даму үдерісіне қатысты бірқатар мәселелерді айқындайтын таптырмас көмекші құрал есебінде пайдаланылады. Бұл өз кезегінде бүгінгі пайдаланушының сұраныстарына сәйкес корпус базасын толықтырып, жетілдіру жолында тілтанушы мамандар мен бағдарламашылардың үздіксіз ізденістері мен қажырлы еңбегін талап етеді. Отандық қолданбалы лингвистика ғылымының негізін салған профессор А.Жұбанов қазақ тіліндегі мәтіндерді автоматтандыру мәселесінің маңызы мен қажеттілігі жайында былайша атап өтеді:

«Қазақ мәтіндерінің стильдік, құрылымдық, мағыналық, функционалдық және т.б. сипаттарын анықтау өзекті мәселелердің бірі. Сондықтан автоматтанған қазақ тіліндегі мәтіндер корпусының компьютерлік базасын құру да ғылыми және практикалық жағынан аса құнды мәселе» (Жұбанов, 2010: 191-197).

2016 жылы Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтында А.Фазылжанованың жетекшілігімен «Қазақ тілінің ұлттық корпусын әзірлеу» жұмыстары басталды. Қазіргі таңда ҚТҰК ауқымды корпусық ресурс ретінде көпшілікке қолжетімді форматта үздіксіз жұмыс жасап жатыр. А.М. Фазылжанова: «Әлемдік корпусық лингвистика жетістіктері мен ұлттық корпусарды жасау мен пайдаланудың озық тәжірибелеріне (Ресей Федерациясы, Финляндия, АҚШ, Жапония және т.б.) сүйене отырып, әртүрлі лингвистикалық белгіленімдер мен метабелгіленімдер енгізілген, қазақ тілінің стильдік жанрларын толық қамтитын Қазақ тілінің ұлттық корпусының кең ауқымды, үйлестірілген әрі жан-жақты болуын қамтамасыз ету жұмыстары болашақта жүргізіле бермек», – дейді (Фазылжанова, 2023: 18). А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының мамандары әзірлеген Қазақ тілінің ұлттық корпусы бірнеше ішкорпустан тұрады. Әр ішкорпустың өзіндік функционалдық, тілтанымдық ерекшелігі бар. Сонымен қатар Қазақ тілінің ұлттық корпусы қазақ тілінің байырғы графикасынан, жазу ерекшелігінен, авторлардың қолтаңбасынан, лексикасынан, сөз саптауынан, өлең құрылысынан, сөз қолдану шеберлігінен, стилінен, тұрақты сөз орамдарынан тілтанымдық ақпарат беретін *тарихи поэтикалық ішкорпусымен* де толығу қажет. Орыс тілі поэтикалық корпусының маңызы мен қажеттілігі жайында орыс тілінің корпусын құрастырушы мамандар келесідей пікір білдіреді: «Поэтические тексты интересны не только специалистам по поэтике; это – один из важнейших источников для изучения языка в целом, как в синхронии, так и в диахронической ретроспективе и перспективе» (Орехов, 2019: 41-50). Қазіргі таңда тарихи поэтикалық ішкорпус әзірлеудің алғашқы кезеңінде XV-XIX ғғ. халық ауыз әдебиеті үлгілерінің поэтикалық мәтіндер базасын жинақтап, өңдеп, қолжазба мәтіндерінің нұсқаларына лингвотекстологиялық түзетулер жүргізіп, поэтикалық метабелгіленім параметрлерін әзірлеуді мақсат етіп отырмыз.

Материал және әдістер

Жұмыстың зерттеу материалдары ретінде ауыз әдебиеті үлгілерінің мәтіндері пайдаланылды. Атап айтқанда, «Қалдан Серен Абылайды тұтқынға алғаны» тарихи жыры, «Қарға батыр», «Қисса Шеризат – Күлшат» ғашықтық дастандары.

Зерттеу барысында поэтикалық корпусы әзірлеудегі әлемдік тәжірибелерді талдауда *сипаттау, салыстырмалы әдістер*, ауыз әдебиеті үлгілерінің қолжазба және кирил графикасына түскен мәтіндерін салыстыруда *лингвотекстологиялық, мәнмәтіндік әдістер*, поэтикалық мәтіндердің метамәтіндік белгіленімдері параметрлерін анықтауда *сипаттау, тарихи-салыстырмалы әдістер*, тарихи поэтикалық мәтіндердің базасын және олардың топтарын нақтылауда *топтастыру, жүйелеу* әдістері қолданылады.

Әдебиетке шолу

Қазақ тілінің ұлттық корпусын әзірлеген отандық ғалымдардың: А.Жұбанов, А.Жаңабекова, А.Фазылжанова, орыс тілінің поэтикалық корпусын зерттеген: Е.А. Гришина, К.М. Корчагин, В.А. Плунгян, Д.В. Сичинава, поэтикалық метабелгіленімдерді нақтылауда: Р.Сыздық, Қ.Өміралиев, Қ.Жанабаев т.б. ғалымдардың теориялық еңбектері зерттеу жұмысымызға арқау болды.

Бүгінде ғаламтор желісінде қалың оқырманға қолжетімді бірнеше поэтикалық корпус үлгілері белгілі. Олар: башқұрт тілінің поэтикалық корпусы, орыс тілінің поэтикалық ішкорпусы, чех тілінің поэтикалық корпусы, парсы тілінің поэтикалық корпусы және т.б. Соның ішінде, көлемі жағынан ауқымды, арнайы поэтикалық белгіленімге ие 13 млн сөз қолданыстан тұратын ірі электронды ішкорпустың бірі – *орыс тілінің поэтикалық ішкорпусы*. Орыс тілінің поэтикалық ішкорпусы проф. В.А. Плунгянның басшылығымен Ресей Ғылым Академиясына қарасты Орыс тіл білімі институтында жасалып, 2006 жылдың желтоқсан айында көпшілік назарына ұсынылды. Берілген поэтикалық ішкорпус мәтіндері екі түрлі белгіленім жүйесінен тұрады. Біріншісі, жалпы корпусқа тән лингвистикалық белгіленім (грамматикалық, морфологиялық және т.б.), ал екіншісі әдебиеттану және тіл мамандарына арналған өлеңнің

құрылымдық ерекшеліктерін ажыратушы поэтикалық белгіленім (метр, тармақ ұзындығы, клаузула, шумақ, ұйқас және т.б.) (Плунгян, 2009).

Орыс тілінің поэтикалық ішкорпус интерфейсында іздеу жүйесі пайдаланушыға поэтикалық шығармаларда кездесетін жеке сөздер мен қолданыстарды табумен ғана шектелмей, өлеңнің құрылымдық жүйесін құрайтын *метр*, *строфа* (өлең жолдарының үндесуі), *клаузула* (өлең өлшемдерінің соңғы бөлігі) сынды параметрлер арқылы іздеуге мүмкіндік береді. Корпус мәтіндерінің дереккөзі – электронды академиялық кітапханалар қоры (Орыс тілінің поэтикалық корпусы, 2023). Сондай-ақ, орыс тілінің поэтикалық ішкорпусын құрастырушы мамандар корпус базасына мәтін жинақтау шарттарын анықтауда орыс тілі поэтикасын зерттеуші белгілі ғалым М.Л. Гаспаровтың зерттеулерін негізге алған (Орехов, 2015: 113-127). Нәтижесінде поэтикалық мәтіндерге қойылатын келесідей талаптарды белгілейді:

1. Корпусқа енетін автор шығармаларының «Библиотека поэта» сынды академиялық басылымдарға еніп, жинақталуы;
2. Корпусқа енетін автор шығармаларына қатысты зерттеу жұмыстарының болуы;
3. Корпусқа енетін соңғы 50 жылдағы автор шығармаларына қатысты сыни әдебиеттердің болуы (Корчагин, 2008).

Жоғарыда берілген талаптарға сәйкес құрастырушылар ішкорпус базасына енетін поэтикалық шығармаларды қатаң іріктеуден өткізеді. Бұл бірінші кезекте орыс тілінің поэтикалық ішкорпус базасына жинақталатын шығармалардың негізінде XVIII-XXI ғғ. шығармаларды толық қамтуға және осы арқылы екшелген мәтіндер базасын жасауға мүмкіндік береді. Мәтіндерді іріктеуде арнайы критерийлердің болуы – орыс тілінің поэтикалық ішкорпусының басты артықшылықтарының бірі деп есептейміз.

Белгіленім жүйесі бойынша мәтіндері лингвистикалық (морфологиялық) және поэтикалық (метрлік) белгіленімге ие келесі поэтикалық корпус – *башқұрт тілінің поэтикалық корпусы*. Берілген корпус проф. Б.В. Ореховтың басшылығымен Башқұрт мемлекеттік университетінде жасалып, 2013 жылдың қазан айында қолданысқа ұсынылды. Башқұрт тілінің поэтикалық корпусына барлығы 1,8 млн сөзқолданысты құрайтын, XX-XXI ғасыр аралығында жазылған 101 ақынның 17 мыңға жуық поэтикалық шығармалары енгізілген (Башкирский поэтический корпус, 2023). Әрбір поэтикалық шығарманың авторлық құқығы сақталған. Башқұрт тілінің поэтикалық корпусы башқұрт поэтикасын зерттеуші мамандарға ғана емес, жалпы башқұрт тілін зерттеуші кез келген қолданушыға арналған қажетті құрал болып есептеледі. Поэтикалық корпус мәтіндерінде лексика-грамматикалық және поэтикалық белгіленім арқылы іздеу жүргізуге болады. Сондай-ақ, башқұрт поэтикалық корпусының басты артықшылықтарының бірі – қолданушы корпус интерфейсында іздеу жүйесінде жеке авторлар арқылы іздеу параметрін таңдап, корпус базасында қамтылған әр автордың шығармашылығымен тереңірек таныса алады. Олай болса башқұрт тілінің поэтикалық корпусының оңтайлы іздеу жүйесімен жабдықталған интерфейсін әрбір жеке автордың сөзқолданыс ерекшеліктеріне статистикалық, лингвистикалық әрі поэтикалық талдаулар жүргізуге мүмкіндік береді.

Чех тілінің поэтикалық корпусы XIX-XX ғғ. чех тілінің поэтикалық шығармаларын қамтиды. Жалпы көлемі – 14,6 млн сөзқолданыс. Чех тілінің поэтикалық корпусын құрастыру жұмысына Чех әдебиеті институтының зерттеуші мамандары қатысып, жұмыстың алғашқы кезеңі 2013 жылы аяқталды. Поэтикалық корпус базасындағы әрбір сөзтұлғаға (словаформа) фонетикалық транскрипция беріліп, грамматикалық категориясы мен әр шығарманың құрылымдық ерекшелігіне сай поэтикалық метабелгіленімі анықталған. Чех тілінің поэтикалық корпус базасы негізінде чех өлеңдерінің дыбыстық әуезділігін анықтауға мүмкіндік беретін «Эвфонометр» қосымшасы жасалған (Чех тілінің поэтикалық корпусы, 2023). Чех тілінің поэтикалық корпусының артықшылығы: поэзия тілін зерттеуші мамандарға дыбыс әуезділігін қарастыратын поэтика саласын дамытуда таптырмас көмекші құрал бола алады.

Парсы тілінің поэтикалық корпусы – жасалу уақыты және көлемі бойынша әзірге ең жас поэтикалық корпусардың бірі. Парсы тілінің поэтикалық корпусы пайдалануға 2020 жылы берілді. Бүгінгі таңда корпус базасына IX-XVII ғғ. аралығын қамтитын 16 842 поэтикалық шығарма енген, бұл үздіксіз толығып отыратын үдеріс. Жалпы поэтикалық корпус базасы 4,3

млн сөзқолданыстан тұрады. Парсы тілінің поэтикалық корпус мәтіндері әзірге морфологиялық және жартылай поэтикалық метрлік белгіленімге ие (Парсы тілінің поэтикалық корпусы, 2023). Берілген корпус алдағы уақытта сан және сапа жағынан толығып, парсы поэзиясы мен парсы тілін зерттеуші мамандар, шығыстанушылар мен түркітанушылар үшін пайдалы көмекші құрал болмақ.

Жоғарыда көрсетілген әлем тілдерінің поэтикалық корпус тәжірибесін саралай отырып, кез келген тілдің поэтикалық корпусы сол халықтың әдебиетінен, мәдениетінен ақпарат беретін және тіл байлығын танытатын маңызға ие екендігін атап өткеніміз келеді. Осыған орай поэтикалық корпус жобасын қолға алу, дамыту – өзекті мәселе.

Нәтижелер және талқылау

Жалпы поэзия ұғымы ерте кезден қалыптасқаны белгілі. Поэзия тілінде жазылған жазба мұралар көне дәуірден бастау алады. Осыған орай тарихи поэтикалық ішкорпусқа енетін мәтіндер базасын хронологиялық тұрғыдан бірнеше кезеңге бөлуге болады:

1. V – IX ғғ. көне түркі поэзиясы
2. X – XIV ғғ. орта ғасыр поэзиясы
3. XV – XIX ғғ. ескі қазақ поэзиясы
4. XX – XXI ғғ. қазақ поэзиясы

Алайда тарихи поэтикалық мәтіндер базасын әзірлеудің алғашқы кезеңінде XV-XIX ғғ. *ескі қазақ поэтикалық* мәтіндер қамтылады. Солардың бірі қазақ халқының ертеден келе жатқан әдеби, мәдени мұрасының бірі – *ауыз әдебиеті поэтикалық үлгілері* (хикаялық дастандар, діни дастандар, батырлық жырлар, ғашықтық жырлар, қаһармандық дастандар, айтыстар, нақыл-өсиет өлеңдер т.б.). Олардың басым көпшілігі араб графикасында хатқа түскен, еліміздегі сирек қолжазбалар қорында сақталған. XIX ғасырдың 20-30-жылдарынан бастап қағазға түсіріліп, кітап болып жариялана бастады. Тәуелсіздік алған жылдардан бастап фольклорлық мұраларды М.О. Әуезов атындағы институт мамандары мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында «Бабалар сөзі» атты сериямен 100 том етіп дайындап, қалың жұртшылыққа ұсынды. Бүгінгі таңда көптомдық сериямен жарияланған бұл басылымдар тілтанушылардың да зерттеу материалдарына айналып отыр (Бабалар сөзі, 2005).

Қолымызға түскен қолжазба күйінде сақталған ауыз әдебиетін, поэтикалық үлгілерінің табылуы, жариялануы мен танылуына қарай үш топқа бөлуге болады:

Бірінші топқа баспа бетін көрмеген жыр-дастандар жатады. Олардың кейбіреулері шығыстың классикалық әдебиеті сюжетіне құрылған. Мәселен, Асылбек пен Гүлжиһан қиссасы, Жетім Мариям, Қарға батыр, Қисса Шеризат Күлшат Мырқы батыр, Нұғыман – Нағиманның қиссасы, Сырым батыр, Үшбу қисса Зеңгір жүһүд, Хикая Әбушаһыма т.б.

Екінші топқа халық арасына кең тарап баспа бетінде жарияланып үлгерген «Қозы Көрпеш – Баян сұлу», «Қыз Жібек», «Бөгенбай батыр» т.б. шығармалар. Жыр-дастандардың мәтіндері бірнеше ғасырды кешіргендіктен, олардың екі немесе одан да көп нұсқалары болады. Кейде шығарманың негізгі желісіне басқаша бір оқиғалар қосылса, екінші нұсқада ол оқиғалар болмайды, ал үшінші нұсқада оқиғалардың шиеленісі, шарықтау шегі мүлдем өзгеше болады.

Үшінші топқа халық арасына кең тарамған, әрі өзге нұсқалары бар шығармалар жатады. Мәселен, Мырзаш батыр (Ниязбек нұсқасы, 1-2-3 бөлім), Мырзаш батыр (Сағидолла нұсқасы), Мырзаш батыр (Ержан Ахметов нұсқасы) т.б.

«Бабалар сөзі» көп томдық сериясын әзірлеушілер шығармалардың баспа бетін көрмей, жарияланбай қалу себептерін былайша атап өтеді: 1. Қоғамдық-идеологиялық мүдделерге сай келмеген; 2. Фольклорлық туындылардың табиғаты ескерілмей, оларға жазба әдебиет шығармаларына қолданылатын талаптар қойылған. Ал жарияланған мәтіндердің көбісі саяси-идеологиялық, қатаң цензуралық бақылау салдарынан мәтіндік қысқарту мен редакциялық түзетуге ұшыраған (Бабалар сөзі, 2005).

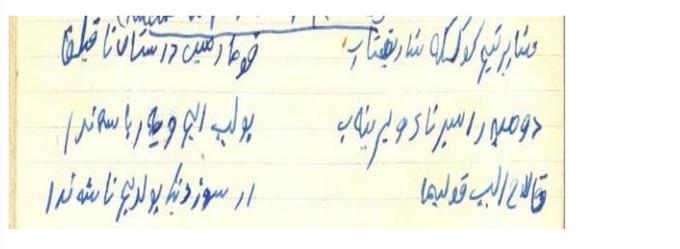
Араб графикалы қолжазбаны кирилге түсіргенде мынадай лингвистикалық ерекшеліктер байқалды: бұл кезеңдердегі барлық шығармаларда кірме араб, парсы сөздері цитаталық принциппен түпнұсқа тіліндегі нормамен жазылған. Түпнұсқадағыдай емес, қазақ тілінің фонетикалық ерекшелігіне сәйкес игеріліп жазылған. Мәселен, *Алла* сөзі түпнұсқада *Аллаһ* деп

берілсе де, кирил графикасында Алла формасы сақталған. Сонымен қатар Алланың барлық есімдері бас әріппен жазылған.

Кесте 1 – «Қисса Шеризат – Күлшат» атты қолжазбаның 2-ші бетінен үзінді

Таблица 1 – Отрывок из 2-й страницы рукописи «Кисса Шеризат – Кулшат»

Table 1 – Excerpt from page 2 of the manuscript «Qissa Sherizat – Kulshat»

	<p>Шабытым көкке шарықтап, Құмармын дастан, нақылға. Домбыра, сырнай үйреніп, Болып ем үйір басында. Қалам алып қолыма, Әр сөздің болдым нәшінде.</p>
---	---

Игеріліп жазылған сөздердің бірі – *нәшін*. Түпнұсқада *нашында* деп жазылған (1-кесте). Өлең мазмұнына қарай «сөздің ырғағына» деген мағына беріп тұр. Қазіргі тілімізде *нашына/нәшіне/машына келтірді* варианттары әлі күнге дейін кездеседі. Кирилге түсіру барысында автор жіңішке вариантымен *нәшінде* деп транскрипциялаған. Бұл Р.Сыздықтың: «Қазақ тіліндегі сөздер сингармониялық тембріне байланысты жуан-жіңішке болып үндеседі. Сөздің қалай таңбаланғанына қарамастан, ішінде жуан-жіңішке дауысты дыбыс әріптері жазылғанмен, тұтасымен не жуан, не жіңішке болып таңбалануы қажет», – деген принципіне сәйкес келеді (Сыздықова, 2000: 187).

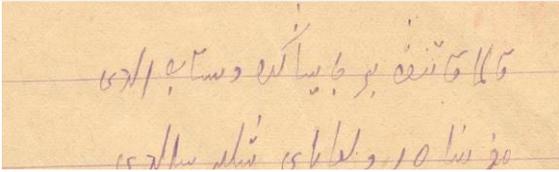
Қолжазбада кездесетін орта түркі тіліннің кітаби лексикалық және грамматикалық қолданыстары түпнұсқадағыдай өзгеріссіз түсірілген: *түрлік, тірік, дүр, бірлән, илә, сәна, үшбу, анығ, андын, әйла, соңыра*, т.б.

Әдетте текстологиялық талдаулар екі немесе бірнеше нұсқасы бар жазба мұралар мәтіндеріне жүргізіледі. Тарихи ішкорпус базасына енетін мәтіндерді өңдеуде нұсқалар арасындағы қолжазбаларды талдау мақсат етілмейді. Бұндай текстологиялық жұмыстар көп уақыт пен қажырлы еңбекті қажет етеді. Сондықтан лингвотекстологиялық түзетулер нұсқалар арасындағы мәтіндерге емес, қолжазба мәтіндері мен кирил графикасына түскен мәтіндерге жасалады. «Бабалар сөзі» 100 томдығының авторлары арабграфикалы қолжазба мәтінін кирил графикасына түсіргенде мынадай қиындықтар болғанын атап өтеді: «Араб жазуында дауысты дыбыстардың жасырын тұратыны, бас әріптің болмайтындығы, тыныс белгілердің қойылмауы мәтінді дұрыс оқуға қолбайлау болды. Қазақ және араб тілдері әртүрлі тілдік жүйеге жататындықтан, араб әліпбиі тіліміздегі төл дыбыстарды таңбалауға да, оның өзіндік ерекшеліктерін байқатуға да дәрменсіз екені белгілі. Сонымен қатар XIX ғасырда араб жазуын пайдаланудың жалпыға ортақ ережелерінің болмауы өз әсерін тигізбей қалмады» («Бабалар сөзі», 2005).

«Бабалар сөзі» көптомдық сериясын әзірлеген мамандар арабграфикалық қолжазбадан кирилге түсіргенде автор тарапынан кеткен бірқатар кемшіліктерді атап өтеді. Мәселен, *жеткізер бізді димешке* дегенді *жеткізер бізді бейішке* мәнмәтінге қарай түзетіп отырған. Біз де арабграфикалы қолжазба мен кирилге түскен мәтіндерді беттеу, сәйкестендіру барысында әлі де редакторлық, корректорлық түзетулер жасау қажеттігін байқадық. Кейбір мәтіндерге жасалған түзетулерден үзінді келтірейік:

«Қалдан Серен Абылайды тұтқынға алғаны» деген жырда автор «Қалмақтың *бар* жайсаңын ұстап алды» деп кирилге түсірген. «Қалмақтың *бар* жайсаңын ұстап алды» дегендегі *бір жайсаң* емес, *бар жайсаң* деп берілуінің себебі мәнмәтінге қарай анықталды. Сол сияқты өлең жолдарында Олжабай батыр қалмақтың бір батырын мойнына шылбыр салып ұстап, Абылайхан туралы нақты ақпаратты алғандығы айтылады. Сол дәуірде батырларда шынжырға қарағанда өзімен бірге шылбырды алып жүретіндігін ескерсек, онда мәтінді *шынжыр* емес, *шылбыр* деп транскрипциялаған жөн.

Кесте 2 – «Қалдан Серен Абылайды тұтқынға алғаны» атты қолжазбаның 5-ші бетінен үзінді
 Таблица 2 – Отрывок из 5 стр. рукописи «Как Калдан Серен взял в плен Абылая»
 Table 2 – Excerpt from page 5 of the manuscript «How Qaldan Seren Captured Abylai»

	<p>Қалмақтың бар жайсаңын ұстап алды. Мойнына ер Олжабай шылбыр салды. Сұрайды Абылайды білдің бе деп, Абылай қолда екенін біліп қанды.</p>
---	--

Аталмыш қолжазба мәтінде кездесетін төмендегідей сөйлемнің аударылмай қалып кеткені байқалды: «Қазақ халқы басқа халыққа бағынады, күндердің күнінде менің бұл сөзім тарихта қалмақ, қош Олжабай, – деп қоштасты. Олжабай қайтып кетеді. Хан Абылай алған Тобыш сұлудан Қасым хан туғанда қан ұстап жалғыз туады, онан кейін Сары Наурызбай туады».

Осындай өлең жолдарының жеке сөздер мен сөз тіркестерінің өзгертілуі немесе кирил графикасына түспей қалуы жырдың көркемдігіне едәуір нұқсан келтіреді. Аталған кемшіліктер поэтикалық ішкорпусқа дайындау барысында қалпына келтіріліп отырады.

Тарихи поэтикалық метамәтіндік белгіленімдер. Мәтіннің метабелгіленім параметрлері ішкорпустың мазмұнына сай арнайы метабелгіленімдердің параметрлерімен ерекшеленеді. Мәселен, орыс тілінің метабелгіленімдерінде 17 параметр көрсетілген, оның 6-уы жалпы барлық мәтіндерге ортақ параметрлер, 11-і орыс тілінің поэтикалық өлең құрылысының ерекшеліктеріне сәйкес алынған параметрлер: число строк (тармақ саны), строфика (шумақ), графическая строфика (графикалық шумақ), метр (өлең өлшемдері), число стоп/иктов, слогов (буын саны), клаузула (өлең өлшемдерінің соңғы бөлігі), рифма (буын мен дыбыстардың үйлесімділігі), дополнительные параметры (қосымша параметрлер), метрическая формула (метрикалық формула), предложений (сөйлем), словоформ (сөзтұлға).

Н. Байтов. Нескончаемые сетования : «И я такой же, еще хуже...» (2000)	
Автор	Н. Байтов
Пол	муж
Год рождения	1951
Название	Нескончаемые сетования : «И я такой же, еще хуже...»
Дата создания	2000
Жанр текста	поэма
Число строк	898
Строфика	0
Графическая строфика	вольная
Метр	я
Число стоп/иктов/слогов	4
Клаузула	вольная : ж, м
Рифма	вольная
Дополнительные параметры	неравносложная рифма, нарушения строфики
Метрическая формула	Я4ж,м; Я4д
Предложений	378
Словоформ	3964

Сурет 1 – Орыс тілінің корпусындағы поэтикалық метабелгіленімдер

Рисунок 1 – Поэтические метазаметки в корпусе русского языка

Figure 1 – Poetic metadata in the Russian language corpus

ҚТҮК аясында әзірленіп жатқан тарихи поэтикалық ішкорпусының XV-XIX ғғ. халық ауыз әдебиеті үлгілері қолжазбалары мәтіндерінің поэтикалық метамәтіндік белгіленіміне 28 параметр алынды. Мәтін туралы берілетін ақпараттың түріне қарай метамәтіндік белгіленім параметрлерін үш топқа бөлуге болады:

1. Барлық корпустарға ортақ базалық параметрлер: *поэтикалық шығарманың атауы, мәтін тақырыбы, мәтін стилі, мәтін жанры, аудитория жасы, ішкорпус түрі, сөзқолданыс*

саны, ғасыры мен жылы, мәтіннің бет саны, мәтінді корпусқа енгізген (тұлға), мәтінді енгізген мерзімі.

2. Ерте дәуірде жазылған жазба мұралар мәтіндері болғандықтан, олардың табылуы мен жариялануына, авторларының белгілі, белгісіздігіне қарай алынған параметрлер: *мәтін туралы қысқаша аңдатпа, мәтін жырлаушысы, қолжазбаны тапсырған, мәтін графикасы, мәтіннің алғашқы баспада жариялануы, мәтін нұсқалары, қолжазбаның сақталған орны, мәтінді аударған адам, мәтін формасы, мәтінді беттеген (тұлға), ескерту.*

3. Поэтикалық мәтіннің өлеңнің құрылысы мен өлшемдеріне қарай міндетті параметрлері: *шумақ саны, тармақ саны, бунақ саны, буын саны, ұйқас түрі.*

Тарихи поэтикалық ішкорпустың мәтіндер базасына енетін мәтіндердің поэтикалық белгіленімдерінің ішінде қажетті деп саналатын кейбір параметрлерінің алыну принциптеріне тоқталайық:

Мәтін туралы қысқаша аңдатпа. Шығарманың негізгі мазмұны туралы қысқаша берілетін ақпарат.

Мәтін жырлаушысы. Корпусқа алынып отырған кейбір шығармалардың жырлаушысы белгісіз болып жатады. Осыған орай табылған жағдайда жырлаушының аты-жөні көрсетіледі.

Қолжазбаны тапсырған (тұлға). Кеңес Одағы кезеңінде саяси-идеологиялық қатаң цензура салдарынан жарияланбай қалған, жоғалып кеткен немесе әлі күнге дейін үй-үйлерде сақталған жазба мұралар сирек қолжазбалар орталықтарына тапсырылып жатыр. Сондықтан қолжазбаны тапсырған тұлғаның аты-жөні көрсетілуі тиіс.

Ғасыры мен жылы/мерзімі «анық емес» – «анық». Кейбір қолжазбалардың жазылған жылы көрсетілмей жатады немесе көрсетілген мерзімі көмескі жазылады. Сондықтан «анық» немесе «анық емес» белгісі қойылады.

Мәтін графикасы. XV-XIX ғғ. ауыз әдебиеті үлгілері әртүрлі графикада (араб-қадим, араб-жадид, араб-төте) жазылғандықтан, мәтіннің қай графикада жазылғаны туралы берілетін ақпарат.

Мәтіннің алғашқы жариялануы. Ертеде жазылған дастандардың, жырлардың алғашқы жариялануы сақталмай қалып жатады. Сондықтан алғашқы жарияланымның көрсетілуі оқырман үшін маңызды.

Қолжазбаның сақталған орны. Араб, латын графикаларында жазылған ауыз әдебиеті үлгілері түпнұсқасының қайда сақталғаны туралы берілетін құнды ақпарат.

Мәтіннің нұсқалары. Ертеректе ауызша таралған жыр-дастандардың екі немесе бірнеше нұсқасы бар екендігі туралы берілетін құнды мәлімет.

Ескерту. Сирек қолжазба мәтіндерінің араб графикасындағы қолжазба мәтіндерінің көбі шифрланған, нөмірленген бума-бума (папкі) дәптерлерде жазылған, өлең шумақтары дәптер бетіне әрқалай түскен. Кейбір авторлардың ірі қаріппен жазылған өлең жолдары бір бетті қамтыса, кейбір авторлардың майда қаріппен жазылған бірнеше қатар өлең жолдары дәптердің бір бетіне сыйдырылған. Осыған орай қағаз бетіне өлең жолдарының орналасу ретіне қарай «Ескерту» параметрі алынды.

Поэтикалық параметрлер. Қазақ поэзиясының тілін зерттеген Қ.Өміралиев: «XVIII-XIX ғасырдағы поэзия өлеңдерінің негізгі белгілерін атап өтеді: 1) бірінші кісі айтқан сөзді екінші кісінің қайталап отыруы (қайымдап айту); 2) ұйқас жағынан а/ә/а/ә, а/ә/б/ә түрінде келіп тұрақты болмауы; 3) ырғақ-интонациясының риторикалық қалыпта болуы; 4) буын саны жағынан тұрақты болмай, әрі буынды болып келуі; 5) өлең жолының бірінші бунағына екпін түсіріп отыруы (Өміралиев, 1976: 82). Біз қарастырып отырған мәтіндерде бірқатар ерекшеліктерді анықтадық және олардың әрқайсысына тоқталуды жөн санадық:

Шумақ. Арабграфикалы қолжазбалардың бір ерекшелігі – өлең жолдары қағаз бетіне әрқалай түскен: оңнан солға қарай екі тармақты да, үш тармақты да немесе төрт тармақты да болып бір сызық бойына жазыла берген.

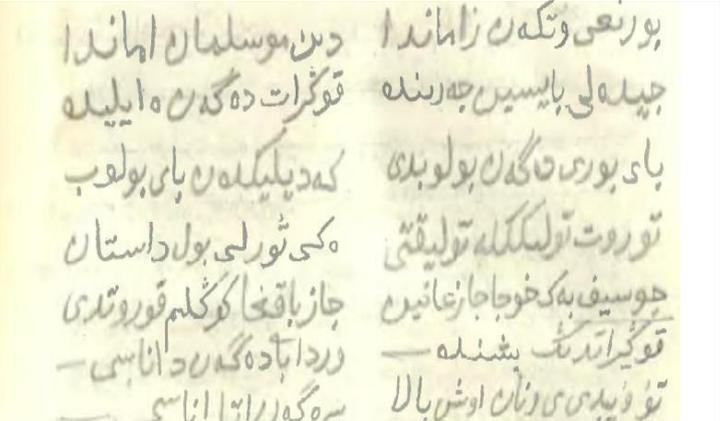
Қолжазбада ешбір шумаққа бөлінбей, біріне бірі жалғасып кете беретін астрофикалық (шумақсыз) өлең түрі кирилмен түскенде біртұтас ойды білдіретін, өзара ұйқасқа құрылған көптармақты өлең жолдары шумақтарға бөлінген, яғни ондағы тармақтар қатаң тәртіппен (төрт-төрттен, алты-алтыдан, сегіз-сегізден т.т.) тізбектелмей, әр жерде әр санды (4-5-тен 20-ға дейін

не одан астам) болып топтасқан.

Кесте 3 – Қисса “Алпамыс” жырынан үзінді

Таблица 3 – Отрывок из поэмы “Алпамыс”

Table 3 – Excerpt from the poem “Alpamys”

<p>Бұрынғы өткен заманда, Дін мұсылман аманда, Жиделі Байсын жерінде, Қоңырат деген елінде Байбөрі деген болыпты. Кедейліктен бай болып, Төрт түлікке толықты...</p> <p>Екі түрлі бұл дастан, Жүсіпбек қожа жазғанын Жазбаққа көңілім қорытты. Қоңыраттың ішінде Ордабай деген данасы.</p>	
--	--

Әсіресе жыр түрінде көптеген тармақтарды бір ұйқаспен қамту – дәстүрлі кең тараған құбылыс екенін көптеген зерттеушілер айтып өткен болатын (Сыздықова, 1970: 22). Башқұрт тілінің поэтикалық шығармаларында изосиллабикалық және гетеросиллабикалық өлең формаларының ішінде 7-8 тармақтыны «қыска-кюй» және 9-10 тармақтыны «узун-кюй» деп атайды (Плунгян, 2009: 41). Осыған орай жыр жолдарында кездесетін біртұтас ойды білдіретін көптармақты өлең түрлері бір шумақ ретінде белгіленді.

Буын саны. Буын дауыстылар санына негізделеді. Қолжазбада 7-8, 11 буынды өлшемдер көбірек кездеседі. Ұйғыр поэзиясын зерттеген М.Хамраев: «Жеті-сегіз, сондай-ақ он бір буынды өлшемдер түркі тілдес халықтар өлеңінің көне өрнектері болып саналады», – дейді (Ғамраев, 2002: 78).

Бунақ саны. Өлең өлшемі жалғыз тармақтың буын санына қарай емес, тармақ ішіндегі бунақтарға да байланысты. Бунақ – тармақ ішіндегі ырғақ саны. Бунақ корпусқа алынатын мәтіндерге қиғаш сызықпен беріледі. Көбіне 2 немесе 3 бунақты болып келеді.

Ұйқас түрі. Поэзиядағы басты талаптардың бірі – ұйқас. Бірнеше ұйқас түрлері белгілі. Біз қарастырып отырған поэтикалық шығармаларда мынадай ұйқас түрлері көбірек кездеседі: қара өлең ұйқасы (а а б а шұбыртпалы ұйқас (а а а а); ерікті ұйқас (а б в г б); кезекті ұйқас (а б в б); шалыс ұйқас (а б а б); егіз ұйқас (а а б б); аралас ұйқас (а а б в б в б б б); осы күнгі ерікті ұйқастар (а б а б в г д).

Кесте 4 – Өлең жолдарына жасалған поэтикалық талдау белгіленімі

Таблица 4 – Разметки поэтического анализа стихотворных строк

Table 4 – Markup of poetic analysis of poetic lines

<p>Бөгенбай батыр жырынан: Қазаққа// үлгі болған// Бөген қарты, Ерлердің// бола бермес// мұндай арты. Әкесі //Маян өлген //күндерінде, Бар екен// еркек кіндік// тоқсан алты.</p>	<p>«Қисса шеризат – Күлшат» қиссасынан: Бір сұмдықтың// болғанын, Інісі де// біледі. Қайғысы деп// баланың, Зар жылап іші// күйеді. Аң-таң болып// Пархизат, Патшаның басын// сүйеді. «Қайғысы кетіп// көкемнің, Болғай да қабыл //тілегі».</p>
<p>11буынды, 3 бунақты, 4 тармақты, қара өлең ұйқасы</p>	<p>7 буынды, 2 бунақты, 8 тармақты, шалыс ұйқас</p>

Жалпы корпусқа поэтикалық белгіленімдердің берілуі – өлең өлшемдерінің табиғатын, дәстүр сабақтастығын, жұмсалыу ерекшеліктерін, эволюциясын тануға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Сонымен, *тарихи поэтикалық ішкорпус* – көне дәуірден келе жатқан тарихи поэтикалық мәтіндер базасы мен ауызша тілдің поэтикалық түрінің ерекшеліктерін сипаттайтын арнайы поэтикалық метабелгіленімдер мен лингвистикалық белгіленімдерден тұратын ақпараттық құрал қызметін атқаратын электрондық қор.

ҚТҰК-ның аясында «Тарихи поэтикалық ішкорпус» әзірлеудің пайдаланушылар үшін мынадай артықшылықтары бар:

- ауқымды поэтикалық жазба мұралар мәтіндерімен танысып, сол кезеңдегі поэзия тілін тереңірек зерттеуге, тілдік құралдардың қолданысына статистикалық мониторинг жүргізуге, лингвистика және әдебиеттану саласына қатысты зерттеулердің эмпирикалық базасын кеңейтуге;

- тарихи поэтикалық шығармалардың өлең құрылысынан, поэзия өнерінің даму тарихынан ақпарат беріп қана қоймай, жеке тілдік лексемалардың семасиологиялық, прагматикалық, стилистикалық өзгерістері мен ерекшеліктерін, поэтикалық өлең өлшемдерін анықтауға септігін тигізеді.

ҚТҰК-ның аясында XV-XIX ғғ. тарихи поэтикалық мәтіндер базасын әзірлеуде мынадай ғылыми нәтижелерге қол жеткізілді:

біріншіден, өзге елдердің тәжірибелері талданып, атап айтқанда, башқұрт, орыс, чех тілдерінің поэтикалық корпустарының артықшылықтары анықталды;

екіншіден, корпус базасына енетін XV-XIX ғғ. ауыз әдебиеті үлгілері қолжазбаларының жариялану және жарияланбау себептеріне сипаттама берілді;

үшіншіден, қолжазба мәтіні және кирил графикасына түскен аударма мәтіндері қатар көрсетілді. Корпус интерфейсіне екі мәтіннің қатар берілуі – қолжазбаның шынайы қалпын көруге, салыстыруға мүмкіндік береді.

төртіншіден, лингвотекстологиялық талдау нәтижесінде бірқатар жиі кездесетін кателердің түрлері анықталды: а) араб графикасындағы қолжазбада автор тарапынан кеткен кателер; ә) арабтан (төтеден) кирил графикасына түспеген кейбір мәтін үзінділері (шумақтар, тармақтар, әріптер); б) қолжазба парақтарының ескіруінен болған кейбір көмескі көрінетін әріптер;

бесіншіден, «Тарихи поэтикалық ішкорпустың» спецификалық ерекшелігіне қарай поэтикалық метамәтіндік белгіленімдер параметрлерінің алыну принциптері түсіндірілді.

Әдебиеттер

- Бабалар сөзі: Жүз томдық. – Астана: Фолиант. – Т. 46: Ғашықтық дастандар, 2005. – 434 б.
- Башкирский поэтический корпус [Электронный ресурс]. – URL: <http://web-corpora.net/bashcorpus/search/> (дата обращения: 21.12.2023).
- Жұбанов А. Қазақ әдеби тілінің электрондық корпусын түзудің теориялық бастаулары / Тіл және мәдениет: тілдің антропоэктік парадигмасы. Профессор Ж.А. Манкееваның 60 жылдығына арналған республикалық ғылыми-теориялық конференцияның материалдары. – Алматы: А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2010. – 385 б.
- Корчагин К. Поэтический подкорпус Национального корпуса русского языка как акцентологический источник, 2008 / Материалы международной конференции «Диалог 2008» [Электронный ресурс]. – URL: <http://web-corpora.net/bashcorpus/search/>
- Қазақ тілінің ұлттық корпусын әзірлеу тәжірибесі / Жоба жетекшісі: Фазылжан А. – Алматы: ЖК Асыл, 2023. – 446 б.
- Орехов Б.В. Еще раз об исследовательском потенциале поэтического корпуса: метр, лексика, формула / Труды Института русского языка им. В.В. Виноградова, 2015, Вып. 6. – С. 449-463.
- Орехов Б.В. Метр отрезков длиннее строки в башкирском силлабическом стихе. Известия РАН. Серия Литературы и языка, 2019, 78(2). – С. 41-50.
- Өміралиев Қ. XV-XIX ғасырлардағы қазақ поэзисының тілі. – Алматы: Ғылым, 1976. – 82 б.
- Парсы тілінің поэтикалық корпусы [Электронный ресурс]. – URL: https://linghub.ru/persian_poet_corpus/# (дата обращения: 21.12.2023).
- Плунгян В.А., Корчагин К., Гришина Е., Ситчинава Д. Национальный корпус русского языка: 2006-2008. Новые результаты и перспективы. СПб., 2009. – С. 71-113.

Поэтический корпус русского языка [Электронный ресурс]. – URL: <https://ruscorpora.ru/corpus/poetic?search=CgQyAggJMAE=> (дата обращения: 19.12.2023).
<http://www.dialog-21.ru/dialog2008/materials/pdf/Korchagin.pdf>. (дата обращения: 19.12.2023).
 Сыздық Р. Қазақ тілінің анықтағышы (емле, тыныс белгілері, сөз сазы). – Астана: Елорда, 2000. – 532 б.
 Сыздықова Р. Абай өлеңдерінің синтаксистік құрылысы. – Алматы: Ғылым, 1970. – 173 б.
 Һәмраев А. Нәзәрийвий нұқта вәбәдий тәсәвур. – Бишкек, 2002. – 130 б.
 Чех тілінің поэтикалық корпусы, [Электронный ресурс]. – URL: <https://sysblok.ru/philology/resursy-dlja-cifrovyh-stihovedov-pojeticheskie-korpora/> (дата обращения: 21.12.2023).

References

- Babalar sozi: Zhuz tomduq (2005) Astana, 434 b. [Words of ancestors: One hundred volumes (2005) Astana, 434 p.] (in Kazakh)
- Bashkirskij pojeticheskij korpus [Bashkir poetic corpus]. [Electronic resource]. Available at: <http://web-corpora.net/bashcorpus/search/> (Accessed: 21.12.2023). (in Russian)
- Чех тілінің пожетикалық корпусы, [Czech poetical corpus]. [Electronic resource]. Available at: <https://sysblok.ru/philology/resursy-dlja-cifrovyh-stihovedov-pojeticheskie-korpora/>. (Accessed: 21.12.2023). (in Russian)
- Hamraev, A. (2002) Nazariivi nukta vabadii tasavur. Bishkek, 136 b. [Khamrayev, A. (2002) A theoretical point is a universal idea. Bishkek, 136 p.] (in Kyrgyz)
- Korchagin, K. (2008) Pojeticheskij podkorpus Nacional'nogo korpusa russkogo jazyka kak akcentologicheskij istochnik. Materialy mezhdunarodnoj konferencii «Dialog 2008» [Korchagin, K. (2008) Poetic subcorpus of the National Corpus of the Russian Language as an accentological source. Proceedings of the international conference “Dialogue 2008”] [Electronic resource]. Available at: <http://www.dialog-21.ru/dialog2008/materials/pdf/Korchagin.pdf> (Accessed: 19.12.2023). (in Russian)
- Omiraliev, Q. (1976) XV-XIX gasyrlardagy qazaq poezijasyning tili. Almaty: Gylym, 82 b. [Omiraliev, Q. (1976) The language of Kazakh poetry in the XV-XIX centuries. Almaty: Gylym, 82 p.] (in Kazakh)
- Orehov, B.V. (2015) Eshhe raz ob issledovatel'skom potenciele poeticheskogo korpusa: metr, leksika, formula. Trudy Instituta russkogo jazyka im. V.V. Vinogradova, S. 449-463. [Orehov, B.V. (2015) Once again about the research potential of poetic corpus: meter, vocabulary, formula. Proceedings of the Russian Language Institute. V.V. Vinogradov, P. 449-463 p.] (in Russian)
- Orehov, B.V. (2019) Metr otrezkov dlinnee stroki v bashkirskom sillabicheskom stihe. Izvestija RAN, S. 41-50. [Orehov, B.V. (2019) Meter of segments longer than a line in a bashkir syllabic verse. Izvestiya RAN, P. 41-50] (in Russian)
- Parsy tilining pojetikalıyq korpusy [Persian poetical corpus]. [Electronic resource]. Available at: https://linghub.ru/persian_poet_corpus/# (Accessed: 21.12.2023). (in Russian)
- Plungjan, V.A., Korchagin, K., Grishina, E., Sitchinava, D. (2009) Nacional'nyj korpus russkogo jazyka: 2006-2008. Novye rezul'taty i perspektivy, S. 71-113. [Plungyan, V.A., Korchagin, K., Grishina, E., Sitchinava, D. (2009) National corpus of the Russian language: 2006-2008. New results and perspectives, P. 71-113 p.] (in Russian)
- Pojeticheskij korpus russkogo jazyka [Poetic corpus of the Russian language]. [Electronic resource]. Available at: <https://ruscorpora.ru/corpus/poetic?search=CgQyAggJMAE=> (Accessed: 19.12.2023). (in Russian)
- Qazaq tilining ulttyq korpusyn azirleu tazhiribesi (2023) Zhoba zhetekshisi: Fazylzhan A. Almaty, 446 b. [Contemporary interpretation of Kazakh language national corpus. Project manager: Fazylzhan A. Almaty, 446 p.] (in Kazakh)
- Syzdyq, R. (2000) Qazaq tilining anyqtagyshy (emle, tynys belgileri, soz sazy). Astana: Elorda, 532 b. [Syzdyq, R. (2000) Determinant of the Kazakh language (spelling, punctuation, word music). Astana: Elorda. 532 p.] (in Kazakh)
- Syzdyqova, R. (1970) Abai olengderining sintaksistik qurylysy. Almaty: Gylym, 173 b. [Syzdyqova, R. (1970) Syntactic structure of Abai's poems. Almaty: Gylym, 173 p.] (in Kazakh)
- Zhubanov, A. (2010) Qazaq adebi tilining jelektronıdyq korpusyn tuzuding teorijalyq bastaulary. Til zhane madeniet: tilding antropoozektik paradigmasy. Professor Zh.A. Mankeevanyng 60 zhyldygyna arналган respublikalyq gylimi-teorijalyq konferencijanyng materialdary. Almaty, 385 b. [Zhubanov, A. (2010) Theoretical beginnings of creating an electronic corpus of the Kazakh literary language. Language and culture: the anthropocentric paradigm of language. Materials of the republican scientific-theoretical conference dedicated to the 60th anniversary of Professor Zh.A. Mankeyeva. Almaty, 385 p.] (in Kazakh)

Мақала туралы ақпарат / Информация о статье / Information about the article.

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 14.03.2024.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 03.09.2024.

© Сейітбекова А.А., Елесбай Н., 2024

© А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2024

Karlygash Moldabayeva^{1*}, Mustafa Öner², Sagira Odanova³^{1*}Corresponding author, Doctor of Philosophy (PhD), Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan, Almaty, ORCID: 0000-0002-6785-7848 E-mail: k.moldabaeva@aes.kz²Doctor of Philosophy (PhD), Professor, Ege University, Türkiye, Izmir, ORCID: 0000-0002-2875-8409 E-mail: mustafa.oner@ege.edu.tr³Candidate of Philological Sciences, Professor, Satbayev University, Kazakhstan, Almaty, ORCID: 0000-0003-2939-7198 E-mail: sagira68@mail.ru**BASICS FOR DESIGNING A DIGITAL SIMULATOR
FOR ACADEMIC WRITING SKILLS FORMATION**

Abstract. In the educational space of Kazakhstan, the concept of academic writing has been developed recently. Researchers are exploring it from both practical and theoretical perspectives, and it is being introduced in new ways at higher educational institutions. However, today social networks are not only a means of communication and entertainment, they are also a learning platform that offers various educational applications for students. Looking from this point of view, it is too early to say that the problems of academic writing in our country have been completely solved. The purpose of our study is to create an electronic content of academic writing in the Kazakh language and prepare digital language simulators and dictionaries that teach academic writing skills. To achieve this goal, we conducted a number of empirical studies. In particular, our study consisted of several stages: the works of domestic and foreign scientists were differentiated in order to determine the theories and practices of academic writing in the educational space of Kazakhstan and methods and approaches for teaching academic skills in other countries. To determine its content, an empirical analysis of research papers' types of three local higher educational institutions was carried out, and comparative analysis was also conducted between the bulletins of scientific periodicals. When analyzing the structure of writing an essay, which is also a type of scientific writing, criteria for its evaluation were proposed. Based on the collected data, the works of foreign authors who were looking for methods of using network devices in the field of education were studied, these data were grouped in order to create a digital language simulator for developing the skills of academic writing of Kazakh students.

Keywords: academic writing; digital language simulator; language model; social networks; educational institutions**For citation:** Moldabayeva K., Öner M., Odanova S. Basics for Designing a Digital Simulator for Academic Writing Skills Formation. *Tiltanyim*, 2024. №3 (95). P. 151-162.DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-151-162>**Қарлығаш Ерғазықызы Молдабаева^{1*}, Мустафа Өнер², Сағира Амангелдіқызы Оданова³**^{1*}автор-корреспондент, философия докторы (PhD),Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
ORCID: 0000-0002-6785-7848 E-mail: k.moldabaeva@aes.kz²философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Түркия, Измир қ.
ORCID: 0000-0002-2875-8409 E-mail: mustafa.oner@ege.edu.tr³филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Қ. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
ORCID: 0000-0003-2939-7198 E-mail: sagira68@mail.ru**АКАДЕМИЯЛЫҚ ЖАЗЫЛЫМ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА БАҒЫТТАЛҒАН
САНДЫҚ ТРЕНАЖЕР ҚҰРУДЫҢ НЕГІЗДЕРІ**

Аңдатпа. Қазақстанның білім беру кеңістігінде академиялық жазу концепциясы жаңадан әзірленіп, практикалық және теориялық тұрғыдан қарастырылып, жоғары оқу орындарында жаңадан енгізілуде. Дегенмен, бүгінгі күні әлеуметтік желілер тек қарым-қатынас пен ойын-сауық құралы ғана емес, олар білім беру құралы бола отырып, түрлі білім беру қолданбаларын студентке ұсынуда. Осы тұрғыдан алғанда біздің елімізде академиялық жазу мәселелері толығымен шешілді деп айтуға әлі ерте. Зерттеу жұмысымыздың мақсаты – қазақ тілінде академиялық жазудың электронды контентін жасау және академиялық жазу дағдыларын үйрететін цифрлық тіл тренажерлері мен сөздіктерді дайындау. Осы мақсатқа жету үшін біз бірқатар эмпирикалық зерттеу жүргіздік. Атап айтқанда, зерттеуіміз бірнеше кезеңнен тұрды: отандық және шетелдік зерттеушілердің жұмыстары Қазақстанның білім беру кеңістігінде академиялық жазу теориясы мен тәжірибесін, басқа елдерде академиялық дағдыларды оқытудың әдістері мен тәсілдерін айқындау мақсатында сараланды. Оның мазмұнын анықтау үшін үш жергілікті

жоғары оқу орындарының ғылыми-зерттеу жұмыстарының түрлеріне эмпирикалық талдау жүргізілді, сондай-ақ ғылыми мерзімді басылымдардың бюллетеньдері арасында салыстырмалы талдаулар жүргізілді. Ғылыми жазудың бір түрі болып табылатын эссе құрылымына талдау жасай отырып, оны бағалау критерийлері ұсынылды. Жиналған мәліметтер негізінде Қазақстандық студенттердің академиялық жазу дағдыларын дамыту үшін цифрлық тренажер құру мақсатында, білім беру саласында желілік құрылғыларды пайдалану әдістерін іздестірген шетелдік авторлардың еңбектері зерттелді.

Тірек сөздер: академиялық жазу; цифрлық тіл симуляторы; тілдік модель; әлеуметтік желілер; оқу орындары

Сілтеме жасау үшін: Молдабаева Қ.Е., Онер М., Оданова С.А. Академиялық жазылым дағдыларын қалыптастыруға бағытталған сандық тренажер құрудың негіздері. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). 151-162-бб. (ағыл. тілінде)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-151-162>

Карлыгаш Ергазиевна Молдабаева¹, Мустафа Онер², Сагира Амангельдиевна Оданова³

¹* автор-корреспондент, доктор философии (PhD),

Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан, г. Алматы,

ORCID: 0000-0002-6785-7848 E-mail: k.moldabaeva@aues.kz

²доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Турция, г. Измир

ORCID: 0000-0002-2875-8409 E-mail: mustafa.oner@ege.edu.tr

³кандидат филологических наук, профессор, Казахский национальный исследовательский технический университет имени К. Сатпаева, Казахстан, г. Алматы,

ORCID: 0000-0003-2939-7198 E-mail: sagira68@mail.ru

ОСНОВЫ СОЗДАНИЯ ЦИФРОВОГО ТРЕНАЖЕРА ДЛЯ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ АКАДЕМИЧЕСКОГО ПИСЬМА

Аннотация. В образовательном пространстве Казахстана концепт академического письма разработан с недавних времен, рассмотрен с практической и теоретической точек зрения, а также по-новому внедряется в высших учебных заведениях. Однако сегодня социальные сети являются не только средством общения и развлечения, они также представляют учебную платформу, предлагающую различные образовательные приложения для студентов. Если смотреть с этой точки зрения, еще рано говорить о том, что проблемы академического письма в нашей стране полностью решены. Целью нашего исследования является создание электронного контента академического письма на казахском языке и подготовка цифровых языковых тренажеров и словарей, обучающих навыкам академического письма. Для достижения этой цели мы провели ряд эмпирических исследований. В частности, наше исследование состояло из нескольких этапов: работы отечественных и зарубежных исследователей были дифференцированы с целью определения теории и практики академического письма в образовательном пространстве Казахстана и методов и подходов обучения академическим навыкам в других странах. Для определения его содержания был проведен эмпирический анализ видов научно-исследовательских работ трех местных высших учебных заведений, также проводились сравнительные анализы между бюллетенями научных периодических изданий. При анализе структуры написания эссе, которое также является видом научного письма, были предложены критерии его оценки. На основе собранных данных изучены работы зарубежных авторов, которые занимались поиском методов использования сетевых устройств в сфере образования, эти данные были сгруппированы с целью создания цифрового языкового тренажера для развития навыков академического письма казахстанских студентов.

Ключевые слова: академическое письмо; цифровой языковой симулятор; языковая модель; социальные сети; образовательные учреждения

Для цитирования: Молдабаева К.Е., Онер М., Оданова С.А. Основы создания цифрового тренажера для развития навыков академического письма. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). С. 151-162. (на англ. яз.)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-151-162>

Introduction

In spite of the fact, that the issue of academic writing is widely discussed as a new direction in science and education, in the era of modern information technology, where social networks have become a means of education, students do not have a complete opportunity to learn academic writing skills through social networks, due to the absence of its electronic content. Therefore, one of the most important requirements of the modern educational environment is the creation of language simulators that form the skills of academic writing style in the Kazakh language, the creation of explanatory dictionaries of academic terms and the presentation of language models and templates that teach writing skills step by step.

In fact, educational materials on social networks are necessary to supplement, improve and

develop the knowledge of students, but only by copying and pasting ready-to-use material, their scientific skills and knowledge will not improve and will not be complete. To fill this gap, it is necessary to teach academic writing skills to users who want to summarize independently what they have learned and organize their thoughts, to introduce, to identify and define the main sections of the material. Therefore, we believe that the electronic content of academic writing is particularly useful and important for students and researchers engaged in science.

The purpose of our scientific research work is to determine the scientific, theoretical and methodological foundations of academic writing, to offer a methodological complex of writing, using the possibilities of information technology, and to offer a digital simulator for the development of Kazakh students' academic writing. Formation of students' reading and writing activities on the basis of these works.

It is planned to solve the following objectives in order to achieve the specified goal:

To study and differentiate the level of concept, investigation and usage of academic writing in the world level and the educational sphere of Kazakhstan;

To study the features, practical and theoretical model of academic discourse;

To create linguistic templates, taking into account the types and genre features of the academic style;

To determine the level nature of academic writing training and propose requirements and assessment criteria for each level; identification of academic writing requirements for bachelor and master students by conducting experiments;

To collect web-resources related to academic writing, to present a platform for teaching scientific and methodological research methods to young people and to enter the academic community of Kazakhstan.

Practical importance of research work is the usage of research materials by bachelor students and by the general community involved in written communication in a new integrated environment. It is expected that it will be useful in developing comprehensive training programs, methodological instructions, in writing official documents, scientific articles, essays and translating academic texts and in network communication. As the result of research work, a digital linguistic simulator for developing academic writing skills will be presented, that offers an academic multilingual dictionary and step by step instructions with ready-made templates in the Kazakh language.

Materials and methods

As mentioned above, the main goal of our research is to design electronic content of academic writing in the Kazakh language relying on the collected information, in particular, to prepare online language simulators based on language models, to prepare an electronic dictionary of all academic vocabulary in three languages, to create online channels that form academic writing skills.

At the very first stage of our research, a plan was created. The plan consists of three chapters, each chapter has three sections:

Prerequisites for the formation of academic writing's theory

1.1 The state of development of academic writing in the educational space of Kazakhstan

1.2 Level of investigation of the academic writing in the works of domestic and foreign scientists

1.3 Structural and stylistic features of scientific works at the bachelor and the master's degrees (basic requirements for writing and preparation, essay, research project, scientific project, start-up project, social, scientific report, diploma thesis, scientific article, dissertation works).

1.4 Modeling all types of scientific written works (academic writings' models and templates).

1.5. Presenting an electronic reference dictionary of academic words and phrases in Kazakh, Russian, and English languages, opening an online channel that teaches types of scientific writing.

Next, sources were collected in order to determine the study area of academic writing in the researchers of domestic and foreign scientists. Since it has been newly introduced in the educational space of our country as a single subject, there are very few researchers who have fully studied its theory and practice and published their investigation in this area, which is why it was possible to collect only a limited number of sources from domestic literature.

As for nearby foreign countries, since academic writing was established as a separate subject in

high schools of these countries about a decade earlier than in Kazakhstan, the number of scientists that study this field and define its content, structure, goals and objectives, and proposed ways to teach academic writing are sufficient. The amount of work to study it from a practical and theoretical point of view is much greater in comparison with our country and that is why we gathered these sources and conducted comparative analysis.

As for the works of researchers in distant foreign countries, our research question is carried out in those countries within the framework of scientific research methods. Their research is aimed mainly at differentiating the content, goals and tasks of scientific research work, methods and approaches of acquiring scientific research skills in foreign countries that had been collected and differentiated by us.

The structural and stylistic features of scientific works at the bachelor's, masters and doctoral levels were determined. The types of scientific research work in domestic higher educational institutions were compared; the main requirements for writing and preparation of essay, scientific project, start-up project, social, scientific report, thesis, scientific article, social projects, dissertation thesis were studied. In order to determine the requirements for the content, form, and types of written works in the leading higher educational institutions of Kazakhstan, we examined the section of the student's scientific research work on the official websites of the higher educational institutions and conducted an examination guided by the mandatory standard of education of the Republic of Kazakhstan. As a result of the analysis, we collected and approved the types of written works that will be included in the content of the digital language simulator.

Finally, we collected all academic vocabulary, phrases, word combinations in the Kazakh language, to design an explanatory dictionary of academic writing in Kazakh, Russian, English languages for bachelor and master students who conduct scientific research in the Kazakh language, who publish scientific articles in international periodicals, to design it as a one part of our language simulator.

Literature review

During the electronic content designing, aimed to develop the skills of academic writing in Kazakh language, we considered three main areas based on empirical research.

First, if we talk about the development and formation of academic writing tendency in Kazakhstan, its concept has been widely used in the education space of the country only in recent years and has been fully studied from a theoretical and practical point of view. Organization and compilation of an academic text in the Kazakh language, the stages of writing research papers, the main genres of academic text, essays, annotations, reviews, summaries, term papers, master's theses, doctoral dissertations are analyzed in detail, and in recent years, it has been held as a separate elective subject in higher educational institutions (Ospanov, 2020: 87).

Second, in the process of researching academic writing's concept and its development level in far and near foreign countries and studying the methods used in teaching writing skills, we have stated that among the practice and theory of academic writing, its methodology, new approaches and methods of teaching were profoundly investigated by scientists of those countries. According the foreign scientists, the sequences of academic texts, principles of writing, technologies of organization of the writing process, ways of using sources and their analysis, logical and syntactic problems of the scientific text, intra text connectedness, the contextual fitness of the ideas should be preserved in creating a text (Korotkina, 2018: 84).

Next, while discussing teaching methods, we found that, among the Blended Learning-Based Collaborative Learning, that influences to students' motivation and critical thinking skills development, (Hasanuddin, Emzir, & Akhadiyah, 2019: 32-39) a problem-oriented learning technology also has a beneficial effect on students' ability to write scientific articles (Sari, Sumarmi, Utomo, & Astina, 2020: 11-26). Reflective writing approach also can be implemented into the teaching process while developing reflective portfolios, journal articles, written texts and essay types. (Asiah Mohd, Sharif, Zainuddin, 2017: 204-2013) One of essential skills in designing a scientific text is academic literacy, it is important not only in mastering the methodology and technologies of structure design, but also in having the confidence to take an active part in updating knowledge and offering new routes to solve aroused problems (Green, Beavis, 2013: 47).

Finally, we noticed that, according to foreign experience, the practice of using social networks in the field of education is widely promoted and used. The key issues for current information technology integrated into education are directing teaching methods for digital learning and applying technology tools flexibly. Using the Internet convenience and popularity to apply digital teaching materials and achieve the goal of national competitiveness would replace traditional teaching. As a result, much research on mobile learning is being conducted to provide improved transmission performance and universal application (Lin, Chen, Liu, 2017: 3552-3563) Also, the advantages of web-based learning like availability at any time and from any location, accessibility to global resource databases relevant materials, self-pacing (for slow or fast learners), ability of self-evaluation, flexibility of learning enables learners select suitable materials and resources according to their learning styles. (Khalid Souss, 2018: 936-941)The students' view and application of social networks can be interpreted as an improvement process where the students upgrade with harmony using existing technologies (Awadeh, 2020: 117-126). A well-designed digital learning platform should be clear, simple, easy to use, educational materials should be logically structured and convenient for teacher or student evaluation (Sharif, Zainuddin, 2017), therefore, online texts should be properly linked and connected, the choice of words, tone, and idioms in the given examples should be appropriate (Turmudi, 2017), and they should be compiled according to academic standards so that students can evaluate their own written materials.

Results and discussions

During the study of local authors' work, we see that they fully studied the basics of the theory and practice of academic writing in the Kazakh language, and we noticed that the works of these authors can serve as a basis for the development of an electronic portal.

Some of the authors conducted in-depth research and expanded description of the theoretical and practical problems of academic writing. Examples of organization and compilation of an academic text in the Kazakh language, the stages of writing research papers, the main genres of academic text, essays, annotations, different types of reviews, summaries, term papers, master's theses, doctoral dissertations are described in detail. In their guidebook authors touch upon the problem of writing scientific articles, give profound instructions of how to define the relevance of a scientific topic, to identify its goals and tasks, to design the plan of the topic and to collect the sources for it (Dinayeva, Sapina, 2016: 98).

Analyzing the works of Russian researchers it can be said that there is no difference between the goals and objectives, content, structure, types of writing included in the scope of academic writing. For example, when writing essays, both languages follow the same structure – introduction, main body, and conclusion. Similarly, theses and scientific articles are written using a comparable format in both languages. Although the writing languages are different, we concluded that the meaning and content are the same as in Kazakh.

In the next part of our research topic, we considered the structural and stylistic features of scientific works at the bachelor's, master's and doctoral degrees, the main requirements for writing and formatting, and types of writing for determining the content and structure of the digital language simulator.

From the first beginning we gathered academic terms, words and word combinations in the Kazakh language in order to facilitate students' work with international sources. Two thousand terms in the Kazakh language were collected. These terms include general scientific vocabulary, logic and research methodology terms in academic and higher educational institutions, scientific-technical terms, organization, planning and management of scientific activity terms, terms for scientific personnel training, information equipment terms for scientific research, terms of information communication and information technologies in science, library funds in scientific research vocabulary, intellectual property, research methods, as well as a list of international word formation elements and their meanings in the Kazakh language. When selecting academic terms, we established clear criteria to ensure that the terms are both relevant and useful in scholarly contexts. The following criteria were taken into consideration:

Relevance: The term should be pertinent to the specific academic field or subject area. It should address key concepts, theories, or phenomena relevant to the discipline.

Accuracy: The term should accurately represent the concept it describes. It should be scientifically

sound and consistent with current knowledge and research.

Clarity: The term should be clear and unambiguous. It should convey a precise meaning to avoid misunderstandings or confusion among scholars.

Prevalence: The term should be widely recognized and used within the academic community. It should appear in reputable academic sources, such as journals, textbooks, and conference papers.

Consistency: The term should be consistent with established terminology in the field. It should align with existing definitions and usage to ensure coherence in academic discourse.

In many developed countries, physical dictionaries have been supplemented with online counterparts that have become an intrinsic component of the educational process and are more functional than paper-based dictionaries, they may include capabilities such as searching, listening to pronunciation, viewing examples with multimedia, receiving professional guidance, creating your own word list, moreover translation improves understanding, promotes drive, and leads to vocabulary acquisition. It also aids with word recall. Making an efficient cross lingual comparison is beneficial to language learners, students benefit from the method of connecting the new term to the student's native tongue (Sergio, 2019: 127-138)

To identify the forms and objectives of the structural and stylistic features of students' scientific-research work in higher education in Kazakhstan, a comparative study of research work in three universities of the country was studied.

The universities under study were:

1. Kazakh National Women's Teacher Training University;
2. Al-Farabi Kazakh National University;
3. Almaty University of Power Engineering and Telecommunication named after G. Daukeev.

After comparing the scientific research works of the above-mentioned educational institutions, the following conclusions were made: forms and objectives of research work in higher educational institutions of Kazakhstan are determined by the universities themselves on the basis of curriculum and we could not notice any significant differences, the only difference is that each university organizes its scientific research work according to its field of study and curriculum. Forms and content were also similar, each based on annual research plan of the departments, which contains the following common planning criteria:

- educational research work carried out directly during the study of disciplines;
- individual research work conducted at the faculty, at department and interdepartmental student's scientific societies, clubs and circles;
- applied educational, scientific and practical activities are carried out directly as part of the research work or in the study of subjects of the curriculum independently.

They also have the same aims and goals:

- the actualization of scientific and innovative directions in Kazakhstan and the world;
- involving students to important conferences, seminars, trainings;
- organization of participation in competitions for grant funding;
- ensuring the development of new innovative companies in their field of education on the basis of

the university.

And include following activities:

- research work of the department;
- preparation and defense of master's dissertations;
- planned publications;
- organization of scientific conferences, seminars, exhibitions;
- bachelor's degree research work and magistracy and doctoral students research work;
- international cooperation (foreign business trips, internships for faculty, undergraduates,

students, participation in international programs, scientific symposia, conferences, seminars, exhibitions, including exchange of faculty, undergraduates, students).

Within the survey of student's scientific-research work we came to the conclusion that it must be goal-oriented, because each type of a scientific work is a creative process and each researcher has his own point of view on the problem, and each point should be taken into consideration.

We identified that the students of all universities under study, complete their scientific-research work in the form of scientific projects and presentations. That is why, common models of scientific project and presentation were designed and they are as follows.

Table 1 – The general requirements for writing and formatting research papers and projects

Кесте 1 – Ғылыми жұмыстар мен жобаларды жазуға және форматтауға қойылатын жалпы талаптар

Таблица 1 – Общие требования к написанию и оформлению научных работ и проектов

1	<p><i>The design of research papers and projects</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. The project should be printed on the computer 2. A4 paper is used 3. The text should be placed only on one side of the page 4. Black paint is used 5. Font: Times New Roman, size 12 or 14, one-and-a-half line spacing, automatic word copying to the next page 6. Margins: 3 cm on the left side, 2 cm on the rest 7. Placement of the text by width 8. Page numbers are on the right side of the page, at the bottom. The title page is considered the first page, but is not numbered 9. The title page, table of contents, bibliography, references, citations and other structural elements of the project are compiled according to the appropriate models
2	<p><i>Methodological description of the Project</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. The relevance of the Project 2. The problem of the Project 3. The subject of the Project 4. The purpose of the Project 5. Objectives of the Project 6. Methodology of the Project 7. Novelty of the Project 8. Practical significance of the project.
3	<p><i>Content of the Project</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Introductory part or methodological description of the research 2. The main part of the project <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Description of the main concepts on the topic 2.2. Analysis 2.3. Concepts 3. Conclusion 4. Bibliography 5. Appendices

Next, we got acquainted with the requirements of the periodicals of domestic higher educational institutions, which are included in the Committee on control in the field of education and science of the Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan, in particular, the Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Bulletin of Al-Farabi Kazakh National University, Bulletin of Karaganda University named after Buketov. Journals were compared according to the following criteria: article preparation, structure, abstract requirements, graph and table requirements, bibliography preparation.

After studying the requirements presented by the three bulletins, we developed the following concept: First of all, the requirements for the author in the design of a scientific article, the amount of the article, the format of the article, font size, free space, spacing, margins in all bulletins under study are the same: font size – 12-14 (abstract 150-300 words, keywords 4-8, literature – 10-15, table text – 9-

11), font – Times New Roman, alignment – text width, spacing – one, paragraph indentation – 0.8 cm, margins: top and bottom – 2 cm, left and right – 2 cm.

Figures, tables, graphs, diagrams should be given directly in the text, indicating the numbering and its name (for example, Figure 1 – the name of the figure). The number of figures, tables, graphs and diagrams should not exceed 20% of the total volume of the article (up to 30% in some cases). The amount of the text should not exceed 3000 words and should not exceed 16 pages of computer typed text (Microsoft Word editor), the minimum size of the article should be 4 pages. In all three universities' publication and submission requirements are designed based on GOST 7.5-98 "Magazines, collections, information publications".

As for the requirements for the structure of the scientific article, all publications under consideration are almost the same and comply with the standards of the Committee on control in the field of education and science of the Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan. The scientific article should include introduction, research methods, discussion, results and conclusions, in case of non-compliance with these requirements, the article will not be accepted by the editors.

As previously mentioned, all educational institutions have standardized requirements for the structure of an article. However, the justification required in each section of the article should be consistent. We have developed a specific model for each structural section of the article. For instance, the introductory part of the article should include the following information.

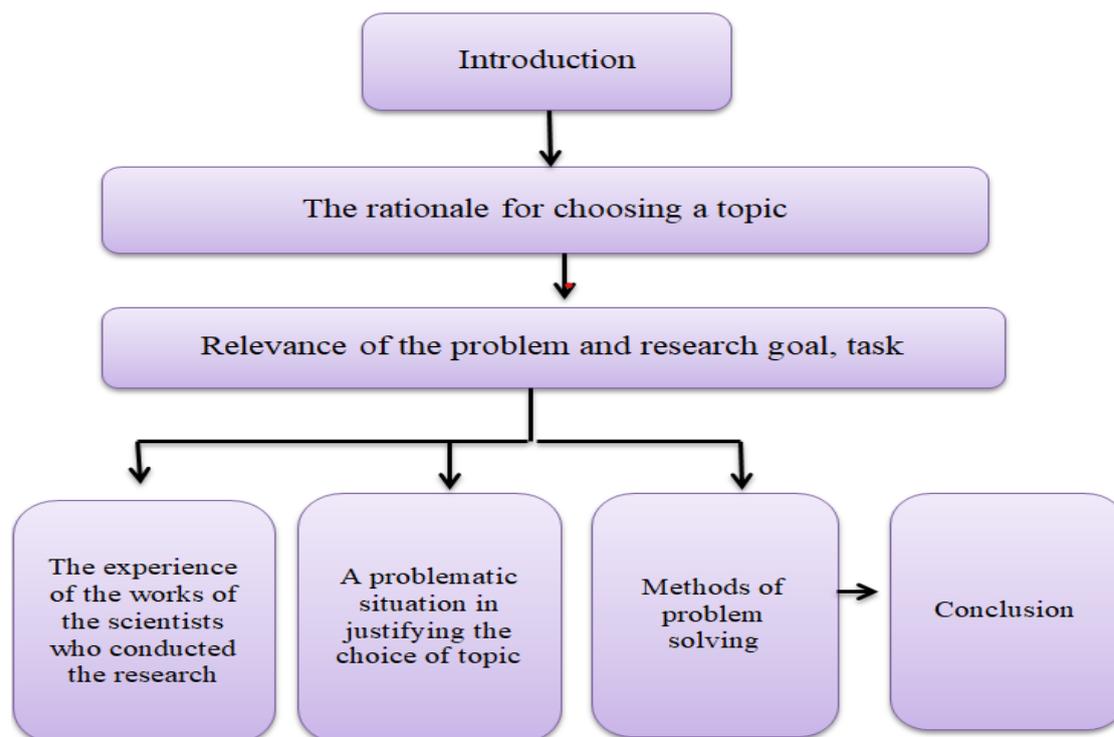

Figure 1 – The model of the introductory part of the article

Сурет 1 – Мақаланың кіріспе бөлігінің үлгісі

Рисунок 1 – Модель вводной части статьи

In the third issue, if we study the requirements of each edition for the abstract writing, we notice only difference in word count that should not exceed 100-300 words and a graphic annotation is optional, but a graphic annotation presents the content of the article in a graphical form, so it is rational because it helps to draw the reader's attention to the article. Images must be 531 × 1328 pixels (b × e), 5 × 13 cm, depending on the default screen opening format, and must be submitted in TIFF, EPS, PDF or MS Office files.

Abstracts in all publications should be written in English, Kazakh, Russian languages and describing the purpose, main directions and ideas of research, scientific and practical significance of the

work, a summary of research methods, main results and analysis, results of research, value of research are mandatory information that should be added to the abstract. All publications require a keyword of 4-8 words in English, Kazakh and Russian.

The list of used literature in all three local universities should be designed according to “GOST 7.1-2003 Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules of compilation” and the list of used literature must contain at least 15 topics; 50% of them must be taken from foreign sources. If the list of references includes works presented in Cyrillic, the list of references must be submitted in two versions: the first – in the original, the second – in Roman letters (transliteration). Literature in English must be compiled in accordance with APA International Bibliographic Standard (<http://www.bibme.org/citation-guide/APA/book>).

According to data obtained, the example model of scientific article writing was designed. The mandatory requirements for compliance of the article with international publication standards is presented in the next table.

Table 2 – The technical aspects of article writing

Кесте 2 – Мақала жазудың техникалық аспектілері

Таблица 2 – Технические аспекты написания статьи

Title page	Briefly, but accurate. Defines the main problem of the article.
Keywords	Keywords, 5-8 words
Abstract	One paragraph 50-300 words. The abstract should not contain references or abbreviations.
Introduction	Introduction. 1.5-2 pages. Determines the essence of the problem, indicates the purpose of the research, justifies the importance of the research.
Academic field	The scientific direction of the research
Literature review	Literature review. 15 sources. Analysis of the literature and materials used to justify the theoretical basis of the research, formulation of the main ideas, trends. The author's list of works aimed at developing and substantiating evidence within the framework of his scientific article and as a result of that, aimed at identifying current approaches to the problem and difficulties identified during work on this topic.
Statistical analysis	Statistical analysis. A necessary section for technical manuscripts and exact sciences. Accurate, objective, complete and in-depth presentation of processed data (either quantitative or qualitative analysis). Logical results or effect size indices derived from statistical analysis should contain sufficient information, indicate the meaning of the analysis and alternative explanations for its results.
Methods	Methods. 2-4 pages. Assessment of the reliability of the used methods and their effect on the results. The plan and sequence of the research process, experimental protocols, used materials, objects, equipment, ready-made statistics, software, etc., as well as the methodology for evaluating the results.
Results and Discussion	Results and discussion. Up to 10 pages. The studies are presented in a clear logical sequence without their explanation. Tables, figures and graphs (but not duplicates). Interpretation of research results and other materials related to the topic. New and important observations.
Conclusions	How this work improves , expands the current state of the subject; the main meaning of the results, conclusions related to the objective.
Figures	5-8 figures
Tables	1-3 tables
References	About 20 works designed in the same style and corresponding to the exact explanations in the article.
Internet sources	Availability of links to electronic sources in the bibliography.
Foreign references	Foreign literature sources should make up at least 30% of the total volume.

Continuation of Table 2 / 2-кестенің жалғасы / Продолжение Таблицы 2

Citation	Citing sources in the text. All sources used should be identified in the main text with the appropriate source number in the bibliography. All sources should be cited in the text.
Word count	The total volume of the manuscript is 12-17 pages. About 5,000 words, including background material.

In the next stage of our research we studied essay types and their requirements for writing. After having distinguished the requirements of the authors for the essay writing, we got acquainted with the works that describe the structure of Automated Essay Evaluation, Coh-Metrix, Project Essay Grade and other digital applications for the purpose of evaluating the essay writing by students on a given topic on their own. However, since these applications are intended for programmers, we have looked at works that have suggested other ways to grade essays. While some of authors offer self-evaluating method of assessing judgment abilities of students and to compare the findings with the marks assigned by tutors, others say that teacher evaluating will be more valid and reliable, but in both cases to become successful learners, students have to acquire profound evaluative judgment skills, so they should have a good acknowledging of the appropriate academic criteria and be able to apply these standards to their own work and the work of others.

Conclusion

In our research we considered the ways of preparing electronic content of academic writing in the Kazakh language. For this purpose, an empirical study was conducted, a research plan was created, the works of domestic and foreign authors were collected and differentiated. The scientific research works of advanced domestic educational institutions were reviewed and analyzed, as a result, the structure and content of the language simulator will be determined: The simulator will consist of 15 topics and a reference dictionary of academic terms in the Kazakh, English, and Russian languages, three of which will be given as examples in this article. In order to determine the requirements for writing a scientific article, three publications included in the Committee on control in the field of education and science of the Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan were distinguished and the international practice of essay writing was sorted.

It is well known fact, that in our age of modern information technology, when filling out documents written in a scientific style, the applicant first turns to the social media and he faces with shortage of formal information in the Kazakh language, as well as it is hard to find templates for writing reviews, annotations and so on, although the ways of writing official documents are generally indicated, there are almost no tips, models, templates for their writing in the Kazakh language.

Presenting language online models would be very useful for researchers if all types of academic writing types were stamped, modeled, posted on websites, and downloaded from you tube channels. If the linguistic constructors, built on ready-made structures that form the skills of academic writing are presented to the public, by using the digital language simulator, students will be able to develop their scientific writing skills and increase their scientific literacy through online models and simplify the search activities. It gives the opportunity of being flexible in learning, because learners can choose the materials and learning resources that suit their learning styles that are available anytime-anywhere. They provide access to global databases, electronic references, reduces stress and increases focus and retention, developing the sense of responsibility for own learning and success and intellectual interest. (Dr. Khalid Souss, 2018: 936-941) A well designed digital learning platform also should be able to fully record learners' learning history so that instructors can understand learners' learning circumstances and learners can clearly comprehend the level or learning outcome for adjustment and improvement.

The electronic explanatory dictionary of academic writing allows students to use a ready-made dictionary without searching for the necessary words on other sites when writing articles for international publications, and also to memorize academic terms in Russian and English and to improve their language skills.

References

- Awadeh, O. (2020) The Role of Social Media in Improving the Academic English Writing Skills of Arab Students. *Journal of Content, Community and Communication*, Vol.12, No.6, <http://dx.doi.org/10.31620/JCCC.12.20/11> (in English)
- Dinaeva, B.B., Sapina, S.M., (2016) *Akademijalyq sauatlyqyq teorijalyq zhane praktikalq negizderi. Oqu quraly. Astana, 74 b.* [Dinayeva, B.B., Sapina, S.M. (2016) Theoretical and practical bases of academic literacy. Textbook. Astana, 74 p.] (in Kazakh).
- Green, B., Beavis, C. (2012) *Literacy in 3D: An Integrated Perspective in Theory and Practice.* Australian Council for Educational Research (ACER). Vol.1. N 1. P. 220-225. (in English)
- Hasanuddin, D., Emzir, E., & Akhadiah, S. (2019). Improving Students' Scientific Writing Ability through Blended learning-Based Collaborative Learning. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (IJET)*, 14(20), pp. 34–43. <https://doi.org/10.3991/ijet.v14i20.11457> (in English)
- Khalid, Souss (2020) *Web-based Learning: Characteristics, Practices, Challenges and Recommendations.* *International Journal of Science and Research (IJSR)*. Vol. 9. N 3. P. 943-956 (in English).
- Korotkina, I.B. (2018) *Modeli obuchenija akademicheskomu pis'mu: uchebnoe posobie dlja vuzov.* Moskva: izdatel'stvo Jurait, 219 s. [Korotkina, I.B. (2018) *Models of teaching academic writing: a textbook for universities.* Moscow: Yurait Publishing House, 219 p.] (in Russian)
- Lin, M.-H., Chen, H.-Ch., Liu, K.-Sh. (2017) A Study of the Effects of Digital Learning on Learning Motivation and Learning Outcome. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 13(7). DOI:[10.12973/eurasia.2017.00744a](https://doi.org/10.12973/eurasia.2017.00744a) (in English)
- Official website of Kazakh national woman teacher training university. Almaty, Kazakhstan, <https://kazmkpu.kz/en/>
- Official website of Al-Farabi Kazakh National University. Almaty, Kazakhstan, <https://www.kaznu.kz/ru/>
- Official website of Almaty University of Power Engineering and Telecommunications. Almaty, Kazakhstan, <https://aues.edu.kz/en/site/>
- Ospanov, E., (2020) *Akademijalyq zhazylym negizderi. Oqu quraly.* Almaty: Ekonomiks. 120 b. [Ospanov, Y. (2020) *Academic Subscription Basics.* Textbook. Almaty, 74 p.] (in Kazakh).
- Sari, Y. I., Sumarmi., Utomo, D. H., & Astina, I K. (2021). The Effect of Problem Based Learning on Problem Solving and Scientific Writing Skills. *International Journal of Instruction*, 14(2), 11-26. <https://doi.org/10.29333/iji.2021.1422a> (in English)
- Sergio Alonso, Lopera Medina (2019) Effects of Reading Strategy and Dictionary. *Folios*. N. 50. P. 127-138 (in English).
- Sharif, A., Zainuddin, S. (2017) Students' Perceptions of Their Reflective Essay Writing Experience and Teacher Feedback Comments. *Indonesian Journal of Applied Linguistics*, Vol. 6 No. 2, pp. 204-212. doi: [dx.doi.org/10.17509/ijal.v6i2.4845](https://doi.org/10.17509/ijal.v6i2.4845) (in English)
- Turmudi, D. (2017) Rethinking academic essay writing: selected genres in comparison. *Premise: Journal of English Education and Applied Linguistics*. Vol. 6. N.2. P. 119-138. (in English)

Әдебиеттер

- Awadeh, O. (2020) The Role of Social Media in Improving the Academic English Writing Skills of Arab Students. *Journal of Content, Community and Communication*, Vol.12, No.6, <http://dx.doi.org/10.31620/JCCC.12.20/11>
- Динаева Б.Б., Сапина С.М. Академиялық сауаттылықтың теориялық және практикалық негіздері. Оқу құралы. – Астана, 2016. – 74 б.
- Green B., Beavis C. *Literacy in 3D: An Integrated Perspective in Theory and Practice.* Camber well, Victoria: Australian Council for Educational Research (ACER); – 2012. – 248 p.
- Короткина И. Б. *Модели обучения академическому письму: учебное пособие для вузов – Москва: Издательство «Юрайт», 2018. – 219 с.*
- Khalid Souss. *Web-based Learning: Characteristics, Practices, Challenges and Recommendations.* – *International Journal of Science and Research (IJSR)*, 2020. – Vol. 9. – No 3. – P. 943-956.
- Lin, M.-H., Chen, H.-Ch., Liu, K.-Sh. (2017) A Study of the Effects of Digital Learning on Learning Motivation and Learning Outcome. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 13(7). DOI:[10.12973/eurasia.2017.00744a](https://doi.org/10.12973/eurasia.2017.00744a)
- Оспанов Е. Академиялық жазылым негіздері. Оқу құралы. – Алматы, 2020. – 74 б.
- Official website of Kazakh national woman teacher training university, Almaty, Kazakhstan, <https://kazmkpu.kz/en/>
- Official website of Al-Farabi Kazakh National University. Almaty, Kazakhstan, <https://www.kaznu.kz/ru/>
- Official website of Almaty University of Power Engineering and Telecommunications. Almaty, Kazakhstan, <https://aues.edu.kz/en/site/>
- Sari, Y. I., Sumarmi., Utomo, D. H., & Astina, I K. (2021). The Effect of Problem Based Learning on Problem Solving and Scientific Writing Skills. *International Journal of Instruction*, 14(2), 11-26. <https://doi.org/10.29333/iji.2021.1422a>
- Sergio Alonso Lopera Medin. Effects of Reading Strategy and Dictionary. – *Folios*, 2019. – N 50. – P. 127-138. DOI: 17227. *Folios*. 50-102262019: 127-138)
- Sharif, A., Zainuddin, S. (2017) Students' Perceptions of Their Reflective Essay Writing Experience and Teacher

Feedback Comments. Indonesian Journal of Applied Linguistics, Vol. 6 No. 2, pp. 204-212. doi: [dx.doi.org/10.17509/ijal.v6i2.4845](https://doi.org/10.17509/ijal.v6i2.4845)

Turmudi D. Rethinking academic essay writing: selected genres in comparison. – Premise: Journal of English Education and Applied Linguistics, 2017. – Vol. 6. – No 2. – P. 119-138.

Hasanuddin, D., Emzir, E., & Akhadiah, S. (2019). Improving Students' Scientific Writing Ability through Blended learning-Based Collaborative Learning. International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET), 14(20), pp. 34–43. <https://doi.org/10.3991/ijet.v14i20.11457>

Information about the article / Мақала туралы ақпарат / Информация о статье:

Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 16.03.2023.

Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 03.09.2024.

© Moldabayeva, K., Öner, M., Odanova, S., 2024

© А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2024

Енлик Нурлановна Ормахановадоктор философии (PhD), Международная образовательная корпорация,
Казахстан, г. Алматы, ORCID: 0000-0001-8319-4469 E-mail: enlik.ormahanova@mail.ru**МЕТОДЫ ЦИФРОВОЙ БЕСЕДЫ В КОНФЛИКТНОМ
МЕДИАДИСКУРСЕ КАЗАХСТАНА
(НА ПРИМЕРЕ КЕЙСОВ ПУБЛИЧНЫХ ЛИЧНОСТЕЙ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ)**

Аннотация. Статья посвящена анализу конфликтного дискурса социальных медиа на примере кейсов публичных личностей в социальной сети «Фейсбук». Цель работы заключается в теоретической интерпретации конфликтного дискурса социальных медиа и разработке новых методов цифровой беседы в киберпространстве. Исследование проводится на основе анализа медиатекстов публичных личностей в социальной сети «Фейсбук», где выстраивается конфликтная коммуникация в условиях медиадействительности. Сделана попытка представить условную типологию причин возникновения конфликтности текста. Научная значимость исследования заключается в возможности выявления новых методов цифровой беседы в социальных медиа. Приведены конкретные кейсы с использованием языковых средств как обстоятельств, приводящих к определенным конфликтным ситуациям, проявленным в виде ответных постов, комментариев, видео и аудио посланий. Практическая значимость темы заключается в использовании новых методов цифровой коммуникации во время построения эффективных взаимоотношений между коммуникантами на медиа-платформах, поскольку в настоящее время «лидеры мнений» формируют общественное мнение и оказывают влияние на государственные процессы. Методология исследования строится на использовании компаративного, текстового и лингвистического анализов прецедентных электронных медиатекстов с признаками «языка ненависти». Результаты исследовательской работы обосновывают необходимость оперативного реагирования на динамизацию наращивания ненавистнической риторики со стороны общества и государства, усиления методов правового противодействия и этического регулирования, а также повышение медийной и информационной грамотности населения. С точки зрения профессионализации блогосферы имеет смысл использовать медиативные технологии урегулирования конфликтов, продвигать концепт уважительной интерактивной среды и усиливать меры противодействия языку ненависти в соцсетях.

Ключевые слова: медиадискурс; социальные сети; лингвистический анализ; кейсы; цифровая беседа**Источник финансирования:** Научная статья издана при поддержке Комитета науки Министерства Высшего образования и науки РК в рамках грантового финансирования научного проекта «Жас Ғалым» по теме «Разработка методов «Digital conversation» (цифровая беседа) в медиадискурсе Казахстана» (ИРН: AP19175597).**Для цитирования:** Ормаханова Е.Н. Методы цифровой беседы в конфликтном медиадискурсе Казахстана (на примере кейсов публичных личностей в социальных сетях). *Tiltanyum*, 2024. №3 (95). С. 163-173.DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-163-173>**Еңлік Нұрланқызы Ормаханова**философия докторы (PhD), Халықаралық білім беру корпорациясы, Қазақстан, Алматы қ.
ORCID: 0000-0001-8319-4469 E-mail: enlik.ormahanova@mail.ru**ҚАЗАҚСТАННЫҢ КОНФЛИКТТІК МЕДИАДИСКУРСЫНДАҒЫ
ЦИФРЛЫҚ ӘНГІМЕЛЕСУ ӘДІСТЕРІ
(ТАНЫМАЛ ТҰЛҒАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДЕГІ КЕЙСТЕРІ ҮЛГІСІМЕН)**

Андапта. Мақалада Фейсбук әлеуметтік желісіндегі танымал тұлғалардың кейстерінде кездесетін конфликттік дискурста талдау жүргізілді. Жұмыстың мақсаты – әлеуметтік медида орын алған конфликттік дискурсты теориялық түрде интерпретация жасау және киберкеңістіктегі цифрлық әңгімелесудің жаңа әдістерін зерттеу. Зерттеу медиашындық жағдайында конфликтті коммуникация құрылатын «Facebook» әлеуметтік желісіндегі қоғамдық тұлғалардың медиамәтіндерін талдау негізінде жүргізілді. Автор мәтіндердегі конфликттердің туындау себептерінің шартты типологиясын ұсынуға тырысты. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы әлеуметтік желілердегі цифрлық сөйлесудің жаңа әдістерін анықтау мүмкіндігінде. Нақты жағдайлар лингвистикалық құралдарды пайдалана отырып, жауап жазбалар, түсініктемелер, бейне және аудио хабарламалар түрінде көрінетін белгілі бір конфликттік жағдайларға әкелетін жайттар ретінде ұсынылды. Тақырыптың практикалық маңыздылығы медиа-платформалардағы коммуниканттар арасында тиімді қарым-қатынас құру кезінде цифрлық коммуникацияның жаңа әдістерін қолдануда, өйткені қазіргі уақытта «пікір көшбасшылары» қоғамдық пікірді қалыптастырады және мемлекеттік үдерістерге ықпал етеді. Зерттеу әдістемесі «жек көру тілі» белгілері бар прецеденттік электронды медиатекстердің компаративті, мәтіндік және лингвистикалық талдауларын қолдануға

негізделген. Зерттеу жұмысының нәтижелері қоғам мен мемлекет тарапынан жеккөрушілік риториканың өсуін динамизациялауға, құқықтық қарсы іс-қимыл мен этикалық реттеу әдістерін күшейтуге, сондай-ақ халықтың медиалық және ақпараттық сауаттылығын арттыруға жедел ден қою қажеттілігін негіздейді. Блогосфераны кәсібилендіру тұрғысынан конфликтілерді шешудің медиативті технологияларын қолдану, құрметті интерактивті орта тұжырымдамасын насихаттау және әлеуметтік желілерде жек көру тіліне қарсы іс-қимыл шараларын күшейту орынды.

Түйін сөздер: медиадискурс; әлеуметтік желілер; лингвистикалық талдау; кейстер; цифрлық әңгімелесу

Қаржыландыру көзі: Мақала ИРН: AP19175597 «Қазақстанның медиа дискурсында «Цифрлық әңгімелесу» әдістерін әзірлеу» атты Ғылым және жоғары білім министрлігінің «Жас ғалым» жобасы бойынша жас ғалымдардың зерттеулерін гранттық қаржыландыру жобасы аясында дайындалды.

Сілтеме жасау үшін: Ормаханова Е.Н. Қазақстанның конфликттік медиадискурсындағы цифрлық әңгімелесу әдістері (танымал тұлғалардың әлеуметтік желілердегі кейстері үлгісімен). *Tiltanym*, 2024. №3 (95). С. 163-173. (орыс тілінде)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-163-173>

Yenlik Ormakhanova

Doctor of Philosophy (PhD), International Educational Corporation, Kazakhstan, Almaty

ORCID: 0000-0001-8319-4469 E-mail: enlik.ormahanova@mail.ru

DIGITAL CONVERSATION METHODS IN CONFLICT MEDIA DISCOURSE OF KAZAKHSTAN (ON THE EXAMPLE OF CASES OF PUBLIC FIGURES IN SOCIAL NETWORKS)

Abstract. The article is devoted to the analysis of the conflict discourse of social media using the example of cases of public figures on the social network Facebook. The purpose of the work is to theoretically interpret the conflict discourse of social media and develop new methods of digital conversation in cyberspace. The study is based on the analysis of media texts of public figures on the social network Facebook, where conflict communication is built in the context of media activity. The author attempts to present a conditional typology of the causes of conflict in the text. The scientific significance of the study lies in the possibility of identifying new methods of digital conversation in social media. Specific cases are given using language tools as circumstances leading to certain conflict situations, manifested in the form of response posts, comments, video and audio messages. The practical significance of the topic lies in the use of new methods of digital communication during the construction of effective relationships between communicants on media platforms, since currently "opinion leaders" form public opinion and influence government processes. The research methodology is based on the use of comparative, textual and linguistic analyses of precedent electronic media texts with signs of "hate speech". The results of the research work substantiate the need for a prompt response to the dynamism of the growth of hate rhetoric on the part of society and the state, strengthening the methods of legal counteraction and ethical regulation, as well as increasing the media and information literacy of the population. From the point of view of professionalization of the blogosphere, it makes sense to use media technologies for conflict resolution, promote the concept of a respectful interactive environment and strengthen measures to counter hate speech in social networks.

Keywords: media discourse; social networks; linguistic analysis; cases; digital conversation

Source of financing: The scientific article was prepared with the support of the Science Committee of the Ministry of Higher Education and Science of the Republic of Kazakhstan for grant funding of the scientific project "Zhas Galym" on the topic "Development of "Digital conversation" methods in the media discourse of Kazakhstan" (IRN AP19175597).

For citation: Ormakhanova Y. Digital conversation methods in conflict media discourse of Kazakhstan (on the example of cases of public figures in social networks). *Tiltanym*, №3 (95). P. 163-173. (in Russian)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-163-173>

Введение

Социальные медиа пользуются высоким спросом у массовой аудитории. За последние десятилетия социальные медиа трансформировались из обычной формы коммуникационной площадки в эффективный инструмент производства и распространения информации. Однако цифровой мир коммуникации часто демонстрирует конфликтный опыт общения, выполняя как конструктивную, так и деструктивную роль в общении с другими людьми. Эпоха избытка информации, так же, как и ее недостаток, представляет собой серьезную проблему для человечества. Провокационные материалы стали частым явлением практически на всех цифровых медиаплощадках. Знание основных форм провокационных материалов, их особенностей, форм производства и особенностей распространения является главной задачей при работе с информационными потоками в онлайн-медиа среде. Ввиду усиления в социальной повседневности роли интернет-платформ, медиадискурс выступает как один из

актуальных видов межличностной коммуникации. В данном случае социальные сети являются основной платформой межличностного общения цифрового поколения. Так, социальные платформы как новая система коммуникационных механизмов, расширили пространство публичных коммуникаций до виртуальной среды, превращая общение в социальный капитал.

Данное исследование посвящено изучению влияния конфликтного медиадискурса на социальную повестку. В частности, рассматривается коммуникативный эффект воздействия конфликтного дискурса публичных личностей. В рамках исследования представлены новые методы медиадискурса в условиях цифровой беседы. Так, внимание автора сосредоточено на публичном медиадискурсе, построенном на конфликтных ситуациях.

Немаловажным является тот факт, что проанализированные кейсы, ограничены выборкой известных социальных платформ, поскольку именно они в настоящее время оказывают наибольшее влияние в формировании медиадискурса. Отбор кейсов, на основе которых сделан лингвистический анализ осуществлялся исходя из следующих критериев: количество подписчиков автора поста, обмен лайками, комментарии под постами, публичный постинг на страницах подписчиков публичной личности.

Данная тема является актуальной еще и потому, что отечественных исследований, посвященных изучению медиадискурса в социальных сетях, недостаточно ввиду фрагментарно представленных трудов в парадигме социальной психологии. В то же время в научных трудах зарубежных исследователей отведено место изучению межличностной коммуникации. Мы же попытались изучить данную тему с лингвистической точки зрения, используя системный подход.

Материалы и методы

Эмпирической базой исследования стали электронные медиатексты социальных сетей «Фейсбук», «Инстаграм». Для анализа были выбраны посты и комментарии пользователей, набравшие большое количество лайков и дизлайков. Поскольку функции социальных сетей «Фейсбук», «Инстаграм» предполагают дублирование публикаций на обеих платформах, результаты количественного и качественного анализа медиатекстов имеют различные показатели. Для стратификации качественных показателей были выбраны публикации, содержание которых вызвало неоднозначную реакцию пользователей социальных сетей, что в итоге оказало влияние на социальное настроение большинства казахстанцев. В процессе работы автор также обратил внимание на фактор влияния содержательных характеристик и контента публикаций на представителей властных структур и государственного сектора. В количественном отношении отбор материала проводился исходя из следующих показателей: количество лайков/дизлайков; количество подписчиков; количество перепостов; количество опубликованных сторис (историй). С помощью метода сплошной выборки были изучены примеры употребления языка ненависти в электронных текстах.

Метод контекстуальной и сравнительной интерпретации основных коннотаций медиатекста использован в целях выявления манипулятивной составляющей, воздействующей на восприятие информации общественностью, а также на рост популярности, лояльности и узнаваемости личного бренда за счет использования языка ненависти, в частности, рассматривается текст, взятый в событийном аспекте. Компаративный и лингвистический сегмент анализа прецедентных электронных медиатекстов позволил сформировать базовое понимание наиболее часто употребляемых моделей речевой агрессии в текстах социальных медиа. Особенности медийного дискурса выявлены благодаря методологическому потенциалу контент-анализа, поскольку данная методология предполагает репрезентацию социальной реальности в медийном пространстве.

Выбор конфликтного медиадискурса обусловлен тем, что современный дискурсивный медиаподход акцентирует внимание на усугублении конфликтной ситуации на просторах интернет-пространства. Рассматривая конфликтный опыт коммуникации как часто повторяющийся человеческий ресурс, в ходе исследования мы пришли к выводу, что в случае отсутствия навыков контроля эмоциями, конфликтная медиапрактика выполняет как конструктивную, так и деструктивную роль в обществе. Автором изучались посты

публичностей, на аккаунтах которых отображаются галочки синего цвета. Данная функция является доказательством того, что такую страницу действительно ведет указанная организация или публичное лицо. Таким образом, в данной работе представлены кейсы правозащитницы Динары Смаиловой, журналистов Динары Сатжан, Гульбану Абеновой, Даны Орманбаевой, блогера Дениса Кривошеева. Выбор кейсов вышеперечисленных личностей обусловлен следующими факторами: вступление друг с другом в словесную перепалку, вследствие чего получившие продолжение в других постах самих авторов, а также их подписчиков. Тематика, выбранная авторами постов, также вызывает интерес общества ввиду своей актуальности.

Обзор литературы

В последние десятилетия появилось большое количество исследований, посвященных изучению влияния социальных сетей на общественные взаимоотношения. Целый ряд научных работ посвящен изучению воздействия социальных медиа на межличностную коммуникацию. Всесторонне изучена семантическая структура общения на сетевых площадках.

Из фундаментальных трудов можно отметить Ю.Н. Караулова. Ученый изучает медиатексты в коммуникативном пространстве (Караулов, 2010: 33). Изучению языковой конфронтации, а также влиянию информационных потоков на массовое сознание посвятили свои труды Хорошева, Шустова, Костева (Хорошева и др., 2019: 4-23). Среди работ, посвященных изучению различных аспектов языка цифровых платформ, можно выделить труды Н.Г. Асмус (Асмус, 2019: 17), А.А. Атабековой (Атабекова, 2022: 67-68), М.Б. Бергельсон (Бергельсон, 2003: 103), Н.В. Кузнецовой (Кузнецова, 2021: 57-67) и др. Исследование М. Барк и К. Марлоу (Барк и др., 2020: 32) посвящено влиянию Facebook на развитие коммуникационных навыков «лидеров общественного мнения» вне зависимости от вида профессиональной деятельности, языковой и религиозной принадлежности, сформировавшегося мировосприятия.

С лингвистической точки зрения степень изученности данной темы в Казахстане пока остается низкой, хотя наблюдается интерес к выявлению речевых особенностей цифровых коммуникаций. Большинство работ казахстанских ученых, посвященных исследованию медиадискурса, основано на результатах научных изысканий зарубежных ученых. Исследованию теории коммуникации, анализу политического дискурса, а также медиального дискурса, посвящены труды таких ученых, как Г. Илеуова, Б.А. Ахатова, Г.Г. Гиздатов (Илеуова, 2015: 65; Ахатова, 2006: 302; Гиздатов, 2015: 38). В работе Сыздковой Ж.Г. описаны когнитивно-прагматические особенности языка web-коммуникаций (Сыздыкова, 2019: 67). Ценным методическим материалом может считаться исследование Р. Брауна «Defusing Hate: A Strategic Communication Guide to Counteract», представляющее собой стратегическое руководство по коммуникации для противодействия агрессивным ненавистническим высказываниям (Brown, 2016: 48). Обзор трансформации медиаиндустрии в эпоху цифровых технологий представлен в научном труде профессора Калифорнийского университета Мартина Хилберта (Hilbert, 2016: 263-279). Книга Бхарата Ананда «Контентная ловушка: Руководство для стратега по цифровой трансформации» дает ценные советы по анализу влияния технологических изменений на медиаландшафт, а также потреблению медиаконтента аудиторией. Исследование помогает в прогнозировании спроса потребителей на медиапродукцию (Anand, 2016: 464).

В работе использован междисциплинарный подход, поскольку изучение цифрового медиадискурса предполагает рассмотрение темы с психологической, семиотической, социологической, культурологической точек зрения.

Считаем, что данный фактор явился причиной всестороннего изучения дискурса социальных медиа на примере конкретной речевой практики пользователей социальных сетей.

Результаты и обсуждения

Сегодня в киберпространстве контент социальных сетей играет в обществе важную роль. С развитием интернет-технологий традиционные СМИ претерпели изменения. Стоит отметить, что, отодвинув на второй план традиционные СМИ, социальные сети являются частью глобальной медиасреды.

По мнению некоторых исследователей, преимущества новых медиа заключаются в следующих критериях: цифровой формат, интерактивность, а также мультимедийность. «С

бурным ростом социальных сетей и их влияния на публичную сферу значимость института СМИ как «четвертой власти» стала подвергаться сомнению и в российских, и в зарубежных исследованиях» (Джазоян, 2014: 93).

Будучи системой массовой коммуникации, социальные медиа являются платформой речевого взаимодействия в онлайн режиме. Отдельные пользователи, сообщества, компании могут использовать социальные сети для рекламы своей продукции, выстраивания личного бренда, распространения или пропаганды идеи посредством аккаунтов. Таким образом, социальные медиа – современная система обмена информацией в текстовом, аудио, видео, графическом формате. В зависимости от контента социальные сети формируют общественную повестку, оказывая непосредственное влияние на сознание людей. «Сайты социальных сетей, такие как Facebook, изменяют это естественное ухудшение связей; они оживляют спящие связи и делают возможными соединения, которые никогда бы не существовали без технической поддержки» (Hampton, 2011: 29).

В условиях всеобщей цифровизации ключевую роль играет развитие медиадискурса. Кроме того, «современные масс-медиа особенно интенсивно апеллируют к эмоциональной, аффективной стороне человека, участвуют, таким образом, в перестройке структуры восприятия и познания» (Gyunter, 2006: 15).

Современному казахстанскому медиадискурсу характерна следующая когнитивная модель: «Я-схемы» (в терминологии Л. Хьелла и Д. Зиглера во многом обеспечивают быстроту принятия решения, воспоминания и реконструкции, оценку и отрицание того, что не очень подходит под «я-схемы» (Хьелл, Зиглер, 1997: 37). Благодаря функциональным возможностям социальных сетей допускается вступать в коммуникацию с большим количеством подписчиков, при этом оставаясь пассивным пользователем социальных медиа.

В рамках данного исследования авторы делают попытку рассмотрения взаимовлияния социальных медиа и конфликта в цифровую эпоху. Структура взаимовлияния медиа и конфликта сложна и разнообразна, поскольку медиа могут выступать одновременно и противоборствующей стороной конфликта, и его инициатором, и пособником, и посредником в конфликте, и организатором, и средой эскалации конфликта (Budka, Bräuchler, 2020: 137). Следует отметить, что усложнилась практика коммуникации в современной медиасистеме. Вследствие чего, медиапотребление создает сложный и многогранный социальный эффект, который создается за счет трансформации традиционной картины мира. Социальные медиа выполняют роль катализатора происходящих изменений в мире. Нередко социальные медиа становятся площадкой для установления мира, разъяснения общественно-значимого явления, позиции той или иной стороны, а также реализуют открытую социальную коммуникацию между властью и обществом. Конфликт рассматривается в работе исходя из следующих критериев репрезентации:

- время;
- эмоции;
- возможности самопрезентации.

Если десять лет назад выбранная нами в качестве основной платформы изучения социальная сеть «Фейсбук» выполняла роль информатора, благодаря которому пользователи могли просматривать новости в ленте сообщений, то в настоящее время данная платформа является одним из средств коммуникации, а также орудием, приводящем к информационным войнам. Современное медийное поле оказывает влияние на реальную жизнь, в том числе на институты общества, на отдельную личность. Так, социальные изменения обсуждаются и формируются в процессе цифровой беседы. Кроме того, «Фейсбук» как феномен межличностной коммуникации выступает в роли индикатора общественного настроения. Любое значимое для страны и мира событие обсуждается в первую очередь в социальной сети «Фейсбук», также дается оценка и выдвигаются предложения по решению той или иной проблемы.

В ходе наблюдения были рассмотрены несколько кейсов, вызвавших резонанс в социальных сетях. В результате было установлено, что любое резонансное событие, под манипулятивным воздействием пользователей социальных сетей, способно оказаться в «информационном вакууме». Поскольку «информационный вакуум» предполагает отсутствие

возможности изучить, рассмотреть проблему всесторонне, распространитель цифрового контента и другие участники коммуникации выстраивают коммуникацию с учетом собственных интересов.

Благодаря цифровым ресурсам повысился уровень открытости и доверия между властью и обществом. Такая тенденция дала толчок развитию гражданской журналистики. За последние пять лет практически все казахстанские телеканалы открыли аккаунты в социальных сетях, параллельно дублируя новости на цифровых платформах. Такие кросс-медийные платформы как Facebook, Instagram, WhatsApp, Telegram или Twitter стали неким мостиком между профессиональными журналистами и создателями контента в сетях. Мы видим, как развивается контент новостных порталов, осуществляющих деятельность в онлайн режиме. В дискурсе массмедиа наблюдается использование интерактивного социального метода (Жетпісбаева и др., 2024: 72). Активные пользователи социальных сетей, имеющие большое количество подписчиков, формируют общественное настроение за счет собственных публикаций.

Стоит отметить, что их внимание прежде всего привлекают скандальные новости. Так, в начале 2024 года известная российская журналистка Тина Канделаки посвятила пост, в котором говорилось о вытеснении русского языка в Казахстане. Поводом для ее поста стало переименование нескольких железнодорожных станций: «Медленно, но верно продолжают вытеснять русский язык на государственном уровне. К примеру, предлагают заменить станцию Уральск на Орал, Узень на Жаңаөзен и т.д.» (пост, опубликованный на офиц. аккаунте в «Фейсбук» от 16.01.24). На это провокационное заявление отреагировала казахстанская журналистка Динара Сатжан: «Дорогая Тина! Во-первых, мы независимое суверенное государство. Есть хорошая русская поговорка: «В чужой монастырь со своим уставом не лезут». И давайте мы сами решим, какую железнодорожную станцию как называть. Во-вторых, Казахстан все годы своей независимости постепенно возвращает родной язык, потерянный за годы советской власти. В-третьих, русский является в нашей стране официальным языком межнационального общения, а казахский считается государственным. И это закреплено в нашей Конституции» (пост, опубликованный на офиц. аккаунте в «Фейсбук» от 17.01.24). После бурного обсуждения скандального высказывания российской телеведущей в адрес казахстанских властей, официальный представитель министерства иностранных дел Казахстана Айбек Смадияров на брифинге ответил на вопрос журналистов о том, пустят ли в Казахстан российскую телеведущую Тину Канделаки: «Государство такого никогда не прощает. Она не приедет в Казахстан, а если и приедет, то не въедет». В свою очередь, на данное заявление официального представителя Казахстана Тина Канделаки ответила, написав пост в социальной сети «Фейсбук»: «Прочитала Ваше короткое определение в свой адрес. Хочу продолжить наше общение и, конечно же, приглашаю Вас в Россию. Уверена, что наши народы и родины многое объединяет. Посетите памятники известных писателей и поэтов в России. Это ключ к сокровищницам мира. Не мне напоминать, что в Москве самыми популярными артистами являются казахи, среди которых Азамат Мусажалиев и Нурлан Сабуров» (пост, опубликованный на офиц. аккаунте в «Фейсбук» от 22.01.24). При анализе перечисленных примеров можно сделать вывод о смещении фокуса с одних субъектов конфликтов с политическим оттенком (журналисты, политики и другие общественные деятели) на других акторов (лидеры общественного мнения в лице пользователей сети, имеющих активную гражданскую позицию, простые граждане).

Следующий пример связан со скандально известными постами казахстанской журналистки Даны Орманбаевой в адрес блогера Дениса Кривошеева. Алматинский городской суд вынес постановление о признании блогера Дениса Кривошеева виновным по факту клеветы в социальных медиа в отношении известной журналистки Даны Орманбаевой. Под клеветой подразумевалось слово «удержание». После того, как правоохранительные органы провели расследование по заявлению журналистки, материалы дела были переданы в суд. Случившийся конфликт в качестве ответного комментария предоставил ответчик в лице блогера Дениса Кривошеева: «Думаю, следует дать некоторые пояснения. Больше года, блогер Дана Орманбаева, со своими единомышленниками, организовывает против меня целенаправленную

травлю в социальных сетях. Сотни постов с оскорблениями, издевательские фото. К сожалению, ее деятельность не ограничивается сетью, женщина не оставляет попыток дискредитировать меня в глазах моих друзей и коллег в жизни. Причина банальна. Я не согласился с ее видением одного частного случая, в рамках которого сейчас ведется уголовное расследование. Она активно поддерживает одну из сторон, я же призываю не вмешиваться в следствие, не давить на него, а дождаться его завершения» (пост, опубликованный на офиц. аккаунте в «Фейсбук» от 25.03.21).

Особого внимания в контексте конфликтного дискурса в цифровом формате заслуживает история с убийством супруги бывшего министра национальной экономики Казахстана Салтанат Нукуновой. Резонансное дело стало темой для обсуждения всех казахстанских социальных медиа. Кроме того, судебное следствие транслировалось по всем казахстанским каналам в прямом эфире. В данной работе анализу подвергаются посты в текстовом формате, вызвавшие еще больший резонанс в обществе из-за своей конфликтной риторики. Известные отечественные журналисты в лице Гульбану Абеновой и Гульжан Ергалиевой посвятили несколько постов и серию интервью с адвокатами подсудимого Куандыка Бишимбаева. В своем посте Гульбану Абенова указывает на алкогольное опьянение погибшей, которая, по ее мнению, получила травмы при падении. Адвокат потерпевшей стороны Жанна Уразбахова отреагировала на высказывания вышеуказанных лиц, посвятив пост: «Получение травм при падении с высоты собственного роста – исключается! Беспринципная «госпожа» Гульбану Абенова указывает на алкогольное опьянение и что травмы получены при падении. Это полностью плод ее фантазии. Травмы нанесены тупым твердым предметом» (пост, опубликованный на офиц. аккаунте в «Фейсбук» от 23.02.24). Началом публичного конфликта стало и интервью, в котором журналист Гульжан Ергалиева дала возможность поделиться своим мнением относительно уголовного дела. Адвокат также прокомментировала этот случай в своем аккаунте: «Журналистка» Ергалиева кричит об объективности, при этом не задала весьма логичные вопросы: – почему были удалены записи с камер наблюдения и зачем вообще нужно было их удалять? – почему не была вызвана скорая помощь сразу после нанесения телесных повреждений? Почему между нанесением побоев и звонком в скорую помощь прошло более 13 часов? – зачем нужно было отправлять телефон Салтанат на «экскурсию» по городу?» (пост, опубликованный на офиц. аккаунте в «Фейсбук» от 23.02.24). Серия постов и интервью журналистов привлекли внимание других пользователей «Фейсбук». Руководитель фонда «Не молчи» Динара Смаилова раскритиковала действия журналистов: «Ергалиева выдала очередную мерзость, которую даже постыдно слушать. Она считает, что страна скатывается в «бабское государство». Больше всего меня поражает, как эта дама с большим политическим опытом не видит очевидных перемен в сознании граждан Казахстана. Политика – это не только ваши заказные материалы о членах правительства, это в первую очередь, ежедневная безопасная жизнь каждого гражданина страны. Мизогиния и неприкрытый сексизм, противно слушать и смотреть» (пост, опубликованный на офиц. аккаунте в «Фейсбук» от 01.03.24).

Все приведенные в качестве примеров кейсы публичных споров рассмотрены исходя из следующих критериев репрезентации:

– время (каждый пост актуален по времени публикации). Следует обратить внимание на то, что одним из основных требований социальных сетей является мобильность и своевременность распространения информации. Под распространением предполагается и реагирование пользователей сетей, которое проявляется в виде лайков, дизлайков, постов, общения в «личке», добавления ссылки в соцсети. К примеру, новость о победе или проигрыше казахстанских спортсменов на Олимпиаде, опубликованная на официальной странице новостных порталов, сопровождается большим количеством лайков и комментариев;

– эмоции (основными средствами выражения эмоций становятся графические средства, эмодзи (смайлы), «лайки», вульгаризмы, нецензурная лексика). Письменный характер общения предполагает графическое выражение языковых средств в виде выделения текстов особым шрифтом, цветом, линиями и рисунками. В случае с размещением постов с негативным содержанием с участием сторон конфликта, эмоции в большей степени проявляются в виде

вульгаризмов, нецензурной лексики, сарказма и смайлов, выражающих ненависть, огорчение. К примеру, при помощи разнообразных эмодиконов (пиктограмм, изображающих эмоции) можно сообщить собеседнику, что человек счастлив, удивлен, зол, огорчен. Улыбающееся лицо с нимбом можно трактовать как символ, творящий добро. Верующие и религиозные люди вполне могут употреблять данный смайлик для обозначения молитвы или благословения. Смайл со слезой из глаза передает эмоциональное состояние человека, изображая усталого и сонного человека. К сожалению, помимо новых полезных возможностей, для пользователей виртуальных социальных сред могут наступать негативные последствия. Так, в виртуальных социальных средах может быть размещена информация, содержащая оскорбительные, вульгарные, унижающие пользователя комментарии. В качестве примера можно привести пост журналиста Даны Орманбаевой в социальной сети «Фейсбук» от 04.08.24 г.: «Лучше уж я буду ажешкой из Дубая, чем блядской «молодой» мамой из папье-маше в свои пятьдесят лет». Вульгарную речь с элементами оскорбления журналист использовала в качестве демонстрации скрытых эмоций по отношению к казахстанскому продюсеру Баян Алагузовой. К сведению, утром 04.08.24 г. Баян Алагузова на своей персональной странице в «Инстаграм» поделилась новостью о рождении дочери: «В пятьдесят лет стала мамой в третий раз»;

– возможности самопрезентации (никнейм, аватар, индикатор текущего состояния в виде статуса, рекламирования собственной внешности, творческих способностей, достижений, размещение фото и видео, показа личной информации). Социальные сети предоставляют возможность пользователям для выстраивания личного бренда за счет выстраивания медиаконтента. Нередко публикации конфликтующих коммуникантов носят исключительно манипулятивный характер. Подтверждением этого являются разовые посты, посвященные самым актуальным проблемам. Также стоит отметить, что возможность самопрезентации позволяет обрести популярность в социальных медиа за счет сбора количества новых подписчиков и привлечения рекламодателей, производящих оплату за посты рекламного характера, установления выгодных коммуникативных связей с представителями властных структур. К примеру, пользователь сети может сменить свой статус, должность с указанием места работы. Как правило, на подобную функцию самопрезентации аудитория в социальных сетях реагирует комментариями.

Изучение вышеперечисленных кейсов иллюстрирует тенденцию социальных сетей к открытому, свободному и мало контролируемому выражению эмоций. Безусловно, травматичные темы, вызывающие сильные эмоции, довольно часто становятся основанием негативных высказываний, иногда содержащих признаки ненавистнической терминологии. Кейсы с включением типов языка ненависти стали подтверждением того, насколько важное значение имеет коммуникация в цифровом пространстве. И в данном вопросе ключевую роль играют представители средств массовой информации. На наш взгляд, именно на них возлагается основная ответственность за распространение непроверенной информации и установление обратной связи с пользователями социальных медиа.

На основании проведенного исследования автор попытался сформулировать методы этичной коммуникации (цифровой беседы) в социальных сетях:

- метод обсуждения конфликтной ситуации, паритетной дискуссии, не переходящей на личности, конфликтогены, травмирующие оценки и оскорбления;
- метод исследования очага конфликта, детальный разбор интересов и позиций стейкхолдеров, изучение истории и предтечи конфликтной ситуации;
- метод управления конфликтами, компетенции по ведению дискуссии, умение аргументировать высказывание с учетом интересов всех сторон. Развитие стрессоустойчивости;
- метод профилактики и предотвращения конфликта. Проведение подготовительных процедур, установление доверительного общения;
- метод обратной связи с конфликтующими сторонами. Ведение деловой коммуникации и поиск решения (компромисса);
- метод разрешения конфликта. Изучение путей примирения, медиативных техник.

Суть вышеперечисленных методов заключается в реализации социальной миссии цифровой беседы, в которой коммуникация осуществляется не в одностороннем порядке (пользователи социальных сетей – реципиенты и коммуникатор – журналисты, блогеры, «лидеры общественного мнения с большим количеством подписчиков»).

Заключение

На основе лингвистического анализа медиатекстов, можно прийти к выводу, что изучение особенностей коммуникативного поведения цифрового поколения является одной из важных задач исследования конфликтного медиадискурса. На основе анализа постов и комментариев выявлена тенденция формирования «образа врага» с помощью манипулятивных методов во время цифровой беседы. Виртуальная реальность сегодняшнего времени приводит к трансформации общественного сознания, изменения традиций и устоев, ментальности. Необходимо признать, что коммуникативный конфликт в социальной сети – это проявление виртуальной реальности современного мира. На протяжении последних десятилетий социальная сеть «Фейсбук» становится «словесным оружием» во время информационных войн, предвыборной кампании, социальных и политических конфликтах.

Мы наблюдаем постепенный переход неформального общения на общественно-политический уровень, где есть свои так называемые «лидеры мнений», чей коммуникативный посыл оказывает воздействие на остальных пользователей сетей, побуждая их к определенным действиям, среди которых встречается проведение ожесточенных споров и информационных войн на тему политики, религии, экономики и т.д.

Тенденция использования социальных медиа в качестве инструмента внушения ненависти, проявления нетерпимости, жестокого отношения отмечается и в отечественном медиадискурсе. Важно понимать, какую важную роль выполняют социальные медиа в борьбе с насилием. Несмотря на то, что конфликтная история имеет многовековую историю, язык ненависти становится более разнообразным с лингвистической точки зрения. Цифровые коммуникации могут нести как созидательный, так и разрушительный эффект. С помощью мониторинга и раннего выявления форм языка ненависти, можно предотвратить различные преступления, а также способствовать смягчению последствий. Транслируя ненавистническую риторику публичных личностей, журналистам необходимо помнить и об этических принципах, поскольку, распространение деструктивных или крайне негативных высказываний формирует «принятие» обществом за норму пропаганду национальной, расовой или религиозной ненависти, представляющей собой подстрекательство к дискриминации, вражде или насилию. Также назрела необходимость жесткого контроля со стороны администраторов социальных сетей при размещении контента. В данном случае, речь идет о делении текстов с преобладанием негативно-оценочной лексики и текстов, содержащих противоправный контент, противоречащий законодательству страны. Кроме того, большое значение для государства имеет повышение уровня медийной грамотности населения. Надо учитывать, что через «лидеров мнений» аудитория социальных сетей получает определенную информацию, формирующуюся, наподобие повестки дня, с определенными целями и установками. Учитывая гибкую структуру языка ненависти, данная тема требует пролонгированного внимания и дальнейшего комплексного подхода в изучении.

Литература

Асмус Н.Г. Структурные особенности и прагматический потенциал заголовков блогов [Электронный ресурс]: Материалы конференции “Медиа-образование: векторы интеграции в цифровое пространство”. – Челябинск, 2019. – 401 с.

Атабекова А.А. Композиционные формы речевого поведения на пространстве web-страницы: интерактивность и индивидуальность [Электронный ресурс]: Материалы конференции “Язык. Время. Личность”. – Пенза: Изд-во ПГЛУ, 2002. – 148 с.

Ахатова Б.А. Политический дискурс и языковое сознание. – Алматы: Экономика, 2006. – 302 с.

Бергельсон М.Б. Русские культурные ценности и стили общения на рабочем месте. Вестник Российской коммуникативной ассоциации. – Волгоград, 2003. – 103 с.

Гиздатов Г.Г. Теория медиальности в западной практике [Электронный ресурс]: Материалы конференции “Медиа. Информация. Коммуникация”. – Москва, 2015. – №13.

- Джазоян А.Е. Иллюзия «пятой власти»: как социальные сети модернизируют журналистику. Ученые записки Забайкальского гос. унив. Серия Филология. История. Востоковедение. – 2014. – №14. – С. 93-100.
- Жетпісбаева, М., Кутпанбаева, Ж., Мусаева, Б. Заманауи журналистиканың жаңа үрдістері. Журналистика сериясы. Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. – 2024. – № 145(4). – 72 б.
- Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – Москва: Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.
- Каримова Б.Ж., Рамазан, А.Ә., Жумагулова, А.М., Есенбек, Ж.Б. Қазақ журналистикасындағы factcheck.kz және stopfake.kz жобаларының тиімділігі мен ерекшелігі // ҚазҰУ Хабаршысы. Журналистика сериясы. – 2023. – №1 (67). Б. 17-26.
- Кузнецов А.А. Электронная образовательная среда нового типа на базе кросс-платформенной модели. – Москва: Издательство МГУ, Серия Педагогическое образование, 2021. – 113 с.
- Сыздыкова Ж.Г. Когнитивно-прагматические особенности языка web-коммуникаций: дисс. канд. филол. наук. / Ж.Г. Сыздыкова – Москва, 2019. – 67 с.
- Шустова С.В., Костева В.М., Хорошева Н.В. Мигрантский образовательный дискурс. Коммуникативные стратегии и тактики. – Мигрантская лингвистика. Научный журнал. – Москва, 2019. – №1. – С. 4-23.
- Anand B. The Content Trap: A Strategist’s Guide to Digital Change. – Random House, 2016. – 464 p.
- Brown R. Defusing Hate: A Strategic Communication Guide to Counteract Dangerous Speech. – 2016.
- Burke M., Marlow C., Lento T. Social Network Activity and Social Well-being. Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems. – New York, ACM, 2020. – 32 p.
- Gunther H. Introduction // Soviet government and media. – St. Petersburg, – 2006. – P. 5-16.
- Hilbert M. Media in the Digital Age: Trends, Opportunities, and Challenges. Journal of Communication, 66(2). – Random House, 2016. – P. 263-279.
- Post of 17.01.2024 [Jelektronnyj resurs]. URL: <https://www.facebook.com> (data obrashhenija: 05.03.2024).
- Post of 22.01.2024 [Jelektronnyj resurs]. URL: <https://www.facebook.com> (data obrashhenija: 28.03.2024).
- Post of 25.03.2024 [Jelektronnyj resurs]. URL: <https://www.facebook.com> (data obrashhenija: 01.04.2024).
- Post of 16.01.2024 [Jelektronnyj resurs]. URL: <https://www.facebook.com> (data obrashhenija: 03.04.2024).
- Post of 01.03.2024 [Jelektronnyj resurs]. URL: <https://www.facebook.com> (data obrashhenija: 07.04.2024).
- Post of 23.02.2024 [Jelektronnyj resurs]. URL: <https://www.facebook.com> (data obrashhenija: 09.04.2024).

References

- Anand, B. (2016) The Content Trap: A Strategist’s Guide to Digital Change. Random House, 464 p. (in English)
- Asmus, N. G. (2019) Strukturnye osobennosti i pragmaticheskij potencial zagolovkov blogov [Jelektronnyj resurs]: Materialy konferencii “Vektory integracii v Cifrovoe prostranstvo” [Asmus, N.G. (2019) Structural features and pragmatic potential of blog titles. Elektronic resource: Conference materials “Vectors of integration into the digital space”.] (in Russian)
- Akhatova, B.A. (2006) Politicheskij diskurs i jazykovoe soznanie. [Akhatova, B.A. (2006) Political discourse and linguistic consciousness. Almaty: Economics. 302 p.] (in Russian)
- Atabekova, A.A. (2002) Kompozicionnye formy rechevogo povedenija na prostranstve web-stranicy: interaktivnost' i individual'nost' [Jelektronnyj resurs]: Materialy konferencii “Teorija medial'nosti v zapadnoj praktike”. [Atabekova, A.A. (2002) The compositional forms of speech behavior in the space of webpage: interactivity and individuality. Elektronic resource: Conference materials “The Language. The Time. The Personality”.] (in Russian)
- Bergelson, M.B. (2003) Russkie kul'turnye cennosti i stili obshhenija na rabochem meste. [Bergelson, M.B. (2003) Russian Cultural Values and Workplace Communication Styles. Volgograd: Communication Studies. 103 p.] (in Russian)
- Burke, M., Marlow, C., Lento, T. (2020) Social Network Activity and Social Well-being. New York, ACM. 32 p. (in English)
- Brown, R. (2016). Defusing Hate: A Strategic Communication Guide to Counteract Dangerous Speech. (in English)
- Gizdatov, G.G. (2015) Teorija medial'nosti v zapadnoj praktike. [Gizdatov, G.G. (2015) Theory of mediality in Western practice. Elektronic resource: Materialy konferencii “Media. Information. Communication”.] (in Russian)
- Dzhazoyan, A.E. (2014) Illjuzija «pjatoj vlasti»: kak social'nye seti modernizirujut zhurnalistiku. Uchjonye zapiski Zabajkal'skogo gos. un-ta. Ser. Filologija. Istorija. Vostokovedenie. №14. P. 93-100. [Dzhazoyan, A.E. (2014) The illusion of the “fifth power”: as social networks are modernizing journalism. Scientific notes of Zabaikal St. University. Ser. Philology. History. Orientalism. №. 2. P. 93-100.] (in Russian)
- Gunther, H. (2006) Introduction. Soviet government and media. St. Petersburg. P. 5-16. (in English)
- Zhetpisbaeva, M., Kutpanbaeva, J., & Musaeva, B. (2024) Zamanaui jurnalistikanyng zhanga urdisteri. – Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. №145(4). 72 p. [Zhetpisbayeva, M., Kutpanbayeva, J., & Musayeva, B. (2024) New trends in modern journalism. JOURNALISM Series, № 145(4). [New trends in modern journalism. Bulletin of L.N. Gumilyov. Eurasian National University. JOURNALISM Series. № 145(4). 72 p.] (in Kazakh)
- Ileuova, G. Modern Philistinism: Social Conformism or Adaptation to the Living Environment? [Sovremennoe meshchanstvo: sotsial'nyy konformizm ili adaptatsiya k zhiznennoy srede?] [Electronic resource]. URL: <http://www.ofstrategy.kz/index.php/ru/research/socialresearch/item/396-sovremennoe-meshchanstvo-sotsialnyj-konformizm-ili-adttatsiya-k-zhiznennoj-srede> (date of access: 14.01.2019). (in Russian)
- Karimova, B.J., Ramazan, A.A., Zhumagulova, A.M., Esenbek, J.B. (2023) Qazaq zhurnalistikasyndagy factcheck.kz zhane stopfake.kz zhobalarynyng tiimdiligi men erekshelekteri [Karimova, B.J., Ramazan, A.A., Zhumagulova, A.M.,

Yessenbek, J.B. (2023) Effectiveness and features of factcheck.kz and stopfake.kz projects in Kazakh journalism. Bulletin of KazNU. Journalism series. № 67. 30 p.] (in Kazakh)

Karaulov Ju.N. (2010) Russkij jazyk i jazykovaja lichnost'. Moskva: Izdatel'stvo LKI, 264 s. [Karaulov Yu.N. (2010) The Russian language and the linguistic personality. Moscow: LKI Publishing House, 264 p.] (in Russian)

Kuznecov, A.A. (2021) Jelektronnaja obrazovatel'naja sreda novogo tipa na baze kross-platfornennoj modeli obuchenija: metodika i aprobacija. Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija Pedagogicheskoe obrazovanie. № 1. S. 57-76. [Kuznetsov, A.A. (2021) A new type of electronic educational environment based on a cross-platform model. Bulletin of Moscow University. Series Pedagogical Education. №1. P. 57-76.] (in Russian)

Syzdykova, Zh.G. (2019) Kognitivno-pragmaticheskie osobennosti jazyka web-kommunikacij: diss. kand. filol. nauk. Moskva. 67 s. [Syzdykova, Zh.G. (2019) Cognitive and pragmatic features of the language of web communications: diss. PhD. Philol. Sci. Moscow. 67 p.] (in Russian)

Shustova, S.V., Kosteva, V.M., Horosheva, N.V. (2019) Migrantskij obrazovatel'nyj diskurs. Kommunikativnye strategii i taktiki. Migracionnaja lingvistika. Nauchnyj zhurnal. № 1. S. 4-23. [Shustova, S.V., Kosteva, V.M., Khorosheva, N.V. (2019) Migrant educational discourse. Communication strategies and tactics. Science Magazine. №1. P. 4-23.] (in Russian)

Hampton, K.N. (2011) How New Media Affords Network Diversity: Directed and Mediated Access to Social Capital through Participation in Local Settings. New Media & Society. 13. P. 1031-1049. (in English)

Hilbert, M. (2016) Media in the Digital Age: Trends, Opportunities, and Challenges. Journal of Communication. №66 (2). P. 263-279 (in Russian)

Post from 17.01.2024 [Electronic resource]. URL: <https://www.facebook.com> (date of the application: 05.03.2024).

Post from 22.01.2024 [Electronic resource]. URL: <https://www.facebook.com> (date of the application: 28.03.2024).

Post from 25.03.2024 [Electronic resource]. URL: <https://www.facebook.com> (date of the application: 01.04.2024).

Post from 16.01.2024 [Electronic resource]. URL: <https://www.facebook.com> (date of the application: 03.04.2024).

Post from 01.03.2024 [Electronic resource]. URL: <https://www.facebook.com> (date of the application: 07.04.2024).

Post from 23.02.2024 [Electronic resource]. URL: <https://www.facebook.com> (date of the application: 09.04.2024).

Post from 04.08.2024 [Electronic resource]. URL: <https://www.facebook.com> (date of the application: 07.08.2024).

Информация о статье / Мақала туралы ақпарат / Information about the article.

Поступила в редакцию / Редакцияға түсті / Entered the editorial office: 10.05.2024.

Принята к публикации / Жариялауға қабылданды / Accepted for publication: 10.09.2024.

© Ормаханова Е.Н., 2024

© А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2024

Assel Seidamat^{1*}, Ismet Cetin², Nazerke Tleubayeva³^{1*}Corresponding author, Doctoral student, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, ORCID: 0009-0001-0471-3249 E-mail: assel.seidamat@gmail.com²Doctor of Philosophy (PhD), Gazi university, Turkey, Ankara, ORCID: 0000-0002-0144-2703 E-mail: icetin@gazi.edu.tr³Doctoral student, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, ORCID: 0000-0003-2569-0899 E-mail: naz_96_14@mail.ru**THE RELEVANCE AND EXPRESSIVENESS OF THE WORD
IN MODERN WRITTEN COMMUNICATION**

Abstract. Written communication in modern society plays a key role, reflecting changes in the national literary norm through the dynamics of language. These changes are particularly evident in the language of periodicals, which is a significant field of written communication. The main functions of periodicals are to convey information and influence, with the influence function becoming dominant at the current stage, especially in genres focused on attracting and retaining readers' attention through artistic descriptions. To achieve this, the language of the press employs linguistic units associated with the relevance and expressiveness of words. The article aims to justify the concepts of "word relevance" and "word expressiveness" based on empirical material and scientific conclusions gathered from modern periodicals and to evaluate these phenomena from the perspective of speech culture. It analyzes and defines these concepts based on conclusions from foundational works on speech culture and stylistics in general and Kazakh linguistics. The study collects and categorizes linguistic facts from periodicals over the past decades that reflect the relevance and expressiveness of words. A more in-depth analysis was conducted through a semantic examination of linguistic facts, highlighting cases where the norms of speech culture were violated regarding word relevance and expressiveness. As a result, conclusions were drawn about the quality, relevance, and expressiveness of language in the periodical press and their connection to the denotative and connotative meanings of lexemes in the Kazakh language, word compatibility, and the norms of the literary language. The issues discussed and the results obtained in the article can be applied in future scientific and practical research on speech culture, functional stylistics, periodical language, and linguopragmatics in Kazakh linguistics.

Keywords: relevance; expressiveness; written communication; periodical press; linguistic units**Source of financing:** The article was prepared within the framework of the project of program-targeted financing of the No. BR20280984 "The potential of modernization of the Kazakh language: innovations, tendencies and processes".**For citation:** Seidamat A., Cetin I., Tleubayeva N. The Relevance and the Expressiveness of the Word in Modern Written Communication. *Tiltanyim*, 2024. №3 (95). P. 174-185.DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-174-185>**Әсел Сейдамағ¹, Исмет Четин², Назерке Тлеубаева³**^{1*} автор-корреспондент, докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., ORCID: 0009-0001-0471-3249 E-mail: assel.seidamat@gmail.com² философия докторы (PhD), Гази университеті, Түркия, Анкара қ., ORCID: 0000-0002-0144-2703 E-mail: icetin@gazi.edu.tr³ докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., ORCID: 0000-0003-2569-0899 E-mail: naz_96_14@mail.ru**ҚАЗІРГІ ЖАЗБА КОММУНИКАЦИЯДАҒЫ СӨЗ ЖАТЫҚТЫҒЫ МЕН ӘСЕРЛІЛІГІ**

Аңдатпа. Қазіргі жазба коммуникация – ұлттық әдеби норма сипаттары мен тіл динамикасына тән жаңа белгілерді танытатын күрделі сала. Тілдегі ұлттық сипат мен жаңа құбылыстар жазба коммуникацияның беделді тармақтарының бірі болып табылатын мерзімді баспасөз тілінде айқын көрінеді. Тіл динамикасындағы ерекшеліктер мерзімді баспасөздің негізгі функциялары: ақпарат беру және ықпал ету функцияларымен тікелей байланысты. Әсіресе қазіргі кезеңде баспасөздің ақиқат шындықты көркем суреттеуге арналған көптеген жанрларында оқырманды өзіне тарту, иландыру мүддесінде ықпал ету функциясы басымдық танытып келеді. Осыған байланысты баспасөз тілінде сөз жатықтығы мен әсерлілігі категорияларына қатысты тілдік бірліктер қолданылады. Мақаланың мақсаты – қазіргі мерзімді баспасөз тілінен жинақталып, іріктелген эмпирикалық материалдар мен ғылыми тұжырымдар негізінде сөз жатықтығы мен әсерлілігі ұғымдарын анықтау және оларға сөз мәдениеті тұрғысынан баға беру. Мақалада мерзімді баспасөз тіліндегі сөз жатықтығы мен әсерлілігі ұғымдары жалпы тілі білімі және қазақ тіл біліміндегі сөз мәдениеті және стилистика салаларына қатысты іргелі еңбектерде тұжырымдалған пікірлер

негізінде талданып, анықталды. Зерттеуде мерзімді баспасөзде соңғы онжылдық мерзім аралығында аталмыш құбылыстар көрініс табатын тілдік фактілер жинақталып, тақырыптық топтарға ажыратылды. Сонымен қатар мерзімді баспасөз тілінде берілген мәселені тереңірек талдау мақсатында сөз мәдениеті тұрғысынан сөз әсерлілігі мен жатықтығы сақталмаған тілдік фактілер іріктеліп, оларға семантикалық талдау жасалды. Нәтижесінде мерзімді баспасөздегі сөз жатықтығы және сөз әсерлілігі сапасы қазақ тілінің жалпы тілдік қорындағы лексемалардың денотаттық және коннотаттық мағынасымен, сөздің семантикалық астары арқылы тіркесімділік қабілетімен, әдеби тіл нормалары, тіл амалдарын дұрыс қолдану мәселесімен тығыз байланысты тұжырымдалды. Мақалада талқыланып отырған мәселелер мен алынатын нәтижелерді қазақ тілтануындағы сөз мәдениеті, функционалды стилистика, мерзімді баспасөз тілі, лингвопрагматика салалары бойынша терең ғылыми-практикалық зерттеулерде пайдалануға болады.

Тірек сөздер: сөз жатықтығы; сөз әсерлілігі; жазба коммуникация; мерзімді баспасөз; тілдік бірліктер

Қаржыландыру көзі: Мақала BR20280984 «Қазақ тілінің жаңғыру әлеуеті: жаңартпалар <лат.innovation>, үрдістер мен үдерістер» атты бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру жобасы аясында дайындалды.

Сілтеме жасау үшін: СейдамаТ Ә., Четин И., Тлеубаева Н. Қазіргі жазба коммуникациядағы сөз жатықтығы және сөз әсерлілігі. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). 174-185-бб. (ағыл. тілінде)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-174-185>

Асель СейдамаТ^{1*}, Исмет Четин², Назерке Тлеубаева³

^{1*} автор-корреспондент, PhD докторант, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, ORCID: 0009-0001-0471-3249 E-mail: assel.seidamat@gmail.com

² доктор философии (PhD), Университет Гази, Турция, г. Анкара, ORCID: 0000-0002-0144-2703 E-mail: icetin@gazi.edu.tr

³ PhD докторант, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, ORCID: 0000-0003-2569-0899 E-mail: naz_96_14@mail.ru

УМЕСТНОСТЬ И ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТЬ СЛОВА В СОВРЕМЕННОЙ ПИСЬМЕННОЙ КОММУНИКАЦИИ

Аннотация. Письменная коммуникация в современном обществе играет ключевую роль, проявляя новые черты национальной литературной нормы и отражая их в динамике языка. Национальный характер и новые явления в языке проявляются в языке периодической печати, который является одной из престижных отраслей письменной коммуникации. Особенности динамики языка напрямую связаны с основными функциями периодической печати: передачей информации и воздействием. На современном этапе во многих жанрах прессы, посвященных художественному описанию фактов, преобладает функция воздействия с целью привлечения и удержания внимания читателя. В связи с этим в языке прессы используются языковые единицы, относящиеся к категориям уместности и выразительности слова. Цель статьи – обосновать понятия «уместность слова» и «выразительность слова» на основе эмпирического материала, собранного и отобранного из современных периодических изданий, а также оценить эти явления с точки зрения культуры речи. В статье проанализированы и определены понятия уместности и выразительности слова в языке периодической печати на основе выводов, сформулированных в фундаментальных работах, касающихся культуры речи и стилистики в общей лингвистике и казахском языкознании. В исследовании собраны и разделены на тематические группы языковые факты, отражающие уместность и выразительность слова в периодической печати за последние десятилетия. Для более глубокого анализа вопроса был проведен семантический анализ языковых фактов, где уместность и выразительность слов нарушены с точки зрения культуры речи. В результате были сформулированы выводы о качестве, уместности и выразительности языка периодической печати в тесной связи с вопросами денотативного и коннотативного значения лексем в казахском языке, смысловой сочетаемости слов, норм литературного языка и правильного использования языковых приемов. Обсуждаемые в статье вопросы и полученные результаты могут быть использованы в углубленных научно-практических исследованиях в области культуры речи, функциональной стилистики, языка периодической печати и лингвопрагматики в казахском языкознании.

Ключевые слова: уместность; выразительность; письменная коммуникация; периодическая пресса; языковые единицы

Источник финансирования: Статья подготовлена в рамках проекта программно-целевого финансирования № BR20280984 «Модернизационный потенциал казахского языка: инновации, тенденции и процессы».

Для цитирования: СейдамаТ А., Четин И., Тлеубаева Н. Уместность и выразительность слова в современной письменной коммуникации. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). С. 174-185. (на англ. яз.)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-174-185>

Introduction

Throughout human history, the evolution of writing culture and the standardization of writing norms have paralleled the development of both oral and written language communication. Effective

communication in any context necessitates adherence to principles that enhance the quality of language use and the correct application of communicative elements and methods in accordance with societal norms. The accurate and proficient use of language, including the purity and precision in conveying thoughts, is intrinsically linked to adherence to the literary norms of the Kazakh language. This aspect is examined within the framework of Kazakh linguistic culture.

Written communication serves as a principal indicator of a nation's cultural and spiritual advancement. Notably, a critical area of written communication that remains underexplored is the characteristics of language units that determine word relevance and expressiveness within periodical press. The primary function of periodical language is to provide information grounded in factual accuracy, and to persuade and influence the reader through this information. Historical societal developments have altered the interplay between these core functions – information dissemination and persuasive activities. Currently, the influence function of the Kazakh press has become increasingly prominent. This shift is attributed to the press's role in facilitating a comprehensive mental evaluation of societal characteristics and stimulating the reader's awareness through the portrayal of diverse societal events.

In this context, the modern press extensively employs the expressive vocabulary of the Kazakh language. Word usages in contemporary periodicals can be categorized in terms of two key aspects: relevance and expressiveness.

The relevance of the word is explained by the principle of compliance with the norms of the literary language, the ability to correctly use language techniques in speech or writing (Uali, 1984: 8). And the concept of expressiveness of a word is characterized by a much broader, complex content. This is primarily determined by the reader's and writer's sympathy for what is written, as well as the concepts of “aesthetic quality of speech works” and “quality of semantic content” (Baitursynuly, 2013: 336).

These issues are addressed within the field of linguistics in close relation to language norms and the domain of word culture. Currently, the challenge of language use by speakers and writers is often overlooked, as attention primarily focuses on adherence to linguistic (phonetic, lexical, grammatical) norms. Additionally, there is insufficient exploration of how concepts such as correctness and the influence of words – key aspects of communicative quality – are expressed.

It can be asserted that the problem of defining the expression of concepts such as clarity, richness, purity, accuracy, and the influence of words, particularly in terms of communicative quality in both oral and written contexts, remains inadequately addressed. We propose that this issue should be examined in conjunction with the speaker's and writer's ability to effectively convey their thoughts to the listener (or reader) in a manner that is both engaging and impactful.

Materials and methods

In the research work, scientific works published in world and domestic linguistics were used as sources in order to identify the relationship between word influence and word horizontal, the complexity of the problems of similarities and differences. In order to further analyze the concepts of veracity and influence of words in Kazakh linguistics, such scientists as A. Baitursynuly, Q. Zhubanov, I. Kenesbayev, R. Syzdyq, N. Uali, A. Aldash, the scientific opinions of such linguists as B. N. Golovin, G. G. Khazagarov, E. E. Kornilova, I. V. Pekarskaya, M. R. Savova, G. Ya. Solganik, M. N. Kozhina, A. N. Vasilyeva, S. V. Bespalova were studied and formulated.

The study over the last decade collected about 100 linguistic facts from the materials of such periodicals as *Egemen Qazaqstan*, *Ana tili*, *Qazaq adabieti*, *Aiqyn*, *Zhas Alash*, which reflect the relevance and expressiveness of words in the periodical press. The expressive evaluative vocabulary collected from the materials of the Periodical Press was divided into positive and negative evaluative words and phrases depending on the type and divided into 5 main thematic groups depending on the frequency of use in the press. Also, in order to more deeply analyze the given problem in the language of the periodical press, linguistic facts were selected and semantic analysis of them was carried out, which did not preserve the relevance and expressiveness of the word from the point of view of the culture of the word.

Literature review

In Kazakh linguistics, in the process of differentiating opinions on the concepts of relevance and

expressiveness of words, the complex aspects of both concepts related to the potential and culture of the author's use of words, as well as his skill, are revealed. The teacher of the nation A. Baitursynuly assessed the problem of using the word as follows: "The art of the word is the art of using words correctly" (Baitursynuly, 2013: 239), emphasizing that "a person needs great skill to express a thought the way he thinks, imagines, feels using language" (Baitursynuly, 2013: 155). Thus, he highly appreciated the art of words, paying attention to the laws and conditions of the connectedness of words. If this is the case, then the relevance of the use of the word is characterized by compliance with the norm of the literary language. And also, along with the relevance of the word, ensuring a full-fledged and aesthetically attractive perception through a special organization of speech and text is one of the main conditions for ensuring the expressiveness of the word.

In the works of academician Q. Zhubanov, the relevance and expressiveness of the word, the author's knowledge of the language system in unity with the problem of word use, the mastery of the usual way in which words are connected and formed one after another are considered closely (Zhubanov, 2010). In this regard, in the works of academician I. Kenesbayev, we find the opinion that "as the degree of literary character of the language increases, variability decreases, a language with high culture should be unobtrusive, appropriate and weighty, expressive" (Kenesbayev, 2008: 12). The concepts presented in the science of Kazakh linguistics were studied in continuity with the language structure and language norm based on the language system within the framework of the culture of word. The systematic coverage and regulation of issues related to the culture of the word was especially influenced by academician R. Syzdyq. The scientist considers the correct use of the language directly related to the observance of the language norm. And as for the expressiveness of the word, she emphasizes that language is not only a means of understanding, but also an aesthetic means of feeling the beauty of the world, emphasizing the importance of "choosing words with strong expressiveness, impressive sentence composition, that is, the correct use of figures of speech" (Syzdyq, 2014: 6). Also, in the works of Professor N. Uali, it is clearly stated that the relevance of the word is: "the correct use of the word, compliance with the norms of the literary language and not deviation from it in an inappropriate way" (Uali, 1984: 5). Moreover, the concepts of expressiveness of the word in the works of Professor N. Uali are described in the form of observance of orthoepic norms in oral speech, and in the written text, the expressiveness of the word is characterized as the use of the word in an unusual form. The unexpected use of the word by the author here is explained by the fact that the word is used figuratively, novelty and accuracy (Uali, 1984: 58). In this regard, in order to analyze the concept of expressiveness of the word more deeply, we have reviewed research works in world linguistics.

In scientific encyclopedic works (Akhmanova, 2004: 94; Matveyeva, 1986: 88), word expressiveness is often defined as a synonym for the concept of expression. However, in the process of comparing the features of word impressionability and word expressiveness, one can notice the dissimilar features of both concepts. In particular, any expressive text may not be impressive. According to this, any impressive text is built not only on expression. In this regard, it is important to conduct a comparative analysis of the opinions of correspondent specialists in the field of language culture and Stylistics in determining the definition of the concept of "word influence" in connection with the oral speech and written text.

Professor B.N. Golovin recognizes a feature of the structure of a word/text that can hold the attention and interest of the reader and listener as word expressiveness. It also notes that any layer of language that stands out against the background of normal speech can cause "expressiveness" (Golovin, 1980: 182). For example, in the syntax layer of the language, you can achieve effect by creating different phrases, changing their places, without observing the usual grammatical order of formation of sentences. And G.G. Khazagarov and E.E. Kornilova adds to the above definition that "the expressiveness should not only attract the attention of the reader and listener, but also be preserved in the memory" (Khazagarov, Kornilova, 2018: 126). These critical comments were made by I.V. Pekarskaya's "the ability to vividly express a certain thought" (Pekarskaya, 2001: 12), M.R. Savova's "the manifestation of the individuality" (Savova, 1998: 29), Solganic's "communicative efficiency of the author's speech" (Solganic, 2005: 38), through various linguistic means as often found in research papers.

Thus, “expressiveness” is characterized by the organization of language units in such a way as to affect the intellectual, emotional consciousness of a person. Word effectiveness as a communicative quality of language is a criterion for assessing word/text effectiveness. It should also be noted that in accordance with the qualitative property of the concept of “impressionability”, which creates a general positive impression, it can also serve as a criterion for assessing the author's speaking or writing skills. According to this, subject-oriented conditions arise for the effectiveness of the word in relation to the individual (author). Researchers indicate that the expressiveness of the word of an individual (author) is based on the following conditions.

- Autonomy of the thinking system in the human mind;
- Indifference, interest of the author of the word to the spoken or written World;
- Excellent, high level of language proficiency;
- High level of proficiency in functional (colloquial, literary, official, journalistic, scientific)

language styles;

- Systematically develop and train the ability to speak or write;
- Author's desire to speak or write impressively;
- Ability to skillfully use the artistic means of the language; (Golovin, 1980: 182).

We note that the conditions under which the above individual generates verbal expressiveness are common to both oral and written communication. However, when we talk about the influence of the author's speech, it is important that we distinguish the differences between communication depending on whether it is transmitted orally or in written text. In particular, in the course of oral communication, the conditions of word impact are supplemented by such characteristics as the style of delivery, features of pronunciation, emphasis on the word in relation to the addressee. In addition to the observance of orthoepic norms, timbre of voice, style of pronunciation, special attention is paid to nonverbal actions (body movements, facial expressions) of the addressee in the description of the impact of oral speech (Buldygina, 2011: 62).

And, in written communication, the quality of word interaction is realized independently of the direct relationship between the addressee and the addressee. In particular, the writer is able to influence the perception of the reader only through linguistic means. Linguists such as M.N. Kozhina, A.N. Vasilyeva, S.V. Beshpalova describes the quality of word interaction in written communication materials from the point of view of the addressee's close understanding of the information encoded by the addressee (written text) in accordance with its maximum original content. First of all, it is closely related to the problem of the ability of the reader to correctly perceive and understand the author's thoughts, feelings, and intentions of the word impression. Thus, word expressiveness is defined as a combination of such qualities as accuracy, clarity, logical correctness, expressiveness (Kozhina, Vasilyeva, Beshpalova, 2003). Each of these qualities is determined at different levels of the language and directly contributes to the influence of the word. Summarizing the given conclusions, word expressiveness can be defined not as an independent individual quality in itself, but as a set of language features directly related to the author's capabilities, his ability to consciously master the language standard, the choice of the most unexpected type of language from a wide variety of resources, and their appropriate use to influence the addressee.

Results and discussions

- Relevance of the word is the clarity of the denotation and connotation meaning of the word, compliance with the lexical literary norm in the case of individual and combined use of the lexeme.

- Expressiveness of the word is the correct choice of the semantics of the word used in the text, the harmony of the denotation and connotation meanings of the words contained in the phrase. The facts of veracity of words and influence of words in modern written communication are discussed on our part in the materials of the periodical press. There are several reasons for this:

- Periodical Press is an important item of written communication;
- Periodicals have a wide range of writers, their educational and cognitive level is different, and therefore have a direct impact on the nature of language use;
- The sphere of informing members of the public;

- Standard language structures are used in the transmission of information, which means that the norms of literary language are observed;
- In the main genres of the periodical press (except for official information), information about the true reality is carried out through the function of influence (influence on the reader, attracting the attention of the reader);
- The structural specificity of the language of the periodical press is based on the exchange of standard and expression (Kostomarov, 1971: 132)
 - at the present stage, the influence function is strong;
 - For this reason, Language units are used that generate expressiveness;
 - Based on the dynamic changes in the language, it is possible to recognize and classify new patterns in the use of words through the language of the periodical press.

Dynamic changes in the language, including the use of local language features, competitive words, neologisms, socio-political vocabulary, obsolete words, their introduction into the language, normalization are carried out through the language of the periodical press. The language of the periodical press is always a literary norm, competent writing, and an authoritative field in which language users are role models from the point of view of word culture (Syzydyq, 2014). Therefore, research on adherence to the norms of literary language and the culture of speech in the media remains consistently relevant. This is evidenced by numerous studies, including the work titled “Assumptions of mass-media contributors about sources of language norms and rules of language use (based on survey materials)” (Belova, Kropachev, 2021). Such studies underscore the importance of understanding how media professionals perceive and apply linguistic standards, emphasizing the role of codification in maintaining both linguistic accuracy and expressive clarity in public discourse. This further highlights the media's responsibility in shaping and reflecting contemporary language norms. In this regard, it is important to identify the features of linguistic units in periodicals, which ensure the relevance and expressiveness of words. The concepts of word relevance and expressiveness in the periodical press are considered primarily in close connection with the activities of the newspaper language to convey information and influence. The information function of the press is carried out due to the richness of the national language, standard linguistic units (a layer of neutral words). However, the press is not limited to reporting and describing the domestic and foreign policy of the state, ideology, economy, culture, social status, News and changes in the world and society. It also involves attracting public attention, influencing and influencing the problem through the assessment of events and facts within the framework of the above topics, reasoning from the point of view of a philosophical and worldview point of view. In this regard, expressiveness is used to implement the influence function of the press. Standard linguistic units and expressive uses alternate throughout the newspaper text. Thus, standardness in a newspaper language is understood as compliance with a linguistic norm, and standard linguistic units are understood as the use of generally understandable vocabulary that clearly tells about a certain event and phenomenon. An expression is characterized as a means of influence that forms the attitude of the addressees of the text to a specific case.

In the periodical press, the concepts of relevance and expressiveness should be determined depending on the balance of the informational and influencing functions of the press or of equal importance. Because reasoned and meaningful thought in periodicals is expressed by observing the laws and principles in the use of language, in the logical sequence of presentation, as well as in the appropriate, accurate use of expressive means that affect each reader. It should be noted once again that the relevance of the word is compliance with the norms of the general literary language, and the correct use of linguistic techniques in oral and written speech. In this regard, we pay special attention to the fact that in the language of periodicals it is possible to talk about the further expressiveness of a word only if all the conditions for the relevance or correctness of the use of the word are met.

The expressiveness of words in the language of periodicals is considered by us as a set of linguistic qualities that provide the reader with a complete understanding and correct perception of the author's thoughts, feelings and intentions. We often achieve the expressiveness of words in the language of the Periodical Press through expressiveness. Expressiveness is understood as a characteristic of a set of linguistic units that express (through the categories of emotional, evaluative, image, intensity) a

person's subjective attitude to a particular event. For its part, the writer's subjective attitude to a particular object, phenomenon or event often has an evaluative value on the pages of the periodical press. The assessment is largely determined by the author in the form of his attitude to the phenomenon and object or worldview (Momynova, 1999: 134). Thus, in the modern language of periodicals, one of the expressive means of forming a verbal impression can be called words and phrases expressing a positive-evaluative and negative-evaluative attitude.

As a result, the words and phrases indicating a positive assessment, which are often found in periodicals, are divided into the following thematic groups:

Evaluative words and phrases that arise due to the age of a person:

biikke ūmytlğan baldyrğandar (children who strive for the top) (Egemen Qazaqstan, 01.06.2024), örimdei öskinder (very young, green) (Qazaq adebieti, 01.06.2024), qarşadai bala (little boy) (Aiqyn, 23.11.2023) – the meaning adolescent, callow, green, growing, immature, infant, in the springtime of life, junior, juvenile, little, unfledged, youthful etc., el aǵasy (brother of the people) (Egemen Qazaqstan, 25.03.2022), el azamaty (man of the people) (Egemen Qazaqstan, 04.11.2021) – the meaning elder, head, mentor, senior etc., abyroily aqsaqal (respectable elder) (Qazaq adebieti, 25.10.2023), süiegi asyl tekti aqsaqal (aristocratic old man) (Egemen Qazaqstan, 30.09.2022), köneköz qaria (knowledgeable, sage old men) (Egemen Qazaqstan, 23.03.2020), tanym-taǵylymy tereñ qaria (more knowledgeable elder) (Qazaq adebieti, 13.05.2024), ūlttyñ asyl abyzy (The precious elder of our nation) (Egemen Qazaqstan, 27.05.2024), qonaqjai keiuana (hospitable grandmother) (Ana tili, 21.03.2024), ğasyr jasaǵan asyl qazynaly qart (a precious, knowledgeable, century-old man) (Ana tili, 21.03.2024), danalyqtyñ altyn kılı (the golden key to wisdom) (Qazaq adebieti, 25.10.2023), aqylman (a very smart old man) (Aiqyn, 11.10.2019) – the meaning older, aged, mature, elderly etc.

Evaluative words and phrases that characterize positive qualities in a person: kindness: jyly jürek (warm heart) (Ana tili, 01.08.2024), ūlken jürek pen kırşyksız köñildiñ körinisi (the embodiment of a big heart and impeccable mood) (Egemen Qazaqstan, 29.06.2017); *generosity:* jomart köñil (generous person) (Ana tili, 23.09.2021), dala myrzasy (steppe generosity) (Qazaq adebieti, 23.11.2020), mal-zhanin ayamaityn märt (magnanimous) (Qazaq adebieti, 13.03.2024); *Wisdom:* körgeñ-tüiegeni bir dastaǵa jük bolardai (from what he saw and learned, you can write a saga) (Qazaq adebieti, 13.05.2024); *Pride:* ruhy biik jandar (high in spirit people) (Egemen Qazaqstan, 27.10.2017); *Simplicity:* Joqpyñ dep jasyǵan, barmyn dep tasyǵan jan emes (He never bragged about what he had, and he never complained about poverty) (Ana tili, 29.02.2024); *Naive:* bala minez (child behavior) (Zhas Alash, 18.05.2024), adaldyq pen tazalyqtyñ tūma būlaǵy (honesty and purity) (Ana tili, 25.04.2024); *Oratory:* Tañdaiy jezden, kömeii kümisten qūiylğan (the palate is brass, the throat is silver) (Ana tili, 29.02.2024) etc.

Evaluative words and phrases that characterize socially vulnerable groups: jāuteñküz balalar (orphan) (Egemen Qazaqstan, 29.11.2023), eñbekke jaramsyz top (disabled group) (Egemen Qazaqstan, 25.01.2024), mümkindiǵy शेkteuli azamattar (people with disabilities) (Qazaq adebieti, 15.03.2021), erekşe kütim qajet balalar (children who need special care) (Aiqyn, 29.05.2024), az qamtylğan otbasylar (poor families) (Ana tili, 09.02.2023) etc.

And words and phrases denoting negative evaluations, which are often found in the periodical press, can be distinguished into the following thematic groups.

Evaluative words and phrases that describe the problems of society: qūrdymǵa aparatyn qūmarlyq (gambling that leads to the abyss) (Aiqyn, 30.03.2024), qūmar oiynnyñ qūrbany (A victim of gambling) (Egemen Qazaqstan, 07.12.2022); zhagymsyz adet zharga zhygady (a bad habit will lead to death) (Egemen Qazaqstan, 30.04.2024), kogam auruy (the disease of society) (Aiqyn, 04.02.2020), gasyr derti (disease of the century) (Egemen Qazaqstan, 05.04.2023) etc.

Evaluative words and phrases that describe the misconduct of representatives of politics and power: tender tengesine tis batyrgysy keletinder (people who want to steal money from the tender) (Aiqyn, 13.01.2024), shendiler (the dignitaries) (Zhas Alash, 22.08.2024), zhemkor akimder (corrupt governors) (Aiqyn, 11.10.2023), zhergilikti oligarchtar (local oligarchs) (Zhas Alash, 19.11.2021), bai-manaptar dauleti (The wealth of the rich) (Egemen Qazaqstan, 12.04.2020), budget karazhatyn zhymkyrğandar (people who stole money from the budget) (Egemen Qazaqstan, 13.08.2024) etc.

In this regard, we should not forget that evaluative words and phrases, which make up a large part of the newspaper's language, are an important group of linguistic data that demonstrate the deep knowledge of the norms of the Kazakh literary language, stylistic norms, vocabulary, and skill of word use by journalists. Because journalists who create evaluative vocabulary in the language of periodicals, correctly using linguistic techniques in writing, realizing the meaning of the word, semantics, form the degree of relevance and expressiveness of the word. Today, among the evaluative words and phrases used in the press to describe the famous scientist, writer, and public benefactors of our country, there is an increase in the field of phrases with the word priest/abyz. In particular, *Anyz bop zhetken abyz* (*Abyz who has become a legend*) (Zhas Alash, 28.10. 2021), *Ultyyn asyl abyzy* (*The noble abyz of the nation*) (Egemen Qazaqstan, 27.05.2024), *Adebiyet abyzy* (*Abyz of literature*) (Egemen Qazaqstan, 21.09.2023), *Zhadymyzdasyz, abyz aga* (*We remember you brother abyz*) (Ana tili, 27.06.2024), *Abyz ana, anyz ana* (*mother abyz, mother legend*) (Egemen Qazaqstan, 29.10.2011), *Ultyk musica abyzy* (*abyz of National Music*) (Aiqyn, 27.11.2019) etc. The cleric lexeme in the structure of the given topics served as the basis for expressive phrases with the aim of encouraging, positive assessment of the personality of individuals or their merits in a particular field.

However, analyzing these uses from the point of view of relevance and expressiveness, it can be noted that some expressive uses were created without taking into account the sacred denotative meaning of the word abyz. For example, *abyz ana, abyz aga*.

In the “Short Etymological Dictionary of the Kazakh language”, published in 1966, the definition is given: “abyz is the position of people of the shaman religion, such as Mullah, Sufi, shaman” it is proved that the word abyz is found in many Turkic languages in the form of Aba, Abla, Abys, Abuz in the meaning of “poison, magic”, and it is proved that turkich is the original word (Yskakov, Syzdykova, Sarybayev, 1966). In the scientific encyclopedic literature, the following definition is indicated, which complements the fact of the name of the priest: “in ancient times, in the traditional environment, an authoritative person who guides the rites of repentance of the country, and in the conditions of hostilities, both blessing, making assumptions, predictions, well-versed in the relevant norms and principles of a long-established social order” (Alimbai, 2011). This word in other works is defined by the meanings of leadership, expertise, competence, education.

The name of the abyz is characterized by the unity of the concepts of Divine, seer, connoisseur, wise, which has long been associated with the divine faith in the traditional Kazakh knowledge. The image of the priest described in the poems “Qorqyt ata”, “Yenlik Kebek”, which is found in the works of folk literature, confirms our arguments.

Over time, the original meaning of the abyz lexeme was expanded to figurative semantics and was used to assess the position and activities of prominent individuals in society. National characteristics of the Kazakh literary language (provided that the literal meaning of the word is preserved) there are phrases that prove the appropriateness and the expressiveness of the word through this word: *Ultyq musica abyzy* (*abyz of National Music*), *Adebiyet abyzy* (*Abyz of literature*), *Ultyyn asyl abyzy* (*The noble abyz of the nation*) in the examples become synonymous with the names of people who have accumulated knowledge and skills in each field to serve the nation and form models of national stereotypes.

We also pay attention to the following issues from the point of view of the national character and literal meaning of the word. The process of democratization of language, explained by the concept of “freedom in writing//speech”, which has become widespread in the use of language in recent years, has demonstrated changes in the meaning of the informational and influencing function of language in the periodical press. Scientists claim that there are much more expressive means in the modern language of the press compared to the 1970s and 80s, which increases the activity of the influence of the press (Aldash, 2015: 5). In order to attract the reader, the press provides examples of the use of words without taking into account the semantic content, this may lead to a violation of the relevance and expressiveness of the author's speech.

In this regard, it is important to note several features of linguistic units (phrases), first proposed by the author, in order to create expressiveness in written communication. Firstly, the registration of any language fact allows you to track changes in the language system. Secondly, among the phrases that are

particularly expressive, there are also one-time phrases. Single use is one of the signs that language is always in motion. The question of whether a single use proposed by a writer, which initially has a strong impact, can expand the vocabulary of a literary language, replenish the ranks of expressive word usage or contradict the laws of the national language, this question should be interpreted by revealing its semantics. Thus, the facts of the interaction of words in written communication allow us to substantiate them from the point of view of communicative objectivity, the communicative quality of the word.

The phrase of *Kaiystai kazhyrly karia* (*Tireless old man*) (Egemen Qazaqstan, 30.09.2022) formed by the word *tireless*, which is used to determine the quality of an individual selected from the materials of the periodical press, is single use. The factor that creates the expressiveness of a word is, of course, alliteration, consonance of consonants in the first syllables of words. However, Academician R. Syzdyq pays special attention to the problem of “correct use of the word” in such uses. In the dictionary of the Kazakh literary language, the word *kariya* is interpreted as: “an old man is an elderly man who has seen and done a lot” (Ybyraim, Zhanabekova, Rysbergenova, 2011: 178). Also in ethnographic encyclopedic works it is clearly indicated that the word *kariya* (old man) means “an elderly person who has come to a respectable, respectable mature age to the people” (Alimbai, 2011)

And the semantics of the word *kazhyrly* (robust), which defines the word “old man”, is characterized by the meanings strong and energetic. In this regard, it is known that in folklore, in the songs of batyrs, the word *tireless* is often used to describe the hero.

Come on, Baby, Come on,
I'll give you a blessing, just your hand.
Even if I want a thousand enemies,
You will not lose if you fight
You will be a giant hard worker

Translit:

Qaneki, balam, berı kel,
Bereın bata, qolyñ jai.
Myñ dūspanym kelse de,
Äl bermessiñ, alyssañ,
Bolarsyñ alyp qajyrly
(Babalar sozi, 2008: 16).

Then there are a number of questions related to the use of a given word in relation to an older person. In the epos “Orak-Mamai”, Yer Qosai, who has reached the age of ninety, remembers his past, as well as tells about his present, when he sings the following:

Oh dear, come to me,
Ah, when there are days,
I lost my strength
Oh, When you step on the Karaulek,
You say this word

Translit:

Äi, Qymbat-au, keldiñ qasyrna,
Äi, bir künder bolğanda,
Qajyrym qaityp boıymnan,
Äi, Qaraülekpene basqanda,
Aityp tūrsyñ bül sözdı
(Babalar sozi, 2007: 455)

In order to enhance the meaning of the word “strong”, this phrase complements the words *Kaiystai* (*Like rawhide*). If so, then the phrase “*Kaiystai kazhyrly*” is used to denote the character of a strong, patient person with great strength.

Relying only on the alliteration function when creating the expressiveness of a word, without paying close attention to the meaning of the word, you lose the meaning of individual words in the phrase. Such phrases should be considered primarily in terms of the relevance/expressiveness of the word.

For example, the phrase “*Tomiris turpatty arular*” (*beauties of the Tomiris type*) (Egemen Kazakhstan, 16.10.2023) is used in periodicals to describe and evaluate a person's appearance. The word Tomiris, used in this phrase, is a precedent name that affects the historical consciousness of the Kazakh people. Precedent names are often used in communication in order to compare them with people who are known for a certain quality, or to describe them with the same personality trait. Queen Tomiris is a symbol of courage, fortitude, perseverance, patriotism, and pride in the people's minds.

And the word “*turpat*” (*type*) is characterized by the meaning of image, appearance, shape, and in the function of a typical adjective it means that the type is similar to someone, something. Then the phrase “*Tomiris turpatty arular*” (*beauties of the Tomiris type*) should be used to describe strong, persistent, courageous girls.

From this point of view, when analyzing linguistic data concerning expressive use that arose in connection with the increased influence of the periodical press under the influence of the process of democratization of language, the positive and negative aspects of this moment in relation to the culture of speech in the press are highlighted. In particular, the positive aspects of freedom of the press language allow each journalist to demonstrate his writing abilities, form his own image of each press, strengthen his influence, while the negative aspects can lead to non-compliance with the norms of the literary language, to the development of ineffective and illiterate texts that damage the culture of speech.

Conclusion

Currently, one of the key aspects of written communication that defines the quality of speech and word interaction is the language of the periodical press. The press language heavily employs standard language units and expressive elements to provide information and exert influence, aligning with its core function. In crafting evaluative and expressive means, the press utilizes linguistic models, elements typical of regional linguistic features, archaisms, historical terms, idiomatic expressions, and a flexible use of morphological and syntactic constructions. Consequently, the relevance of examining the author's word usage in written communication becomes clear, particularly in terms of word relevance and expressiveness, in close connection with linguistic culture, literary norms, orthography, and stylistics.

In periodicals, the relevance and expressiveness of a word hinge on the denotative, semantic, and connotative flexibility of lexemes within the general linguistic corpus of the Kazakh language. This also includes the word's ability to harmonize its semantic background with the national language's overall nature and literary norms, emphasizing the importance of meaning and the correct application of linguistic techniques.

References

- Aldash, A. (2015) Soz madenieti. Almaty: Arys, 236 b. [Aldash A. Culture of the word. Almaty: Arys, 236 p.] (in Kazakh)
- Ahmanova, O.S. (2004) Slovar` lingvisticheskikh terminov. 2-e izd., ster. Moskva: URSS: Editorial URSS. 571 s. [Akhmanova O.S. Dictionary of linguistic terms. 2nd ed., ser. M: URSS: Ornithology Urss, 571 p.] (in Russian)
- Alimbai, N. (2011) Qazaqyng jetnografijalyq kategorijalar, ugymdar men ataularynyng dasturlı zhujesi. Jensiklopedija. 1-tom. Almaty: DPS, 738 b. [Alimbai N. Traditional system of Kazakh ethnographic categories, concepts and names. Encyclopedia. Volume 1. Almaty: DPS, 738 p.] (in Kazakh)
- Babalar sozi (2007) Zhuz tomdyq. Astana: Foliant, T. 42: Batyrlar zhyry, 432 b. [The word of ancestors (2007) In one hundred volumes. Astana: Foliant, 2007. Vol. 42: Song of Heroes. 432 p.] (in Kazakh)
- Babalar sozi (2008) Zhuz tomdyq. Astana: Foliant, T. 46: Batyrlar zhyry. 512 b. [The word of ancestors (2008) In one hundred volumes. Astana: Foliant, Vol. 46: Song of Heroes. 512 p.] (in Kazakh)
- Baitursynuly, A. (2013) Qazaq til bilimining maseleleri: zhinaq. Halyqaralyq “Qazaq tili” qogamy. Almaty: Abzal-Ai, 637 b. [Baitursynuly, A. (2013) Problems of Kazakh linguistics: collection. International society “Kazakh Tili”. Almaty: Abzal-Ai, 637 p.] (in Kazakh)
- Belov S.A., Kropachev N.M. (2021) Predstavleniya sotrudnikov SMI ob istochnikah kodifikatsii jazykovykh norm i pravil upotrebleniya jazyka (po materialam anketirovaniya). Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Jazyk i literatura. 18 (3): 512-527. URL: <https://doi.org/10.21638/spbu09.2021.306> [Belov S.A., Kropachev N.M. (2021) Assumptions of mass-media contributors about sources of language norms and rules of language use (based on survey materials). Vestnik of Saint Petersburg University. Language and Literature. 18 (3).] <https://doi.org/10.21638/spbu09.2021.306> (in Russian)
- Buldygin, L.V. (2011) K voprosu o vyrazitel'nosti ustnoj rechi. Aktual'nye problemy filologii i pedagogicheskoy lingvistiki. №13. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-vyrazitel'nosti-ustnoy-rechi> (data obrashheniya:

- 17.05.2022). [Buldygina, L.V. (2011) On the question of the expressiveness of oral speech. Actual problems of philology and pedagogical linguistics. No.13. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-vyrazitelnosti-ustnoy-rechi> (date of application: 17.05.2022)] (in Russian)
- Golovin, B.N. (1980) *Osnovy kul'tury rechi: Ucheb. posobie*. M.Z. Vyssh. shkola, 335 s. [Golovin B.N. (1980) *Fundamentals of speech culture: Textbook*. M.Z. Higher School, 335 p.] (in Russian)
- Hazagerov, T.G., Kornilova, E.E. (2018) *Ritorika dlja delovogo cheloveka*. 5-e izd., ster. Moskva: Flinta.
- [Khazagerov, T.G., Kornilova, E.E. (2018) *Rhetoric for a business person*. 5th ed., erased. Moscow: Flint.] (in Russian)
- Kengesbaev, I. (2008) *Qazaq til bilimining maseleleri: monografija*. Almaty: Arys, 600 b. [Kenesbayev, I. (2008) *Problems of Kazakh linguistics: monograph*. Almaty: Arys, 600 p.] (in Kazakh)
- Kozhina, M.N., Vasil'eva A.N., Bespalova S.V. (2016) *Stilistika russkogo jazyka: uchebnik*. 6-e izd., ster. Moskva: Flinta, 464 s. [Kozhina M.N., Vasilyeva A.N., Bespalova S.V. (2016) *Stylistics of the Russian language: textbook*. 6th ed., ster. Moscow: Flint, 464 p.] (in Russian)
- Kostomarov, V.G. (1971) *Russkij jazyk na gazetnoj polose: Nekotorye osobennosti jazyka sovrem. gazetnoj publicistiky*. Moskva, 267 s. [Kostomarov V.G. (1971) *The Russian language on the newspaper page: Some features of the language of modern journalism*. Moscow, 267 p.] (in Russian)
- Matveeva, T.V. (1986) *Leksicheskaja jekspressivnost' v jazyke: uchebnoe posobie*. Sverdlovsk: UrGU, 92 s. [Matveyeva, T.V. (1986) *Lexical expressivity in language: a textbook*. Sverdlovsk: USU, 92 p.] (in Russian)
- Momynova, B. (1999) *Gazet leksikasy: Zhujesi men qurylymy*. Almaty, 223 b. [Momynova B. (1999) *Newspaper vocabulary: system and structure*. Almaty, 223 p.] (in Kazakh)
- Pekarskaja, I.V. (2001) *Kontaminacija v kontekste problemy sistemnosti stilicheskikh figur russkogo jazyka: avtoref. diss. d-ra. filol. nauk*. Moskva, 44 s. [Pekarskaya, I.V. (2001) *Contamination in the context of the problem of the system of stylistic figures of the Russian language: abstract Dr. diss. philol. science*. Moscow, 44 p.]
- Savova, M. R. (1998) *Vyrazitel'nost'. Pedagogicheskoe rechevedenie. Slovar'-spravochnik*. Moskva: Flinta, Nauka, S. 29-30. [Savova, M.R. (1998) *Expressiveness. Pedagogical speech production. Dictionary-reference book*. Moscow: Flint, Nauka, P. 29-30.] (in Russian)
- Skovorodnikov, A.P., Kopnina G. A. (2008) *Jekspressivnye sredstva v jazyke sovremennoj gazety: tendencii i ih kul'turno-rechevaja ocenka. Jazyk sredstv massovoj informacii: ucheb. posobie dlja vuzov*. Moskva: Akademicheskij proekt; Al'ma Mater, 539 s. [Skovorodnikov, A.P., Kopnina G.A. (2008) *Expressive means in the language of a modern newspaper: trends and their cultural and speech assessment. The language of mass media: studies. Handbook for universities*. Moscow: Academic project; Alma Mater, 539 p.] (in Russian)
- Solganik, G.Ja. (2005) *Jazyk sovremennoj publicistiky*. Moskva: Flinta: Nauka, 230 s. [Solganik, G.Ya. (2005) *The language of modern journalism*. Moscow: Flint: Nauka, 230 p.] (in Russian)
- Syzdyq R. (2014) *Tildik norma zhane onyng qalyptanuy (kodifikacijasy). Koptomdyq shygarmalar zhinagy*. Almaty: El-shezhire, 292 b. [Syzdyq, R. (2014) *The language norm and its normalization (codification). Collection of multi-volume works*. Almaty: El-shezhire, 292 p.] (in Kazakh)
- Uali, N. (1984) *Soz madenieti*. Almaty: Mektep, 75 b. [Uali N. (1984) *Culture of the word*. Almaty: Mektep, 75 p.] (in Kazakh)
- Ybyraiym, A., Zhangabekova, A., Rysbergenova, Q. zhane t.b. (2011) *Qazaq adebi tilining sozdigi. On bes tomdyq. 9-tom*. Almaty. 744 b. [Ibraim, A., Zhanabekova, A., Rysbergenova, K. et al. (2011) *Dictionary of the Kazakh literary language. Fifteen volumes. Volume 9*. Almaty. 744 p.] (in Kazakh)
- Ysqaqov, A., Syzdyqova, R., Sarybaev, Sh. (1966) *Qazaq tilining qysqasha jetimologijalyq sozdigi, Qazaq SSR-nynng Gylym baspasy*. Almaty. 240 b. [Iskakov, A., Syzdykova, R., Sarybayev, Sh. (1966) *Brief Etymological Dictionary of the Kazakh language, publishing house Science of the Kazakh SSR*. Almaty. 240 p.] (in Kazakh)
- Zhubanov, Q. (2010) *Qazaq tili zhonindegi zertteuler: monografija. 3 bas*. Almaty: Memlekettik tildi damytu in-ty, 607 b. [Zhubanov, Q. (2010) *Research on the Kazakh language: monograph. 3rd head*. Almaty: In development of the state language, 607 p.] (in Kazakh)

Әдебиеттер

- Алдаш А. Сөз мәдениеті. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2015. – 236 б.
- Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – 2-е изд., стер. – Москва: УРСС: Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
- Әлімбай Н. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. 1-том. – Алматы: DPS, 2011. – 738 б.
- Бабалар сөзі Жүзтомдық. – Астана: «Фолиант», 2007. – Т. 42: Батырлар жыры. – 2007. – 432 б.
- Бабалар сөзі Жүз томдық. – Астана: «Фолиант», 2008. – Т. 46: Батырлар жыры. – 2008. – 512 б.
- Байтұрсынұлы А. Қазақ тілі білімінің мәселелері: жинақ. Халықаралық «Қазақ тілі» қоғамы. – Алматы: Абзал-Ай, 2013. – 637 б.
- Белов С. А., Кропачев Н. М. Представления сотрудников СМИ об источниках кодификации языковых норм и правил употребления языка (по материалам анкетирования). Вестник Санкт-Петербургского университета. Язык и литература. 2021, 18 (3): 512-527. <https://doi.org/10.21638/spbu09.2021.306>
- Булдыгина Л.В. К вопросу о выразительности устной речи // Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики. 2011. №13. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-vyrazitelnosti-ustnoy-rechi>

(дата обращения: 17.05.2022).

- Головин Б.Н. Основы культуры речи: Учеб, пособие. – М.з. Высш. школа, 1980. – 335 с.
- Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер: монография. 3-ші бас. – Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту институты, 2010. – 607 б.
- Кеңесбаев І. Қазақ тіл білімінің мәселелері: монография. – Алматы: Арыс, 2008. – 600 б.
- Кожина М.Н., Васильева А.Н., Беспалова С.В. Стилистика русского языка: учебник. 6-е изд., стер. – Москва: Флинта, 2016. – 464 с.
- Костомаров В.Г. Русский язык на газетной полосе: Некоторые особенности языка соврем. газетной публицистики. – Москва, 1971. – 267 с.
- Матвеева Т.В. Лексическая экспрессивность в языке: учебное пособие. – Свердловск: УрГУ, 1986. – 92 с.
- Момынова Б. Газет лексикасы: Жүйесі мен құрылымы. – Алматы, 1999. – 223 б.
- Пекарская И.В. Контаминация в контексте проблемы системности стилистических фигур русского языка: автореф. дис. д-ра. филол. наук. – Москва, 2001. – 44 с.
- Савова М.Р. Выразительность // Педагогическое речеведение. Словарь-справочник. – Москва: Флинта, Наука, 1998. – С. 29-30.
- Сковородников А.П., Копнина Г.А. (2008) Экспрессивные средства в языке современной газеты: тенденции и их культурно-речевая оценка // Язык средств массовой информации: учеб. пособие для вузов. – Москва: Академический проект; Альма Матер, 2008. – 539 с.
- Солганик Г.Я. Язык современной публицистики: – Москва: Флинта: Наука, 2005. – 230 с.
- Сыздық Р. Тілдік норма және оның қалыптануы (кодификациясы). Көптомдық шығармалар жинағы. – Алматы: Ел-шежіре, 2014. – 292 б.
- Уәли Н. Сөз мәдениеті. – Алматы: Мектеп, 1984. – 75 б.
- Хазагерев Т.Г., Корнилова Е.Е. Риторика для делового человека. – 5-е изд., стер. – Москва: Флинта, 2018.
- Ыбырайым Ә., Жаңабекова А., Рысбергенова Қ. және т.б. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 9-том. – Алматы, 2011. – 744 б.
- Ысқақов А., Сыздықова Р., Сарыбаев Ш. Қазақ тілінің қысқаша этимологиялық сөздігі, Қазақ ССР-ның Алматы: Ғылым, 1966. – 240 б.

Information about the article / Мақала туралы ақпарат / Информация о статье.

Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 05.08.2024.

Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 10.09.2024.

© Seidamat, A., Cetin, I., Tleubayeva, N., 2024

© А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2024

Aqniyet Rezhep^{1*}, Ruth Breeze²

^{1*}Corresponding author, Master of Pedagogical Sciences,
Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
ORCID: 0000-0002-7506-6675 E-mail: akniyetrezhep@gmail.com

²Professor, University of Navarra, Spain, Pamplona,
ORCID: 0000-0002-8132-225X E-mail: rbreeze@unav.es

JOE BIDEN'S VISION OF AMERICAN EXCEPTIONALISM ON TWITTER

Abstract. Social media platforms have emerged as indispensable tools for political leaders to communicate directly with citizens, offering insights into the values and sentiments shaping American exceptionalism. This comprehensive analysis delves into President Joe Biden's Twitter account to identify features and examples of the American national character reflected in his communication. It aims to identify peculiarities of his language on Twitter. Through a meticulous examination of Joe Biden's 498 tweets posted between January and March 2024, this study uncovers recurring themes, values, and sentiments that resonate with commonly held beliefs and ideals associated with American exceptionalism. Utilizing natural language processing techniques, statistical descriptive analysis, and content analysis, Joe Biden's communication strategies and their implications for shaping public perception were elucidated, fostering national unity, and reinforcing democratic values. Analyzing Joe Biden's Twitter posts with the words “America” and “American” this article provides a detailed understanding of how the president uses Twitter to express his views on the United States.

Keywords: American exceptionalism; Twitter; posts; Americans; national character

For citation: Rezhep A., Ruth Breeze. Joe Biden's Vision of American Exceptionalism on Twitter. *Tiltanyum*, 2024. №3 (95). P. 186-198.

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-186-198>

Ақниет Сералықызы Режеп^{1*}, Рут Бриз²

^{1*}автор-корреспондент, педагогика ғылымдарының магистрі,
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
ORCID: 0000-0002-7506-6675 E-mail: akniyetrezhep@gmail.com

²профессор, Наварра университеті, Испания, Памплона қ.,
ORCID: 0000-0002-8132-225X E-mail: rbreeze@unav.es

**TWITTER-ДЕГІ ДЖО БАЙДЕННІҢ
АМЕРИКАЛЫҚ БІРЕГЕЙЛІК ТУРАЛЫ КӨЗҚАРАСЫ**

Аңдатпа. Әлеуметтік медиа платформалары америкалық бірегейлік қалыптастыратын құндылықтар мен сезімдер туралы түсініктерді ұсына отырып, саяси көшбасшылардың халықпен тікелей байланыста болуы үшін таптырмас құрал ретінде қалыптасты. Бұл мақаладағы кешенді талдау президент Джо Байденнің Twitter-дегі аккаунтын зерттеп, оның қарым-қатынас жасауында көрінетін америкалық ұлттық мінез ерекшеліктері мен мысалдарын және оның Twitter-дегі сөйлеу ерекшеліктерін анықтауға бағытталған. Джо Байденнің 2024 жылғы қаңтар-наурыз айлары аралығында жариялаған 498 твитін мұқият зерделеу арқылы бұл зерттеу америкалық бірегейлікке қатысты жалпы қабылданған сенімдер мен идеалдарға сәйкес келетін қайталанатын тақырыптарды, құндылықтар мен көңіл-күйлерді анықтайды. Табиғи тілді өңдеу әдістерін, статистикалық сипаттамалық және мазмұнды талдауды пайдалана отырып, Джо Байденнің коммуникациялық стратегиялары және олардың ұлттық бірлікті насихаттайтын және демократиялық құндылықтарды нығайтатын қоғамдық қабылдауды қалыптастырудағы маңызы түсіндірілді. Джо Байденнің «Америка» және «америкалық» деген сөздері бар Twitter-дегі посттарын талдай отырып, бұл мақала президенттің АҚШ-қа деген көзқарасын білдіру үшін Twitter-ді қалай пайдаланатыны жайында егжей-тегжейлі түсінік береді.

Тірек сөздер: америкалық бірегейлік; Twitter; жазбалар; америкалықтар; ұлттық мінез

Сілтеме жасау үшін: Режеп А.С., Рут Бриз. Twitter-дегі Джо Байденнің америкалық бірегейлік туралы көзқарасы. *Tiltanyum*, 2024. №3 (95). 186-198-бб. (ағыл. тілінде)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-186-198>

Акниет Сералыкызы Режеп^{1*}, Рут Бриз²

^{1*} автор-корреспондент, магистр педагогических наук,
КазНУ им. Аль-Фараби, Алматы, Казахстан,

ORCID: 0000-0002-7506-6675 E-mail: akniyetrezhep@gmail.com

² профессор, Университет Наварры, Испания, г. Памплона,

ORCID: 0000-0002-8132-225X E-mail: rbreeze@unav.es

ВИДЕНИЕ ДЖО БАЙДЕНА ОБ АМЕРИКАНСКОЙ ИСКЛЮЧИТЕЛЬНОСТИ В TWITTER

Аннотация. Платформы социальных сетей стали для политических лидеров незаменимыми инструментами для прямого общения с гражданами, предлагая понимание ценностей и чувств, формирующих американскую исключительность. Данный комплексный анализ углубляется в аккаунт президента Джо Байдена в Twitter с целью выявления особенностей и примеров американского национального характера, отраженных в его общении, и направлен на выявление особенностей его языка в Twitter. Благодаря тщательному изучению 498 твитов Джо Байдена, опубликованных в период с января по март 2024 года, это исследование выявляет повторяющиеся темы, ценности и настроения, которые переключаются с общепринятыми убеждениями и идеалами, связанными с американской исключительностью. С использованием методов обработки естественного языка, статистического описательного анализа и контент-анализа были разъяснены коммуникационные стратегии Джо Байдена и их значение для формирования общественного восприятия, способствующего национальному единству и укреплению демократических ценностей. Изучая твиты Джо Байдена, в которых есть слова «Америка» и «американский», эта статья предлагает детальное изучение того, как президент использует Twitter для того, чтобы проецировать свое мнение о США.

Ключевые слова: американская исключительность; Twitter; посты; американцы; национальный характер

Для цитирования: Режеп А.С., Рут Бриз. Видение Джо Байдена об американской исключительности в Twitter. *Tiltanyum*, 2024. №3 (95). С. 186-198. (на англ. яз.)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-186-198>

Introduction

Language is not just a means of communication: it is the philosophy of the world, it is an idea and an integral feature of a nation. Each nation has its own culture, worldview, values, and traditions, which can be observed in the language it speaks. This means that the language picture of the world of each person on some level is determined by the common model of the world where this person lives. Thus, the concept of “linguistic personality” is not limited to the individual language user, but it reaches the national linguistic type or national character level. One of the most dynamically developing branches of modern culture is social media culture, which is understood as “a set of information and communication means, material and intellectual values, developed in the process of cultural and historical development, contributing to the formation of public consciousness and the socialization of the individual” (Kirillova, 2006: 448). The idea that the American people are chosen and have a special mission was discussed in many works of American ideologists. They believed: “We must not fear, but come as special people, marked and chosen by the finger of God to possess this land”. Social media platforms have revolutionized political communication, offering politicians unprecedented opportunities to engage directly with constituents and shape public opinion.

Among various platforms, Twitter has emerged as a prominent medium for political leaders to disseminate messages, policies, and values to a global audience. President Joe Biden, like his predecessors, uses Twitter as a key communication tool, offering insights into his leadership style, priorities, and the values he seeks to promote. His tweets often express pride in America's optimism and freedom, emphasizing the nation's resilience, commitment to rights and equality, and spirit of leadership.

This study aims to identify features of American exceptionalism in the tweets of President Joe Biden. However, we do not aim to prove whether America is inherently different from other countries. While it is true that countries have distinct cultures and perspectives, this is not the focus of our analysis. Instead, we are studying political communication on social media. Our focus is on the discourse presented on these platforms, not on proving or disproving any objective reality.

Materials and methods

This research analysis focuses on Joe Biden's 498 tweets posted on his official Twitter account (@POTUS) from January to March 2024. In order to analyze features of American exceptionalism 230 tweets of the president that contained the words “America” and “American” were selected and subdivided into topics as freedom, optimism, human rights and equality, economics, leadership, and history. That is why, the researchers read all the tweets, and an inductive/clustering approach was used. A comprehensive dataset of tweets was collected, encompassing various parameters such as date, time, content, engagement metrics (likes, retweets, replies), and intended audience (domestic, international, political stakeholders, etc.). Natural language processing (NLP) techniques were employed to categorize tweets based on their content, linguistic characteristics, and thematic patterns. A thematic analysis was conducted to identify recurring themes, values, and sentiments present in J. Biden's Twitter communication. Moreover, to provide well-grounded features of the American national character, the research employed the following theoretical and practical methods: a descriptive method for observing and classifying the materials; content analysis; and statistical descriptive analysis. These methods enabled the resolution of the research problem.

Literature review

In the modern scientific paradigm of linguistic research, one of the priorities is the study of the relationship between language, culture, and thinking and various ways of reflecting reality in a particular ethnic group. The linguistic personality is shaped by the cultural picture of the world, which includes the national character of its people. In this regard, national character is the object of research in many studies on linguistics, psychology, and more. A lot of literature dedicated to national character and linguistic personality appeared, the authors of which were: B. Anderson, Yu.N. Karaulov, E. Sapir, R. Benedict, Hamilton Fyfe, G. Bateson, W. Sulzbach, F. Hertz, C.M. Arutyunyan, S.G. Ter-Minasova, A.T. Aratayeva, V.A. Maslova, S.K. Abdygapparova, V.S. Glagolev, Alexis de Tocqueville and others. The character of a particular individual is conditioned by the national mentality, as well as factors of an individual's personal development – his education, culture, experience of perception, and interpretation of the phenomena of reality.

National character. The concept of “national character” has been contradictory and debatable for a long period in science: some authors implied temperament, others paid attention to personality traits, others valued orientations, attitudes towards power, work, etc. The first attempt to define the concept of “personality” was made in 1934 by E. Sapir, who laid the foundation for the “culture and personality” approach, which was later used as a part of the study of national character (Sapir, 1934: 408-415). A continuation of the ideas of E. Sapir was the appearance of the work of the American anthropologist R. Benedict “Models of Culture”. The essence of this approach was to study how cultural patterns and models of personal behavior are transmitted from generation to generation with the mutual influence of culture and personality (Benedict, 1989: 326). Earlier such studies in the United States were caused by the outbreak of World War II, when it became necessary to study the psychological characteristics of the enemies and allies of the American military to plan and successfully implement strategic actions in the military and post-war periods.

The first most concretized theory of understanding the national character is A. Kardiner's theory of the “basic personality structure”, which “is the dominant psychological type of personality in a particular society”. This approach was a continuation of the development of “culture and personality” with a greater emphasis on the study of personality. The introduction of this approach was a response to the impossibility of studying national character when considering culture because there is no opportunity to work with each individual specifically. The main direction of this approach was the search for cultural characteristics in the individual (Kardiner, 1939: 503). Between 1920-1960s the concept of “national character” was criticized both among European and American scientists (Hamilton Fyfe, 1946: 157), (Bateson, 1942: 71-91), (Sulzbach, 1943: 34), (Hertz, 1944: 417).

At the same time, Ernest Barker in his book “English Character and the factors in its formation” considers race and geography as factors in the formation of a national character, but downplays their importance and rightly subordinates them to historical and cultural factors. Culture, of course, has its economic aspects, and he devotes one of his most promising chapters to a discussion of relative

population density and the relative distribution of occupations as defining features of a nation (Barker, 1927: 288). However, his main emphasis is on what he calls the “spiritual factors” of culture – law and government, religion, language, literature and thought, ideas and education systems. His method is strictly historical. This allows us to understand that the national character is changeable and changing, that the English character of the twentieth century is different from the English character of the eighteenth century.

In the Soviet Union both trends could be observed. S.M. Arutyunyan defines national character as a peculiar national flavor of feelings and emotions, ways of thinking and actions, stable and national features of habits and traditions formed under the influence of material life conditions, features of the historical development of a given nation and manifested in the specifics of its nation (Arutyunyan, 1966: 23).

Professor S.G. Ter-Minassova states that the terms “national character” and “stereotype” represent the same characteristics of the nation. The scientist takes stereotypes as they demonstrate a nation and reveal the general character of a nation. She leans on the definitions of English dictionaries which state that “stereotype is – a fixed pattern which is believed to represent a type of person or event”. She examined three sources confirming the existence of national character: international jokes based on national stereotypes, national classical literature, and folklore or oral folk art. First states: “People of different nations finding themselves in a similar situation respond to it differently: the Germans are – *practical, disciplined and organized*, while the Russians *reckless, hard-drinking, not fussy, open*, etc.” S.G. Ter-Minassova gives an example of a joke about how people of different nationalities behave if they find a fly in a mug of beer. Second is national literature as it appeals to the feelings and minds of a given people and culture. The last one is folklore which the scientist finds as the most reliable source. The collective work of a people, passed down through oral transmission, serves as a repository of knowledge on national character (Ter-Minassova, 2015: 22).

Russian founder of the theory of linguistic personality, Yu.N. Karaulov preferred to operate with the concept of “national character”. He introduced the concept of a linguistic personality into wide scientific use and gave an interpretation of the corresponding terminological combination: “A linguistic personality is a person who has the ability to create and perceive texts that differ in a) the degree of structural and linguistic complexity; b) depth and accuracy of reflection of reality; c) a certain target orientation”. This definition combines a person’s abilities with the characteristics of the texts he generates. Yu.N. Karaulov reveals the linguistic personality as a form of personality representation with psychological, social, and other components reflected on the basis of verbal means.

According to him, the structure of the linguistic personality is reflected in three levels: 1) *verbal-semantic level* – reflects the degree of knowledge of ordinary national language common to all members of society; 2) *cognitive level* – includes ideas and concepts that reflect the linguistic image of the world and mentality; 3) *motivational or pragmatic level* – includes goals, motives, interests, attitudes, the most difficult level. The level of language proficiency is high. The speaker realizes and comprehends reality. Yu.N. Karaulov claims that the thesaurus of linguistic personality is closely connected with the motivational level, largely determines its pragmatic essence, and reflects a peculiar understanding of the surrounding reality by the personality. This three-level model allows us to consider various qualitative characteristics of a linguistic personality. The scientist states that at each level of the linguistic personality, both invariant (permanent) and variant (changeable) parts are distinguished. The combination of these characteristics creates the content of the appropriate level. In this regard, it is interesting to ask what characteristics in its structure bear the stamp of the national one.

The invariant (permanent) formations within the framework of linguistics for the semantic level include a nationwide language type, a standard, stable part of verbal-semantic associations, that layer in phonology, morphology, syntax, stylistics, vocabulary, semantics that does not change in historical transformations; the basic, invariant part of the picture of the world at the linguocognitive level and stable communicative needs and communicative features that typologize the specifics of speech behavior at the highest, pragmatic level of the organization of a linguistic personality (Yu.N. Karaulov, 2010: 132). In other words, ideas about the meaning of being, the purpose of life of mankind, and man as a species of homo sapiens (the variable part is individual motives and goals) should be considered

invariant here.

Table 1 – Invariant (permanent) and variant (changeable) parts in the structure of language personality
Кесте 1 – Тілдік тұлға құрылымындағы инвариантты (тұрақты) және варианттық (өзгермелі) бөліктер

Таблица 1 – Инвариантные (постоянные) и вариантыные (изменяемые) части в структуре языковой личности

Levels of linguistic personality	Invariant (permanent)	Variant (changeable)
Verbal-semantic	a nationwide language type, a standard, stable part of verbal-semantic associations, that layer in phonology, morphology, syntax, stylistics, vocabulary, and semantics that does not change in historical transformations;	system-structural data on the state of the language in the corresponding period
Cognitive	the basic, invariant part of the picture of the world	social and sociolinguistic characteristics of the linguistic community to which this person belongs and which determines the hierarchical relationships of the basic concepts in the picture of the world
Motivational/pragmatic level	stable communicative needs and communicative features that typologize the specifics of speech behavior	information of a psychological nature, conditioned by the belonging of the person being studied to a private speech group and defining those value-attitude criteria that create the unique aesthetic and emotional-rhetorical features of her discourse (her speech, all texts, her “language”)

Variant, changeable, characteristics are distributed at each level according to the degree of generality, depending on whether they apply to the entire social community or a narrower speech group, or whether they depend on the specific roles (psychological, social, explicit, or latent) that the person performs. According to Yu.N. Karaulov, isolating the invariant part in an organization at any level allows us to talk about the existence of a Russian linguistic personality. The specific individual realization of a linguistic personality, in addition to the presence of basic, invariant components in its structure, also presupposes taking into account variable parts, among which it is necessary to keep in mind the following:

- system-structural data on the state of the language in the corresponding period (at the zero level);
- social and sociolinguistic characteristics of the linguistic community to which this person belongs and which determines the hierarchical relationships of the basic concepts in the picture of the world (at the first level);
- information of a psychological nature, conditioned by the belonging of the person being studied to a private speech group and defining those value-attitude criteria that create the unique aesthetic and emotional-rhetorical features of her discourse (his speech, all texts, her “language”) (at the second level).

Yu.N. Karaulov refers to the national component as the invariant part of the overall picture of the world. (Yu.N. Karaulov, 2010: 35-48). The presence of an invariant part in the structure of each linguistic personality defines the existence of a national character and the individual's belonging to a specific linguocultural community. This invariant part enables mutual understanding between representatives of different cultural backgrounds, which is essentially the national character. Consequently, it leaves its mark on the worldview of the linguistic personality, that is, it is necessarily present in the structure of the linguistic personality and is the basis, in its organization, to which the components of the variable part of the picture of the world of the native speaker adjoin – individual, psychological, social and intellectual.

American national character. In the history of mankind, the USA is considered to be the biggest experiment where the representatives of various nationalities, ethnic groups, and races were melted into a single whole “*melting pot*”. They were placed together on a vast territory cut off from the outside

world, and as a result, in a short time, a new community, with its well-defined traditions, mores, values, manner of behavior, and perception of the world appeared.

At the same time A. Tocqueville is widely acknowledged as the originator of the social scientific notion of exceptionalism, which refers to the uniqueness of America compared to most other nations. He highlighted America's distinctiveness due to its lack of a feudal past. However, despite extensive efforts by modern analysts to find Tocqueville's endorsement of this concept, they have found only one indirect reference, which doesn't align with any plausible interpretation of exceptionalism. Tocqueville attributed Americans' limited focus on arts and sciences to the challenging physical conditions they faced initially, which prevented the development of a more refined culture. He described the situation of Americans as entirely exceptional, suggesting that no other democratic society would experience it (Tocqueville, 1847: 471).

Considering the worldview and values characteristic of representatives of American culture, it should be emphasized that all cultures are generally classified into two large groups: individualistic Western cultures and collectivist cultures of the Eastern type (Grushevitskaya, 2003: 25-26). Thus, Americans first of all consider themselves as individuals and only then as members of society (Grushevitskaya, 2003: 37). "Individualism" is the basis of Western in general and especially American national character and ideology (Ter-Minasova, 2003: 10).

Leaning on the works of S.K. Abdygapparova (Abdygapparova, 2002: 37) and V.S. Glagolev (Glagolev, 1999), which outlines the basic values and priorities of American culture, A. T. Arataeva in her doctoral dissertation (Aratayeva, 2010: 29-30) identifies 9 prevailing values in American society that are attributes of the national character of Americans as: 1) individualism and associated with this concept: independence, freedom (including freedom of choice), the right to private life; 2) equality; 3) focus on the future, change, progress; education and optimism related to this orientation; 4) conscientious work, striving for the best: achievements and success; faith only in one's own strength; 5) time, saving time; 6) competition; 7) materialism, practicality, pragmatism; 8) straightforwardness, openness and honesty; 9) popularity of religion.

What do the Americans themselves think about this? In the initial stages of his presidency, President B. Obama appeared to align with a perspective on American exceptionalism that was notably different from the traditional portrayal. When questioned by a reporter about whether he adhered to the idea that America was uniquely qualified to lead the world, B. Obama's response suggested a nuanced view. He expressed his belief in American exceptionalism but also implied that other nations, such as Britain and Greece, likely held similar beliefs about their own exceptional qualities, stating that: "I believe in American exceptionalism, just as I suspect that the Brits believe in British exceptionalism and the Greeks believe in Greek exceptionalism." His answer was controversial from the A. Lincoln's, N. Gingrich's, and Mitt Romney's statements strongly believed in American exceptionalism.

The idea of exceptionalism in politics has made it clear that there's a divide between those who prioritize spiritedness and those who value social justice. However, apart from this clarification, it's hard to see how discussing exceptionalism has improved debates. Here are three reasons why: Firstly, exceptionalism encompasses diverse ideas under one label, leading to confusion and heated disputes over its meaning. Secondly, instead of discussing specific values or issues directly, focusing on exceptionalism can distract from the substance of the matters at hand. Lastly, the suffix "-ism" often implies ideological rigidity and abstraction, which may hinder nuanced understanding and productive dialogue. Overall, exceptionalism may not always facilitate constructive discourse and could potentially detract from meaningful discussions about concrete issues.

According to J.W. Ceaser he studied the origin of American exceptionalism, the idea of being chosen has its roots in religious beliefs dating back to Puritan New England and their millennial theology. Initially, this theology viewed God's plan as happening in the realm of sacred history, unrelated to any global political objectives. However, around the mid-18th century, this religious perspective merged with the notion of spreading American principles of government, such as liberty and republicanism. Since then, this idea of a mission has significantly shaped America's perception of its role in the world. While not every statement about the mission explicitly mentions its religious origin, the term "secularization" has transformed almost all discussions of the mission to somehow reflect its

religious roots. Even when religious and non-religious ideas are mixed, it's often the original religious element that is considered the driving force behind America's mission (Ceaser, 2012: 156).

However, not all the people of the country support the idea of “American exceptionalism”. Opposition to the American conviction in a mission also serves as a significant foundation for the ideology referred to as “anti-Americanism”. Anti-exceptionalists provide three significant reasons to support their reactions. Firstly, they argue that belief in a mission causes Americans to respond to global events in an ideological or even theological manner, leading to unwise foreign policy decisions. Secondly, they point out that in today's world, a religious perspective is particularly risky, given the prevalence of religious fundamentalism. Many argue that peace is unattainable if conflicts are driven by religious ideologies, such as the contest between different faiths like jihads and crusades. Lastly, they contend, from a strictly theological standpoint, that using religion to justify a nation's foreign policy is considered idolatrous. They believe that true religious beliefs transcend narrow and self-serving interpretations.

Thus, it is not easy to say that “this country is like that” or “this is how they think”. It would be better to suggest that there is a tendency to believe in certain things about American exceptionalism, and that media platforms such as Twitter, Facebook, or Instagram tend to project certain ideas. After discussing the phenomenon of “national character” we concluded that there is no concrete theory, we know that people believe them or some do not. However, the idea of American exceptionalism is used by politicians to persuade their supporters, to get more attention, and to encourage the country, not because they believe in themselves.

In his book called “Imaginative communities” Benedict Anderson discusses how people in different cultures have a strong belief that their country possesses particular characteristics (Anderson, 1983). In America, they have a strong idea that America is special. It comes from their independence, history, their constitutions, their films. We cannot say Americans are exceptional or have obvious character which is the same for all 333 million people in the USA. It only could be assumed that Americans believe that they are exceptional. But the media and politicians tend to boost certain ideas so that people believe this.

According to B. Anderson the media, writers, and politicians have built up these different myths. What is interesting is that all American politicians use this. Politicians want to spread this idea of national character because it makes people feel good, it is an ideology. Why does Joe Biden always say “Americans, you are special?” He always does it. It is a political strategy to connect with ordinary people. But also, it means being very patriotic and always talking about America. He is asserting his American appeal. D. Trump is also doing this. The game in America is that Republicans like to say “I am more American”, “I am the true American”, and so the Democrats say “No, no, we are the true Americans”. It is “a game”, they have this “battle” about “Who is more American?” Why? Both parties represent a vision of America. But a bit differently. If we look at their speeches or tweets Joe Biden talks more about human rights, but D. Trump does not say that. D. Trump says “America is free to make money”, but Joe Biden does not say that (Breeze, 2024). Joe Biden is not Republican, he is Democrat, and that's why mostly speaks and tweets about human rights. Even though he is democrat-liberal he seems to use a lot of exceptionalist discourse. The question is “Why?”. There are several answers. One of them is the political strategy: in general, presidents boost exceptionalism to increase their popularity and approval ratings, especially during re-election campaigns. Joe Biden is also communicating to persuade people. Is it true about the current president of the USA Joe Biden? Does he also use the idea of American exceptionalism in his tweet? In this research, we will try to analyze and find the answers.

Results and discussions

Overall, as illustrated in Table 2, 498 tweets were posted by the president of the USA Joe Biden between January and March, 2024. Among these posts were chosen posts that include keywords of “America” and “American” which overall made up 230.

Table 2 – Breakdown of tweets

Кесте 2 – Твиттердің бөлінуі

Таблица 2 – Распределение твитов

<i>Name</i>	<i>Number of tweets</i>	<i>Tweets that contain America /American</i>
J.Biden	498	230

They were classified and grouped into topics as freedom, optimism, human rights and equality, economics, leadership, and history. Joe Biden tweeted on other different topics such as freedom, optimism, human rights and equality, progress and prosperity, leadership, and other minor topics.

Table 3 – Subdivision of aspects of American exceptionalism

Кесте 3 – Америкалық бірегейлік аспектілерін бөлу

Таблица 3 – Подразделение аспектов американской исключительности

<i>№</i>	<i>American national character</i>	<i>Tweets</i>	<i>Topics ratio</i>
1	Freedom	The battle for the soul of America has many fronts, but the freedom to vote is fundamental.	23
2	Optimism	I recently asked folks to send in some questions for @VP and me. Here are a few of our answers – from what’s for lunch to why we’re so optimistic about America.	37
3	History	We all come from somewhere, but we’re all Americans. You get to know the American story when you’ve been doing this as long as I have.	17
4	Human rights and equality	From bridges and ballot boxes to pulpits and courthouses, Dr. King courageously stood for the sacred idea that embodies the soul of our America: We are all created equal in the image of God and deserve to be treated equally throughout our lives.	37
5	Progress and prosperity	I propose a minimum tax of 25% for billionaires. Just 25%. That would raise \$500 billion over the next 10 years. Imagine what that could do for America.	66
6	Leadership	Inflation is coming down. It’s now lower in America than any other major economy in the world.	21
7	Other topics		29
	Overall		230

Freedom. One of the first aspects of American exceptionalism in the tweets of Joe Biden is freedom. Joe Biden tweets about freedom often in the context of various policy initiatives, historical events, and current affairs. For example, he frequently discusses protecting voting rights, ensuring access to healthcare, promoting economic opportunity, and upholding civil rights – all of which are tied to the concept of freedom. As one of the most common idioms used to describe Americans is “*the land of the free and the home of the brave*”. This unit is used to describe the American values of freedom and courage, which are reflected in the American flag and anthem.

Tweet: This bipartisan Senate bill sends a clear message to Ukrainians, to our partners, and to our Allies around the world: America can be trusted. America can be relied on. America stands up for freedom.

Tweet: @VP, thank you for your leadership on this important issue as you meet with Americans across the country in our fight for freedom.

Tweet: The battle for the soul of America has many fronts, but the freedom to vote is fundamental.

Overall, these tweets reflect Biden's rhetorical style, which often combines appeals to American values, calls for action, and expressions of gratitude and acknowledgment. They also demonstrate his focus on key issues such as voting rights, women's rights, and national security.

Optimism. Another characteristic of the American national character in Joe Biden's tweets is optimism. Despite facing challenges and setbacks, Joe Biden's posts on Twitter tend to maintain a sense of optimism about the future of the country. This optimism is rooted in the belief in progress, innovation, and the ability to overcome obstacles. Despite facing numerous challenges and

uncertainties, Joe Biden consistently conveyed messages of hope, perseverance, and determination, encouraging Americans to remain resilient in the face of adversity. These tweets often employ emotive language and vivid imagery to evoke a sense of hope and positivity, reinforcing the belief in the nation's ability to overcome obstacles and achieve progress. Examples of tweets conveying resilience and optimism include:

Tweet: Tweet: Consumer sentiment is a marker we look at to get a better understanding of how optimistic Americans are about our economy. Last week, it rose to a 31-month high.

Tweet: "Proud of the progress we've made delivering better, more affordable health care to all Americans. Let's keep up the fight, @VP"

Tweet: Optimism is up. It's time hardworking Americans had a little more breathing room. We're continuing to take action to bring down the cost of insulin, prescription drugs, and energy – and eliminate hidden junk fees companies use to rip you off.

These tweets reflect Joe Biden's efforts to instill confidence and optimism in the American people, fostering resilience and determination in the face of adversity.

"Human rights" and "equality". The pursuit of social justice and equality lies at the heart of American exceptionalism. About 16% of Joe Biden's tweets that include the words "America" and "American" were around the topic of human rights and equality. It could be noticed that he believes all people of the USA are equal. The Declaration of Independence said that "*all people are created equal*" and this belief is deeply embedded in the nation's cultural values. According to the president's tweets, currently, the American character could be imagined with the rights for women, children, blacks, and LGBTQI+, it is difficult to find a category that does not feel slighted. Joe Biden's tweets frequently emphasize these democratic values reaffirming America's foundational principles and commitments. Throughout the analyzed period, Joe Biden consistently advocated for the protection of democratic institutions, the promotion of civil liberties, and the defense of human rights. Examples of tweets highlighting democratic values include:

Tweet: From bridges and ballot boxes to pulpits and courthouses, Dr. King courageously stood for the sacred idea that embodies the soul of our America: We are all created equal in the image of God and deserve to be treated equally throughout our lives.

Tweet: For too long, our tax code has rewarded wealth, not work – increasing income and wealth inequality in America. Working Americans pay their taxes. It's time for billionaires to pay their fair share.

President Biden's tweets emphasize the importance of defending women's reproductive rights, promoting pay equity, and combating discrimination in all its forms. By acknowledging the contributions of diverse communities, celebrating Black history, and advocating for gun reform, the administration reaffirms America's commitment to inclusivity and human dignity. However, challenges such as systemic racism, income inequality, and access to healthcare persist, underscoring the ongoing struggle to fully realize the promise of equality for all. Equality is the component of freedom of American exceptionalism and can be observed everywhere: rights, duties and opportunities, the state and people, the equality of all, regardless of skin color, nationality, gender, eye shape, intellectual abilities, etc. These tweets underscore Joe Biden's dedication to upholding democratic norms and principles, safeguarding the integrity of the democratic process, and ensuring that the rights and freedoms of all citizens are protected.

Progress and prosperity. President Joe Biden's tweets highlight several indicators of economic progress and prosperity in the United States. He celebrates record job creation, historic economic growth, and declining unemployment rates, positioning America as a beacon of opportunity for its citizens. Moreover, initiatives such as infrastructure investment, small business support, and debt cancellation contribute to fostering an environment conducive to economic advancement.

Tweet: Consumer sentiment is a marker we look at to get a better understanding of how optimistic Americans are about our economy. Last week, it rose to a 31-month high.

Tweet: Inflation is coming down. It's now lower in America than any other major economy in the world. And the costs of essential items including gas are coming down too

These efforts underscore the resilience and dynamism of the American economy, reflecting a

commitment to providing every citizen with a fair chance at success. Joe Biden's tweets reflect a commitment to strengthening the economy, improving access to healthcare, promoting fairness and equality, and addressing key challenges facing American society. Based on Joe Biden's tweets about the economy and prosperity, several key themes emerge. Joe Biden emphasizes the importance of affordable healthcare and prescription drugs. He highlights initiatives such as the Inflation Reduction Act, which aims to cap prescription drug costs for seniors and potentially for all Americans. Joe Biden frequently mentions job creation and economic progress, such as the creation of millions of jobs, the strengthening of the economy, and the lowest unemployment rates in decades. Joe Biden addresses the issue of housing affordability, outlining plans to invest billions of dollars to fight homelessness and make housing more accessible to Americans. Joe Biden discusses various initiatives aimed at investing in American infrastructure, manufacturing, clean energy, and technology, with the goal of creating jobs and boosting economic growth. Joe Biden advocates for tax reforms targeting corporations and the wealthy, proposing measures such as minimum taxes for billionaires and cracking down on tax evasion to fund social programs and reduce inequality. Joe Biden emphasizes consumer protection and fairness in various sectors, including finance, healthcare, and telecommunications, advocating for measures to lower costs, prevent exploitation, and promote competition. Joe Biden underscores the importance of addressing climate change, investing in clean energy, and promoting environmental justice, with a focus on creating jobs and protecting communities. Overall, Biden's tweets reflect a commitment to strengthening the economy, improving access to healthcare, promoting fairness and equality, and addressing key challenges facing American society.

Leadership. America's role as a global leader is a cornerstone of its exceptionalism. President Joe Biden's tweets underscore the importance of international alliances, diplomacy, and democratic values in advancing America's interests abroad. By reaffirming commitments to NATO, supporting Ukraine's sovereignty, and championing human rights, the administration seeks to strengthen America's standing on the world stage. However, geopolitical tensions, authoritarian threats, and complex security challenges underscore the need for strategic engagement and multilateral cooperation.

Tweet: 14 years later, the Affordable Care Act is still a very big deal. Today, more Americans have health insurance than under any other President. I'm committed to building on the progress we've made by making lower premiums permanent for millions of families.

In these tweets, Joe Biden tweets about American leadership and pride by highlighting various aspects of America's resilience, progress, and values. He expresses pride in the American people's ability to overcome challenges, such as the COVID-19 pandemic, economic hardships, and political division. Biden emphasizes the strength of American democracy and the importance of defending it, as well as celebrating achievements in job creation, economic growth, and advancements in healthcare coverage and investments in infrastructure and manufacturing. Additionally, he praises the entrepreneurial spirit of small businesses and the determination of individuals striving for success. Overall, Biden's tweets convey a sense of optimism and pride in the resilience and potential of the American nation and its people.

Joe Biden discusses efforts to combat climate change, set pollution standards, and invest in environmental justice and clean energy projects. He addresses issues such as supporting Ukraine, strengthening alliances, and signing bipartisan national security agreements. He recognizes the resilience and contributions of communities across America and emphasizes the importance of grassroots efforts in national progress. Overall, Biden's tweets reflect his commitment to addressing pressing issues facing the country while emphasizing the importance of collaboration, progress, and inclusivity in leadership.

History. Joe Biden celebrates the achievements and contributions of individuals, communities, and movements throughout American history. This includes recognizing the accomplishments of women, minorities, activists, and other groups who have helped shape the nation. Historical references often serve as a backdrop for policy discussions and initiatives. By connecting current policy efforts to historical events or challenges, Joe Biden aims to underscore the relevance and importance of his administration's agenda in addressing ongoing issues facing the country. Joe Biden's tweets about American history can serve as sources of inspiration, encouragement, and reflection for the American

people. By highlighting moments of resilience, progress, and triumph, he seeks to instill hope and pride in the nation's collective identity.

Tweet: Black history is American history. And Black culture, stories, and triumphs are at the core of who we are as Americans.

Overall, Joe Biden tweets about American history to educate, inspire, and unite the public, while also emphasizing the importance of learning from the past to build a better future.

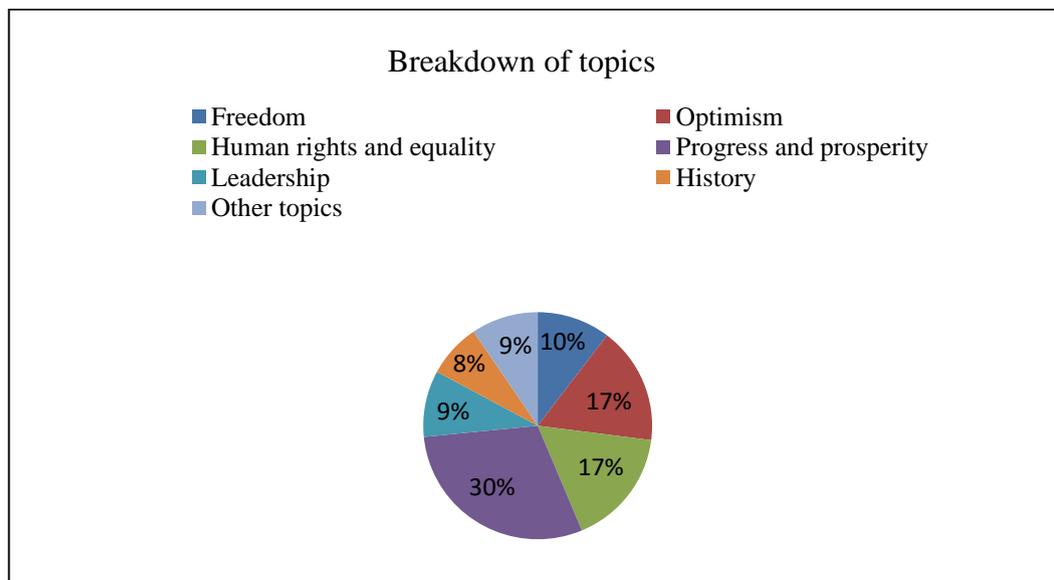

Figure 1 – Joe Biden’s vision of American exceptionalism through tweets featuring “America” and “American”

Сурет 1 – Джо Байденнің «Америка» және «америкалық» деген сөздерінен тұратын твиттері арқылы америкалық бірегейлік туралы көзқарасы

Рисунок 1 – Видение Джо Байденом американской исключительности через твиты, содержащие слова «Америка» и «американский»

Joe Biden’s tweets containing the words “America” and “American” which made up 230 were classified and grouped into topics. And the percentage of each topic was calculated where each subtopic made a ratio as: freedom – 10%, optimism – 17%, human rights, and equality – 17%, progress and prosperity – 30%, leadership – 9%, history – 8. The other topics on different themes made up – 9%.

The analysis of President Joe Biden's tweets containing the keywords “America” and “American” reveals a multifaceted portrayal of American exceptionalism across various themes. The findings indicate a consistent emphasis on core values such as freedom, optimism, human rights, equality, progress, prosperity, leadership, and historical significance. President Biden's tweets reflect a deliberate effort to reinforce these values and ideals, serving as a means to inspire, unite, and mobilize the American people.

The tweets demonstrate a nuanced understanding of American identity, acknowledging both its strengths and challenges while advocating for progress and unity. President Biden's rhetoric underscores the importance of democratic principles, social justice, economic opportunity, and global leadership in shaping the nation's character and trajectory. Moreover, his tweets highlight the interconnectedness of past achievements, present actions, and future aspirations, framing American exceptionalism as a dynamic and evolving concept rooted in shared history and collective aspirations.

Overall, President Biden's vision of American exceptionalism, as articulated through his tweets, reflects his commitment to inclusive governance, resilient optimism, and principled leadership. By engaging with diverse topics and addressing pressing issues, he seeks to uphold the foundational principles of democracy, equality, and opportunity, while inspiring confidence in the nation's ability to overcome challenges and achieve progress.

Conclusion

This thorough examination explored President Joe Biden's Twitter usage to uncover elements and instances reflecting the American national character in his communication. It seeks to pinpoint unique aspects of his language on Twitter. This study examined 498 tweets from President Joe Biden's official Twitter account (@POTUS) between January and March 2024. To explore features of American exceptionalism, 230 tweets containing the words “America” and “American” were selected and categorized into topics such as freedom, optimism, human rights and equality, economics, leadership, and history. Researchers analyzed the tweets using an inductive/clustering approach. A comprehensive dataset was compiled, including date, time, content, and engagement metrics. Natural language processing (NLP) techniques were utilized to categorize tweets based on content, linguistic characteristics, and themes. Thematic analysis identified recurring themes, values, and sentiments in J. Biden's Twitter communication. The study employed theoretical and practical methods to provide well-founded features of the American national character, including descriptive observation and classification, content analysis, and statistical descriptive analysis.

The article studied the theoretical observation of the studies on the concept of national character. “National character” has been a subject of debate and evolving understanding in the scientific community over time. Examining the American national character, it was concluded that the notion of American exceptionalism is deeply ingrained in the national psyche, fueled by historical narratives, cultural representations, and political rhetoric.

The findings suggest that Joe Biden's messaging reflects a traditional and presidential style, focusing on professionalism and unity. While his approach may differ from his predecessors, particularly Donald Trump, social media platforms like Twitter have become essential tools for political communication and mobilization in the modern era. The analysis provides insights into how politicians utilize social media to engage with the public, share policy positions, and shape their political brand. By emphasizing American exceptionalism in his tweets, Joe Biden seeks to connect with “ordinary” Americans and garner support for his administration's policies and initiatives.

This analysis has provided insights into the features and examples of American exceptionalism reflected in Joe Biden's Twitter posts, as well as the virtual language strategies employed to convey these messages effectively. President Joe Biden's Twitter serves as a multifaceted communication tool, enabling direct engagement with citizens, policymakers, and the global community. Through strategic messaging, empathetic communication, and timely responses, President Joe Biden navigates the digital landscape to advance his policy agenda, foster national unity, and uphold democratic values. This analysis underscores the significance of social media in contemporary politics and the evolving nature of presidential communication in the digital age.

This analysis has important implications for understanding the role of social media in shaping national identity, political discourse, and public opinion. Future research could explore the impact of Joe Biden's Twitter communication on public perception, engagement, and political behavior, further elucidating the dynamics of digital communication in contemporary politics. Additionally, comparative studies could examine how other political leaders in Kazakhstan utilizes social media to communicate values and shape national discourse, providing insights into cross-cultural differences and similarities in political communication strategies.

References

- Abdygapparova, S.K. (2002) Amerikanskije i kazahskie kul'turnye cennosti. Praktikum po mezhhkul'turnoj kommunikacii. Uchebnoe posobie na anglijskom jazyke. Almaty: KazUMOiMYA im. Abylaj hana. Chast' 3, 37 s. [Abdygapparova, S.K. (2002) American and Kazakh Cultural Values. Workshop on Intercultural Communications. Study Guide in English. Almaty: KazUMOMYA Named after Abylai Khan. Part 3. 37 p.] (in Russian)
- Anderson, B. (2016) *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Rev. ed., Verso, London; New York. Verso. 240 p. (in English).
- Arataeva, A.T. (2010) Jazykovaja lichnost' amerikanskogo politicheskogo dejatelja (na materiale politicheskogo diskursa Madlen Olbrajt), diss. kand. filol. nauk: 10.02.22. Almaty: KazUMOiMYA im. Abylaj hana, 195 s. [Aratayeva, A.T. (2010) The Linguistic Personality of an American Politician (Based on the Political Discourse of Madeleine Albright), diss. cand. of Philol. Sci.: 02.10.22. Almaty: KazUIR&WL named after Abylai Khan, 195 p.] (in Russian)
- Arutjunjan, S.M. (1966) Naciya i ejo psihologicheskij sklad, Krasnodar, 23 s. [Arutyunyan, S.M. (1966) *The Nation*

and its Psychological Makeup. Krasnodar, 23 p.] (in Russian).

Barker, E. (1946) English Character and the Factors in its Formation, New York, Harper and Brothers, 1927-vii, 288p p. (in English)

Bateson, G. (1942) Morale and National Character, in Civilian Morale: Second Yearbook of the Society for the Psychological Study of Social Issues. Ed. by G. B. Watson. Houghton Mifflin. P. 71-91. (in English)

Benedict, R. (1989) Patterns of Culture. Houghton Mifflin. 326 p. (in English)

Ceaser, J. (2012) The Origins and Character of American Exceptionalism. American Political Thought, 1(1), pp. 3–28. <https://doi.org/10.1086/664595> (in English)

Fyfe, H. (1946) The Illusion of National Character. Watts & Co. 157 p. (in English)

Hertz, F. (1944) Nationality in History and Politics. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co, Ltd. 417 p. (in English)

Karaulov, Yu.N. (1987) Russkij jazyk i jazykovaya lichnost'. Moskva: Nauka, 1987. 262p. [Karaulov, Yu.N. (1987) Russian Language and Linguistic Personality. Moscow: Nauka, 262 p.] (In Russian).

Karaulov, Yu.N. (2010) Russkij jazyk i jazykovaja lichnost'. Izd. 7-e. Moskva: Izdatel'stvo LKI, 264 p. [Karaulov, Yu.N. (2010) Russian Language and Linguistic Personality. Ed. 7th. Moscow: LKI Publishing House, 264 p.] (in Russian)

Kardiner, A. (1939) The Individual and his Society. Columbia University Press. 503 p. (in English)

Kirillova, N.B. (2005) Mediakul'tura: ot moderna k postmodernu. Moskva: Akademicheskij projekt, 448 s. [Kirillova, N.B. (2005) Media Culture: from Modernity to Postmodernity. Moscow: Academic Project, 448 p.] (in Russian).

Maslova, V.A. (2004) Vvedenie v kognitivnuju lingvistiku. Uchebnoe posobie. Moskva: Finta: Nauka, 296 s. [Maslova, V.A. (2004) Introduction to Cognitive Linguistics. Textbook. Moscow: Finta: Nauka, 296 p.] (in Russian)

Sapir, E. (1934) The Emergence of the Concept of Personality in a Study of Culture. Journal of Social Psychology, 5(3), pp.408-415. <https://doi.org/10.1080/00224545.1934.9921609> (in English).

Ter-Minasova, C. (2004) V poiskah nacional'nogo haraktera, XXVI Ezhegodnaja mezhdunarodnaja nauchnaja konferencija «Jazyk i kul'tura», 27-30 oktjabrja, 22 s. [Ter-Minasova, S. (2004) In Search of National Character, XXVI Annual International Scientific Conference “Language and Culture”, October 27-30, 22 p.] (in Russian).

Tocqueville, A. (1847) Democracy in America. Translated by H. Reeve. New York, Vol. 1. 471 p.; Vol. 2. 404 p. (in English).

Әдебиеттер

Абдыгаппарова С.К. Американские и казахские культурные ценности. Практикум по межкультурной коммуникации. Учебное пособие на английском языке. – Алматы: КазУМОиМЯ им. Абылай хана, 2002. – Часть 3.

Аратаева А.Т. Языковая личность американского политического деятеля (на материале политического дискурса Мадлен Олбрайт). Дисс. канд. филол. наук: 10.02.22. – Алматы: КазУМОиМЯ им. Абылай хана, 2010.

Арутюнян С.М. Нация и ее психологический склад. – Краснодар, 1966. – 23 с.

Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – Москва: Наука, 1987. – 262 с.

Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Изд. 7-е. – Москва: Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.

Кириллова Н.Б. Медиакультура: от модерна к постмодерну. – Москва: Академический проект, 2005. – 448 с.

Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику. – Москва: Финта: Наука, 2004. – 296 с.

Тер-Минасова С. В поисках национального характера, XXVI Ежегодная международная научная конференция «Язык и культура», 27-30 октября 2015 г. – 22 с.

Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. – Rev. ed., Verso, London, 2016. 240 p.

Barker E. English Character and the Factors in its Formation. – New York, Harper and Brothers, 1927. – 288 p.

Bateson G. Morale and National Character, in Civilian morale: Second Yearbook of the Society for the Psychological Study of Social Issues. Ed. by G. B. Watson. – Houghton Mifflin. 1942, – P. 71-91.

Benedict R. Patterns of Culture. – Houghton Mifflin. – 326 p.

Ceaser, J. (2012) The Origins and Character of American Exceptionalism. American Political Thought, 1(1), pp. 3–28. <https://doi.org/10.1086/664595>

Fyfe H. The Illusion of National Character. Watts & Co, 1946. – 157 p.

Hertz F. Nationality in History and Politics. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co, Ltd., 1944. – 417 p.

Kardiner A. The Individual and His Society. – Columbia University Press, 1939. – 503 p.

Sapir, E. (1934) The Emergence of the Concept of Personality in a Study of Culture. Journal of Social Psychology, 5(3), pp.408-415. <https://doi.org/10.1080/00224545.1934.9921609>

Tocqueville Alexis de Democracy in America. Translated by H. Reeve. New York, 1847. Vol. 1. 471 p. Vol. 2. 404 p.

Information about the article / Мақала туралы ақпарат / Информация о статье.

Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 29.04.2024.

Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 10.09.2024.

© Rezhep, A.S., Ruth Breeze, 2024

© А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2024

Olga Vladimirovna Molotovskaya^{1*}, Marina Zhambylqyzy², Marina Aleixo³^{1*}Corresponding author, Doctoral student, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, ORCID: 0000-0002-7922-3121 E-mail: olgavmol@gmail.com²Doctor of Philosophy (PhD), Al-Farabi Kazakh National University,

Kazakhstan, Almaty, ORCID: 0000-0001-5153-6372 E-mail: marina.zhambyl@gmail.com

³Doctor of Philosophy (PhD), University of Minnesota, College of Education and Human Development, USA, Minneapolis, E-mail: aleix001@umn.ed**SPECIFICS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN AMERICAN NEWSPAPER DISCOURSE**

Abstract. This study attempts to shed light on the use of phraseological units within the context of American newspaper discourse. Phraseological units play a crucial role in shaping the language of news articles, influencing style, tone, and communicative efficacy. The research explores the distinct characteristics of phraseological units used in newspapers, considering their functions and impact on reader engagement. The investigation presents a comprehensive analysis of newspaper articles published in the two leading daily American newspapers such as *The New York Times* and *The Washington Post*, drawing on linguistic frameworks to explore the specific usage patterns and contextual nuances of phraseological units. Through the analysis of newspaper stories published between September and December 2023, this work explores the peculiarities of fifty-two phraseological units across the boundaries of political and science news articles. The theoretical foundation of the study was provided by the works of Kopylenko (1978), Naciscione (2010), Fairclough (1995), Minaeva (2022), and other scholars who investigated the fields of phraseology and newspaper discourse. The findings reveal the nuanced link between phraseological units and journalistic goals, providing insight into how these linguistic tools promote clear and powerful communication. The results indicate that a bigger number of phrasal verbs comprise an adverbial particle *up* to account for more than 35% of thirty-one occurrences identified, and subsequent analysis revealed clusters of meaning extensions for the same particle. From the research, it is obvious that phrasal verbs are observed to enhance brevity and clarity, while idiomatic expressions are used to bring a note of expressiveness into the discourse. Scientific conclusions on the use of phraseological units in the American newspapers are also presented.

Keywords: phraseological units; newspaper discourse; phrasal verbs; idioms; readership**For citation:** Molotovskaya O., Zhambylqyzy M., Aleixo M. Specifics of Phraseological Units in American Newspaper Discourse. *Tiltanyim*, 2024. №3 (95). P. 199-208.DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-199-208>**Ольга Владимировна Молотовская^{1*}, Марина Жамбылқызы², Марина Алейшо³**^{1*} автор-корреспондент, докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., ORCID: 0000-0002-7922-3121 E-mail: olgavmol@gmail.com² философия докторы (PhD), Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., ORCID: 0000-0001-5153-6372 E-mail: marina.zhambyl@gmail.com³ философия докторы (PhD), Миннесота университеті, Білім және адам дамуы колледжі, АҚШ, Миннеаполис қ., E-mail: aleix001@umn.ed**АМЕРИКАЛЫҚ ГАЗЕТ ДИСКУРСЫНДАҒЫ
ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ БІРЛІКТЕРДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Андапта. Мақалада америкалық газеттер дискурсында фразеологиялық бірліктердің қолданылу мәселелері қарастырылады. Фразеологиялық бірліктер газет мақалаларының стиліне, реңкіне және коммуникативті бағытына әсер ете отырып, олардың тілін қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Газет мәтіндерінде қолданылған фразеологизмдердің ерекшеліктеріне, сондай-ақ олардың оқырмандардың қызығушылық деңгейіне ықпал етуіне ерекше назар аударылады. Зерттеуде фразеологиялық бірліктерді контексттік қолдану ерекшеліктерін анықтау мақсатында 2023 жылдың қыркүйек-желтоқсан айлары аралығында «The New York Times» және «The Washington Post» сияқты ең көп тараған екі америкалық газетте жарияланған мақалаларға жан-жақты талдау жасалды. Зерттеу материалы ретінде саяси және ғылыми жаңалықтарды қамтитын мақалалардан жаппай іріктеу әдісі арқылы алынған елу екі фразеологиялық бірлік қарастырылды. Зерттеудің теориялық негізін фразеология және газет дискурсы мәселелерін зерттеген Копыленко (1978), Naciscione (2010), Fairclough (1995), Минаева (2022) және басқа да ғалымдардың еңбектері құрады. Зерттеу нәтижесінде фразеологиялық бірліктерді таңдау мақала авторының ниетіне тікелей байланысты екені анықталды, бұл ой мен эмоцияны нақты әрі нанымды жеткізуге және оны реципиентке жеткізуге мүмкіндік береді. Зерттеу барысында фразалық етістіктердің басым бөлігін үстеулік демеуліктер

қамтитыны анықталды, бұл анықталған фразалық етістіктердің жалпы санының 35%-дан астамын құрайды. Мақала авторлары сонымен қатар *ip* үстеулік демеулігінің мағыналық кластерлерін жасады. Талдау негізінде хабарды қысқа да нұсқа жеткізу үшін фразалық етістіктерді қолдану газет дискурсына тән қасиет екені анықталды; идиомалық тіркестер, керісінше, мәтінге мәнерлілік қосу үшін қолданылады. Қорытынды бөлімде америкалық газеттердегі фразеологиялық бірліктердің қолданылуына қатысты ғылыми тұжырымдар берілді.

Тірек сөздер: фразеологиялық бірліктер; газет дискурсы; фразалық етістіктер; идиомалар; оқырмандар

Сілтеме жасау үшін: Молотовская О.В., Жамбылқызы М., Алейшо М. Америкалық газет дискурсындағы фразеологиялық бірліктердің ерекшеліктері. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). 199-208-бб. (ағыл. тілінде)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-199-208>

Ольга Владимировна Молотовская^{1*}, Марина Жамбылқызы², Марина Алейшо³

^{1*} автор-корреспондент, докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, ORCID: 0000-0002-7922-3121 E-mail: olgavmol@gmail.com

² доктор философии (PhD), Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, ORCID: 0000-0001-5153-6372 E-mail: marina.zhambyl@gmail.com

³ доктор философии (PhD), Университет Миннесота, Колледж образования и развития человеческого потенциала, США, г. Миннеаполис, E-mail: aleix001@umn.ed

СПЕЦИФИКА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В АМЕРИКАНСКОМ ГАЗЕТНОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы использования фразеологических единиц в контексте дискурса американских газет. Фразеологические единицы играют ключевую роль в формировании языка газетных статей, влияя на их стилистические особенности, тон и коммуникативную направленность. Значительное внимание уделено отличительным особенностям функций фразеологизмов в газетных текстах, а также их влиянию на уровень вовлеченности читателя. Исследование представляет собой всесторонний анализ статей, опубликованных в период с сентября по декабрь 2023 года в двух наиболее тиражных ежедневных американских газетах, таких как «The New York Times» и «The Washington Post» с целью выявления особенностей контекстуального использования фразеологизмов. Материал исследования представлен пятьюдесятью двумя фразеологическими единицами, извлеченными методом сплошной выборки из статей, освещающих новости политики и науки. Теоретическую основу исследования составили работы Копыленко (1978), Naciscione (2010), Fairclough (1995), Минаевой (2022) и других ученых, исследовавших проблемы фразеологии и газетного дискурса. В результате исследования установлено, что выбор фразеологических единиц напрямую зависит от намерений автора статьи, а также позволяет ярко и убедительно выразить мысли и эмоции и донести их до реципиента. В ходе исследования указывается, что большая часть фразовых глаголов включает наречную частицу, что составляет более 35% от общего числа выявленных фразовых глаголов. Авторами статьи также были определены кластеры значений для наречной частицы *ip*. На основании проведенного анализа выявлено, что характерной чертой газетного дискурса является использование фразовых глаголов для передачи краткого и ясного сообщения; идиоматические выражения, напротив, применяются для придания выразительности тексту. В заключении статьи представлены выводы об использовании фразеологических единиц в американских газетах.

Ключевые слова: фразеологические единицы; газетный дискурс; фразовые глаголы; идиомы; читательская аудитория

Для цитирования: Молотовская О.В., Жамбылқызы М., Алейшо М. Специфика фразеологических единиц в американском газетном дискурсе. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). С. 199-208. (на англ. яз.)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-199-208>

Introduction

Language, a living and evolving entity, weaves intricate patterns of expression that extend far beyond individual words. Within the vast landscape of linguistic study, the investigation of phraseological units emerges as a captivating endeavor. These units, often referred to as multi-word expressions, idioms, phrasal verbs, or collocations encapsulate the essence of how language users blend words together to convey nuanced meanings, cultural insights, and a distinct sense of communicative efficiency (Cowie, 1981; Granger and Paquot, 2008; Naciscione, 2010). In newspaper discourse, phraseological units play a crucial role in shaping public perception and constructing the underlying intentions of news articles. Understanding the specifics of phraseological units in such texts is essential as it allows for a deeper analysis of the discourse of periodicals and motives behind its construction. The fact that phraseological units, being an essential and significant component of the English language system, can serve as a powerful tool for manipulating public opinion in varied and purposefully

expressive newspaper discourse determines the relevance of this paper. By employing phraseological constructs, journalists aim to enhance interpretations of meaning, shape the perception of news events by readers, and manipulate the overall discourse surrounding certain topics or events. Additionally, these linguistic units are carefully selected and used to arouse emotional or visual responses in readers and help article writers construct news narratives, frame issues, and prompt certain perspectives or ideologies.

The concept of phraseological units in newspaper discourse is a relatively new phenomenon. This paper discusses the historical background and development of views on the study of the main approaches to newspaper discourse analysis and topics relevant to the specifics of phraseological units in newspaper texts. Taking into account the above, this paper aims to investigate theoretical foundations of different approaches to the study of phraseological units in newspaper discourse and analyze their use in the articles of American newspapers. The latter determines the novelty of the scientific work that lies in an attempt to understand the specifics of phraseological units in the texts of American newspaper discourse. A special concern for phraseological units in newspaper articles is determined by the rising interest in the investigation of a journalistic genre and its varieties. Researchers mention that mass media messages are becoming widely spread, "...and the public sphere is increasingly encroaching upon private communicative situations" (Chovanec, 2014). As a consequence, in order to maintain the communication with the audience, the newspapers need to strategically select and utilize the language resources and structures that can frame an issue in a certain light, making it more impactful to the reader. It is believed that newspapers play an important role in 'the reality that is part of our daily lives but beyond our immediate reach' (see Alizadeh Afrouzi, 2021: 4). Alizadeh Afrouzi (2021) explains that readers "deal with a second-hand reality" created by newspaper reporters. Therefore, considering the fact that newspaper readers can be critical towards article discourse, journalists often employ emphatic linguistic units to captivate the attention of the audience, enhance the stylistic appeal of their writing, and convey their message effectively.

Such considerations give a pathway to think about how phraseological units are used by journalists and editors to shape public perception and encourage particular interpretations of meaning. Many studies (Colleen, 2015; Reah, 2002; Richardson, 2007; Losiyeva, 2023; Minayeva, 2022) have dealt with the analysis of newspaper discourse and specifics of phraseological units in newspaper texts, but a detailed comparative analysis of these linguistic units in different types of articles is missing. This research helps to understand how phraseological units help newspaper publishers express the editorial view vividly and follow their readerships' preferences. Peculiar interest in the study of phraseological units in newspaper discourse is their frequent use in texts describing political, cultural, educational, economical, scientific, and other types of events. Thus, contributing to the newspaper's agenda setting, the framing of news events, and the creation of specific ideological perspectives, phraseological units serve as powerful tools for shaping public perception and constructing news narratives.

Materials and methods

This research focuses on phraseological units used by the authors of the most influential American newspapers such as *The Washington Post* (morning daily newspaper) and *The New York Times* (morning daily newspaper). According to Encyclopaedia Britannica (<https://www.britannica.com/>), the former newspaper is counted as the dominant newspaper in Washington D.C. and one of the most popular newspapers in the U.S., while the latter newspaper is described as "one of the world's great newspapers" mostly because of its editorial excellence. As mentioned above, these newspapers were selected as the source of phraseological units based on their national circulation and influence on the readership. To ensure a comprehensive representation of phraseology in different contexts, eight random articles representing topics such as *politics and science* were analyzed in the research. Data was collected from these newspapers' online archives spanning a four-month period (September 2023 to December 2023).

The methodology for studying phraseological units in newspaper discourse applied in this paper involves collecting and analyzing newspaper articles published in the mentioned newspapers. This study applies a textual analysis approach to interpret phraseological patterns. The theoretical framework includes different approaches to define the notion of phraseological units and understand their features

in the texts of newspapers. Qualitative analysis focuses on exploring functions of the selected phraseological units, while quantitative analysis involves calculating the frequency and distribution of identified phraseological units. A thorough three-step analytical process was applied to study the characteristics of these linguistic phenomena in the selected articles. The first step was the continuous sampling of phraseological units to retrieve them for further investigation. Eight articles have been explored in this paper to identify and report every instance where these linguistic phenomena were used in the newspaper texts and to construct the database of phraseological units. To perform frequency analyses, *Excel spreadsheets* were created by the authors of this research paper. Based on this data, the lists of frequency rankings were defined and the number of phraseological units in both newspapers was calculated. Then, a textual analysis was carried out to explore the specifics of phraseological units in the newspaper articles. The third step included interpretation of the findings, offering an informed understanding of the nuances of phraseological units functioning within the newspaper discourse.

Literature review

To embark on an analysis of phraseological units in newspaper texts, it is important to consider how the concept of “phraseology” is identified by theorists. The Cambridge Dictionary of Linguistics (2011) defines phraseology as “the study of phrases, focusing on collocations and fixed expressions”. Ellis (2008) asserts that from the 1950s onwards, the term “structural patterns” has acquired new names such as “constructions” or “phraseologisms”. In the same vein, Fedulenkova (2002) clarifies that phraseological conception was first formulated by Kunin (1964) in his doctoral thesis. In linguistics, a considerable amount of studies (Kunin, 1970; Cowie, 1981; Granger and Paquot, 2008;) recognize phraseological units as constructs comprising a diverse array of multi-word expressions such as fixed phrases, idioms, and collocations. These linguistic phenomena are characterized by their stability, non-compositionality, semantic fusion of components and often, cultural or contextual dependence. According to Kozhakhmetova (1988), a phraseological unit expresses emotionally expressive and various occasionally semantic connotations (Kozhakhmetova, 1988: 3). Aimagambetova (2018) allocates the term of phraseological unit for any stable expression, without reference to degree of cohesion and origin of its components. She describes phraseological units as “idiomatic, stable phenomena and can be easily derived from the public thesaurus and reproduced”. Following the details, it should be pointed out that researchers apply different notions of phraseological units so that they conform with their research aims. Therefore, it is always essential to thoroughly analyze the individual approaches adopted by every individual author and determine the precise meaning of the term in the context of a specific investigation.

The early scholastic works (Kunin, 1970; Ginsburg et al., 1979) define the term “phraseological unit” as “...a stable combination of words with a fully or partially figurative meaning” or “word-groups consisting of two or more words whose combination is integrated as a unit with a specialized meaning of the whole”. Cowie adds that phraseological unit is “a lexicalized, reproducible bilexic or polylexemic word group ..., which has relative syntactic and semantic stability, may be idiomatized, may carry connotations, and may have an emphatic or intensifying function in a text” (Cowie, 1998: 125). In more recent works (Granger & Paquot, 2008; Naciscione, 2010), phraseological units are word combinations made up of “at least two words” with “a fully or partially figurative meaning”. It is obvious that the notion and features of phraseological units are interpreted by scholars in various ways. To add, Kopylenko argued that phraseology should study all types of lexeme combinations existing in a language (Kopylenko, 1978: 21). This paper follows the definition of Kunin (1970) bearing in mind the fact that character, stability and idiomatic meaning are the criteria of phraseological units.

When studying phraseological units at the level of newspaper discourse, i.e. their actual use in the context, it is important to draw a difference between core use and instantial use of these linguistic phenomena. Naciscione (2010) explains that “core use is the use of a phraseological unit in its most common form and meaning” (Naciscione, 2010: 8). In core use, the phraseological unit presents no surprise and stays within the boundaries of one sentence. Unlike core use, instantial use of phraseological units determines a unique application of phraseological units in discourse created for a particular purpose and is an enormous resource for a writer (Naciscione, 2010: 8). Different aspects of using phraseological units in media texts have been discussed by several researchers in modern English

Linguistics (Naciscione, 2010; Jaki, 2014; Sizonov, 2015; Harcup, O'Neill, 2017; Zhang, Lei, 2019). It is also necessary to note that newspaper discourse analysis is rooted in several theoretical frameworks, each contributing unique perspectives to the understanding of language use in this type of contexts.

Drawing on a diverse array of scholarly works, this review delves into key findings within the realm of newspaper discourse. Currently, the newspaper texts are considered the most common form of 'language existence'. This fact has induced a persistent research of the functioning of linguistic units in the field of mass media. One of the foundational pillars of newspaper discourse analysis lies in the field of critical discourse studies. Scholars like van Dijk (1988) and Fairclough (1995) have extensively applied critical discourse analysis to unveil the power relations, ideologies, and social constructs inherent in news reporting. Describing the notion of media news in everyday use, van Dijk refers to "...a type of text or discourse as it is expressed, used, or made public in news media or public information carriers such as TV, radio, and the newspaper." (van Dijk, 1988:4). Further, Fairclough (1995) and van Dijk, (1988) explain that newspaper discourse conveys social structure and power relation both explicitly and implicitly, reflecting attitudes, beliefs and perspectives existing in a society. In other words, delivery and interpretation of news, shedding light on the nuanced ways in which newspapers construct realities are the facts to be considered when discussing the representation of information in newspaper articles. In addition, Anderson (1991) emphasizes the newspaper's role in bringing together its readership. The language of newspapers has always been aimed at how information could be best communicated and sold to the audience to achieve commercial purposes and "fit into the tastes of their readerships" (Conboy, 2010: 1). In newspapers today, we are noticing linguistic mechanisms used to build an elaborated conversation with their readers, and phraseological units are to be considered as a form of such language tools.

As mentioned above, phraseological units play an essential role in the formation of periodical texts in the modern world English-language media space, and require constant, careful consideration and investigation. Fedulenkova (2002) mentioned that the most important function of any linguistic unit (including phraseological unit) is a cognitive and pragmatic function, i.e. targeted effect of the linguistic sign on the addressee. To continue the discussion, Aimagambetova (2018) pays special attention to the "effectiveness of 'a communicative chain' journalist-message-reader". An earlier survey of pragmatic features of phraseological units by Formanovskaya (1998) detailed the relationship between pragmatic potential of the language and a person's attitude towards linguistic signs, expression of his attitudes, emotions and intentions in the production and perception of speech acts in discourses. Specific features of phraseological units in texts were also discussed by Karasik V.I. (1999), Bizyukov N.V. (2014), Zalavina T. Yu. (2007). These scholars considered the communicative capabilities of the phraseological units in different spheres of speech and determined their cognitive capabilities. Contemporary scholarly investigations into the characteristics of phraseological units within the context of periodical press texts encompass the noteworthy contributions of several researchers. Minayeva (2022) remarks that informative and communicative functions of media texts help the author establish a contact with the reader. Shiffrin (2001) provides one of the most pervasive accounts of the speaker's communicative intentions "to convey the message in uttering sentences". Furthermore, Searle and Vandeven (1985) define phraseological intensifiers as the basic pragmatic markers or signals of the illocutionary force in the discourse.

The above review explored different opinions on the definition of the term "phraseological unit" and specific characteristics of phraseological expressions in the texts of newspapers. Phraseological units can be described as fixed word combinations that play a crucial role in conveying meaning, capturing readers' attention, and creating a distinctive journalistic style. They serve as linguistic tools that facilitate efficient communication and enable journalists to convey complex ideas in a concise and impactful manner.

Results and discussions

The total number of phraseological units extracted from the eight aforementioned newspaper articles and categorized according to distinct thematic domains, specifically *politics* and *science*, is shown in Figure 1. It is clear from the values in the diagram that phraseological units used to communicate the political situation occur more often in the articles published in *The New York Times*

than they do in the stories of *The Washington Post*. The three political articles in both newspapers (Trump Leads in 5 Critical States as Voters Blast Biden, Times/Siena Poll Finds; Why Biden Is Behind, and How He Could Have Come Back; How Donald Trump uses dishonesty) provide the news that refer to domestic events, whereas the fourth article (Nearly half of GOP say the U.S. is giving too much to Ukraine, poll finds) published in *The Washington Post* describes foreign events with U.S. involvement. To add, the coverage of domestic events is always more intentionally expressive because this type of news describes the status quo in the country and the expectations of its citizens. For example, idioms such as *to be on the wrong track* (The New York Times, 2023), *to lose favor* (The New York Times, 2023), *to muddy the waters* (The Washington Post, 2023) describe public's negative view of Biden's presidency and America's growing distrust to Donald Trump. The latter idiom reflects the direct and incisive style of *The Washington Post* writing. In terms of phraseological units with negative connotations, Yusupova (2018) asserts that they create a more emotional tone in the text compared to ones with positive or neutral connotations.

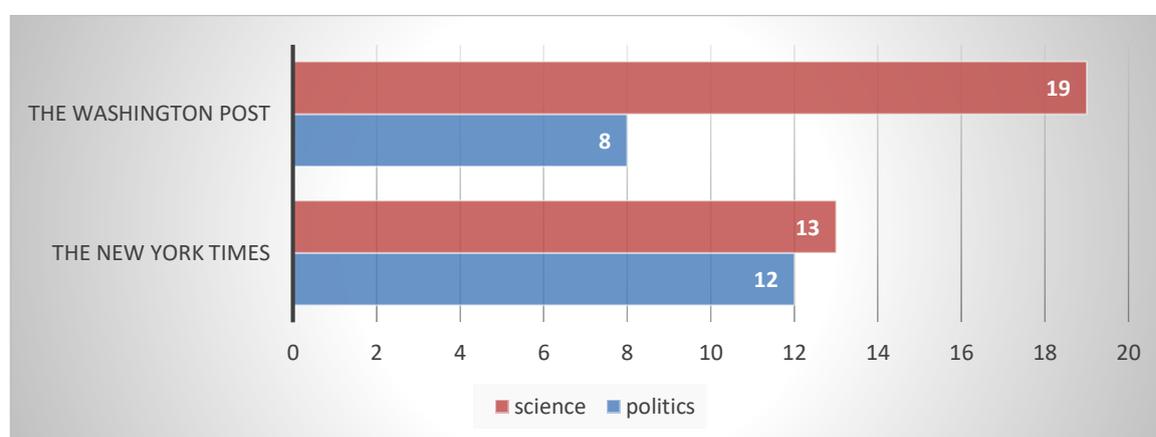

Figure 1 – Total number of phraseological units retrieved from the articles published in *The New York Times* and *The Washington Post*

Сурет 1 – «The New York Times» және «The Washington Post» газеттерінде жарияланған мақалалардан алынған фразеологиялық бірліктердің жалпы саны

Рисунок 1 – Общее количество фразеологических единиц, взятых из статей газет «The New York Times» и «The Washington Post»

From Figure 1, it is obvious that the number of phraseological units exploited in the articles covering the topic of science is higher than in the stories of political coverage. In general, science news articles cover the most important developments in the field of science and technology, health and the environment, etc. Consequently, the choice of linguistic means in such stories differs in terms of the range of topics covered, as well as information included in science news accounts. It should be noted that processing information in the texts that describe scientific issues is a rather complicated task. According to Van Dijk and Kintsch (1983), when evaluating new information, readers search for chains of associated knowledge stored in their memory. A number of studies show (Steinke, 1995; Bostian, 1983) that if science news articles are written in nontechnical language using literary devices, readers understand information presented more easily.

The first two science articles entitled “Where the World Is (and Isn’t) Making Progress on Climate Change”, “This Discovery About Dolphins Isn’t Entirely Shocking” appeared in the Science section of *The New York Times* (November-December 2023). Another two articles entitled “The planet is warming so fast, it could cross a key climate limit in 2024”, “A plane fueled by fat and sugar has crossed the Atlantic Ocean” – in the Climate Solution section of *The Washington Post*. This research gives analysis of several phraseological units used in the articles. All the meanings of phraseological units were retrieved from *Farlex Idioms and Slang Dictionary* (2017) and *Oxford Dictionary of Idioms* (2004):

Still, the report notes, neither electricity nor transportation appears to be on track to get all the

way to zero emissions — which is what scientists say is ultimately needed to halt climate change (“Where the World Is (and Isn’t) Making Progress on Climate Change”). In this example, the phraseological unit *to be on track* is featured as more categorical and strict because it helps the author to communicate the idea that the actions taken are not as effective as planned before.

And then the U.K. Met Office on Friday predicted that, in 2024, global temperatures stand a chance of averaging more than 1.5 degrees higher than from 1850 to 1900, a benchmark period from before humans’ fossil fuel consumption began adding greenhouse gases to the atmosphere and warming the planet (“The planet is warming so fast, it could cross a key climate limit in 2024”). Here, the phraseological unit *stand a chance* is used to emphasize that there is a serious threat for global temperatures to reach higher than expected.

While it would not mark a permanent crossing of that barrier — natural fluctuations could make temperatures dip back below it the following year — remaining above it over a longer period of time would induce catastrophic sea level rise and make extreme heat a threat to life for 2 billion people. This year, the planet is on its brink (“The planet is warming so fast, it could cross a key climate limit in 2024”). In this example, the phraseological unit *be on the brink* is used to inform readers about an increasing threat of global warming. This phraseological unit generally denotes that something negative and unwelcome is about to happen.

The SAF market is small and growing slowly. Chen says it suffers from a chicken-and-egg problem: Airlines don’t want to buy SAF because it can be several times more expensive than standard aviation fuel. And fuel refiners don’t want to invest in new manufacturing facilities — which could bring down the cost of sustainable fuels — because there isn’t enough demand from airlines (“A plane fueled by fat and sugar has crossed the Atlantic Ocean”). This sentence contains a popular expressively colorful phraseological unit that is used to describe the situation in which both Parties are left stuck in a continuous loop without any clear resolution or progress.

Figure 2 provides information relative to the forms of phraseological units found in the articles. It is important to note that phrasal verbs and idioms comprise a major part of the analyzed phrases. The figure also displays a frequency of both forms found in the newspaper articles.

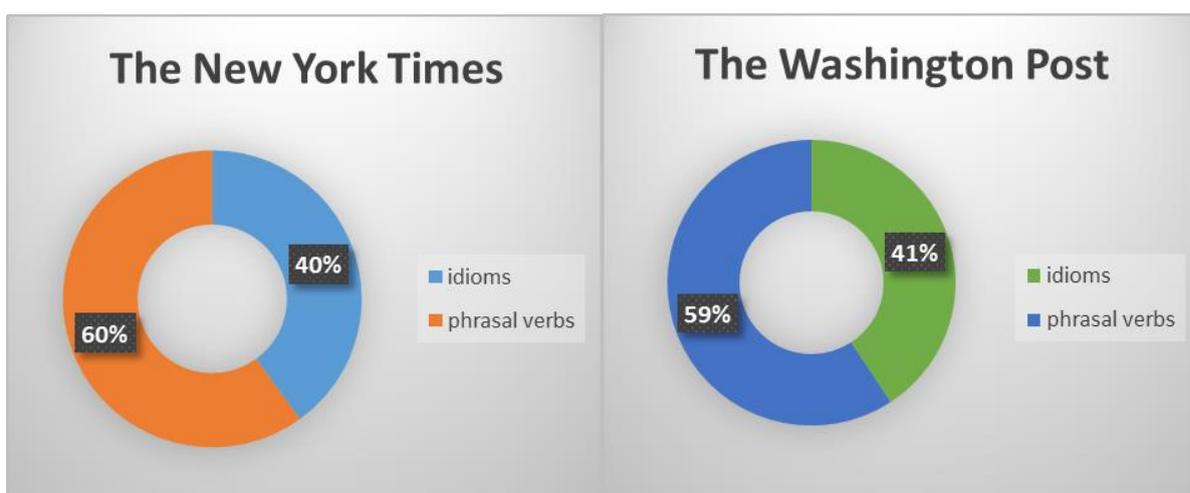

Figure 2 – Breakdown of phraseological units retrieved from the articles published in the newspapers *The New York Times* and *The Washington Post*

Сурет 2 – «The New York Times» және «The Washington Post» газеттерінде жарияланған мақалалардан алынған фразеологиялық бірліктердің түрлері

Рисунок 2 – Виды фразеологических единиц, взятых из статей газет «The New York Times» и «The Washington Post»

It should be mentioned that phrasal verbs comprise the majority of phraseological units in the articles. Although phrasal verbs are believed to have no place in scientific writing, they can be found in scientific news articles. Such phrasal verbs are not too informal, and they perfectly fit into the news

stories. The journalists of both newspapers use idioms for a more expressive tone, while phrasal verbs are used to convey a message in a more straightforward and concise style.

WordNet (<http://wordnetweb.princeton.edu/>), an online lexical database of English words was used to recognize distinctions between multiple, context-sensitive meanings of the phrasal verbs. *Longman Phrasal Verbs Dictionary (2000)* was used as a reference to identify the meaning of phrasal verbs. Table 1 shows the total number of tags for each of the nine preposition-particle forms. It is clear from the figures that certain forms are more likely to act as particles than prepositions. In particular, up (35.5%), out (16.2%), on (12.9%), back and down (9.7%) occur more often compared to other constructions; for instance, shore up (*And Mr. Biden's well-funded campaign will aim to shore up his demographic weak spots*), heat up (*Overall, the report estimates that the world is currently on track to heat up roughly 2.8 degrees Celsius, or 5 degrees Fahrenheit, above preindustrial levels by 2100*), clean up (*To tackle dangerous global warming, countries have started to clean up their power plants and cars*), pull out (*They put their beaks down into the sand, almost up to the eyeballs, and pull out these eels*), figure out (*First, he said, the industry has to figure out how to ramp up sustainable fuel production so that it makes up more than 0.1% of jet fuel*), rely on (*That's because most countries still rely on coal or natural gas to back up wind and solar power, and there are aren't yet obvious solutions for decarbonizing long-distance trucks, airplanes and ships*).

Table 1 – Frequency of adverbial particles in phrasal verbs retrieved from the articles published in the newspapers *The New York Times* and *The Washington Post*

Кесте 1 – «The New York Times» және «The Washington Post» газеттерінде жарияланған мақалалардан алынған фразалық етістіктердегі үстеулер мен көмекші сөздердің жиілігі

Таблица 1 – Частотность наречий и предлогов в фразовых глаголах, взятых из статей газет «The New York Times» и «The Washington Post»

Form	Total tags	% of frequency
down	3	9.7%
up	11	35.5%
out	5	16.2%
on	4	12.9%
back	3	9.7%
away	1	3.2%
around	1	3.2%
apart	1	3.2%
into	1	3.2%
for	1	3.2%
Total	31	100%

The above analysis of phrasal verbs revealed the following clusters to identify extensions of meanings of most frequently used adverbial particle *up* in the newspaper articles: (a) moving to a higher degree, value, or measure (*step up, heat up, shore up, make up, ramp up, bump up*), (b) reaching a goal, a limit (*back up, end up*), (c) regular routine of doing something (*clean up*), (d) ceasing trying to do an activity (*give up*). It is also clear from Table 1 that the authors of the above-mentioned articles use the phrasal verbs to convey information concisely and add dynamic tone to the writing. Apart from that, they contribute to clarity of the language, making it more accessible to a wide readership. This can be vividly illustrated in the article “Where the World Is (and Isn't) Making Progress on Climate Change”, where by means of common phrasal verbs such as *clean up, heat up, back up, rely on, turn into, give up, bring back* the information is conveyed in a more casual tone. For instance, using *UP* in the sentence “Overall, the report estimates that the world is currently on track to heat up roughly 2.8 degrees Celsius, or 5 degrees Fahrenheit, above preindustrial levels by 2100”, the author emphasizes the growing seriousness of environmental problem and provides information succinctly at the same time.

Conclusion

The primary purpose of this study was to analyze how the use of phraseological units contribute to communicating information in a more expressive and concise manner, as well as to give a fresh insight

into this phenomenon in newspaper discourse. Based on the research done, it seems possible to conclude that phraseological units in American newspaper articles add a layer of dynamism, clarity and emotiveness to the language. The choice of phraseological units for a newspaper story depends on the type of news described, the topic of coverage, target audience and other factors. Based on the research, it seems possible to conclude that both newspapers tend to add more expressiveness to the science news reporting than to political news by enriching their stories with a greater number of phraseological units. At the same time, phrasal verbs constitute a bigger part of these linguistic constructs, which can be explained by the fact that overusing idioms can diminish the impact of the message. Apart from that, the authors of this paper have revealed that the adverbial particle most frequently used in phrasal verbs retrieved from the above mentioned articles is *UP* (the latter makes 35% of all the investigated adverbial particles). To add, the analysis of phraseological units in the articles published in the renowned American newspapers such as *The New York Times* and *The Washington Post* showed that these linguistic structures add clarity to the language and contribute to a more engaging reading experience by providing a nuanced and vivid portrayal of events.

In conclusion, it is worth mentioning that with their ability to convey action, immediacy, and expressiveness, phraseological units stand as indispensable tools for effective and compelling storytelling in the realm of American newspaper journalism. Ultimately, the selection of phraseological units in newspaper articles depends on the writer's goals, the context of the article, and the intended audience. Striking a balance between clarity, precision, and engagement is a key in effective journalistic writing. Finally, the authors of this research recognize that this study leaves other issues regarding specific features of phraseological units in newspaper discourse that will be explored in further works.

References

- Aimagambetova, M.M. (2018) Phraseological Unit in the Space of Cultural Code. Eurasian Journal of Philology: Science and Education. Al-Farabi Kazakh National University, No.3 (171). P. 11-18 (in English).
- Alizadeh Afrouzi, O. (2021). Social media and journalistic discourse analysis: 2019 Venezuelan presidential crisis. *Discourse & Communication*, 15(1), 3-24. <https://doi.org/10.1177/1750481320961660> (in English)
- Brown, K., Miller, J. (2013) *The Cambridge Dictionary of Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, P. 327-366 (in English).
- Chovanec, J. (2014) *Pragmatics of tense and time in news: from canonical headlines to online news texts*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 310 p. (in English).
- Conboy, M. (2010) *The Language of Newspapers: Socio-Historical Perspectives*. Gateshead: Athenaeum Press Ltd., 185 p. (in English).
- Cowie, A.P. (1998) *Phraseology: Theory, analysis, and applications*. Oxford: Oxford University Press, 272 p. (in English).
- Ellis, N. (2008) *Phraseology: the periphery and the heart of language*. In F. Meunier, & S. Granger (Ed.), *Phraseology in foreign language learning and teaching*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, P. 1-13 (in English).
- Fedulenkova, T. (2003) A new approach to the clipping of communicative phraseological units. In: *Recherches anglaises et nord-américaines*, (36). European Society for the Study of English. Strasbourg: ESSE 6, P. 11-22 (in English).
- Ginzburg, R.S., Khidekel, S.S., Knyazeva, G.Y. (1979) *A Course in Modern English Lexicology*, 2nd ed. Moscow: Vyssaja Skola, 269 p. (in English).
- Kopylenko, M.M., Popova, Z.D. (1978) *Ocherki po obshhej lingvistike*. Voronezh: Izdatel'stvo Voronezhskogo universiteta, 190 s. [Kopylenko, M.M., Popova, Z.D. (1978) *Essays on general phraseology*. Voronezh: Voronezh State University, 190 p.] (in Russian).
- Losieva, I., Kashchyshyn, N., Malii, A., Kukushkin, V., Makarchuk, O. (2023) *Phraseological Units of the English Language in Newspaper Articles on the Topic of Culture: Structural and Semantic Aspects*. *World Journal of English Language*, 13(4). <https://doi.org/10.5430/wjel.v13n4p68> (in English).
- Qozhahmetova, X.K., Zhajsakova, R.E., Qozhahmetova, Sh.O. (1988) *Kazahsko-russkij frazeologicheskij slovar'*. Alma-Ata: Mektep, 224 s. [Qozhakhmetova, X.K., Zhaisakova, R.E., Kozhakhmetova, Sh.O. (1988) *Kazakh-Russian Phraseological Dictionary*. Alma-Ata: Mektep, 224 p.] (in Russian and Kazakh).
- Suciu, L. (2019) *Introductory Chapter: Discourse and Discourse Analysis. A Retrospective Approach*. *Advances in Discourse Analysis*, IntechOpen, P. 1-11. DOI: 10.5772/intechopen.82823 (in English).
- Van, Dijk, Teun, A. (1988) *News as Discourse*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, 210 p. (in English).

Әдебиеттер

Aimagambetova M.M. Phraseological Unit in the Space of Cultural Code. Eurasian Journal of Philology: Science and

Education. – №3 (171).– Al-Farabi Kazakh National University, 2018. – P. 11-18.

Alizadeh Afrouzi, O. (2021). Social media and journalistic discourse analysis: 2019 Venezuelan presidential crisis. *Discourse & Communication*, 15(1), 3-24. <https://doi.org/10.1177/1750481320961660>

Brown K., Miller J. *The Cambridge Dictionary of Linguistics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2013. – P. 327-366.

Chovanec J. *Pragmatics of tense and time in news: from canonical headlines to online news texts*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2014. – 310 p.

Conboy M. *The Language of Newspapers: Socio-Historical Perspectives*. – Gateshead: Athenaeum Press Ltd., 2010. – 185 p.

Cowie A.P. *Phraseology: Theory, analysis, and applications*. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 272 p.

Ellis N. *Phraseology: the periphery and the heart of language*. In F. Meunier, & S. Granger (Ed.), *Phraseology in foreign language learning and teaching*. – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008. – P. 1-13.

Fedulenkova T. A new approach to the clipping of communicative phraseological units. In: *Recherches anglaises et nord-américaines*, (36). European Society for the Study of English. – Strasbourg: ESSE 6, 2003. – P. 11-22.

Ginzburg R.S., Khidekel S.S., Knyazeva G.Y. *A Course in Modern English Lexicology*, 2nd ed. – Moscow: Vyssaja Skola, 1979. – 269 p.

Кожаметова Х.К., Жайсакова Р.Е., Кожаметова Ш.О. *Казахско-русский фразеологический словарь*. – Алма-Ата: Мектеп, 1988. – 224 с.

Копыленко М.М., Попова З.Д. *Очерки по общей фразеологии*. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1978. – 190 с.

Losieva, I., Kashchyshyn, N., Malii, A., Kukushkin, V., Makarchuk, O. (2023) *Phraseological Units of the English Language in Newspaper Articles on the Topic of Culture: Structural and Semantic Aspects*. *World Journal of English Language*, 13(4). <https://doi.org/10.5430/wjel.v13n4p68>

Suciu L. *Introductory Chapter: Discourse and Discourse Analysis. A Retrospective Approach*. *Advances in Discourse Analysis*. – IntechOpen, 2019. – P. 1-11. DOI: 10.5772/intechopen.82823

Van Dijk Teun A. *News as Discourse*. – New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, 1988. – 210 p.

Information about the article / Мақала туралы ақпарат / Информация о статье.

Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 14.12.2023.

Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 03.09.2024.

© Molotovskaya, O.V., Zhambylqyzy, M., Aleixo, M., 2024

© А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2024

Kuralai Iskakova^{1*}, Baktygul Kurmanova²^{1*}Corresponding author, Doctoral student, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Kazakhstan, Aktobe, ORCID: 0000-0001-8362-6997, E-mail: kuralay2008@mail.ru²Doctor of Pedagogical Sciences, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Kazakhstan, Aktobe, ORCID: 0000-0002-5305-215X, E-mail: baktigul_2001@mail.ru**FACTORS OF FORMATION OF VIRTUAL LINGUISTIC PERSONALITY
IN THE KAZAKHSTANI BLOGOSPHERE**

Abstract. The global Internet network creates new conditions of communication, in which, under the influence of certain factors, the formation and realisation of interaction between the participants of Internet communication takes place. The purpose of the article is to determine the factors of formation and realization of virtual language personality in the Kazakhstani blogosphere, namely cultural and social aspects of its formation. The paper presents a brief review of studies devoted to the study of virtual linguistic personality in different aspects. The peculiarities of formation and expression of linguistic identity in the virtual environment are considered, with a focus on the blogosphere of Kazakhstan. The authors analyze thematic and genre orientation, preferences in the use of a particular language by bloggers for self-presentation and interaction with the audience; they give examples of blogs whose content is characterized by national specifics. They give examples of blogs, the content of which is distinguished by national specificity. The research is based on the analysis of blog texts, comments and reactions of the audience, as well as on interviews with active participants of the Kazakhstani blogosphere. The results of the work will allow to better understand the peculiarities of linguistic personality in the context of the Kazakhstani virtual environment and identify the main factors that influence the formation of linguistic culture and identity of virtual linguistic personality in the Kazakhstani blogosphere.

Keywords: linguistic personality; discourse; extralinguistic factors; virtual linguistic personality; Kazakhstani blogosphere

For citation: Iskakova K., Kurmanova B. Factors of Formation of Virtual Linguistic Personality in the Kazakhstani Blogosphere. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). P. 209-223.

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-209-223>

Құралай Амангелдіқызы Искакова^{1*}, Бақтыгүл Жакенқызы Құрманова²^{1*}автор-корреспондент, докторант, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Қазақстан, Ақтөбе қ., ORCID: 0000-0001-8362-6997 E-mail: kuralay2008@mail.ru²педагогика ғылымдарының докторы, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Қазақстан, Ақтөбе қ., ORCID: 0000-0002-5305-215X, E-mail: baktigul_2001@mail.ru**ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БЛОГОСФЕРАДА ВИРТУАЛДЫ ТІЛДІК ТҰЛҒАНЫ
ҚАЛЫПТАСТЫРУ ФАКТОРЛАРЫ**

Андатпа. Ғаламдық интернет желісі коммуникацияны жүргізудің жаңа жағдайларын жасайды, онда белгілі бір факторлардың әсерінен интернет-коммуникацияға қатысушылардың өзара әрекеттесуі қалыптасады және жүзеге асырылады. Мақаланың мақсаты – қазақстандық блогосферада виртуалды тілдік тұлғаны қалыптастыру және іске асыру факторларын, атап айтқанда оның қалыптасуының мәдени және әлеуметтік аспектілерін анықтау. Мақалада виртуалды тілдік тұлғаны әртүрлі аспектілерде зерттеуге арналған зерттеулерге қысқаша шолу берілген. Виртуалды ортада тілдік бірегейлікті қалыптастыру және білдіру ерекшеліктері қарастырылып, Қазақстан блогосферасына назар аударылады. Авторлар тақырыптық және жанрлық фокусты, блогерлердің өзін-өзі таныстыру және аудиториямен қарым-қатынас жасау үшін белгілі бір тілді қолданудағы артықшылықтарды талдайды; мазмұны ұлттық ерекшеліктерімен ерекшеленетін блогтардан мысал келтіреді. Зерттеу блог мәтіндерін, аудиторияның пікірлері мен реакцияларын талдауға, сондай-ақ қазақстандық блогосфераның белсенді қатысушыларымен сұхбатқа негізделеді. Жұмыс нәтижелері қазақстандық виртуалды орта контекстінде тілдік тұлғаның ерекшеліктерін жақсы түсінуге және қазақстандық блогосферада тіл мәдениеті мен виртуалды тілдік тұлғаның бірегейлігін қалыптастыруға әсер ететін негізгі факторларды айқындауға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: тілдік тұлға; дискурс; экстралингвистикалық факторлар; виртуалды тілдік тұлға; қазақстандық блогосфера

Сілтеме жасау үшін: Искакова Қ.А., Құрманова Б.Ж. Қазақстандық блогосферада виртуалды тілдік тұлғаны қалыптастыру факторлары. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). 209-223-бб. (ағыл. тілінде)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-209-223>

Куралай Амангельдиевна Исакова^{1*}, Бактыгуль Жакеновна Курманова²

^{1*} автор-корреспондент, докторант, Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Казахстан, г. Актобе, ORCID: 0000-0001-8362-6997 E-mail: kuralay2008@mail.ru

² доктор педагогических наук, Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Казахстан, г. Актобе, ORCID: 0000-0002-5305-215X, E-mail: baktigul_2001@mail.ru

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ВИРТУАЛЬНОЙ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ В КАЗАХСТАНСКОЙ БЛОГОСФЕРЕ

Аннотация. Глобальная сеть интернет создает новые условия ведения коммуникации, в которых, под воздействием определенных факторов, происходит формирование и реализация взаимодействия участников интернет-коммуникации. Цель статьи – определить факторы формирования и реализации виртуальной языковой личности в казахстанской блогосфере, а именно культурных и социальных аспектов ее формирования. В работе представлен краткий обзор исследований, посвященных изучению виртуальной языковой личности в разных аспектах. Рассмотрены особенности формирования и выражения языковой идентичности в виртуальной среде, акцентируется внимание на блогосфере Казахстана. Авторы проводят анализ тематической и жанровой направленности, предпочтений в использовании конкретного языка блогерами для самопредставления и взаимодействия с аудиторией; приводят примеры блогов, контент которых отличается национальной спецификой. Исследование основывается на анализе текстов блогов, комментариев и реакций аудитории, а также на интервью с активными участниками казахстанской блогосферы. Результаты работы позволят лучше понять особенности языковой личности в контексте казахстанской виртуальной среды и определить основные факторы, оказывающие влияние на формирование языковой культуры и идентичности виртуальной языковой личности в казахстанской блогосфере.

Ключевые слова: языковая личность; дискурс; экстралингвистические факторы; виртуальная языковая личность; казахстанская блогосфера

Для цитирования: Исакова К.А., Курманова Б.Ж. Факторы формирования виртуальной языковой личности в казахстанской блогосфере. *TiltanyM*, 2024. №3 (95). С. 209-223. (на англ. яз.)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-209-223>

Introduction

The anthropocentric paradigm of modern language science assumes a comprehensive study of linguistic phenomena taking into account the «human factor» and, therefore, the study of communication as one of the human activities that reflects individual characteristics and a specific picture of the world. It is such peculiarities that the theory of linguistic personality, which constitutes the scientific basis of this study, considers. The theory is based on the statements developed by the linguist Yu.N. Karaulov. The scientist defines linguistic personality as «a complex of a person's abilities and characteristics that determine the creation and perception of speech works (texts), which differ a) in the degree of structural and linguistic complexity, b) in the depth and accuracy of reflection of reality, c) in a certain aim focus» (Karaulov, 1989).

In Kazakhstani linguistics the theory of studying individual features of using language means to express author's views, ideas, i.e. «linguistic personality» has already a solid base. We consider that it is necessary to highlight the works of academician R. Syzdyq, Y. Zhanpeissov, as well as F. Terekova, F. Kozhakhmetova, G. Muratova, Zh. Mankeyeva and other researchers.

It should be noted that Kazakhstani linguists emphasized the national bases of language possession and use by a particular person. Taking into account the high importance of the national-cultural component, kazakhologists offer their understanding of the phenomenon of «linguistic personality».

For example, A. Islam states: «A linguistic personality is a person with linguistic and cultural competence who has acquired full information about the language and culture of a nation...» (hereinafter translated by the author of the article) (Islam, 2004). The author further specifies that linguistic personality consists of levels related to the acquisition of national, regional and world cultural information.

In her turn, G.A. Muratova, who studied Abai's linguistic personality, states: «In order to familiarize others with the language and culture of the nation the person has studied, as a consumer of language and as a creator of language, in general, what contribution was made by him/her to the history of language (in its synchronic and diachronic state), to the development of language – this is another

aspect that can further confirm the status of linguistic personality. It should be an expression that reveals a full-fledged linguistic personality» (Muratova, 2009: 63). According to the researcher, it is this approach, which takes into account the individual's contribution to the development of language and culture, that reveals a full-fledged linguistic personality.

In Russian linguistics, such scientists as V.I. Karasik, G.I. Bogin, V.V. Krasnykh, Yu.N. Karaulov, V.A. Maslova, etc. have conducted research in this field of knowledge.

In general, linguistic personality is seen as a complex phenomenon that manifests itself in cognitive, behavioural and axiological aspects, as well as including a cultural component.

This paper is based on the definition of Yu.N. Karaulov, who defines linguistic personality as «...a personality expressed in language (texts) and through language, is a personality reconstructed in its main features on the basis of linguistic means» (Karaulov, 1987: 38). The scientist developed a model of linguistic personality, which is a three-level structure, including 1) verbal-semantic level (lexicon), which presupposes for the speaker a normal command of language, 2) linguistic-cognitive level (thesaurus), «the units of which are concepts, ideas, concepts, formed by each linguistic individuality in an ordered 'picture of the world'» and 3) motivational (pragmaticon), i.e. «identification and characterization of the linguistic personality». i.e. «identification and characterization of motives and goals driving the development of a linguistic personality», which the author defines as the highest level of pragmatics of linguistic personality development (Karaulov, 1989: 8).

The study of linguistic personality is closely connected with the analysis of discourse, in which the linguistic personality is realized. It should be noted, that the approach of discursive dimension of personality originates from the works of M. Foucault, who considered discourse as «a set of positions possible for the subject». The linguist understands discourse as a system, historically and socially conditioned, capable of producing knowledge and meanings. This idea is revealed in his work «Archaeology of Knowledge», which presents the main concepts of discourse developed by the author (Foucault, 2020: 211).

This approach was developed in the studies of Z. Harris, M. Foucault, L. Phillips, N.D. Arutyunova, E.I. Sheigal, E.S. Kubryakova, V.A. Maslova, B. Qaliuly, S.E. Isabekov, A.V. Karlinskiy, E.D. Suleimeinova, M.R. Sabitova, N. Uali, A. Amirbekova, K.K. Sadirova, K.K. Duisekova, K.A. Zhamanbayeva and others.

In the scientific works of Western linguists, discourse is defined as a system of communication (communicative system). Thus, L. Phillips and M.V. Jorgensen define discourse as a special way of communicating and understanding the world around us (or some aspect of the world) (Phillips, 2008: 18). This definition, in our opinion, emphasizes the communicative nature of discourse.

P. Seriot gives the following interpretations of discourse: 1) an analogue of speech, utterance, including through the opposition between language and speech; 2) a set of utterances and their impact; 3) a conversation; 4) speech understood in implicit categories that allow to interpret the speaking subject; 5) a system of constraints (Seriot, 2002).

E.I. Sheigal understands discourse as a system of communication in real and virtual dimensions. In the first case, discourse is considered as «current speech activity in a certain social space, connected with real life...», in the second case, i.e. in the virtual dimension, the author considers discourse as «a semiotic space, including verbal and non-verbal signs, as well as a thesaurus of precedent tests» (Sheigal, 2004: 12-13). As can be noted, the scientist's understanding includes the semiotic basis of discourse and, which is very important for our study, the social component in the structure of discourse.

K.A. Zhamanbayeva considers discourse as texts that reflect ready-made models of internal personal intentions formed on the basis of language (Zhamanbayeva, 1998). In our opinion, this definition emphasizes the intentionality, i.e. the pragmatic nature of discourse.

B. Qaliuly defines discourse as «an extensive and complex structure... It is characterized by pragmatic, cognitive, extralinguistic, cultural, social, mental, psychological, and semantic characteristics» (Qaliuly, 2011). The scientist considers discourse more broadly as a complex linguistic unit, including many characteristics, which resonates with the author of this study.

In general, in their research, scientists come to the conclusion that discourse is a communicative process and allows to study personality using language.

Within the framework of these theories, theory of linguistic personality and discourse theory, personality, its behavior, character, development, expresses itself in a variety of discursive practices, which, in turn, organize and interpret the socio-cultural reality, which is in constant change and development. This is facilitated by the increasing human influence on social and natural changes due to the expansion of their field of activity, the introduction of new technologies, including information. A new communication environment is created – virtual space. Communication in this case acquires its peculiarities through a special type of discourse – Internet discourse. Internet discourse has its own characteristic features, forms and other characteristics. These include a special channel of communication through the global Internet, a certain distance between the author and the addressee, the use of technical capabilities (computer, smartphone, etc.), discourse takes the form of a creolised text (combines various forms of expression: photo, video, advertising, etc.), the peculiarities of the semiotic nature of Internet discourse, etc. In this case, we consider Internet discourse in the form of a blog, which has all the above-mentioned features of Internet communication.

Why do we see the issue of studying the formation and realisation of linguistic personality in virtual space as relevant? Let us turn to the data of the Global Digital Reports information for 2023 and early 2024 (Digital 2024: Kazakhstan). This service Datareportal, creative agency We Are Social and media analytics platform Meltwater annually present the report, which informs about the main news and trends in the digital space. According to the report, at the beginning of 2023, the world's population reached 8.01 billion and 64.4 per cent of the world's population has access to the Internet. As for social media, the global number of users is 4.76 billion at the beginning of 2023, which is about 60% of the total world population. The number of social media users is growing steadily.

Social networks such as Facebook, YouTube, WhatsApp, Instagram, TikTok are leading in the social media ranking.

As for the situation in Kazakhstan, the report presents the following data: at the beginning of 2024, there were 18.19 million internet users in Kazakhstan, which is 92.3 per cent of the total population of the country; at the beginning of 2024, the number of active social media users was 14.10 million, which is 71.5 per cent of the total population. Moreover, Kepios analysis shows that the number of social media users in Kazakhstan increased by 3.7 million (+34.9 per cent) between the beginning of 2023 and the beginning of 2024.

Thus, based on this report, it can be stated that the use of the Internet is growing every year. There is a trend towards the growth of Internet communication in society, and in Kazakhstan in particular. This shows that with the development of digital technologies virtual space has become an integral part of everyday life. In this regard, in modern Kazakhstani society, the blog sphere is becoming increasingly important as a platform for information exchange, expression of opinions and formation of public dialogue. Therefore, in today's cybercultural reality, the study of linguistic personality in virtual space is of growing interest.

Materials and methods

The presented research is based on the main provisions of the theory of linguistic personality and discourse theory. In order to achieve the aim of the article, namely, to determine what factors influence the formation of linguistic personality realizing itself in virtual space, what aspects influence the discursive realization of linguistic personality, the analysis was carried out in several directions and using different research methods.

First of all, blog as one of the forms of Internet communication was identified as the research material. As the analysis of scientific sources has shown, researchers actively studying the phenomenon of virtual language personality have not sufficiently analyzed the blog as a certain form and environment of virtual communication. Using the method of solid sampling, as well as using the method of quantitative and qualitative analysis of Internet communication in the form of blogs, we identified the most active representatives of the Internet community, whose blogs were very popular and had a large number of subscribers (from several hundred thousand to several million followers). The methods of content analysis, semantic and pragmatic analysis were used to determine the thematic and genre aspect, the aims of this type of communication.

In order to determine the factors of formation and realization of the blogger's linguistic personality

and to determine the cultural and linguistic identity of the Kazakhstani blogger, using the methodology of discourse analysis, the content of selected blogs was analyzed with the identification of certain patterns of thematic and linguistic preferences of linguistic personalities of the Kazakhstani blog sphere.

Literature review

In connection with the study of the phenomenon of «linguistic personality», with the development of online Internet discourse, science includes new concepts related to the study of the peculiarities of the manifestation of the individual in various types of communication, such as «network language personality», «information-media linguistic personality», «virtual linguistic personality».

Kazakhstani linguistic scientists show great interest in the study of the Internet space as a space for the realisation of linguistic personality.

Uaikhanova M.A., Olenov S.V., Yergaliyev K.S. in their work emphasise the prevalence of value potential in Internet communication, in particular, in Internet comments to political articles posted on the news portal Nur.kz. The researchers conclude that «virtual linguistic personality is a carrier of national heritage and culture, as it belongs to a certain linguocultural group with its own worldview and stereotypes, which are manifested in the textual formation of Internet comments» (Uaikhanova, Olenov, Yergaliyev, 2022).

Yergaliyeva S.Zh., Anesova A.J., Nurkina N.A. and others in their works investigate virtual linguistic personality in terms of its implementation in political discourse, highlighting linguopersonological strategies and tactics of commenting on political texts in virtual space, as well as axiological dominants of Kazakh linguoculture in the textual formation of virtual communicators (Yergaliyeva, Asanbayeva, Yergaliyev, 2023; Yergaliyeva, 2018; Yergaliyeva, Anesova, Nurkina, 2021).

In general, researchers come to the conclusion that the Internet environment manifests its peculiarities of communication and allows us to identify a separate type of linguistic personality as a virtual linguistic personality.

In our opinion, the studies of Russian scientists are of interest. Linguist E.V. Marinova studies the evolution of the concept of «virtual personality», which is relevant for the digital era (from diffuse to terminological), and analyses the means of its expression. The author proposes a definition of the concept of «virtual personality» and considers it as «an established, distinguishable image of a user in the Web, purposefully created by someone for the purposes of communication, creativity, self-expression, business, game» (Marinova, 2023).

O.V. Lutovinova reviews the main concepts of virtual linguistic personality research in the context of modern theories of communication and cyberculture, highlighting different approaches to the definition of virtual linguistic personality, and offers an integrative approach to the study of this phenomenon. The researcher defines virtual linguistic personality as «a new type of linguistic personality characterised by a set of specific features: special values, changed attitude to time and space, high degree of absorption in virtual activities, specific goals and strategies of communication, etc.» (Lutovinova, 2015).

The process of self-identification of virtual linguistic personality, the peculiarities of linguistic personality formation in social networks are considered in the works of E.S. Shilova (Shilova, 2023).

In her turn, K.V. Markisova, considering lexical features of blogger's speech, linguistic identity in the virtual environment from an intercultural perspective, analyses the influence of cultural differences on the formation of virtual linguistic personality and investigates the strategies of linguistic self-presentation in the online environment (Markisova, 2023).

The virtual linguistic personality, in our case a blogger, is realised in the content it creates: texts, videos, comments to its photos or various combinations of them. In this case, the linguistic personality manifests itself in the virtual environment as a «quasi-personality», whose behaviour «involves the establishment of relations with the virtual addressee with the help of network identification, avatar presentation, linguistic and non-linguistic means of virtual communication» (Germasheva, 2014). That is, in the blog, in the virtual space, the personality acquires as if its «second incarnation», where the first is the personality itself with its character traits, views, and the second is what is manifested or objectified in the virtual world. Moreover, these two embodiments of personality may not coincide,

which led to the formation of the concept of «virtual personality» (Germasheva, 2014).

A virtual linguistic personality is formed under the influence of certain factors. There are already scientific approaches in this field of knowledge in science. However, the direction is actively developing, expanding the focus of research. The works present a wide range of extralinguistic factors, ranging from the analysis of the historical epoch, the socio-economic level of development of society, the country, to the description of the family, education, professional activity of a linguistic personality, etc. Researchers such as O.B. Sirotinina, T.V. Kochetkova, E.R. Korniyenko, A.B. Tumanova and others worked in this direction. Thus, the literature review on the topic allows us to consider this phenomenon from different perspectives, to identify key aspects of the formation and expression of virtual linguistic personality. In our research, we aim to analyze the influence of cultural and social factors influencing on the formation of a virtual linguistic personality in the Kazakhstani blog sphere.

Results and discussions

Based on the objectives of the study, it seems appropriate to clarify what a blog is.

The Online Internet Marketing Glossary defines a blog this way: «A blog (from web log – literally «diary on the web, online diary, virtual journal») is a special site or part of a site with constantly updated entries. Modern blogs can be very diverse not only in form, but also in content. In addition to text, authors – bloggers – can post graphics and videos. All blogs on the Internet are commonly referred to as the blog sphere» (Blog // Glossary of Internet Marketing).

Researchers Bazhenova E.A. and Ivanova I.A. give the following definition: «A blog in a broad sense is a site (or a section of a site) containing dated entries of textual and multimedia nature, arranged in reverse chronological order and open for reading and commenting» (Bazhenova, Ivanova, 2012).

In general, a blog is an interactive online space in which the self-presentation of a virtual personality takes place through the formation of certain content that meets the pragmatic goals of the blog author. The analysis of blogs in the Kazakhstani blog sphere has allowed us to identify the factors of formation and realization of the blogger's virtual linguistic personality.

Kazakhstan, as a multinational and multicultural state, provides a unique opportunity to explore how different cultural factors, as extralinguistic factors, influence the choice of language strategies and styles of bloggers. Understanding these mechanisms and factors will not only help to expand knowledge of the Kazakhstani blogging sphere, but will also provide valuable insights to better understand the dynamics of linguistic diversity and cultural identity in contemporary society.

As noted above, the formation of a speaking and writing subject is influenced by many factors. Based on the analysis of the translanguistic factors influencing the formation of a linguistic personality in the virtual space, we divide them into *general* for all bloggers of the Kazakhstani blog sphere, and *individual* ones, which reflect the individual preferences of each linguistic personality based on their author's intention.

In accordance with this approach to dividing the factors of formation of linguistic personalities of bloggers into general and individual, let us consider the features of the blog sphere in Kazakhstan.

One of the most important factors distinguishing the blog sphere of Kazakhstani social networks, as a general factor, is the *multilingual environment* – multilingualism, as a feature of the cultural space, characteristic of Kazakhstani culture.

Multilingualism, or trilingualism in Kazakhstan, is a key aspect that influences the formation of a blogger's linguistic personality. Kazakhstan has established the status of three official languages: Kazakh, Russian and English. This multilingual context has a significant impact on the linguistic environment in which many bloggers grew up and were educated. Such multilingualism shapes bloggers' unique ability to communicate, allowing them to choose between different languages depending on the context and audience. This not only enriches their verbal repertoire and style, but also makes their discourse more encompassing and persuasive.

For example, a blogger from Kazakhstan can write his texts in Kazakh, while including quotes, proverbs, sayings, and winged expressions from Russian or English to express his thoughts more precisely. That is, by organising their discourse using different languages for different types of audiences, bloggers can publish Kazakh-language texts for local audiences and English-language texts for a wider, international audience. As a result, bloggers in Kazakhstan, using the linguistic skills of

three languages and specific cultural knowledge, develop a unique, attractive identity in the online space.

The analysis of the Kazakhstani blog sphere allowed us to identify the most popular bloggers who actively use several languages. For example:

Mukhtar Taizhan (@mukhtar.taizhan) is a blogger, author and publicist who actively uses Kazakh and Russian in his publications. The blog provides bilingual information on political and social issues in Kazakhstan;

Anzor Gasayev (@vkadre_kz) is a blogger and presenter who uses Kazakh and Russian in her videos and publications. In his blog, the author demonstrates the nature of Kazakhstan, popularises the national cuisine and customs.

Anuar Abdraimov (qazaqi.propaganda@ anuar_abdraimov) is a Kazakh-language blogger who writes about national values, traditions, and history, thus promoting the Kazakh language and culture;

Ivan Cherninskiy (@alga.peterburg) – is a blogger who uses Russian in written discourse, while using certain Kazakh word combinations and stable expressions in oral discourse;

Пыя Ilyin (@ilyailyinforever) is an Olympic champion who creates content in Kazakh and Russian. The blogger writes about sports, healthy lifestyle, using both languages for his publications;

The large audience reach of Yeldos Kadir Khanov (@eldos_kalabok) is ensured by humour, self-irony. The blogger shares his thoughts, experiences and impressions about life in Kazakhstan in two languages;

Adilet Rakhmetolla (@adilet_rakhmetolla) is a blogger and traveller who creates content in Kazakh, Russian and English. He shares her travels, photos and videos about Kazakhstan, attracting a multilingual audience;

Gennadiy Golovkin (@gggboxing) is a blog of a famous Kazakhstani athlete, boxer. In his content he uses three languages: Kazakh, Russian, English. The athlete talks about his sporting achievements, plans, his social activities.

As an example, we can give some publications in which different languages are used (with preservation of style and orthography of the blog author):

*The wait is almost over! Are you ready for the #triloGGGy?
Официальный старт Недели боя состоялся сегодня. Мы готовы! #teamGGG
Жекпе-жек апталығы бүгін ресми түрде басталды. Дайынбыз!*

Всегда рад встрече с будущими чемпионами. Спасибо Кенесу Хамитовичу и Асель Имангалиевне за приглашение в школу им. Шокана Уалиханова и добрые инициативы для детей. Пусть будет больше таких проектов!

Мен жастарға сенемін! Болашақ чемпиондармен кездесуге әрқашан қуаныштымын. Алматыдағы су жаңа мектепке шақырып, @sabyfoundation бастамаларымен Әсел Имангалиқызына алғысым мол. Балаларға арналған жобалар көбейе берсін.

Always glad to meet future chmps. Lots of thsnks @sabyfoundation for inviting me and such god initiatives for children. (@gggboxing)

*Бұл видеода мен сіздермен дұрыс тамақтанудың қарапайым құпияларымен бөліскім келеді. Ал сіздер, достар, дұрыс тамақтанып жатырсыздар ма? Түсініктемелерде жазыңыздар ;-)
Привет друзья!*

В этом видео хочу поделиться с вами простыми секретами правильного питания. (@ilyailyinforever) (with preservation of style and orthography of the blog author)

It should be noted that the content of texts in different languages is not always a literal translation. They may carry additional or explanatory information.

The multilingualism of the blog sphere leads to the manifestation of such phenomenon as «*linguistic mixed style*». In the content of blogs from Kazakhstan, this is a generally recognised phenomenon characterised by the use of several languages within a single text, which gives a special

connotation to the discourse. As a consequence, a unique context is created, reflecting the multicultural nature of Kazakhstan and the multicultural linguistic personality of the blogger. The presence of «linguistic mixed style», firstly, demonstrates the blogger's speech flexibility, his ability to switch from one language to another, allows him to adapt the content to different types of audience, and secondly, expresses cultural preferences, shows linguistic self-identification in an effort to convey his thoughts and ideas.

As an example of «linguistic mixed style» could be phrases from some blogs (with preservation of style and orthography of the blog author):

Вечно бұрқылдап жүретін.

В общем, ертең бай боп оянамыз!

Удаленка бала үшін мереке!

Город засыпает, Просыпается көршінің баласы!(@ lodochnikov_official_page)

Когда этот малыш успел вырасти? Өзі кіп-кішкентай болып алып, інісін бағып жатыр)

Ал, кеттік! Let's do it! I know сен үлгересің!

Рақмет за доверие! Рақмет за дуэт! Рақмет за звук!

Thank you my hubby! Жұғысты болсын, қыздар!(@ abilonva_m)

Астаналықтар, удалёнка болатын болды ма? Срочно НА УДАЛЁНКУ!

Thus, the phenomenon of «linguistic mixed style» in the content of blogs of Kazakhstan is a unique manifestation of cultural and linguistic diversity of the country, demonstration of linguistic flexibility and cultural self-identification of bloggers.

An important feature of the Kazakhstani blogosphere, considered by us as one of the factors of formation and realisation of virtual linguistic personality in the Kazakhstani blogosphere, is the promotion of *topics* related to cultural traditions, customs, national holidays and historical events. The influence of cultural and linguistic peculiarities on the formation of the linguistic personality of a blogger from Kazakhstan can be significant. Kazakhstan is a multinational state with a rich cultural and linguistic history. Bloggers share their knowledge about Kazakhstan's culture, its history, Kazakh customs and traditions and draw attention to the preservation and promotion of the country's cultural heritage. We attribute this factor to *the general cultural factors* influencing the formation of a blogger's linguistic personality in the Kazakhstan's virtual environment. Thus, Kazakhstan's culture, representing a fusion of many cultures of representatives of various ethnic groups, is transformed into a *multicultural environment*, which is reflected in the discourse of bloggers.

From the examples given, various bloggers are representatives of different ethnic groups, which is reflected in the choice of the main language of communication, however, bloggers use other communication languages based on various pragmatic intentions: increasing the audience, diversity of content, expansion of topics, etc.

So, the general extralinguistic factors influencing the formation of a blogger's linguistic personality include: a multicultural space, a multilingual environment, and as a result, the formation of a «linguistic mixed style» of communication.

As for the individual characteristics of the formation of a linguistic personality in the Kazakhstani blogosphere, we will refer to them the thematic orientation, which, in turn, determines *the genre* characteristic of the blogger's discourse. Based on the pragmatic goals of the author of the discourse, the thematic orientation, the structure and internal organization of the texts presented in these genres, as well as the user's communicative action, virtual discourse can be represented by several genres:

- an *informative genre* for presenting certain information. For example, informing about achievements in sports, participation in the Olympic Games, about events in cultural and political life in the country. For example, the blog of the famous athlete Gennadiy Golovkin (@gggboxing). The content of the athlete's content is distinguished by its informative nature. The author rarely expresses his opinion, his assessment of certain events. The main purpose of this blogger is to inform about the events in the sports life of the author. The discourse is represented by simple sentences, uncomplicated speech

constructions. This does not reduce the level of interest in the blog, which is confirmed by 5 million subscribers. For example (with preservation of style and orthography of the blog author):

Олимпиада ойындарына қатысатын Қазақстан құрама командасының мүшелеріне Мемлекеттік туды салтанатты түрде табыстау рәсімі. Біздің туымыз биікте желбірей берсін! Жақында көрісеміз, Париж!

Традиционная церемония передачи Государственного флага Республики Казахстан олимпийской команде. Скоро увидимся, Париж!

Traditional ceremony of presenting the State Flag of the Republic of Kazakhstan to the Olympic team. See you soon, Paris!

The main pragmatic intention of the author of the blog, G. Golovkin, is to provide information to his audience about the upcoming Olympics in Paris, provided in three languages: Kazakh, Russian, English. The presented discourse is a hypertext, where the meaning is formed by several sign systems, in this case the text is accompanied by a photograph.

A *genre of self-presentation* of a blogger to express and present data about him/herself or his/her views, points of view in the analysis of evaluation of significant social phenomena or problems (criticism of the authorities, criminalisation of society, youth problems or environmental issues, etc.). This genre is actively used by politicians, showbiz personalities, and public figures. For example, the personal blog of journalist Vadim Boreiko. In his Instagram blog V. Boreiko expresses his reflection on the events taking place in the country, both in the political and cultural spheres. The author brings to discussion acute social problems. The author of a blog, as a variant of a personal diary, describes events, meetings with interesting people, gives his understanding of the events, thus presenting his worldview, his views and principles. Another example is the blog of singer Yerke Yesmahan (@erke_esmahan). This blog is a self-presentation of a personality through the presentation of information about his creative, personal life. The author of the blog does not touch on political topics, does not discuss social and economic issues. The main language is Kazakh. The blog is of great interest, which can be judged by the number of subscribers – 8.6 million subscribers.

In addition to biological factors (age, gender), social factors (spheres of activity (culture, politics, show-business, social activity), we also include the definition of the *content format*.

Bloggers can use different *content formats*, including text, photos, videos, podcasts or a combination of these. In this case, we believe we are talking about a special way of conveying information by combining several homogeneous texts (photo and text, video and text, voice audio and text). Moreover, when it comes to the textual design of a blog, «the digital environment is characterised by *hypertextuality*, that is, the multiple intersection of several sources in a single data set». Hypertextuality, in our opinion, is a common characteristic realisation of a blogger's linguistic personality. Furthermore, it should be emphasised that «adhering to a clear, ordered structure is most likely impossible. However, it is possible to organise the content of the electronic version in such a way that it is presented compactly, efficiently and easily perceived by users» (Yevtyugina, 2022:39). In this case, the content of the electronic dictionary is meant. But it seems to us that the provision on content organisation proposed by the author is universal and can be applied to the content of blogs. But the organisation of discourse, of one's content, depends on the individual preferences of a person. By organising their content in this way, i.e. by organising discourse, bloggers can share their ideas, views on this or that event, facts from everyday life, advice, news, entertainment content. One of the significant aspects of blogs is their *interactivity*. This means that the blogger, as a sender of information, enters into direct interaction with his subscribers, i.e. the addressee, in the form of comments, discussions, polls, mutual questions, etc. It is the interactive nature of blogs that allows their authors to shape the content in such a way as to attract the attention of a larger audience, taking into account its needs, demands, etc. It is the desire to increase the number of subscribers that dictates that bloggers, as virtual linguistic personalities, use certain linguistic and meta-linguistic means to attract attention to their content.

Also, individual factors include, in our opinion, the choice of *blog topic*, i.e. thematic orientation,

which mainly comes from the individual preferences of the author of the discourse.

An important feature of the Kazakhstani blogosphere, considered by us as one of the factors of formation and realisation of virtual linguistic personality in the Kazakhstani blogosphere, is the promotion of topics related to cultural traditions, customs, national holidays and historical events. The influence of cultural and linguistic peculiarities on the formation of the linguistic personality of a blogger from Kazakhstan can be significant. Kazakhstan is a multinational state with a rich cultural and linguistic history. Bloggers share their knowledge about Kazakhstan's culture, its history, Kazakh customs and traditions and draw attention to the preservation and promotion of the country's cultural heritage.

For example, topics that resonate strongly with the audience include questions such as:

- Kazakh cuisine. Kazakh cuisine offers many unique dishes that reflect the national culture and traditions. Bloggers can explore and share recipes for national dishes such as *бешбармақ* (beshbarmaq – meat with dough), *қуырдақ* (quyrdaq – fried meat), *шұбат* (shubat – sour milk made from camel's milk), *құрт* (qurt – sour milk product) and others.

- National holidays. Kazakhstan celebrates many national holidays that are related to history, culture and religion. For example, *Наурыз Мейрамы* (Nauryz Meiram) – the National Holiday of Spring and Renewal, *Kazakhstan's Independence Day*, *the Day of Unity of the People of Kazakhstan*, and others. Bloggers can talk about the meanings and traditions of these holidays, as well as share their impressions of the festive events.

- Traditional clothing. Kazakhstan has its own unique traditional clothing such as *тобыз* (tobyz – women's dress), *шاپан* (shapan – men's shirt), *кене* (kepe – headdress), *сәукеле* (saukele – girl's headdress) and others. Bloggers can talk about the meaning and history of traditional clothing and show its variety and beauty through photos or videos.

- Music and dance. Kazakhstan has a rich musical and dance heritage. Traditional instruments such as the *домбыра* (domyra) and *қобыз* (qobyz) have sacred significance for Kazakhs and play an important role in Kazakh culture. Bloggers can present and talk about traditional music and dance, as well as music and dance events that take place in the country.

- Rituals and wedding traditions. In Kazakhstan, there are various rituals and traditions related to marriage and family life. Bloggers can research and talk about wedding rituals such as *келін тойы* (kelin toi – bride's wedding ceremony), *бесік тойы* (besik toi – newborn baby dedication ceremony) and others, as well as share stories and experiences of family life in Kazakhstan.

The following blogs are of great interest in this direction: «*Kazakhstan Traveller*» (YouTube) – the blogger travels to different regions of Kazakhstan, describing cultural sights, national traditions and customs; shares his impressions, photos and video reports about iconic places. «*Kazakh Cuisine*» (Instagram) specialises in Kazakh cuisine and presents recipes of national dishes. The blogger shares photos of dishes, stories and tips on cooking traditional Kazakh recipes. «*Kazakh Culture & Traditions*» (Blog) publishes articles about cultural traditions and customs of Kazakhstan. The blog provides historical context, tells about the symbolism and meaning of various traditions, and gives tips on how to participate in them. «*Kazakhstan Explorer*» (YouTube) – the blogger, travelling to different regions of Kazakhstan, tells about cultural events, holidays and rituals. He records musicians, dance performances and other cultural events to show the authenticity and beauty of Kazakh traditions. «*Kazakhstan Insider*» (Instagram) actively uses Instagram to present cultural traditions of Kazakhstan by posting photos, interesting facts about national holidays, cultural events and traditions, etc. on its pages.

It is well known that Kazakhstan is a country with a unique landscape, natural parks, reserves, cultural and historical monuments, which attracts the attention of many visitors to the country. This fact is actively used by bloggers, presenting content devoted to the description of nature, sights, cultural events, information about tourist routes of the republic. Among the most famous: «*Travel Blog Kazakhstan*» (@travelblogkz) – this popular blogger actively travels around Kazakhstan and gives recommendations about places to visit, hotels, restaurants and other tourist sites; «*Kazakhstan Travel Guide*» (@kazakhstantravelguide) – the blog specialises in travelling around Kazakhstan, providing information about different regions, attractions, routes and cultural features of the country; «*Nomad Notions*» (@nomadnotions) – the blogger travels not only in Kazakhstan, but also in other Central Asian

countries. Talking about his impressions, he also shares his tips for travellers; «*Kazakhstan Adventures*» (@kz_adventures) – this blogger specialises in adventure tourism and outdoor activities in Kazakhstan. He shows extreme types of recreation such as mountain skiing, mountaineering and paragliding; «*Kazakh Nomad*» (@kazakhnomad) – the blog focuses on cultural tourism and exploring national parks, historical sites and folk traditions of Kazakhstan, etc.

In general, this topic, the promotion of the Kazakh language and culture, is one of the most popular among bloggers and attracts a wide audience due to the active use of not only linguistic means, but also visual ones, such as photos and videos. The discourse is saturated with vocabulary conveying the peculiarities of culture, everyday life of the country, i.e. exotisms. This is connected, in our opinion, with the expression of cultural identity, support of linguistic diversity, which finds understanding and active interaction with the addressee. At the same time, it is important to note that the use of national vocabulary can be situational and depend on the topic of the blog, the target audience and the blogger's intentions. Along with this, the use of internationalisms, universal vocabulary, is noted in order to ensure a wide reach of subscribers. And the use of several languages arouses considerable interest not only among the Kazakh-speaking audience, but also among representatives of other ethnic groups living in Kazakhstan and beyond. Therefore, it is bloggers who can play a significant role in the process of promoting national values.

As for the types of blogs, it can be personal blogs, in which the author talks about his/her life, shares his/her ideas, views, reflection on various events taking place in society, etc., and professional blogs, the content of which meets the professional interests of an individual or collective virtual personality. In both cases, the format and style of the blog depends on the blogger's preferences and pragmatic goals.

So, as the analysis showed, there is an active online community in Kazakhstan, in which bloggers, as virtual linguistic personalities, on the one hand, are themselves formed under the influence of certain extralinguistic factors, such as cultural and social factors, and on the other hand, play an important role in shaping public opinion. They can influence the perception of various issues such as politics, culture, social issues and others. The organization and structure of the Internet communication discourse depends on both general facts and the individual preferences of the blog author. Each of these structural units has its own characteristics.

Summarizing the analysis data, it is possible to present the factors influencing the formation of a virtual linguistic personality of a blogger in the form of a table. We consider it important to note that this classification is generalized and universal. It can be supplemented by the results of subsequent studies (Table 1).

Table 1 – Factors of formation of virtual linguistic personality in the Kazakhstani blogosphere
Кесте 1– Қазақстандық блогосферада виртуалды тілдік тұлғаны қалыптастыру факторлары
Таблица 1 – Факторы формирования виртуальной языковой личности в казахстанской блогосфере

FACTORS OF FORMATION OF VIRTUAL LINGUISTIC PERSONALITY IN THE KAZAKHSTANI BLOGOSPHERE		
Group	Factor	Content
General	Multicultural space	a reflection of culture, customs, traditions in general in the blog
	Multilingual environment	linguistic mixed style
	Hypertextuality	a combination of several sources (photos, videos, audio and text and various combinations thereof)
	Interactivity	comments, discussions, discussions with the audience

Continuation of Table 1 / 1-кестенің жалғасы / Продолжение Таблицы 1

Individual	Biological	age
		gender
	Social	sphere of activity
		social status
	Subject matter (topic)	sports commentary
		travel
		national cuisine, etc.
		the sphere of culture, etc.
	Genre	informative
		self-presentation
	Type of blog	personal (individual)
		professional (individual/collective)
	Content format	the content format is an individual choice of means, their combination, transmission of the author's intention
	Linguistic features	choice of communication language
		individual style
rhetorical features, etc.		

Conclusion

As a result, the undoubted relevance of this study can be noted. In general, the sphere of blogs is a dynamic online community where bloggers create content and their audience interacts with it. The Kazakhstani blogosphere has its own peculiarities that distinguish it from the blogosphere of other countries. The analysis of virtual communication in the form of blogs allowed us to identify the determinants of linguocultural identity formation of the blogger's linguistic personality in the Kazakhstani blogosphere.

The virtual linguistic personality in the Kazakhstani blogosphere is a complex and multifaceted phenomenon that has a significant impact on the linguistic and cultural identity of both bloggers themselves and their audience. Cultural, social and political contexts play a key role in the formation of a virtual linguistic personality, determining the choice of language strategies and styles of bloggers, thematic content.

The undeniable factors of formation and realisation of virtual linguistic personality of the Kazakhstani blogosphere include polylingualism and a special multicultural space. Interactivity of communication in the form of a blog, hypertextuality are the general characteristic features of the realisation of virtual linguistic personality in Kazakhstan. Along with the general ones, we have also identified the individual factors of language personality realisation: biological, social, thematic, genre, content type and format, as well as the linguistic peculiarities of language personality in the Kazakhstani blog sphere.

Based on this, we can conclude that the virtual linguistic personality in the Kazakhstani virtual environment has its own linguocultural identity, distinguished not only by thematic features, but also by the specificity of the use of languages: Kazakh, Russian and English. The virtual linguistic personality of the Kazakhstani blogosphere is a multicultural linguistic personality, which is realised in a polylingual discourse. The choice of language depends on the target audience and communicative intentions of the author. The phenomenon of 'linguistic mixed style' is a distinctive feature of discourse in Kazakhstani online communication. A special tone of discourse is characteristic: the prevalence of playful, ironic character. For a greater impact on the audience, a trusting tone is often used, often humorous. Self-presentation of a virtual linguistic person is the main form of communication. It is carried out by means of self-description and narration in the form of texts, additional visual means such as photos, video, audio materials.

In the future, we see it productive to study the linguistic peculiarities of an individual virtual

linguistic personality, with the analysis of individual linguistic means, rhetorical techniques, communicative strategies and tactics to achieve the pragmatic goals of the author of the discourse. We believe that such studies are important for understanding contemporary forms of communication and social interactions in the online environment, as well as expanding the scope of linguistic personality studies and generally contributing to the development of cybercultural studies.

References

- Bazhenova E.A., Ivanova I.A. (2012) Blog kak internet-zhanr. Vestnik Permskogo universiteta. Rossijskaja i zarubezhnaja filologija. №4. S. 125–131. [Bazhenova E. A., Ivanova I. A. (2012) Blog as an Internet genre. Vestnik of Perm University. Russian and foreign philology. №4. P. 125-131.] URL: <http://www.rfp.psu.ru/archive/4.2012/bazhenova.pdf> (in Russian)
- Blog. Glossarij internet-marketinga. [Blog. Internet Marketing Glossary]. URL: <https://www.glossary-internet.ru/terms/%C1/blog/> (in Russian)
- Digital 2024: Kazakhstan. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2024-kazakhstan>. (in English)
- Ergalieva S.Zh. (2018) Lingvopersonologicheskie strategii i taktiki kommentirovanija politicheskikh tekstov v virtual'nom prostranstve. MNKO. №2 (69). [Yergaliyeva S.Zh. (2018) Linguopersonological strategies and tactics of commenting on political texts in virtual space. MNKO. №2 (69).] (in Russian)
- Ergalieva S.Zh., Anesova A.Zh., Nurkina N.A. (2021) Otrazhenie virtual'noj jazykovoj lichnosti v politicheskom diskurse. Materialy Vserossijskoj nauchno-prakticheskoj konferencii «Nauka i socium». №XVII. [Yergaliyeva S.Zh., Anesova A.J., Nurkina N.A. (2021) Reflection of virtual linguistic personality in political discourse. Proceedings of the All-Russian Scientific and Practical Conference "Science and Society". №XVII.] (in Russian)
- Ergalieva S.Zh., Asanbaeva U.V., Ergaliev K.S. (2023) Aksiologicheskie dominanty kazahskoj lingvokul'tury v tekstoporozhdenii virtual'nyh kommunikantov. Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija «Filologija», T. 112. №4. P. 130-136. [Yergaliyeva S.Zh., Asanbayeva U.V., Yergaliyev K.S. (2023) Axiological dominants of Kazakh linguoculture in the textual formation of virtual communicators. Bulletin of Karaganda University. Series "Philology", Vol. 112. No. 4. p. 130-136.] (in Russian)
- Evtjugina A.A. (2022) Jelektronnyj lingvoregionovedcheskij slovar': sodержanie, struktura, format. Novye informacionnyje tehnologii v obrazovanii i nauke. Vyp. 1(5). P. 35-45. [Yevtyugina A.A. (2022) Electronic linguoregionological dictionary: content, structure, format. New information technologies in education and science. №1 (5). P. 35-45.] (in Russian)
- Fillips L., Jorgensen M. V. (2008) Diskurs-analiz. Teorija i metod. per. s angl. i nauch. red. A.A. Kisel'ovoj. Izd-e 2-e, ispr. Harkov: Gumanit. centr, 352 s. [Phillips L., Jorgensen M. V. (2008) Discourse analysis. Theory and method. translated from English and scientific ed. by A.A. Kiseleva. 2nd edition, corrected. Kharkov: Humanit. center, 352 p.] (in Russian)
- Fuko M. (2020) Arheologija znaniya. M. Fuko. Sankt-Peterburg: Gumanitarnaja akademija, 416 s. [Foucault M. (2020) Archeology of knowledge. M. Foucault. St. Petersburg: Humanitarian Academy, 416 p.] (in Russian)
- Germasheva T.M. (2014) Virtual'naja jazykovaja lichnost' v prostranstve blog-diskursa. Vestnik Adygejskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija 2: Filologija i iskusstvovedenije. №2 (140). P. 36-40. [Germasheva T.M. (2014) Virtual linguistic personality in the space of blog discourse. Vestnik of Adygeya State University. Series 2: Philology and Art History. №2 (140). P. 36-40.] (in Russian)
- Islam A. (2004) Ul'tyq madeniet kontekstindegi duniening tildik sureti (salystyrmaly-salgastyrmaly lingvomadeni saraptama): filol. gyl. dokt. ... diss.: 10.02.19. Almaty, 338 b. [Islam A. (2004) Linguistic picture of the world in the context of national culture (comparative linguistic and cultural examination): philol. science. doct. ... diss.: 10.02.19. Almaty, 338 p.] (in Kazakh)
- Karaulov Ju.N. (1987) Russkij jazyk i jazykovaja lichnost'. Moskva: Nauka, 262 s. [Karaulov Yu.N (1987). Russian language and linguistic personality. Moscow: Science, 262 p.] (in Russian)
- Karaulov Yu.N. (1989) Russkaja jazykovaja lichnost' i zadachi ego izuchenija. Jazyk i lichnost'. Moskva: Nauka, P. 3-8. [Karaulov Yu.N. 1989) Russian linguistic personality and the tasks of its study. Language and personality. Moscow: Science, P. 3-8.] (in Russian)
- Lutovinova O.V. (2015) Virtual'naja jazykovaja lichnost': k opredeleniju ponjatija. Mir nauki, kul'tury, obrazovanija. №1 (50). S. 288-292. [Lutovinova O.B. (2015) Virtual linguistic personality: to the definition of the concept. World of Science, Culture, Education. №1 (50). P. 288-292.] (in Russian)
- Marinova E.V. (2023) Jevo'ucija ponjatija «virtual'naja lichnost'» v cifrovuju jepohu (sociolingvisticheskoe issledovanie na materiale russkikh tekstov). Nauchnyj dialog. T. 12. №1. S. 151-169. [Marinova E.V. (2023) Evolution of the concept of "virtual personality" in the digital age (sociolinguistic study on the material of Russian texts). Scientific Dialogue. T. 12. №1. P. 151-169.] <https://doi.org/10.24224/2227-1295-2023-12-1-151-169> (in Russian)
- Markisova K.V. (2023) Osobennosti jazyka blog sfery (na primere kanala stilista-imidzhmejker Kariny Nigaj). Mir nauki i mysli. The World of Science and Ideas. №2. S. 56-60. [Markisova K.V. (2023) Features of the language of the blog sphere (on the example of the channel of stylist-image-maker Karina Nigai). The World of Science and Ideas. №2. P. 56-60.] (in Russian)
- Muratova G. (2009) Abaidyng tildik tulgasy: filol.gyl.dok. ... diss. Almaty, 303 b. [Muratova G. (2009) the linguistic

personality of Abai: Philol. science. doc. ... diss. Almaty, 303 p.] (in Kazakh)

Qaliuly B. (2011) Diskurs zhane onyng tildik belgileri. «Diskurs teoriyasynynng ozekti. Halyqaralyq jelektrondy gylymi konferenciya materialdary. Aqtobe. [Qaliuly B. (2011) Discourse and its linguistic features. «Relevance of The Theory of discourse». Proceedings of the international electronic scientific conference. Aktobe.] (in Kazakh)

Serio P. (2002) Kvadratura smysla: Francuzskaja shkola analiza diskursa. Per.s fr.i portug. Obshh. red. i vstup. sl. P. Serio; predisl. Ju.S. Stepanova. Moskva: OAO IG Progress, 416 s. [Seriot P. (2002) The Quadrature of meaning: The French School of Discourse Analysis. Trans. from French and port. General ed. and introduction.sl. P. Serio; preface by Yu.S. Stepanova. Moscow: JSC IG Progress, 416 p.] (in Russian)

Sheigal E.I. (2004) Semiotika politicheskogo diskursa. Moskva: Gnozis, 326 s. [Sheigal E.I. (2004) Semiotics of political discourse. Moscow: Gnosis, 326 p.] (in Russian)

Shilova E.S. (2023) Process samoidentifikacii virtual'noj jazykovoj lichnosti v kommunikativnom prostranstve setej. Gumanitarnyje i social'nye nauki. T. 96. №1. P. 141-145. [Shilova E.C. (2023) The process of self-identification of virtual linguistic personality in the communicative space of networks. Humanities and Social Sciences. T. 96. №1. P. 141-145.] <https://doi.org/10.18522/2070-1403-2023-96-1-141-145> (in Russian)

Uaihanova M.A., Olenev S.V., Ergaliev K.S. (2022) K voprosu o cennostnoj nacional'noj kartiny mira kazahstanskogo internet-komentatora. Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija «Filologija», №3 (107), P. 102-109. [Uaikhanova M.A., Olenev S.V., Yergaliyev K.S. (2022) To the question of the value of national picture of Kazakhstani Internet commentator. Bulletin of Karaganda University. Series "Philology". №3 (107), P. 102-109.] (in Russian)

Zhamanbaeva Q.A. (1998) Til qoldanysynynng kognitivtik negizderi: jemocija, simvol, tildik sana. Almaty, 137 b. [Zhamanbayeva Q. A. (1998) Cognitive foundations of language use: emotion, symbol, linguistic consciousness. Almaty, 137 p.] (in Kazakh)

Әдебиеттер

Баженова Е.А., Иванова И.А. Блог как интернет-жанр // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. 2012. – №4. – С.125–131. URL: <http://www.rfp.psu.ru/archive/4.2012/bazhenova.pdf>

Блог // Глоссарий интернет-маркетинга. URL: <https://www.glossary-internet.ru/terms/%C1/blog/>

Гермашева Т.М. Виртуальная языковая личность в пространстве блог-дискурса // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение. – 2014. – №2 (140). – С. 36-40.

Евтюгина А.А. Электронный лингворегионоведческий словарь: содержание, структура, формат // Новые информационные технологии в образовании и науке. 2022. – Вып. 1 (5). – С. 35-45.

Ергалиева С.Ж. Лингвоперсоналогические стратегии и тактики комментирования политических текстов в виртуальном пространстве // МНКО. 2018. – №2 (69).

Ергалиева С.Ж., Анесова А.Ж., Нуркина Н.А. Отражение виртуальной языковой личности в политическом дискурсе // Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Наука и социум». 2021. – №XVII.

Ергалиева С.З., Асанбаева У.В., Ергалиев К.С. Аксиологические доминанты казахской лингвокультуры в текстопорождении виртуальных коммуникантов // Вестник Карагандинского университета. Серия «Филология». – 2023. – Т. 112. – №4. – С. 130 -136.

Жаманбаева Қ.Ә. Тіл қолданысының когнитивтік негіздері: эмоция, символ, тілдік сана. – Алматы, 1998. – 137 б.

Ислам А. Ұлттық мәдениет контексіндегі дүниенің тілдік суреті (салыстырмалы-салғастырмалы лингвомәдени сараптама): филол. ғыл. докт. ... дисс.: 10.02.19. – Алматы, 2004. – 338 б.

Қалиұлы Б. «Дискурс және оның тілдік белгілері» // «Дискурс теориясының өзекті» халықаралық электронды ғылыми конференция материалдары. – Ақтөбе, 2011.

Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – Москва: Наука, 1987. – 262 с.

Караулов Ю. Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения // Язык и личность. – Москва: Наука, 1989. – С. 3-8.

Лутовинова О.В. Виртуальная языковая личность: к определению понятия // Мир науки, культуры, образования. – 2015. – №1 (50). – С. 288-292.

Маринова Е.В. Эволюция понятия "виртуальная личность" в цифровую эпоху (социолингвистическое исследование на материале русских текстов) // Научный диалог. – 2023. – Т. 12. – №1. – С. 151–169. <https://doi.org/10.24224/2227-1295-2023-12-1-151-169>

Маркисова К. В. Особенности языка блогосферы (на примере канала стилиста-имиджмейкера Карины Нигай) // Мир науки и мысли. The World of Science and Ideas. – 2023. – №2. – С. 56-60.

Мұратова Г. Абайдың тілдік тұлғасы: фил.ғыл.док. ... дисс. – Алматы, 2009. – 303 б.

Серио П. Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса. Пер.с фр.и португ. / Общ.ред. и vstup.sl. П. Серио; предисл. Ю.С. Степанова. – Москва: ОАО ИГ «Прогресс», 2002. – 416 с.

Уайханова М.А., Оленев С.В., Ергалиев К.С. К вопросу о ценностной национальной картине мира казахстанского интернет-комментатора // Вестник Карагандинского университета. Серия «Филология». – №3 (107). – 2022. – С. 102-109.

Филлиппс Л., Йоргенсен М. В. Дискурс-анализ. Теория и метод / пер. с англ. и науч. ред. А. А. Киселёвой. Изд. е 2-е, испр. – Харьков: Гуманит. центр, 2008. – 352 с.

Фуко М. Археология знания / М. Фуко. – Санкт-Петербург: Гуманитарная академия, 2020. – 416 с.

Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса. – Москва: Гнозис, 2004. – 326 с.

Шилова Е.С. Процесс самоидентификации виртуальной языковой личности в коммуникативном пространстве сетей // Гуманитарные и социальные науки. – 2023. – Т. 96. – №1. – С. 141-145. <https://doi.org/10.18522/2070-1403-2023-96-1-141-145>

Digital 2024: Kazakhstan. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2024-kazakhstan>

Information about the article / Мақала туралы ақпарат / Информация о статье.

Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 02.04.2024.

Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 20.09.2024.

© Iskakova, K., Kurmanova, B., 2024

© А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2024

Әйгерім Шұғайқызы Қаппасова^{1*}, Алмагүл Советқызы Адилова²^{1*} автор-корреспондент, докторант, Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,

Қазақстан, Қарағанды қ., ORCID: 0000-0003-1973-6731 E-mail: aigerim.kappas@gmail.com

² филология ғылымдарының докторы, профессор, Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,

Қазақстан, Қарағанды қ., ORCID: 0000-0003-4094-4893 E-mail: adilova2010@mail.ru

ПРЕЦЕДЕНТТІ МӘТІН ЖӘНЕ МАҚАЛА СЕМАНТИКАСЫ

Андатпа. Қазіргі кезде БАҚ-тағы прецедентті мәтіндердің қолданысы мәселесі қызықты әрі өзекті тақырып болып отыр. Прецедентті феномендер – ұлттық мәдени құндылықтарды жеткізетін әрі қалыптастыратын құбылыс. Сол себепті журналистер өз мәтіндерінде мұндай келтірінді құрылымдарды кеңінен пайдаланады. Солай өз жұмысының ерекшелігін танытады, оқырманның қызығушылығын арттырады, назарын тез аудартады және хабарды ықшамды жеткізе біледі. Осы мәселені зерттеуді көздеген мақаламыздың мақсаты – прецеденттілік мәселесін қарастыра отырып, бұқаралық ақпарат құралдарында кездесетін прецедентті мәтіндерге талдау жасау және жинастыру. Бұл мақсатқа жету үшін төмендегідей міндеттерді шешу көзделді: прецеденттік феномен, прецедентті мәтін ұғымдарына анықтама беру; қазіргі публицистикадағы прецедентті мәтіннің алатын орнын, негізгі рөлін анықтау; прецеденттіліктің негізгі дереккөздеріне тоқталу; газет дискурсындағы прецедентті мәтіндердің когнитивтік және лингвомәдени аспектілерін қарастыру. Зерттеу барысында сипаттау, талдау, жинақтау, салыстыру әдістері қолданылды. Мақаламыздың негізгі бөлімі бойынша қазақтілді және орыстілді жастар арасында сауалнама жүргізілді. Зерттеу нәтижесінде прецедентті мәтіндердің баспасөз беттеріндегі көрінісі талданды. Сауалнама жүргізу арқылы жастардың танымындағы прецедентті мәтіндердің танылуы, қабылдануы анықталды. «Шырағың сөнбесін», «Оянған өлке», «Оян, қазақ!» шығармаларының прецедентті мәтін ретінде газет дискурсындағы көрінісі зерттелді. Зерттеу нәтижелерін оқу орындарында стилистика, мәтін лингвистикасы, журналистика мамандығына арналған пәндерді оқытуда пайдалануға болады.

Тірек сөздер: прецедентті феномен; прецедентті мәтін; БАҚ материалдары; метафора; сауалнама**Сілтеме жасау үшін:** Қаппасова А.Ш., Адилова А.С. Прецедентті мәтін және мақала семантикасы. *Tiltanym*, 2024. №3 (95). 224-233-бб.DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-224-233>**Айгерім Шугаевна Каппасова^{1*}, Алмагүл Советовна Адилова²**^{1*} автор-корреспондент, докторант, Карагандинский университет имени Букетова,

Казахстан, г. Караганда, ORCID: 0000-0003-1973-6731 E-mail: aigerim.kappas@gmail.com

² доктор филологических наук, профессор, Карагандинский университет имени Букетова,

Казахстан, г. Караганда, ORCID: 0000-0003-4094-4893 E-mail: adilova2010@mail.ru

ПРЕЦЕДЕНТНЫЙ ТЕКСТ И СЕМАНТИКА СТАТЬИ

Аннотация. В настоящее время вопрос использования прецедентных текстов в СМИ является интересной и актуальной темой. Прецедентные феномены – это явления, которые передают и формируют национальные культурные ценности. Именно поэтому журналисты широко используют подобные конструкции цитат в своих текстах. Используя прецедентные феномены, они показывают уникальность своей работы, повышают интерес читателя, быстро привлекают внимание и могут лаконично передать информацию. Целью нашей статьи по изучению данного вопроса является анализ и сбор прецедентных текстов, встречающихся в средствах массовой информации. Для достижения этой цели предполагалось решить следующие задачи: определение понятий прецедентного феномена, прецедентного текста; определить основную роль прецедентного текста в современной публицистике; сосредоточить внимание на основных источниках прецедентов; рассмотрение когнитивных и лингвокультурных аспектов прецедентных текстов в газетном дискурсе. В ходе исследования использовались методы описания, анализа и сравнения. В основной части статьи проводился опрос среди казахоязычной и русскоязычной молодежи. В результате исследования было проанализировано появление прецедентных текстов на страницах прессы. Путем проведения опроса была определена узнаваемость и принятие прецедентных текстов в знаниях молодежи. Произведения «Шырағың сөнбесін», «Оянған өлке», «Оян, қазақ!» изучаются как прецедентный текст в газетном дискурсе. Практическая значимость заключается в том, что результаты исследования могут быть использованы при преподавании предметов стилистики, лингвистики текста, журналистики в образовательных учреждениях.

Ключевые слова: прецедентный феномен; прецедентный текст; материалы СМИ; метафора; опрос**Для цитирования:** Каппасова А.Ш., Адилова Ф.С. Прецедентный текст и семантика статьи. *Tiltanym*, 2024.

Aigerim Kappasova^{1*}, Almagul Adilova²

^{1*}Corresponding author, Doctoral student, Karaganda Buketov University, Kazakhstan, Karaganda, ORCID: 0000-0003-1973-6731 E-mail: aigerim.kappas@gmail.com

²Doctor of Philological Sciences, Professor, Karaganda Buketov University, Kazakhstan, Karaganda, ORCID: 0000-0003-4094-4893 E-mail: adilova2010@mail.ru

PRECEDENT TEXT AND SEMANTICS OF THE ARTICLE

Abstract. Currently, the issue of using precedent texts in the media is an interesting and relevant topic. Precedent phenomena are manifestations that convey and shape national cultural values. That is why journalists widely use such quotation structures in their texts. In this way, they show the uniqueness of their work, increase the reader's interest, quickly attract attention, and can convey information succinctly. The purpose of our article on studying this issue is to analyze and collect precedent texts found in the media. To achieve this goal, it was supposed to solve the following tasks: defining the concepts of precedent phenomenon, precedent text; determine the main role of precedent text in modern journalism; focus on the main sources of precedents; consideration of cognitive and linguocultural aspects of precedent texts in newspaper discourse. Description, analysis and comparison methods are used in the research. In the main part of our article the survey was conducted among Kazakh-speaking and Russian-speaking youth. As a result of the study, the appearance of precedent texts on the pages of the press was analyzed. By conducting a survey, the recognition and acceptance of precedent texts in the knowledge of young people was determined. The works “Shyragyn sonbesin”, “Oyangan olke”, “Oyan, Qazaq!” are studied as a precedent text in newspaper discourse. The results of the study can be used in teaching the subjects of stylistics, text linguistics, and journalism in educational institutions.

Keywords: precedent phenomenon; precedent text; media materials; metaphor; survey

For citation: Kappasova A., Adilova A. Precedent Text and Semantics of the Article. *TiltanyM*, 2024. №3 (95). P. 224-233. (in Kazakh)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-224-233>

Кіріспе

Қазіргі публицистикалық дискурста прецедентті феномендердің алатын орны ерекше. Әр халықтың ұлттық-мәдени құндылығын көрсететін бұл құбылыстар бұқаралық ақпарат құралдарында өте жиі кездеседі. Прецедентті феномендер әлеуметтік-прецеденттік, ұлттық-прецеденттік және әмбебап-прецеденттік феномендер болып жіктеледі. Әлеуметтік-прецеденттік феномен қоғамның кез келген орташа өкіліне түсінікті, ұлттық мәдениетке тәуелді емес. Ұлттық-прецеденттік феномен ұлттық лингвомәдени топқа немесе ұлттың кез келген орташа өкіліне түсінікті. Және әмбебап-прецеденттік феномендер – көлемі жағынан ауқымды, әмбебап когнитивтік кеңістікке жататын, барлық адамға түсінікті болып келетін феномен. Прецедентті феномендерді ғалымдар (А.Д. Васильев, Д.Б. Гудков, И.В. Захаренко, В.В. Красных, Д.В. Багаева) 4 топқа бөліп жіктейді. Олар:

1. Прецедентті есімдер – мәтінде қолданылатын көпшілікке кеңінен танымал жалқы есімдер. Оларды белгілі бір оқиғаларға негізделген мәдени белгі, символ десек те болады. Орыс ғалымы В. Красных прецедентті есімдердің құрылымы дифференциалды сипатты құрайтын өзектен (ядро) және периферия қабатынан тұрады деп көрсетеді.

2. Прецедентті жағдайлар – адамның санасында нақты бір жағдайдың, болған әрекеттің, оған қатысушылардың көрініс табуы. Лингвомәдени қоғамның когнитивтік базасына кіретін және сол әлеуметтік ортаға таныс нақты бірегей жағдайлар.

3. Прецедентті айтылымдар – сөйлеу тілінің өнімі, белгілі бір лингвомәдени қоғамда өмір сүретін тұлғалардың барлығына таныс болатын, белгілі бір жағдайларда олардың тілдерінде қайталануы мүмкін бірлік. Прецедентті айтылымдарға цитаталар, мақал-мәтелдер жатады.

4. Прецедентті мәтіндер – қоғамның кез келген «орташа» деген өкілдерінің барлығына белгілі, сол ортада маңызды орын алатын, қарым-қатынас барысында жаңарып отыратын негізгі толық мағынасы бар өнім (Васильев, 2013: 26).

Зерттеу жұмысымыздың негізгі нысаны – прецедентті мәтіндер, олардың публицистика жанрындағы көрінісі. Мақалада ұлттық-прецедентті феномендер, соның ішінде прецедентті мәтіндердің қолданылуы отандық БАҚ материалдарынан, интернет желілерінен жинастырылып,

талданады. Бұл зерттеу жұмысымыздың өзектілігін көрсетеді.

Материал және әдістер

Мақалада ҚР шығатын бұқаралық ақпарат құралдары мен интернет желілеріндегі материалдар, «Жас Алаш», «Егемен Қазақстан» газеттерінің ресми сайтындағы мақалалар іріктеліп алынды. Мәтіннің тақырыпаттарындағы прецеденттілік құбылыстың болуы ескерілді. Зерттеу мақаласының әдіснамалық негізі орыс және қазақ лингвист ғалымдарының мәтін мәселесі, соның ішінде прецеденттілік феномендер жайлы жазған еңбектері болды. Негізгі әдіс ретінде лексикалық түсіндірмелі талдау, жинақтау, салыстыру әдістерінің ұстанымдары басшылыққа алынды. Прецедентті феномендер арқылы ұлттық-мәдени ерекшеліктерді көрсету үшін, бұл құбылыстардың семантикалық мазмұнын ашу мақсатында сипаттамалық әдіс қолданылды.

Әдебиетке шолу

Лингвистикада мәтінаралық байланыстарға негіз болатын прецедентті құбылыстар, тілдік тұлға, интертекст сияқты мәселелер бар. Осындағы прецедентті құбылыс БАҚ мәтіндерінде түрлі позицияда кездесіп, сан қилы қызмет атқарады. Бұл мәселелерді тереңінен зерттеу үшін орыс және отандық тіл біліміндегі Н.А. Фатеева, И.В. Захаренко, В.В. Красных, Д.Б. Гудков, Е. Нахимова, Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров, Г.Б. Мадиева, Е.А. Журавлева, Н.А. Таирова, С.Қ. Иманбердиева, А.С. Адилова, Б.А. Абдыханова сынды ғалымдардың еңбектері басшылыққа алынды.

XX ғасырдың соңынан «прецедентті мәтін» мәселесі тіл білімінде зерттеліп, әлі де зерделену үстінде. Ғалым В. Красных прецедентті мәтіннің мынадай белгілерін көрсетеді: ұлттық лингвомәдени қоғам өкілдеріне таныс, когнитивтік тұрғыдан өзекті және сол ұлттық лингвомәдени қоғам өкілдерінің тілінде үнемі қолданылады, кейде өзгеріске түсіп жаңғырып отырады (Красных, 2003а: 190-197). Жалпы орыс тіл білімінде прецеденттілік тақырыбы ауқымды түрде зерттеліп келе жатыр. Әсіресе ағылшын, испан, чех т.б. тілдеріндегі материалдардан универсалды прецедентті феномендерді іздеу, жарнама тілін, ән мәтіндерін, көркем әдебиетті прецедентті мәтін ретінде қарау сияқты мәселелер жан-жақты зерделенген. Ағылшын лингвистикасында прецеденттілік тақырыбы G.Lakoff, M.Johnson, C.Hart, L.Cameron сынды ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған. Алайда біз үшін прецедентті мәтін болған құрылым олар үшін метафора ретінде талданады. Мысалы, ғалым С.Hart «Metaphor and intertextuality in media framings of the (1984-1985) British Miners' Strike: A multimodal analysis» мақаласында кеншілердің көтерілісі туралы жазған БАҚ материалдарына анализ жасайды. Автор бұл мәселенің медиатекстердегі көрінісін метафора және интертекстуалды құбылыстар арқылы береді. Лингвистикалық, визуалды және мультимодальды медиадағы метафораның атқаратын қызметін, ерекшелігін көрсетеді (Hart, 2017). Сол сияқты зерттеуші Mary-Anne Shonoda метафора интерпретациясының жаңа үлгілерін балалар фэнтезиінен іздеген (Shonoda, 2012). Ал қазақ тіл білімінде интертекстуалдылық, прецеденттілік тақырыбы әлі де зерттеуді қажет етеді. Көбінесе ғалымдар тарапынан прецедентті есімдерге баса назар аударылуда. Мысалы, Қазақстандағы ономастика мәселесін жан-жақты қарастырған Г.Мадиева «Имя собственное в контексте познания» атты зерттеу еңбегінде қазақ тіл білімінде прецедентті есімдердің арнайы зерттелмегенін алға тартады. Ғалым прецедентті есімдерді адамзаттың когнитивтік кеңістігін құрайтын универсалды (Гамлет, Наполеон, Гитлер) және ұлттық когнитивтік негіздегі нағыз ұлттық (Қарабай, Плюшкин) деп бөледі (Мадиева, 2019).

Зерттеуші С.Иманбердиева «Құтты білік», «Диуани Хикмет», «Мұхаббат-наме», «Ақиқат сыйы» сияқты орта ғасыр ескерткіштерінің ономастикалық жүйесін, олардағы онимдердің құрылымын, онимдерді зерттеудің функционалды-прагматикалық бағытын талдайды. Сонымен қатар осы түркі жазба ескерткіштеріндегі онимдердің қазіргі қазақ тіліндегі қолданысын, ерекшелігін зерттейді, «Жаратушы» концептісінің лингвоконцептологиялық көрінісіне ерекше тоқталады. Ғалым «Прецедентті мәтінді «коммуникативті прецедент», ұқсас жағдайларда коммуниканттар алдында тұрған номинативті, коммуникативті т.б. міндеттерді шешуге көмектесетін үлгі деп алады. «Коммуникативті прецедент» прецедентті бірліктер үшін «гносеологиялық прототип» болып табылады және ол прецедентті бірліктің коммуникативті

кодын қалыптастыруда маңызды» (Иманбердиева, 2010: 222) деген ерекше пікір білдіреді.

Зерттеуші Ф.Әшімханова болса қазақ тіліндегі антропонимдердің лингвомәдени жүйесін, этномәдени сипатын және әлеуметтік мәнін зерттеді. Сондай-ақ зерттеуші еңбегінде лақап есімдер, прецедентті антропонимдер, сакралды (киелі) антропонимдер, араб-парсы тілінен енген антропонимдер, қазақ эпосындағы кісі есімдері сияқты мәселелер қарастырылады (Әшімханова, 2007).

Қазақ тіл білімінде прецедентті есімдер, соның ішінде фольклорлық прецедентті есімдер тақырыбында алғаш рет Б.Абдыханованың диссертациялық зерттеу жұмысы жазылды. Автор фольклорлық прецедентті есімдерді көркем шығарма негізінде қарастырды. Диссертациялық жұмыста фольклорлық прецедентті мәтіндер қазақ тіл білімінде алғаш рет зерттеу нысанына айналды және мәтінаралық байланыстар прецедентті зерттеудің бастапқы шарты ретінде қарастырылды, прецеденттік мәтін фольклормен және қазіргі мәтінмен тығыз байланыста зерттелді (Абдыханова, 2018).

Нәтижелер және талқылау

«Прецедентті мәтін (ПМ) – сөйлеу мен ойлау әрекетінің аяқталған өнімі; предикатты бірлік; күрделі белгі; ПМ ұлттық-лингвомәдени қоғамның кез келген өкіліне таныс» (Красных, 2003б: 190). Бұл – ғалым В.Красныхтың анықтамасы. Сол сияқты прецедентті мәтін прецедентті айтылымдар мен прецедентті есімдер арқылы коммуникацияға түсіп жаңғырып отырады. Лингвистикада прецедентті мәтін түрлерін әр ғалым әртүрлі көрсетеді. Біз төмендегіше топтауды жөн көрдік (1-кесте):

Кесте 1 – Прецедентті мәтіннің түрлері

Таблица 1 – Типы прецедентного текста

Table 1 – Types of precedent text

<i>Прецедентті феномен атауы</i>	<i>Алынған дереккөзі</i>	<i>Мысалдар (БАҚ материалдарынан)</i>
Прецедентті мәтін	Көркем әдебиет	«Даудың басы – мектеп»; «Жұрт бүгіншіл, менікі ертең үшін»
	Фольклор	«Қой терісін жамылған...» Полицей келбеті.
	Миф	... «Арыстанбек Мұхамедіұлы өзін Цезарьға, судьяны Геркулеске тенеді»
	Тарихи-философиялық, саяси сипаттағы публицистикалық мәтіндер	«Максим Галкин примадоннаның көзіне шөп салыпты»; «Қазақтың Тереза анасы» өміріне әсер еткен оқиға туралы өзі баяндап берді»; «Темір әйел» Тереза Мэй Елбасынан шақырту алды»
	Сакралды мәтіндер	«Қыдыр атаны іздесең, Сайрамға кел»; «Мәсімов Иуда болса, Сатыбалды кім?»
	Ән мәтіндері	«Жайымды айтсам жасырмай, жағдайым менің осындай...»; «Тереземді ұрмандаршы, тексерушілер...»
	Жарнама	«Red Bull қалай көшбасшы атанды?»; «COCA-COLA»: ақиқат пен аңыз»; «...Шаршағаныңды басатын, көңіліңді ашатын» энергетикалық сусын...»

Прецедентті мәтіндер журналистер тарапынан көбінесе тақырыпат ретінде жұмсалады. Мұндай қысқа әрі нұсқа, эмоционалды-экспрессивтілігі жоғары тақырыпаттар оқырман жадында бірден сақталады, жатталады. Негізі классикалық әдеби туындылар халық жадында онсыз да сақталған, тек одан әрі жаңғырып отырады десек те болады. Мысалы, Т.Ахтановтың «Шырағың сөнбесін» шығармасы прецедентті мәтін болып, баспасөз беттерінде өзекті тақырыпты қозғау үшін қолданылып жүр. Романның басында Нәзираға айтқан әжесінің « – Әй, балам-ай, әлі баласың ғой... Сенсің ғой оның шырағы. Сенің тілеуіңді тілеп кеткен жоқ па, бейшара» (Ахтанов, 2013: 67) – деген сөзінен шығарманың негізі идеясы берілген. Шырақ – ол ұрпақ, шырақтың сөнбеуі – ұлттың болашағы ұрпақтың жалғастығы. Яғни жазушы сұрапыл соғыстың кесірінен елді жайлаған зұлымдыққа, қатыгездікке осындай ұлттық таным мен негізгі адами құндылықтарды қарама-қарсы қою арқылы шығармаға философиялық терең ой бере білген. Қазақ тілінде *шырағың сөнбесін, шырақ жаққан періштең шегінбесін, шырақ болсын* сияқты

бата сөздер өте көп. Ал фразеологизмдердің санына жету мүмкін емес: *шырақ қалды, шырағы сөнді, қос шырақ, шырақ көрмеді, сөзін шырақ етті, кеудеде шырақ жанды, шілдесінде шырақ көрмеген, соңына шырақ алып түсті* т.б. Қазақ баласын еркелетіп «Шырағым» дейді. Сондықтан да өмірін жалғайтын баланың, ұрпағының амандығын тілеп айтылған «Шырағың сөнбесін!» деген баталы сөздің мағынасы да, мәні де зор.

Жазушы Т.Ахтановтың бұл романының атауымен газет беттерінде, интернет желілерінде өте көп мақала жарық көрді. Айтылған ой кейде шығарманың идеясымен сай келсе, кейде тура мағынада жұмсалған. Мысалы, «Егемен Қазақстан» газетінде «Шырағың сөнбесін» атты мақала жарияланды. Мұнда журналистің медицина ғылымдарының докторы, профессор Тұрсынгул Ботабековамен сұхбаты берілген. Көз жанарының маңызы мен міндетін, атқаратын қызметін айтып өткен мәтіннің тақырыпаты өзінің мазмұнына сай қойылған, яғни тура мағынада. Автор мәтін тақырыбын оқырманға әсер етіп, қызығушылығын арттыру үшін прецедентті мәтінмен алып отыр.

Тәңіршіл қазақ ұлты үшін оттың киесі бар. Сол шырақ – сәуле, нұр, жарық, үміт оты. Біздің танымымызда отты ешқашан өшірмеген, жаман ырым. Керісінше, от жаққан, отпен аластаған, отты айналған. Осы дәстүрімізді, әдет-ғұрпымызды алға тартып, түсіндіре отырып, журналистер әртүрлі газет беттерінде, сайттарда бірталай мақалалар жариялауда. Басты мақсаты – жастардың үйлену тойларындағы, туған күндеріндегі торттың үстіндегі шырақты сөндірудің қателігін дәлелдеу. Мысалы, «Шырағың сөнбесін» деуші еді...», «Шырағың сөнбесін, шырағым!», «Қазақы дәстүр немесе шырағың сөнбесін» деген мәтіндердің барлығы осы тақырыпқа арналған. Журналист Қуат Адис бұл мәселе жөнінде былай дейді: «Бүгінгі тойлардағы «Шырағың сөнбесін», «Отауларыңның оты маздап тұрсын» деген лебіз-лепестерге біз көңіл бөліп, мән бермейтін болдық. Қазақ үшін тосын апаттан бөлек, қандай жағдайда да жақсылыққа, қажеттілікке жағылған отты өшіру жаман ырым саналған. Тіпті ол болашағыңа өз қолыңмен балта шабумен бірдей әрекет болыпты. Ал қазіргі даңғой, сауықшыл, мақтангер «жаңа қазақтарға» ата-бабадан қалған салт-дәстүр, әдет-ғұрып пен ырым-тыйымның құны көк тиынға да татымайды» (Адис, №95. 04.12.2019). Келесі бір «Қазақы дәстүр немесе шырағың сөнбесін» (Сәкенқызы, №21. 15.03.2022) деген мақалада А.Сәкенқызы ұлтымыздың салт-дәстүрлерінің еуропаланып бара жатқанын айтып, қазақтың ешқашан өз отын өшірмегенін алға тартады. Газет беттерінде бұл дәстүрді сынап жазған мақалалардың тақырыбы Т.Ахтановтың «Шырағың сөнбесін» шығармасымен ғана емес, мағыналас келетін О.Бөкейдің «Өз отыңды өшірме» туындысымен де берілген. Осы шығармалармен таныс, олар жайлы аялық білімі бар оқырман берілген мәтіннің идесының, мазмұнының қандай болатынын шамалай алады. Журналистің мақаланы жазудағы мақсаты тек айтқысы келген ойын жеткізіп қана қоймай, бұл мәселені шешу керек деген ой тастау.

Прецедентті мәтіндер – ұлттық мәдениетіміздің, ұлттық болмысымыздың көрінісі, яғни оқырман қауымға ұлттық мәдениетімізден, өткен тарихымыздан ақпараттар береді, тарихи шындыққа көз жүгіртеді. Әр ұлттың өзінің мәдениетіне сай келетін прецедентті құбылыстарының жиынтығы бар. Сол феномендердің ары қарай прецедентті болу болмауына мәдени қауымдастықтың көзқарасы әсер етеді. «Шырағың сөнбесін» ұлттық-прецедентті мәтіні де тек қазақ жұртына ғана тән ұлттық ақпарды хабарлап тұр. Себебі бұл тіркес қазақ тілінде фразеологизм ретінде тұспалданған ойды берсе, өзге ұлт өкілі үшін жай ғана тура мағынада жұмсалатын еркін сөз тіркесі болады. Және бұл тек қазақ халқына ғана емес, осы шығарманы оқыған, тарих пен мәдениеттен хабары бар, қазақ тілін білетін адамдардың барлығына белгілі бола алады. Яғни «прецедентті феномен деп кез келген ұлттық-мәдени менталитеттің өкілдеріне белгілі, жалпы және міндетті түсінік бар немесе бәріне түсінікті» (Амренова, Каирбекова, 2014: 6) құбылысты айтамыз.

«Прецедентті мәтіндерге айта кететін бір нәрсе: жекелеген зерттеушілер қазіргі тілдік қорымыздағы көптеген фразеологизмдер бұдан ұзақ уақыттар бұрынғы прецедентті мәтіндер үзіндісі, жұрнағы деп есептейді. Арғы ата-бабаларымыз өмір сүрген кездегі қоғамның барлық мүшелеріне таныс аңыз-әңгіме, жыр немесе өлеңдер уақыт өте келе өзектілігінен айырылып, адам жадынан біртіндеп ығыстырыла бастайды. Белгілі бір мерзім өтіп, ұрпақтар алмасып,

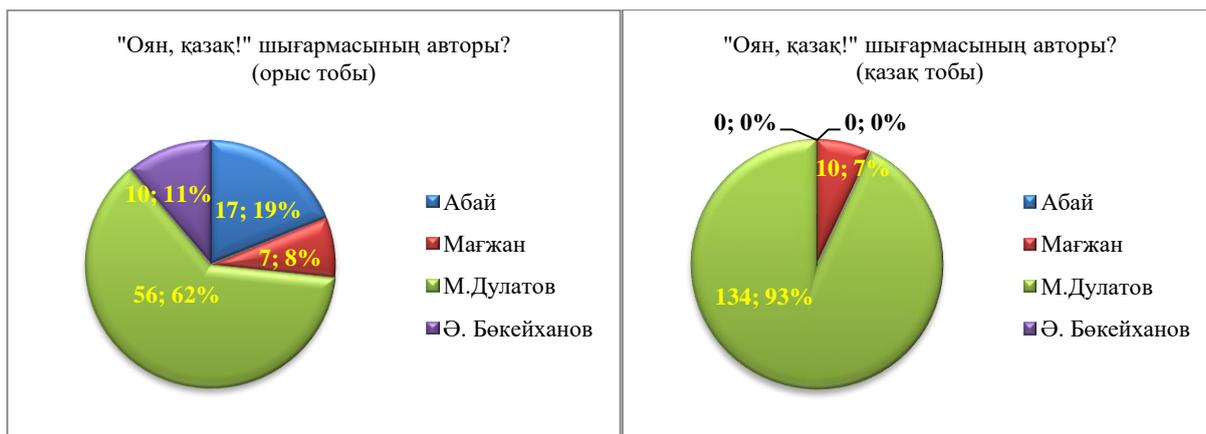
әлеуметтік-мәдени кеңістіктегі құндылықтар, бағалау өлшемдері өзгергенде, прецедентті мәтіндер бірте-бірте қысқартылып, ең соңында оның айрықша мәні, аса әсерлі, өте бейнелі, ерекше есте сақталатын үзгі ғана ел жадында қалып қояды да, олар біртіндеп қанатты сөздер, фразеологизмдер, мақал-мәтелдер қатарына өтеді» (Адилова, 2015: 176).

XX ғасырда қоғам қайраткерлері «Оян» сөзін көп қолданды. Білімге, ғылымға, жаңалыққа ұмтылу қажет екенін түсінген ұлтымыздың біртуар тұлғалары шығармаларында осы сөзді тірек етіп жазды. Соның бірі – жазушы Ғ.Мүсірепов. Оның «Оянған өлке» романы – қазақ әдебиетінде өндіріс тақырыбына арналған алғашқы туындылардың бірегейі. 2 кітаптан тұратын шығармада Қарағанды жұмысшыларының өмірі, азаттық жолындағы күресі суреттеледі. Шығарма тақырыбына сай жазушы романда қазақ елінің оянуы, жаңашылдыққа бет бұрғаны туралы жазады. Ескіде қалып, тозығы жеткен салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды сынайды. Және жазушы жаңа леппен өмір сүруге талпынған адамдар өмірін, сол жолда тап болған қиыншылықтарды шебер сипаттап береді. Осындай идеяны, мақсатты арқалаған көркем шығарманың атауын қазіргі қазақ журналистері жаңғыртып қолдануда. «Оянған өлке» романын прецедентті мәтін ретінде ұтымды пайдаланған журналистің бірі – Ербол Алшынбай. «Егемен Қазақстан» газетінде атауы «Оянған өлке» (Алшынбай, 29.08.2019) деп қаз қалпында берілген мақаласы шықты. Мақала М.Дулатовтың «Оян, қазақ!» өлеңімен басталады. Эпиграф ретінде алынған. Одан әрі мәтін былай жалғасады: «Елордамызда соңғы бес жыл ішінде екі мың көше атауы қайта қаралып, советтік атаулар рухани бағытқа бет бұрды. Бұл – үлкен жетістік емес, бұл – құлдық санадан бостандыққа қарай боздап жасалған ұлы қадам...» (<https://egemen.kz/>, 29.08.2019). Яғни қоғамда үлкен дау туғызатын көше атауларының, ауылдық елді мекендердің қазақшалануы туралы жазылған мақаладан журналистің қуанышын, ризалығын көреміз. Автор сананың, ұлттың, рухтың жаңғыратын уақытының келгенін айтып, тарихты еске алады. Жат есімдерден арылу тәуелсіздігіміздің, егемендігіміздің көрсеткіші екенін баса айтады. Сондықтан да: «Елордамыздың маңындағы қазақ ауылдарының жағымды жаңалығын басқа да оянбаған ауылдар мен көшелер қайталайды деген үлкен үмітім мен зор сенімім бар» (Алшынбай, 29.08.2019), – деп мақаласын аяқтайды. Мақаланың атауы да «Оянған өлке» прецедентті мәтінімен дәл қойылған. Романның идеясы мен мақаланың идеясы бірдей – жаңашылдыққа ұмтылу, жаңғыру, ояну.

«Ақтөбе» газетінің сайтында да «Оянған өлке» тақырыбымен мақала жарияланды. Мұнда «Ауыл аманаты» жобасының аясында дамып жатқан Мұғалжар ауданы тұрғындарының хал-ахуалын көрсеткен. Өсімдік, құс шаруашылығы сияқты шағын бизнесті дамыту жобаларын іске асыру үшін еңбектеніп жатқан ауылды журналист «Оянған өлке» деп атауды жөн көреді.

Газет мәтініндегі стилистикалық норма сақталу үшін журналист дұрыстық, дәлдік, эстетикалық шарттарын орындайды. Автор прецедентті мәтінді де туындысына қолданғанда осы нормаларды, талаптарды сақтағаны жөн. Яғни прецедентті құбылыстарды дұрыс пайдаланбаса, мәтіннің мағыналық құрылымы бұзылады, оқырманның қабылдауына қиын болады. Біздің пікірімізше, «Оянған өлке» прецедентті мәтінін журналистер дұрыс қолдана білген, яғни өз мәтіндерінің мағынасын, мазмұнын дәл беретін тақырып қойғаны байқалады.

Прецедентті феномендер, жоғарыда айтқандай, көпшілікке танымал болады. Сонымен қатар олар белгілі болғаннан бастап, үнемі қозғалыста болып, түрлі кезеңде, әр алуан тілдік тұлғалардың қолданысында жүреді. Кей прецедентті құбылыстар қосымша мағынаға ие болып, қайтадан жаңғыруына ықпал етеді. Және олар өте қысқа мерзім ішінде танылып қолданысқа енуі мүмкін. Осындай сипатқа ие болған прецедентті мәтіннің бірі – «Оян, қазақ!». Алаш арысы М.Дулатовтың қазақ ұлтының ұранына айналған өлеңі бұрыннан бері прецедентті мәтін болатын. Биыл режиссер М.Есжанның «Оян, қазақ!» атты тарихи көркем фильмінен соң еліміздің рухы оянып, аз уақыт аралығында бұл туындының танымалдылығы артып, қызу талқыланды. Біздің сауалнама қазақ және орыстілді гуманитарлық, техникалық бағытта білім алушы студенттердің арасында жүргізілген болатын. «Оян, қазақ!» прецедентті мәтінінің жастар арасында қаншалықты қабылданғанын анықтау үшін кімнің шығармасы екендігі жөнінде сұрақ бердік. Сауалнамаға қазақтілді – 144, орыстілді 90 студент қатысты. Олардың жауаптары төмендегідей (1-сурет):

Сурет 1 – Сауалнама нәтижесі
Рисунок 1 – Результаты опроса
Figure 1 – Survey result

Жүргізілген сауалнаманың қорытындысы бойынша, «Оян, қазақ!» ұлттық-прецедентті феномені қазақ аудиториясының 93%-на белгілі болса, орыс тобы студенттерінің жартысынан көбі шығарманың авторы М.Дулатов екенін дұрыс тапты. Біз қарапайым сұрақ қою арқылы прецедентті мәтіннің жастардың танымындағы көрінісін анықтай алдық. Көркем әдебиет туындысы қаншалықты танымал болса, ол шығарма соншалықты прецедентті феномен болады. Бұл – прецедентті мәтіннің ең негізгі белгілерінің бірі.

<https://abai.kz/> ақпараттық порталында «Оян, қазақ! Ойлан, қазақ!» деген атпен Ақылбек Шаяхметтің мақаласы жарық көрді. Бұл қазақты ұйқысынан оятқысы келген ұлт зиялыларының, қазіргі ақындардың шығармаларын бір жерге тізіп берген мақала болды. Мәтінде автор оқырмандарды тың деректерден хабардар етеді. Ақиық ақындардың біз білмейтін, естімеген өлеңдерін талдайды. Мақаланың басы «Оян, қазақ» өлеңіне қарама-қарсы мағынада ирониямен жазылған сатирик ақын Бәкеш Айсиннің «Ұйықта, қазақ!» жыр жинағынан басталады. М.Дулатов «Оян, қазақ!» деген болса, ақын Серік Қалиев қасына «Ойлан, қазақ!» тіркесін қосты:

Оян, қазақ! Ойлан, қазақ! Бол, қазақ!

Шын бақытқа жеткізетін жол да ұзақ,

Алашағың аз ба мына дүниеден,

Болашағың емес пе еді зор, ғажап?! (А. Шаяхмет, 08.08.2022).

Журналист Алма Сайлауқызы «Оян, қазақты» феномен ретінде талдады. «ОЯН, ҚАЗАҚ!» ФЕНОМЕНІ» атты мақаласында шығарманы не себепті феноменге теңейтініне жауап береді. «Оян, қазақ!» қоғамдық санаға ерекше әсер еткен, сананы сілкінткен ірі құбылыс болды. Осы ойды дәлелдегісі келген автор мақалада міржақыптанушы ғалымдардың пікірлерін ұсынады. Соның бірі – түрік профессоры Хүля Қасапоғлы Ченгелдің сөзі: «Түркі әлемін түртіп оятқан «Оян» мотивінің авторы – Міржақып Дулатұлы. Оның «Оян, қазақ!» өлеңі түркі халықтарын санасын оятуда серпіліс әкелді... түрік дүниесіндегі «Оян» мотивінің қайнар көзі – Міржақып Дулатов» (А.Сайлауқызы, 01.02.2021). Журналист ары қарай өркениетке ұмтылуды, сананың оянуын, ойдың, елдің азаттығын жаңғыртуды көздеген «Оян, қазақ!» феноменінің тарихи ірі құбылыс ретінде басқа да ұлттарға әсер еткенін айтып өтеді.

<https://baq.kz/> сайтында «Оян, қазақ» сөзі «Оян, қазақ» идеясына айналды» тақырыбында мәтін жарияланды. Мұнда «Оян, қазақтың» феноменнен бөлек идеологияға айналғаны жөнінде сөз болады. «Оян, қазақ» сөзі «Оян, қазақ» идеясына, «Оян, қазақ» кітабы қазақтың саяси манифесіне айналды. Міржақыптың өлеңдері жапон, түрік тілдеріне аударылған. Бізде «Оян, қазақ» болса, оларда «Оян, жапон», «Оян, түрік» болып аударылған. Тіпті 90-жылдары Уямо Томохико деген азамат Жапонияда Міржақып Дулатұлына арналған диссертация қорғады. Міржақып Дулатұлы жайында айтылар әңгіме көп. Алғашқы қазақ тіліндегі роман жазған автор, алғашқы алгебра, математика, қай салада болса да биіктен көрінген азамат. Алашордадағы ең жарқын образ – Міржақып» (А.Маманқызы, 25.11.2020), – дейді тарих ғылымдарының докторы,

профессор Марат Әбсәмет.

Байқағанымыздай, журналистер баспасөз беттерінде қазақ ұлты үшін феноменге, идеологияға айналған «Оян, қазақ!» прецедентті мәтінін жиі қолданады. Бұқаралық ақпарат құралдарының біз білетін ақпараттық, баға берушілік, түсініктеме берушілік, танымдық-ағартушылық және ықпал етушілік қызметтері бар. Осыларды негізге ала отырып, журналистер прецедентті мәтіндер арқылы оқырманға газет тілінің аталмыш функцияларын жеткізе алады. Және осы қызметтерді орындауда «Оян, қазақ!» прецедентті мәтінінің маңызы зор екені байқалды.

Прецедентті феномендер қысқа мерзімде танымал болып, қолданысқа енгенмен, тез арада тура солай қолданыстан шығып қалуы мүмкін. Мысалы, анекдот, жарнама тілі, хит болған әннің атауы не үзінділері, шулы болған, дау туғызған оқиғалар, жағдайлар. Тіпті мұндай прецедентті құбылыстарды келесі кезеңнің ұрпағы есіне де түсіре алмауы ықтимал. Бірақ сол прецедентті феномендердің қолданылған уақытында өзіндік мәні, құндылығы болған. Ал біз зерттеп отырған прецедентті мәтін болған «Шырағың сөнбесін», «Оянған өлке», «Оян, қазақ!» көркем әдебиет туындылары – еш уақытта бағасын жоймайтын, санадан өшпейтін прецедентті феномендер. Орыс зерттеушісі Г.В. Денисова прецедентті мәтіндерді «күшті әдеби», «әлсіз әдеби», «күшті әдеби емес» деп жіктеп, ақын-жазушылар шығармаларын «күшті әдеби» мәтінге, өз кезеңіне ғана танымал шығармаларды «әлсіз әдеби» мәтінге, халық арасында танылған әндерді соңғы топқа жатқызған болатын (Денисова, 2003). Сондықтан да журналистер публицистика жанрында прецедентті мәтіннің «күшті әдеби» түрін көп қолданады.

Қорытынды

Ғалымдардың зерттеулерімен, пікірлерімен таныса отырып, біз төмендегідей қорытындыға келдік:

- прецедентті мәтін – белгілі бір ұлттың жадында сақталған тарихи жайттар, әр халықтың болмысын, тұрмыс-тіршілігін, салт-санасын көрсететін, үнемі қозғалыста жүретін, уақыт өте келе қайтадан жаңғырып отыратын тілдік үдеріс. Прецедентті мәтіндердің қатарына көркем әдебиет, фольклор, фразеологизмдер, қанатты сөздер, сакралды мәтіндер, ән мәтіндері, кинофильмдер, жарнамалар жатады;

- прецеденттілік теориясы лингвистикада өзекті әрі қызықты мәселе. Прецедентті феномендер – когнитивтік базаның негізгі элементтерінің бірі; қандай да бір құбылыстың немесе жағдайдың символы; сондай-ақ метафораның қызметін атқарушы. Бұл құбылысты жіктеуде тіл білімінде зерттеуші В.В. Красныхтың классификациясы кеңінен қолданылады. Олар: прецедентті есім, прецедентті жағдай, прецедентті айтылым, прецедентті мәтін. Біз қарастырған ұлттық лингвомәдени қоғам өкілдеріне таныс болатын прецедентті мәтінді тілдегі мәдениеттің ізі десек те болады;

- қазіргі бұқаралық ақпарат құралдарының мақсаты – ақпаратты хабарлау ғана емес, оқырманға әсер ету. Сондықтан да журналистер газет тілін әсерлеу үшін, өзіндік стильдік ерекшелігін көрсету үшін прецеденттілік құбылысына қайта-қайта оралып соғып отырады. Нәтижесінде қолданылған прецедентті мәтіндер арқылы мақаланың мәнерлілігі, әсерлілігі, бейнелілігі арта түседі;

- журналистер көбінесе прецедентті мәтіндерді мақаласының тақырыбына пайдаланады. Кей жерде өзгертіп, кейде тура қолданады. Сол арқылы прецедентті мәтін табиғатының ықшамды болып келетін, хабарды үнемді жеткізетін басты қасиетін тақырып қоюда ұтымды пайдаланады. Мақалалар мазмұны кейде прецедентті құбылыстар семантикасымен сәйкес келсе, кейде олар кері бағытта интерпретацияланады. Біз жинастырған баспасөз беттеріндегі, интернет желілеріндегі «Шырағың сөнбесін», «Оянған өлке», «Оян, қазақ!» прецедентті мәтіндері әртүрлі қызметтерді атқарып тұр: біріншіден, газет мәтінінің мазмұнын беру; екіншіден, әдеби шығармаға сілтеме жасай отырып, оқырманның ойына, сезіміне әсер етуді көздеген авторға көмегін тигізу; үшіншіден, уақыт пен кеңістік жағынан айырмашылық болса да қазіргі мақаланың идеясы арқылы өткен тарихтағы әдеби туындыны еске түсіре отырып, екі мәтінді байланыстыру.

Сауалнама жүргізу негізінде прецедентті мәтіннің жастардың танымындағы көрінісі

анықталды. Көркем әдебиет туындысының танымалдылығы оның прецедентті мәтін болуына әсер етеді. Жоғарыда көрсетілгендей, бұл – прецедентті мәтіннің ең негізгі белгілерінің бірі.

Әдебиеттер

- Абдыханова Б. Фольклорлық шығармалардың прецедентті мәтін ретіндегі лингвомәдени қызметі (XXI ғ. көркем шығармалары негізінде): философия докторы (PhD) ... дисс. – Астана, 2018. – 147 б.
- Адилова А.С. Көркем мәтіндердегі цитация құбылысы. – Алматы: Эверо, 2015. – 252 б.
- Адис Қ. «Шырағың сөнбесін» деуші еді...» [Электронды ресурсы]. <https://new.zhalagash-zharshysy.kz/kogam/12008-shyray-snbesn-deush-ed.html>
- Алшынбай Е. «Оянған өлке» [Электронды ресурсы]. <https://egemen.kz/article/207591-oyanghan-olke>
- Амренова Р.С., Қайырбекова И.С. Қазақ халқының мәдени кеңістігі: лингвомәдениеттанымдық сөздік. – Көкшетау: Мир печати, 2014. – 216 б.
- Ахтанов Т. Көп томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Мереке, 2013. – 608 б.
- Әшімханова Ф.М. Қазақ тіліндегі антропонимдердің лингвомәдени жүйесі: филол. ғыл. канд. ... дисс. – Алматы, 2007. – 112 б.
- Васильев А.Д. Интертекстуальность: прецедентные феномены. – Москва: Флинта, 2013. – 342 с.
- Денисова Г.В. В мире интертекста: язык, память, перевод. – Москва: Азбуковник, 2003. – 298 с.
- Иманбердиева С. Тарихи ономастикалық кеңістік (X-XIV ғғ. түркі жазба ескерткіштері негізінде). – Алматы: «Сөздік-Словарь» ЖШС, 2010. – 378 б.
- Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? – Москва: Гнозис, 2003. – 375 с.
- Мадиева Г.Б. Имя собственное в контексте познания. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 274 с.
- Маманқызы А. «Оян, қазақ» сөзі «Оян, қазақ» идеясына айналды» [Электронды ресурсы]. <https://baq.kz/oyan-kazak-sozi-oyan-kazak-ideyasyna-aynaldy-professor-238374/>
- Сайлауқызы А. «Оян, қазақ!» феномені» [Электронды ресурсы]. <https://arasha.kz/nazarda/ojan-qazaq-fenomen/>
- Сәкенқызы А. «Қазақы дәстүр немесе шырағың сөнбесін» [Электронды ресурсы]. <https://qarmaqshytany.kz/kogam/21350-azay-dstr-nemese-shyray-snbesn.html>
- Hart, Ch. (2017) Metaphor and Intertextuality in Media Framings of the (1984–1985) British Miners' Strike: A Multimodal Analysis. *Discourse & Communication*, Vo. 11 (1), pp. 3-30. <https://doi.org/10.1177/1750481316683291>
- Шаяхмет А. «Оян, қазақ! Ойлан, қазақ!» [Электронды ресурсы]. <https://abai.kz/post/155471>
- Shonoda, M. (2012) Metaphor and Intertextuality: A Cognitive Approach to Intertextual Meaning-Making in Metafictional Fantasy Novels. *International Research in Children's Literature*, Vo. 5, No. 1: pp. 81-96. <http://dx.doi.org/10.3366/ircl.2012.0045>

References

- Abdyhanova, B. (2018) Folklorlyq shygarmalaryng presedentti matin retindegi lingvomadeni qyzmeti (XXI g. korkem shygarmalary negizinde): filosofija doktory (PhD) ... diss. Astana, 147 b. [Abdykhanova, B. (2018) Linguistic Activity of Folklore Works as a Precedent Text: Doctoral dissertation. Astana, 147 p.] (in Kazakh)
- Adilova, A.S. (2015) Korkem matinderdegi citacija qubylysy. Almaty: Evero, 252 b. [Adilova, A.S. (2015) The phenomenon of citation in literary texts. Almaty: Evero, 215 p.] (in Kazakh)
- Adis, Q. (2019) «Shyragyng sonbesin» deushi edi...» [Adis, Q. (2019) "Don't let your lamp go out," he used to say] – Access mode: <https://new.zhalagash-zharshysy.kz/kogam/12008-shyray-snbesn-deush-ed.html> (in Kazakh)
- Alshynbaj, E. (2019) «Ojangan olke» [Alshynbai, Y. (2019) Awakened land] – Access mode: <https://egemen.kz/article/207591-oyanghan-olke> (in Kazakh)
- Amrenova, R.S., Qaiyrbekova, I.S. (2014) Qazaq halqynyng madeni kengistigi: lingvomadeniETTanymdyq sozdik. Kokshetau: Mir pechati, 216 b. [Amrenova, R.S., Qairbekova, I.S. (2014) Cultural Space of the Kazakh People: Linguistic Dictionary. Kokshetau: Mir pechati, 216 p.] (in Kazakh)
- Asimhanova, F.M. (2007) Qazaq tilindegi antropnimderding lingvomadeni zhujiesi: filol. gyl. kand. ... diss. Almaty, 112 b. [Asimhanova, F.M. (2007) Linguistic system of anthroponyms in the Kazakh language: diss. ... of the Candidate of Philological Sciences. Almaty, 112 p.] (in Kazakh)
- Ahtanov, T. (2013) Kop tomdyq shyqarmalar zhinagy. Almaty: MEREKE, 608 b. [Akhtanov, T. (2013) Multi-volume collection of works. Almaty: Holiday, 608 p.] (in Kazakh)
- Denisova, G.V. (2003) V mire interteksta: jazyk, pamjat', perevod. Moskva: Azbukovnik, 298 s. [Denisova, G.V. (2003) In the world of intertext: language, memory, translation. Moscow: Azbukovnik, 298 p.] (in Russian)
- Hart, Ch. (2017) Metaphor and Intertextuality in Media Framings of the (1984–1985) British Miners' Strike: A Multimodal Analysis. *Discourse & Communication*, Vo. 11 (1), pp. 3-30. <https://doi.org/10.1177/1750481316683291> (in English).
- Imanberdieva, S. (2010) Tarihi onomastikalyq kengistik (X-XIV gg. turki zhazba eskertkishteri negizinde). Almaty: Sozdik-Slovar JSS, 378 b. [Imanberdiyeva, S. (2010) Historical onomastic space. Almaty: Sozdik-Slovar JSS, 378 p.] (in Kazakh)
- Krasnyh, V.V. (2003) «Svoi» sredi «chuzhikh»: mif ili realnost`?. Moskva: Gnozis, 375 s. [Krasnykh V.V. (2003)

“Ours” among “strangers”: myth or reality? Moscow: Gnosis, 375 p.] (in Russian)

Madiyeva, G.B. (2019) *Imja sobstvennoe v kontekste poznaniya*. Almaty: Qazaq universiteti, 274 s. [Madiyeva, G. (2019) *Proper names in the context of cognition*. Almaty: Kazakh universiteti, 274 p.] (in Russian)

Mamanqyzy, A. (2020) «Ojan, qazaq» sozi «Ojan, qazaq» ideyasyna ajnaldy» [Mamanqyzy, A. (2020) The words "Wake up, Kazakh" became the idea of "Wake up, Kazakh"] – qol zhetkizu rezhimi: <https://baq.kz/oyan-kazak-sozi-oyan-kazak-ideyasyna-aynaldy-professor-238374/> (in Kazakh)

Sajlauqyzy, A. (2021) «Ojan, qazaq!» fenomeni» [Sajlauqyzy, A. (2021) Wake up, a Kazakh phenomenon] – qol zhetkizu rezhimi: <https://arasha.kz/nazarda/ojan-qazaq-fenomen/> (in Kazakh)

Shajahmet, A. (2022) «Ojan, qazaq! Ojlan, qazaq!» [Shajahmet, A. (2022) Wake up, Kazakh! Think, Kazakh] – Access mode: <https://abai.kz/post/155471> (in Kazakh)

Sakenqyzy, A. (2022) «Qazaqy dastur nemese shyragyng sonbesin» [Sakenqyzy, A. (2022) Don't let your Kazakh tradition or candle go out] – Access mode: <https://qarmaqshy-tany.kz/kogam/21350-azay-dstr-nemese-shyray-snbesn.html> (in Kazakh)

Shonoda, M. (2012) *Metaphor and Intertextuality: A Cognitive Approach to Intertextual Meaning-Making in Metafictional Fantasy Novels*. *International Research in Children's Literature*, Vo. 5, No. 1: pp. 81-96. <http://dx.doi.org/10.3366/ircl.2012.0045>

Vasilev, A.D. (2013) *Intertekstualnost`: precedentnye fenomeny*. Moskva: Flinta, 342 s. [Vasilyev, A.D. (2013) *Intertextuality: precedent phenomena*. Moscow: Flinta, 342 p.] (in Russian)

Мақала туралы ақпарат / Информация о статье / Information about the article.

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 05.01.2024.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 11.09.2024.

© Қаппасова Ә.Ш., Адилова А.С., 2024

© А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2024

TILTANYM

№3 (95), 2024

ғылыми журнал

Жауапты редакторлар: Хабиева А.А., Абаева М.К., Бисенғали А.З.

Техникалық редактор: Байсыдық И.Б.

20.09.2024 басуға қол қойылды.

Пішімі 70x100 1/16. Офсеттік басылым.

Шартты баспа табағы 15. Таралымы 100.

Редакцияның мекенжайы: 050010, Қазақстан, Алматы қ., Шевченко к-сі, 28

ҚР ҒЖБМ ҒК А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты

Тел./факс: 8 (727) 272-55-47, 272-69-61

TILTANYM

№3 (95), 2024

научный журнал

Ответственные редакторы: Хабиева А.А., Абаева М.К., Бисенғали А.З.

Технический редактор: Байсыдық И.Б.

Подписано в печать 20.09.2024.

Формат 70x100 1/16. Офсетное издание.

Условный печатный лист 15. Тираж 100.

Адрес редакции: 050010, Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, 28

Институт языкознания им.А.Байтұрсынұлы КН МНВО РК

Тел: 8 (727) 272-55-47, 272-69-61

TILTANYM

№3 (95), 2024

scientific journal

Responsible editors: Khabiyeva A.A., Abaeva M.K., Bissengali A.Z.

Technical editor: Baissydyk I.B.

Signed to the press on 20.09.2024.

Format 70x100 1/16. Offset edition.

Conditional printed sheet 15. Edition of 100.

Editorial office address: 050010, Kazakhstan, Almaty, Shevchenko Str., 28.

A.Baitursynuly Institute of linguistics SC MSHE RK

Phone: 8 (727) 272-55-47, 272-69-61

16+